

books
DD
3
. M8
L43
v. 2
Suppl

MONVMENTA GERMANIAE HISTORICA

INDE AB ANNO CHRISTI QVINGENTESIMO
VSQVE AD ANNVM MILLESIMVM
ET QVINGENTESIMVM

EDIDIT

SOCIETAS APERIENDIS FONTIBVS
RERVM GERMANICARVM MEDII AEVI.

LEGVM SECTIO III. CONCILIA.

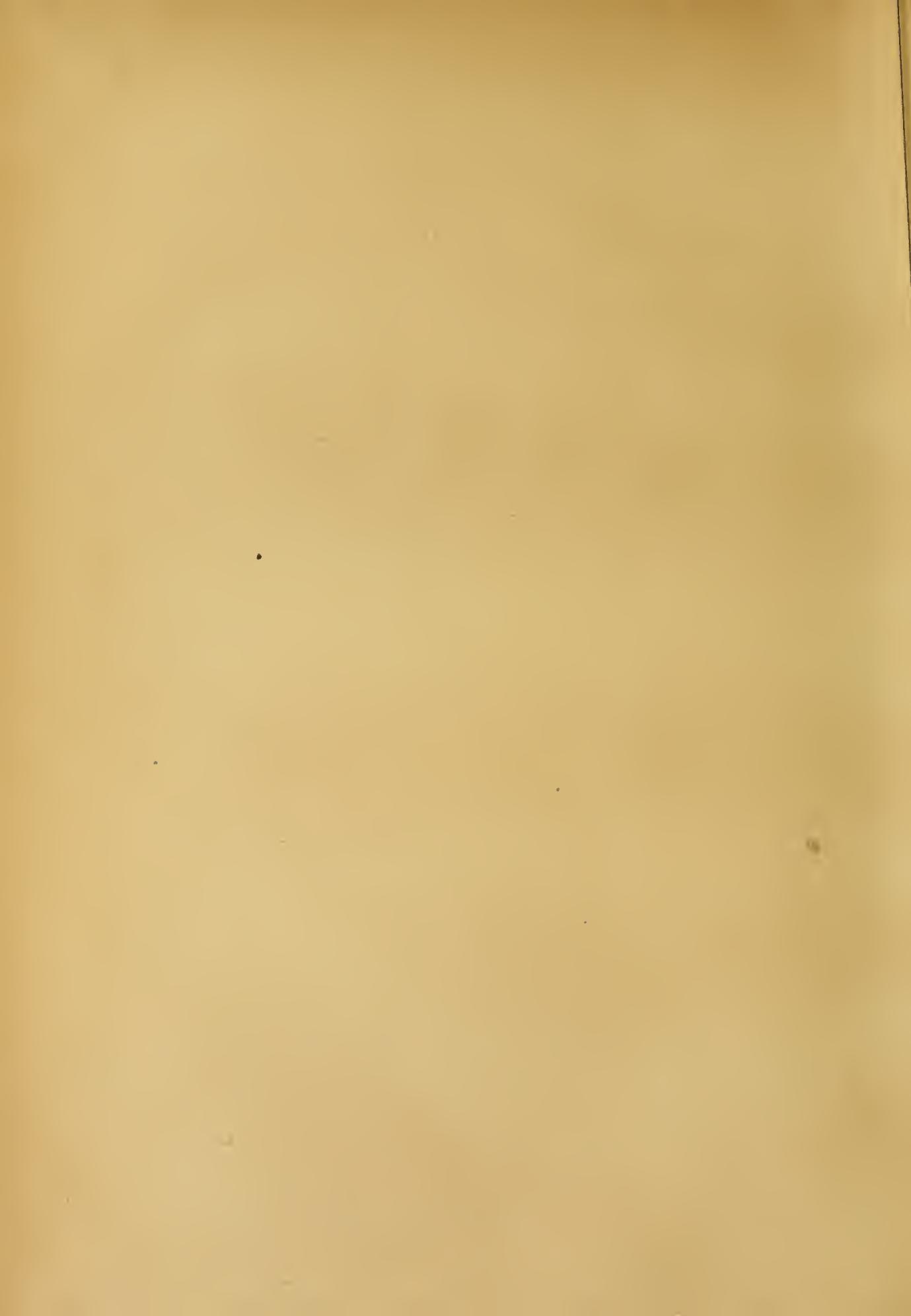
TOMI II SVPPLEMENTVM.

HANNOVERAE ET LIPSIAE
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
MDCCCCXXIV.

MONVMENTA
GERMANIAE
HISTORICA

INDE AB ANNO CHRISTI QVINGENTESIMO
VSQVE AD ANNVM MILLESIMVM
ET QVINGENTESIMVM

EDIDIT

SOCIETAS APERIENDIS FONTIBVS
RERVM GERMANICARVM MEDII AEVI.

LEGVM SECTIO III. CONCILIA.

TOMI II SVPPLEMENTVM.

HANNOVERAE ET LIPSIAE
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
MDCCCCXXIV.

CONCILIA

EDIDIT

SOCIETAS APERIENDIS FONTIBVS
RERVM GERMANICARVM MEDII AEVI.

TOMI II SVPPLEMENTVM.

LIBRI CAROLINI.

HANNOVERAE ET LIPSIAE
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
MDCCCCXXIV.

Ex officina aulae Vimariensis typographica

THE LIBRARY CENTER
UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARIES

LIBRI CAROLINI

SIVE

CAROLI MAGNI CAPITVLARE DE IMAGINIBVS

RECENSVIT

HVBERTVS BASTGEN

HANNOVERAE ET LIPSIAE
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
MDCCCCXXIV.

Digitized by the Internet Archive
in 2013

<http://archive.org/details/libricarolinisiv02bast>

Caroli Magni Capitulare de imaginibus iam prius foras dare volui indice addito, at editio textus cum aliis difficultatibus tum belli calamitate rerumque angustiis nimis retardata est, index, quem elaboratum numerisque absolutum in armario asservo, ut lucem videat, nunc quidem temporis fieri omnino non potest. Quae cum ita sint, quamvis invitus textum solum nunc publici iuris facere animum induxi, editione indicis felicioribus temporibus relicita.

De origine, dispositione, argumento, auctoritate ecclesiastico-politica, de codicibus editionibusque, de controversia inter viros doctos de genuinitate huius capitularis exorta, de ipso capitulari et de capitulari q. d. Hadriano, de auctore eiusque doctrina theologica, imprimis quid de venerandis imaginibus iudicaverit — quas non nisi ‘in memoriam rerum gestarum et ob ornamentum ecclesiarum’ absque ulla veneratione habendas esse docet — quae exposui in Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde XXXVI 631—666, XXXVII 15—51. 455—533 supplemento non egere censeo. Quamquam haec omnia lectoribus non ignota esse confido, tamen non prorsus superfluum esse videtur denuo monere capitulum laudatum traditum esse in cod. lat. Vatic. 7207 eiusque apographo cod. Paris. bibl. Arsenal. nr. 663. Alium praeterea codicem in bibliotheca Vaticana fuisse v. cl. Ioannes Mercati exposuit in Bessarion XXXVII 112. Qui codex,

si tandem aliquando forte fortuna in lucem protrahatur, tamen auctoritatem textus a me ex cod. Vat. lat. 7207 transcripti, — licet non pure nitideque exarati, etsi initio scriptorem in animo habuisse appareat exemplar emendatum praebere —, nullo modo everti posse demonstravi. Fuitne codex ille perditus liber a Carolo imperatore ad Hadrianum papam missus? An aliud apographum quale cod. 663? Qua de re quid sentiam alio loco proponam.

Librum emittere non possum, quin eis cl. viris gratias quam maximas agam, qui huic editioni faverunt: Eminentissimo Francisco Ehrle, Cardinali S. R. E., qui antea bibliothecae Vaticanae praefectus erat, Reverendissimo Ioanni Mercati, qui nunc hoc officio fungitur. Alberto Ehrhardt, nunc universitatis Bonnensis professori, imprimis Richardo Salomon, universitatis Hamburgensis professori, qui in plagulis corrigendis auxilium mihi praestitit et omnibus modis opera et consilio me adiuvit.

Romae mense Decembri 1923.

Hubertus Bastgen.

'IN^a NOMINE DOMINI ET SALVATORIS NOSTRI IESU CHRISTI. *A fol. 1.
INCIPIT OPUS ILLUSTRISSIMI ET EXCELLENTISSIMI SEU SPEC-
TABILIS VIRI CAROLI, NUTU DEI REGIS FRANCORUM, GALLIAS,
GERMANIAM ITALIAMQUE SIVE HARUM FINITIMAS PROVINTIAS¹
DOMINO OPITULANTE REGENTIS, CONTRA SYNODUM, QUE IN
PARTIBUS GRAETIAE PRO ADORANDIS IMAGINIBUS STOLIDE
SIVE ARROGANTER GESTA EST².

PRAEFATIO.

Ecclesia mater nostra, pretiosissimo sponsi Christi sanguine redempta et regene-
ratione salutaris gurgitis lota et salutifero edulio^b corporis et haustu sanguinis satiata
'et nectarei liquoris unguine delibuta et per universum orbem terrarum in pace diffusa, *A fol. 1'.
aliquando externa, aliquando intestina³ perpetitur bella, aliquando exterorum concutitur
incursibus, aliquando civium pulsatur tumultibus⁴. Nonnumquam videlicet incredulorum vel
haereseorum impellitur infestationibus, nonnumquam vero scismaticorum vel
arrogantium turbatur simultatibus.

Est enim arca salvandas intra se continens animas, cuius typum antiqui illius
patris arca gerebat, quae in huius saeculi sevissimas diluvii absque naufragii periculo
transigit procellas et nescit mortiferis praesentis saeculi alluvionibus cedere nec in-
festantium adversarum potestatum fatescere, sed illo pro ea et maxime in ea
pugnante, qui positus est in ea murus dicente propheta: *Urbs fortitudinis nostrae* Is. 26, 1.
salvator, ponetur in ea murus et antemurale, et qui super eius muros constituit custodes, cf. ib. 62, 6.
qui tota die et tota nocte in perpetuum non tacebunt, adversariis resistens et tumultu-
feras inquietudines tolerat et ad vere fidei confessionem convolantibus in gremio
susceptis et eidem confessioni obstinata mente reluctantibus abdicatis inconvulsa et

25 a) *textus lemmatis, praefationis, indicis capitum, capitis primi usque ad verba quamquam anima immor-
tal sit, tamen (p. 9, l. 5) sumitur ex solo codice A, quia deest in V. Quem codicem V inde a verbis muta-
bilis esse dinoscitur ut codicem authenticum per omnia sequimur usque ad III, c. 31. Cf. quae de utroque
codice disseruimus 'Neues Archiv' XXXVII, 29 sqq. b) aediculo A; emendarit Tilius.*

1) *De sensu verborum:* Gallias, Germaniam Italiamque sive harum finitimas provintias cf.
30 quae disseruimus 'Neues Archiv' XXXVI, 665. Cf. infra IV, c. 28: cum ergo duarum et
trium provinciarum praesules in unum conveniunt . . . . catholieum est quod faciunt et
. fortasse dici potest universale. 2) *Gesta est hacc synodus Nicacae a. 787. imperantibus
Constantino VI. (780—797) et Irena matre eius vicem gerente. Cf. Hefelc, 'Coneiliengeschichte'
(ed. 2, Friburgi 1877) III, 441 sqq. 3) *Quoad verba externa et intestina* cf. p. 2, n. 1.
35 4) *Attendas iam hic extermorum verborum similes sonitus. Qui modus seribendi nostra lingua
vernacula 'Reimpresa' dicitur. Cf. quae disseruimus de hac re N. A. XXXVII, 504.**

p. 128, 1. 2. intemerata perseverat et eum David canere non eessat: *Saepe expugnaverunt me a iuventute mea, dicat nunc Israhel, saepe expugnaverunt me a iuventute mea, etenim non potuerunt mihi.* Quae ineessanter per partes trinae orationis mysterium sanetae Trini-
 et. ib. 5. 2. tatis exponit, dum et verba sua auribus divinae maiestatis pereipienda, id est psallendi
 *A fol. 2. ib. melodiam, quam sine intermissione exhibet, deprecatetur et elamorem intellegendum, 5
 id est eordis affectum, qui non auribus earnalibus, sed ineffabilibus divinae maiestatis
 et. ib. v. 3. auditibus mirabiliter excipitur, devota mente exorat et orationis suae voem inten-
 dendam exposeit, ut seilieet declareret hane esse orationem perfectam, quam mentis af-
 feetus ardantis inflamat. Et quamquam metaforieos mutatis verbis sensus nostros
 immiseeat, divinam tamen naturam eredit non partibus membrorum diseernenda disser- 10
 nere, sed una virtute euncta peragere, qui ea, quae a nobis videntur, audit et, quae
 cogitavimus sive cogitatui sumus, intro inspiciet nee quiequam eius ineffabili lumini
 et. ib. v. 2. 3. potest abseondi. Auribus etenim verba pereipere, elamoreni intellegere, voei orationis
 intendere quamquam iterate sub varietate verborum per id loeutionis genus, quod a
 rhetoribus metabole dieitur, proferantur, trina tamen repetitio unum idemque significat. 15
 ib. v. 3. 4. Quae etiam in invocatione regis et Dei sive Domini, dum dieit: *Rex meus et Deus
 meus, quoniam ad te orabo, Domine*, tres personas et unam substantiam in divinitate
 se eredere et fateri demonstrat, cum trium nominum invocationi non pluralia, sed
 singulare verba interserit.

Est enim sancta mater, est immaculata, est praelara, est ineorrupta, est et 20
 fceunda, quae et virginitatem amittere nescit et filios generare non desinit, quae,
 quanto amplius mundi adversitatibus feritur, tanto auetioribus sive exceilentioribus
 *A fol. 2'. *virtutibus dilatatur, et quanto plus premitur, tanto altius exaltatur. Quam propheta
 et. ib. 4. 2. per ethopoeian Deo sie introduceit loquentem: *Cum invocarem te, exaudisti me, Deus
 institi⁹ me⁹; in tribulatione dilatasti me.* 25

Cuius quoniam in sinu regni gubernacula Domino tribuente suscepimus, neesse
 est, ut in eius defensione et ob eius exaltationem Christo auxiliante toto annisu eer-
 temus, ut ab eo boni servi et fidelis nomine eensi valeamus. Quod quidem non
 solum nobis, quibus in huius saeculi proellosis fluetibus ad regendum commissa est¹,
 sed etiam eunetis ab eius uberibus enutritis solleite observandum est, ita tamen, ut ab 30

cf. Matth.
25, 21.

1) MG. Epp. IV, a. 796. Carolus Leoni III: Nostrum est: secundum auxilium
 divinae pietatis sanctam undique Christi ecclesiam ab incursu paganorum et ab infidelium de-
 vastatione armis defendere foris, et intus catholieac fidei agnitione munire. Vestrum est, sane-
 tissime pater, elevatis ad Deum cum Moyse manibus nostram adiuvare militiam; ib. 282, a. 799.
 Alcuinus Carolo: Felix populus, qui tali principe gaudet, in cuius prosperitate salus eunctorum 35
 consistit . . . . Nam quod olim apostolici patres suis scriptis in confirmationem fidei catholieac
 diversis mundi partibus peregerunt, hoc vestra sanctissima solleitudo implere non eessat. Hoc
 mirabile et speciale in te pietatis Christi donum praedicamus, quod tanta devotione ecclesias
 Christi a perfidorum doctrinis intrinseeus purgare tuerique niteris, quanta forinseeus a vastatione
 paganorum defendere vel propagare conaris. His duobus gladiis vestram venerandam exellen- 40
 tiam dextra levaque divina armavit potestas; in quibus vicit laudabilis et triumphator gloriosus
 existis; ib. 288, a. 799. Alcuinus Carolo: Ecce in te solo tota salus ecclesiarum Christi in-
 clinata recumbit; ib. 292, a. 799. Alcuinus Carolo: o defensio ecclesiarum Dei . . . . quatenus
 per vestram prosperitatem christianum tueatur imperium, fides eatholiea defendatur; ib. 471,
 a. 801—804. Alcuinus Carolo: Unde patenter agnosci poterit non tantum imperatoriam vestrae 45
 prudentiae potestatem a Deo ad solum mundi regimen, sed maxime ad eeclesiae praesidium et
 sapientiae decorem conlatam. Cf. quæ disseruimus N. A. XXXVI, 663 et 'Historisches Jahrbuch
 der Görresgesellschaft' XXXII (1911), p. 809 sq.

eius unione, qui eius membrum esse dinoscitur, nullatenus absedat, quoniam qui cum ea non est, adversus eam est, et qui cum ea non colligit, spargit. Huius ergo rei causa loqui compellit, quod non sine quodam animi merore prosequimur, quippe qui cum infirmantibus infirmari et cum scandalizantibus uri apostolico perdocemur ^{cf. Matth. 12, 30.}
^{11, 29.}

5 exempla.

Inflammavit igitur ventosae arrogantiae inflata ambitio et vanae laudis insolentissimus appetitus quosdam orientalium partium non solum reges, sed etiam sacerdotes, adeo ut postposita sana sobriaque doctrina et parvipendentes illud apostolicum: *Si quis evangelizaverit vobis praeter id, quod evangelizatum est, etsi angelus sit, anathema sit,* et transgredientes contra prophetieam institutionem terminos maiorum, per infames ^{cf. Gal. 1, 9.}
^{22, 28.}
^{*A fol. 3.} *et ineptissimas synodos ecclesiae inferre conentur^a, quod nec Salvator nec apostoli intulisse noseuntur, et dum sublimare eonantur sue laudis fastigium, magnum adcumulent suis animabus deliquium, dumque suorum gestorum ordinem volunt mandare memoriae posteritatis, discindant vinculum ecclesiasticae unitatis.

15 Gesta sanc est ante hos annos in Bithinia partibus quaedam synodus¹ tam incaute tamque indiseretae procacitatis, ut imagines in ornamentis ecclesiae et memoria rerum gestarum ab antiquis positas incauta abolerent abdicatione, quodque Dominus de idolis precepit, hoc illi de eunctis imaginibus perpetrarent; nescientes imaginem esse genus, idolum vero speciem et speciem ad genus, genus ad speciem referri non posse. Nam cum pene omne idolum imago sit, non omnis imago idolum. Alterius et longe alterius definitionis est idolum, alterius imago, cum videlicet istae ad ornamentum vel ad res gestas monstrandas fiant, illud autem numquam nisi ad miscrorum animas saerilego ritu et vana superstitione inliendas, et imago ad aliquid, idolum ad seipsum dicatur. Qui nimirum tantae eaceitatis ealigine obtencbrati fuerunt, ut cunctis, 25 qui eas habere in ecclesiis noscebantur vel habituri erant, anathematizatis inter ceteros errores hoc etiam suo errori insererent, quod rex² eorum Constantinus eos ab idolis liberasset³, et ei, qui *exsultarit ut gigans ad currendum viam*, de quo dietum est: *Ecce ricit leo de tribu Iuda, radix David, et triumphanti, qui^b mundi spolia secum reportavit,* ^{Ps. 18, 8.}
^{Apoc. 5, 5.}
^{*A fol. 3.} victoriae titulum derogare cupientes, regi suo adnecterent, eum non de eorum rege, 30 sed de vero triumphatore Christo propheta praedixerit: *Ecce Dominus ascendet super nubem levem et ingredietur Aegyptum, et commorebuntur simulacra Aegypti a facie eius,* ^{Is. 19, 1.} nubem levem corpus videlicet humanum, quod ex virgine assumpserat nulla humanæ commisionis sorde praegravatum, Aegyptum mundum volens intellegi, quod et per Hieremiam pene hiisdem verbis se dudum facturum esse promiserat dicens: *Disperdam potius simulacula et cessare faciam idola de Memphis.* ^{Ez. 30, 13.}

Gesta praeterea est ferme ante triennium et altera synodus⁴ illis in partibus ab eorum, qui priorem gesserant, successoribus, vel a plerisque, qui in priore fuisse narrantur. Quae tamen quamquam a priore distet voto, non tamen distat errore; et si dispar est negotio, est tamen conpar flagitio; et cum sit posterior tempore, non tamen 40 est posterior criniue. Nec immerito in unius baratri cenosum lacum, quamquam per diversa fluitantes, confluere videntur, quae ab unius iactantiae et vanæ laudis fonte

a) ita corrigendum videtur; conantur A.   b) ita correxi; qui deest A.

1) *Synodus celebrata est Constantinopoli anno 754. imperante Constantino V, dicto Kopronymo. Potius legendum 'Thraciae'; cf. N. A. XXXVII, 533.*   2) *Hic Constantinus nominatur 'rex', non 'imperator', ut ponatur 'rex partis orientalis' in eodem loco, quem tenet Carohus rex 'occidua in parte'; cf. infra p. 5, n. 3.*   3) Cf. Mansi XIII, 354: Ommem idolatriam vos (i. e. Constantinus V. et Leo filius eius) exterminastis.   4) A. 787; cf. p. 1, n. 2.

scaturiisse creduntur. Haec enim, anathematizata et abominata cum suis auctoribus priore, imagines, quas prior nec etiam cernere permiserat, adorare conpellit; et ubi cumque sive in divinae Scripturae locis sive in sanctorum patrum commentariis quam-

*A fol. 4. cumque repererunt imaginum mentionem, erga suae voluntatis arbitrii vertunt in adorationem. Nec minoris absurditatis spiris hi connectuntur in ‘habere’ et ‘adorare’, ⁵ quam illi connexi^a sunt in imagine et idolo, cum illi imaginem et idolum, isti ‘habere’ et ‘adorare’ unum esse putarunt, quae tamen a se invicem distant et diversitate rei et societate praedicamenti, quippe cum unum illorum sit habitus, alterum agere. Nam illa etsi magna distent differentia, saltim in eo iunguntur, quod unum species, alterum genus est, haec vero nec gener nec specie nec ulla huiuscmodi societate sibi ¹⁰ cohaerent, cum et adorari possint, quae non habentur, et haberis, quae non adorantur. Sieque reiectis moderaminis retinaculis et neglecto, quod ab antiquis non incongrue dictum est, proverbio: *Ne quid nimis mediocritatis calle transmisso per devia gradiuntur, veluti si quis cuidam multiloquio vacanti temperamentum in loquendo indicere curans, ille e contrario adeo silentio studeat, ut mutus officiatur, et cui dedecus in-* ¹⁵ *gerebat inordinata loquacitas, dedecus nihilominus ingerat desidiosa taciturnitas, aut si quis medicus aegrotantem temulentiae arguat, ille putans se medici parere dietis non solum vini sed etiam laticum sibi interdicat humorem, adeo ut, qui dudum langebat nimio vini haustu madefactus, omni sibi liquore interdicto langeat siti affectus, cum tamen, et si diversa sit causa languoris, unus tamen sit effectus desidiosi ²⁰ erroris. Interea cum in neutra parte neque isti neque illi temperantiae teneantur*

*A fol. 4'. *habenisi, sed utrique praecepites per abrupta discurrant et dispari cursu ferantur, uno*
Cant. 4, 7. *tamen occursu sponsae Christi, ecclesiae, cui ipse dicit in Cantieis cantorum: Tota speciosa es, amica mea, et macula non est in te, maculam inferre conantur, dum et illi ei bene habita abicere et isti bene habitis male uti suadent, dum scilicet et illi ei ²⁵ ornamenta auferre student et isti eam ornamenta^b adorare permovent. Quae duo mala, ut praefati sumus, de iactantiae fonte pullularunt.*

Matth. 23, 7. Dumque volunt humanos favores et vocari ab hominibus Rabbi et suas laudes
et Prov. 27, 2. suis apicibus praefigunt nec adtendunt, quod per quandam sapientem dicitur: *Laudent te alii, et non os tuum, extraneus, et non lingua tua, relictis prisorum patrum traditionibus, qui imagines non colere sanxerunt, sed in ornamento ecclesiarum habere siverunt, novas et insolitas ecclesiae nituntur inferre constitutiones, quibus ei maculam potius quam decorem adscribant. Nam si novas constitutiones ecclesiae ingerere iactantia est, scisma est, quod tamen in ecclesia fieri non debet. Quod si scisma est,*
cf. Eph. 5, 27. *macula est, quae in sponsa esse negatur. Si igitur novas constitutiones ecclesiae in-* ³⁰
cf. Cant. 4, 7. *gerere iactantia est, macula procul dubio est, quae in sponsa esse negatur. Unde datur*
cf. Ioh. 3, 29. *intellegi non cum esse amicum sponsi, qui adeo suae laudis vult cumulare cacumen, ut per errorum notas non vereatur ecclesiasticum obtundere acumen; ac per hoc, si sponsam macula non decet, eam ei nullus conari debet inprimere. Quam si nullus*
*A fol. 5. *conari debet inprimere, qui conatur, sponso iniuriam facit. Si igitur sponsam macula ⁴⁰ non decet — et revera non decet —, qui conatur inprimere, sponso iniuriam facit.*

Nos denique propheticis, evangelicis et apostolicis scripturis contenti et sanctorum orthodoxorum patrum, qui nullatenus in suis dogmatibus ab eo, qui est via, veritas et vita, deviarunt, institutis inbuti et sanctas et universales sex synodos, ⁴⁵ quae pro variis haereseorum infestationibus a sanctis et venerabilibus patribus gestae sunt, suscipientes, omnes novitates vocum et stultiloquias adinventiones abicimus et non solum non suscipimus, verum etiam tamquam purgamenta dispicimus, sicut et

a) illico nEXI script. in A.   b) bis scr., alterum deletum A.

eam, quac propter adorandarum imaginum impudentissimam traditionem in Bithinia¹ partibus gesta est, synodus. Cuius scripturae textus eloquentia sensuque carens ad nos usque pervenit².

Contra cuius errores ideo scribere compulsi sumus, ut sicubi forte aut manus tenentium aut aures audientium inquinare temptaverit, nostri stili divinarum Scripturarum³ auctoritate armati invectione pellatur et inertem vel potius inernem orientali de parte venientem hostem occidua in parte per nos⁴ favente Deo adlata sanctorum patrum sententia feriat. Quod opus adgressi sumus cum conhibentia sacerdotum in regno a Deo nobis concesso catholicis gregibus praelatorum⁵, non arrogantiae supercilie, sed zelo Dei et veritatis studio, quoniam sicut iustis et honestis rebus inhaerere sanctum, ita nimirum pessimis et inordinatis rebus animum accommodare peccare est. Unde et David, quod societas malorum fugierit, Deo quasi purum sacrificium offert, cum dicit: *Odio habui congregationes *malignantium, et cum impiis^a non sedebo.* Et Iosaphat rex Iuda eo, quod Israheliticæ gentis pessimo regi amicitiis iunctus sit, a Domino arguitur per prophetam. Cum igitur praefatarum duarum synodorum conditores nec illius imperitiae sermonem habeant, qua se Apostolus *imperitum* dicit *sermone, sed non scientia*, nec illius eloquentiae cum spiritali sensu nitorem, de quo ex persona sanctorum praedicatorum in Canticis canticorum ecclesiac dicitur: *Murenulas aureas faciemus tibi vermiculatas argento, mirum ducimus, quur tantae vanitatis vento inflati sint, ut eas non solum agitare praesumpserint, sed etiam sex venerabilibus synodis adnumerari conati sint.* Quarum neutra quomodo non septima post Nicenam, sed aut tertia priore servata post Ariminensem aut secunda priore destructa computari debeat, in sequentibus, cum res exegerit, diligentius annuente Domino disputabimus⁵. Quae scilicet haud secus sex synodis aequiparande sunt, quam Rubenitarum et Gaditarum et dimidia tribus Manasse altare altari, quod per legistatem Domino iubente conditum est⁶, aequiparari potuit. Cuius auctoress Israhelitici gladii furor vastaret, nisi fraternalis iras supplex confessio mixta precibus praeveniret. Nos denique Esaiae vaticinio docti, qui dicit: *Haec via, ambulate in ea, non declinabitis ab ea neque ad dexteram neque ad sinistram, et doctoris gentium⁷ praedicatione admoniti, qui nos viam*

<sup>*A fol. 5'.
cf. Ps. 25, 5.</sup>

<sup>et. 2. Par.
19, 2.
et. 2. Cor.
11, 6.</sup>

^{Cant. 1, 10.}

^{Is. 30, 21.}

30 a) corr. cū impiis e cumipiis A.

- 1) Cf. N. A. XXXVII, 533. 2) Anastasius bibliothecarius Romanus de hac versione (Mansi, Conc. coll. XII, 981): indecorum et inconveniens arbitratus sum septimam synodum (i. e. Nicaenam secundam) .... non habere Latinos ....; non quod ante nos minime fuerit interpretata, sed quod interpres pene per singula relicto utriusque linguae idiomate adeo fuerit verbum e verbo sicutus, ut quid in eadem editione intelligatur, aut vix aut nunquam possit aderti, in fastidiumque versa legentium, pene ab omnibus hac pro causa contempnatur. Ideoque Anastasius aliam fecit interpretationem, quam Iohanni VIII. papae dedicavit. Cf. N. A. XXXVI, 632. Anastasius et auctor huius Capitularis unam eandemque interpretationem pree oculis habuerunt.
- 3) Quanti momenti haec verba sint, demonstravi N. A. XXXVI, 659sqq. Ex eis luce clarius appetit Capitulare hoc esse librum, qui nostra vernacula lingua diceretur 'Staatsschrift', et quidem litteras publicas 'partis occiduae' contra 'partem orientalem', regis Francorum contra 'regem' Graecorum (cf. supra p. 3, n. 2). 4) Cf. acta concilii Parisiensis anni 825: Eandem porro synodum (i. e. Nicaenam secundam) cum sanctae memoriae genitor vester (i. e. Carolus Magnus) coram se suisque perlegi fecisset et multis in locis, ut dignum erat, reprehendisset etc. MG. Conc. II, 1, 481, 30. Cf. commentationem nostram N. A. XXXVII, 475. 5) Synodus Ariminensis celebrata fuit a. 359; cf. N. A. XXXVI, 666 et infra IV, c. 13. 6) Cf. Ios. 22, 9sqq.
- 7) I. e. sancti Pauli; cf. 1. Tim. 2, 7.

regiam tenere instituit, imagines in ornamentis ecclesiarum et memoria rerum gestarum habentes et solum Deum adorantes¹ et eius sanctis opportunam venerationem exhibentes nec *cum illis frangimus nec cum istis adoramus, sed illius inceptissimae synodi scripturam, quae non solum illa loquutione caret, qua parva submisso, mediocria temperate, magna granditer proferuntur, sed etiam pedestris sermonis modum negligit,⁵ abnuentes, institutoris nostri, sermonis videlicet Dominici, nitimur fieri usquequaque sequaces. Quoniam igitur et patrum anathematizantium filios et filiorum anathematizantium patres² mixtim in praefata synodo hebitudinis continentur discursus, mixtam utriusque reprehensionem noster favente Domino digeret stilus, nihil indiscutsum, nihil intactum, nihil silentii cavernis obstrusum praeteriens, nisi forte quod aut difficultas¹⁰ inordinati sermonis nostro intellectui inpertire negaverit aut puerilis dicti ineptiam reverentia cohibente noster sermo persequi dispexerit^a.

EXPLICIT PRAEFATIO.

*A fol. 6'.

'INCIPIUNT CAPITULA LIBRI PRIMI.

I. De eo, quod Constantinus et Haerena in suis scriptis dicunt: 'Per eum qui conregnat nobis Deus'.

II. De eo, quod Constantinus et Haerena in epistola ad venerabilem papam apostolicae sedis Adrianum directa scripserunt: 'Elegit nos Deus, qui in veritate quae- rimus gloriam eius'.

III. De eo, quod Constantinus et Haerena gesta vel scripta sua 'divalia'²⁰ nuncupant.

IV. De eo, quod Constantinus et Haerena in epistola sua venerabili papae Adriano urbis Romae scripserunt: 'Rogamus tuam paternitatem et maxime Deus rogat, qui nullum hominem vult perire'.

V. Quod non parvi sit piaculi Scripturas sanctas aliter intellegere quam intellegendae sunt, et ad hos sensus usurpatas adcommodare, quos illae non continent, sicut in erronca synodo, quae in Bithinia, regnante Constantino et Heraena matre eius, residente Tharasio Constantinopolitano episcopo, gesta est.

VI. Quod sancta Romana, catholica et apostolica ecclesia caeteris ecclesiis practicata pro causis fidei, cum quaestio surgit, omnino sit consulenda.³⁰

VII. Quod non ad adorandas imagines pertineat, quod scriptum est: 'Creavit Deus hominem ad imaginem et similitudinem suam'.

VIII. Quae sit differentia imaginis et similitudinis sive aequalitatis.

IX. Quomodo intellegendum sit, quod scriptum est: 'Abraham adoravit populum terrae, filios Eth', sive quod Moyses Ietro legitur adorasse — quibus exemplis hi, qui propter adorandas imagines synodos faciunt, suum errorem fulcire affectant — et quia nec Iacob Pharaonem nec Danihel Nabuchodonosor regem, ut illi dicunt, uspiam legantur adorasse.

*A fol. 7. X. 'De eo, quod Iohannes praesbyter et legatus Orientalium in eaute imaginum adorationem stabilire nitens dixisse legitur: 'Erexit Iacob titulum Deo, quatenus et benedixit eum'.

XI. De eo, quod praefatus Iohannes dixit: 'In hominis forma luctatus est cum ipso et vocavit eum Israel, quod est interpraetatum: Mens videns Deum'.

a) prior i corr. ex e. A.

1) Cf. *infra II, c. 25 et IV, c. 4; N. A. XXXVI, 652; XXXVII, 521.* 2) Cf. *45 II, c. 31.*

XII. Quod non ad adorationem imaginum pertineat nee in nostris codicibus, qui ex Hebreia veritate translati sunt, inveniatur, quod illi in sua synodo dicunt: 'Iacob suscipiens a filiis suis vestem talarem tabefactam Ioseph osculatus est cum lacrimis et propriis oculis imposuit'.

⁵ XIII. De eo, quod indoete et inordinate dicunt: 'Si calumniaris me, quoniam ut Deum adoro lignum crucis, quur non calumniaris^a Iacob adorantem summitem virgę Ioseph?' Sed manifestum est, quoniam non lignum videns adoravit, sed per lignum Ioseph, sieut et nos per crucem Christum.

XIV. Non pertinere ad imaginum adorationem, ut illi dicunt, quod scriptum est:
¹⁰ 'Iacob Pharaonem benedixit'.

XV. Quam absurde agant, qui ad confirmandas imagines exemplum divinę legis proferunt dicentes propitiatorium et duos cherubim aureos et arcum testamenti präcipiente Domino Moysen fecisse.

XVI. Quod non pertineat ad imaginum adorationem, ut illi stultissime et inrationabiliter putant, quod per legilatorem scriptum est: 'Ecce vocavi ex nomine Beselehel de Uri, filii Hor, de tribu Iuda et replevi eum spiritu sapientiae et intelligentiae ad perficiendum opus ex auro et argento et dedi ei Acaeliab de Achisama' et cetera¹.

XVII. Quod non recte sentiant, qui dicunt: 'Si secundum Moysi legitimam traditionem precipitur populo purpura iacinetina in fimbriis in extremis vestimentis ponī ad memoriam et custodiam praeceptorum, multo magis nobis est per adsimilatam picturam sanctorum virorum videre exitum conversationis eorum et^b horum imitari fidem secundum apostolicam traditionem'.

XVIII. Quod vana sit spes eorum, qui salutem suam in imaginibus ponunt dicens: 'Sicut Israheliticus populus serpentis aenei inspectione servatus est, sic nos sanctorum effigies aspicientes salvabimur'.

XIX. Quod magnae sit temeritatis dicere: 'Sicut Iudeis tabulae et duo cerubini, sic nobis christianis donata est crux et sanctorum imagines ad scribendum et adorandum'.

³⁰ XX. Quod non minus omnibus, sed pene cunctis plus Tharasius delerasse dinoscitur dicens: 'Sicut veteres habuerunt cerubini obumbrantem propitiatorium, et nos imagines Domini nostri Iesu Christi et sanctae Dei genetrieis et sanctorum eius habeamus obumbrantes altare'.

XXI. Quod non bene Iohannes presbiter senserit, qui, ut imaginum adorationem adstrueret, dixit: 'Et Iesus Nave duodecim lapides statuit in Dei memoria'.

XXII. Quod non sit aequalis adoratio, ut illi dicunt, Nathan prophetę erga David regem adorationi imaginum.

XXIII. Quod in eo, quod scriptum est: 'Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine', sive: 'Vultum tuum, Domine, requiram', nihil manu factę imaginis intellegendum est, ut illi, dieunt.

XXIV. Quod non ad ullam manu factam imaginem pertineat, quod scriptum est: 'Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis', sicut illi autumant.

XXV. Inopportuna et deliramento plena dictio Leonis Foeię episcopi, qui in eo, quod ad imaginum adorationem conversus est, sibi versiculum psalmistę aecomodat

⁴⁵ a) sequitur qđ (= quod) del. A. b) deest A; suppleri secundum textum infra p. 40, l. 3.

1) Differt a textu superscriptionis in contextu ipso datae. Vide infra p. 37.

dicentis: 'Convertisti planetum meum in gaudium mihi, considisti saccum meum et circumdedisti me laetitia'.

*A fol. 8. XXVI. *Quod non pertineat ad imaginum adorationem contemnentes illud, quod psalmografus cecinit: 'Vana loquuti sunt unusquisque ad proximum suum, labia dolosa, in ore et corde loquuti sunt mala'.⁵

XXVII. Quod non ad eorum parentes pertineat, sicut illi dicunt: 'Disperdat Dominus universa labia dolosa et linguam magniloquam'.

XXVIII. Quod non in eorum parentibus, ut illi dicunt, impletum sit, quod scriptum est: 'Inimici defecerunt framea in finem et civitates eorum destruxisti'.

XXIX. Quomodo intellegendum sit, quod scriptum est: 'Domine, dilexi decorem domus tuae'. Quem decorem isti imagines intellegunt.¹⁰

XXX. Quod non pro manufactis imaginibus per psalmistam, ut illi aiunt, dictum est: 'Sicut audivimus, ita et vidimus'.

EXPLICIUNT CAPITULA LIBRI PRIMI.

*A fol. 8'.

*INCIPIT LIBER PRIMUS.

15

I. De eo, quod Constantinus et Hacrena in suis scriptis dicunt:
'Per eum, qui conregnat nobis Deus'¹.

Plerumque humana fragilitas suac impossibilitatis metas excedit, et quanto se Ps. 112, 5. 6. ultra quam debet extollit, tanto ab eo, qui *in^a altis habitat et humilia respicit in caelo ib. 4. et in terra*, recedit, quantoque ad eum, qui *excelsus super omnes gentes* est, per sub- 20 limitatem adpropinquare conatur, tanto ab eo propensius elongatur. Quae si modum suae condicionis non neglegat et superiora pterc nitens ad humiliora se devota mente submittat, poterit se inclinando eo descendere, a quo se exaltando noseebatur descendere, et quanto se prostraverit humo, tanto fiat proxima coelo.

Cum ergo nostrum esse tantum distet a Dei esse et nostrum vivere ab eius 25 vivere et nostrum regnare ab eius regnare, dolenda potius quam admiranda est illorum v̄cordia, qui inter caetera, quae sibi indiscrete usurpant, Deum sibi conregnare etiam dicunt.

Illius enim esse esse tantum novit, fuisse vel futurum esse non novit. Non habet enim partem aeternitatis, quam nos tempus dicimus et in praesens, praeteritum 30 et futurum dividimus, sed totius aeternitatis in sua essentiae incommutabilitate integri- Ex. 3, 14. tatem habens esse tantum ei est. Unde et sancto Moysi dixit: *Ego sum, qui sum, et: *A fol. 9. Qui est, misit me ad vos.* Nostrum autem esse, quibus pr̄terita *in recordatione, prae- sentia in intuitu, futura in exspectatione, illius essentiae comparatum non esse est.

a) ita *Vulg.*; deest *A.*

35

1) *Iaec non inveniuntur in epistola a Constantino et Irena scripta, sed in alia ad eos per Tarasium patriarcham Constantinopolitanum (784—806), qui praeceps Nicaenae synodo secundae, totamque synodum directa ad explicandam differentiam inter 'προσωπήσις' et 'λατρεία'. Ubi legitur: ὁ δὲ πάγτων ἡμῶν σωτὴρ καὶ συμβασιλεύων ἐμīn, id quod Anastasius bibliothecarius in translatione sua, de qua cf. supra p. 5, n. 2, sic interpretatus est: omnium nostrum Salvator, 40 qui vobis coimperat (Acta concilii Nicaeni II, in aetio VII; Mansi l. e. XIII, 407/08). Hadrianus papa in responso ad Capitulare nostrum dato, ubi de hoc capitulo agitur (MG. Epp. V, 53, e. XXI), superscriptionem, ut in Capitulari exstat, verbotenus repetivit. Sie et infra ubique; cf. N. A. XXXVII, 477. Vide etiam Hefele l. e. III, 716.*

Vivere namque eius nec initium nec finem nec mutabilitatem ullo modo sentit. Unde et in prophetis seribitur: *Vivo ego, dicit Dominus*, et quidam sanetorum: *Vivit Dominus diecre ausi sunt*, id est: qui in ea vita vivit, quam nee initium eepit nee mutabilitas movet nee finis intercipit. Nostrum autem vivere ortum et oeeasum et 5 mutabilitatem patitur; quamquam anima immortalis sit, tamen *mutabilis^a esse dignoseatur, quae mutabilitas ei plerumque pro morte adseribitur. Unde et primo homini dietum est: *In quacumque die comedaris ex eo, morte morieris*, non quod statim, ut Gen. 2, 17. praeceptum Domini est transgressus, carnis sit morte multatus^b, sed quia ab ea santeitate, in qua Deo proximus stabat, per animi mutabilitatem sit longe digressus.

10 Porro cius regnare a nostro regnare non minus quam eius esse a nostro esse et^c eius vivere a nostro vivere distat, quippe cuins essentia, sieut semper habuit esse et vivere, ita etiam et regnare. Nostrum enim regnare a nostro esse et vivere praeeditur, a nostro interire sueeditur. Quae dum ita se habeant, magnae praesumptionis est Deum sibi quempiam dieere ‘conregnare’, euni hoc nee David dieere ausus est, de 15 quo Dominus dixit: *Inveni virum secundum cor meum*, et illud: *Inveni David servum meum, oleo sancto meo linivi eum*; nee Salomon, eui a Domino dietum est: *Sapientia et scientia datae sunt tibi, divicias autem et substantiam et gloriam dabo tibi, ita ut nullus in regibus nec ante te nec post te fuerit similis tui*; qui de se quoque ipse loquitur eonfidenter: *Deus docuit me sapientiam, et intellectum sanctorum cognovi*. Nee 20 quisquam de regibus nee de hiis, quos meritorum praerogativa suffultos, nee de hiis, quos superbia usos fuisse Scriptura eommemorat, tale quid legitur dixisse.

Interea ‘eon’ sillaba in conponendis verbis seeundum eos, qui litterariae sollertiae diseiplinae non nesciunt, pene nihil aliud *quam^d ‘simul’ significat, ut est: *Congregetur omnis ecclesia Israhel*; et: *Conveniat ad diem festum*, id est: simul in gregem glomeretur, simul veniat; et Apostolus: *Si tamen compatiamur, ut et conglorificemur^e*, id Rom. 8, 17. est: simul^f glorifieemur^f; et illud: *Super vitrei marginem fontis uterque consedit*, id cf. Ioh. 4, 6. est: simul sedit; et ‘consessor’ dieitur ‘simul sedens’.

‘Simul’ namque quaedam iuxta eos, qui sagaeissimę logieę archana serutantur, tribus modis dieuntur: tempore, natura et genere¹.

30 Tempore, ut ait beatus Augustinus², eum quaelibet simul existunt uno tempore vel apparent, ita ut neutrum de duobus vel prius sit vel alterum consequatur, sed utrique ortus videatur esse communis; seeundum quem modum nobis simul minime regnare dieendus est, quippe eum ille sit sempiternus, nos temporales, ille sine initio, nos eum initio.

35 Natura, eum quaedam naturaliter simul sunt, nullum tamen eorum praeest alteri, ut verbi gratia simplum et duplum ponamus neeesse simul esse naturaliter. Sed neque duplum facit, ut simplum sit, neque simplum efficit duplum; sed nee secundum hunc modum nobis simul regnare diei potest, eum tot distantiis natura eius nostrę naturę prior sit totque modis ereatrix ereatam praeeedat.

40 Gencre, quoties^g ex eodem genere manantia simul videntur esse natura, sed specie diseernuntur, ut est animal. Nam et pedestre et aquatile animal dicitur, sed specie diseerⁿitur nullumque alteri aliud prius est, sed simul omnia ab animali, id *fol. 4.

a) *verbo* mutabilis *incipit V*, cuius prima pagina manu quadam saeculi XIII. exarata est. Cf. N. A. XXXVII, 48. b) *sic recte A*; invitatus *V*. c) *sic recte A*; ex *V*. d) *incipit manus saeculi VIII. 45 in V*; cf. N. A. l. c. e) *simul glorificemur VA*. f) *conglorifieemur VA*. g) *quotiens A*.

1) Cf. Alcuinus, *De dialectica c. XI*; Migne, *Patrol. Lat. CI*, 964. 2) Cf. Augustinus, *De Genesi ad litteram lib. IV*, c. 34; *Corpus scriptorum eccl. lat. Vindob.* (cit. CSEL) XXVIII, sect. III, p. I, 134; Migne, l. c. XXXIV, 319.

Is. 49, 18.
cf. 1. Reg.
14, 39; 20, 3.
4. Reg. 2,
2, 4. 6.

Act. 13, 22.
Ps. 88, 21.
cf. 2. Par.
1, 12.

cf. Sap. 7,
21. 22.

*fol. 3'.
cf. Lev. 8, 3.
cf. Dan. 3, 2.

Rom. 8, 17.

cf. Ioh. 4, 6.

est ab uno genere orta noscuntur. Qui tertius modus non minus quam^a praecedentes^a duo eum nobis simul regnare reluctatur, cum nullatenus natura nostra et eius quadam substantiae^b unitate coniuncta dinoscatur^b et quadam specie discernatur; qui dum per potentiam divinitatis ubique sit, tamen non alicui conregnare dici recte potest. Aliud est enim ubique esse, aliud cum quoquam simul esse; aliud ineffabiliter regnare, aliud cuiquam conregnare.

‘Conregnare’ igitur et ‘consedere’ et plurima huiuscemodi, si absolute proferantur nec quisquam cuiquam consedere vel conregnare dicatur, simul duos vel plures conregnare vel consedere designat. Si vero quis cuiquam conregnare vel consedere dicatur, significat eum praecedere, cui conregnatur vel consedetur, illum vero eius

^{cf. Act. 9, 15.}

^{cf. Col. 2, 12.}

^{ib. 3, 1.} participem fieri, qui conregnat et consedet dicente vase electionis Paulo: *Conseputi estis Christo;* et iterum: *Si consurrexistis Christo, quae sursum sunt, quaerite.* Unde datur intellegi eum praecedere, qui sepelitur et surgit, eos vero participare ei, cui consepeliuntur et consurgunt. Nisi enim Redemptor humani generis pro nobis sepultus fuisset et resurrexisset, nos ei consepeliri et conresurgere minime poteramus. Quo

documento colligitur a cautela remotum esse Deum nobis dicere conregnare, qui non nobis in regnando participat, sed sicut omnium auctor est, ita omnes in esse, vivere et regnare praecedit.

^{*fol. 4'.} *Quod si forte contentiosus quis huius verbi astruere temptans errorem ea, que

^{cf. Phil. 2, 7.} secundum formam servi de unigenito Dei Filio dicta sunt in testimonium trahat 20 dicens: ‘Quur non conregnet nobis, cui secundum Apostolum compatimur, consepelimur, convivificamur, consurgimus; cuius promissionis collaeredes et concorporales et conparticipes sumus in eodem Iesu Christo per evanglium, in quo Deus coexcitavit nos

^{cf. Eph. 2, 6.} simulque fecit sedere in coelestibus; de quo et evangelista dicit: *Convescens elevatus*

^{Act. 1, 4, 9.} est; et iterum: *Illi autem profecti praedicaverunt ubique Domino cooperante?* — perpendat 25

^{Marc. 16, 20.} abstersa nebuloſe mentis caligine non hoc ex sua divinitate, sed ex nostra humanitate esse, in quo nos ei compatimur, consepelimur, convivificamur. Sieut enim pati, sepeliri, vesci, in quo nos ei consepelimur, compatimur, et ille nobis convescens dictus est, proprie humanum est, ita et regnare proprie divinum est psalmista adtestante,

^{Ps. 148, 13.} qui ait: *Exaltatum est nomen eius solius;* et iterum: *Domini est regnum et ipse domi-*

^{ib. 21, 29.} *nabitur genti;* et idem: *Regnum tuum, Domine, regnum omnium saeculorum, et dominatio*

^{ib. 144, 13.} *tua in omni generatione et progenie.*

Dicimur enim et nos regnare, sed abusive, non proprie. Nam regnare, immortalem et veracem esse illi est naturale; ceteris vero^c, qui haec consecuntur, illius largitione est adtributum, qui vere regnat, solus immortalis et verax est doctore gentium

^{Rom. 3, 4.} praedicante, qui ait: *Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax;* et rursus: *Qui*

^{1. Tim. 6, 16.} *solus habet immortalitatem.* Non quo, ut ait beatus Hieronymus¹, et angeli et caeteræ

^{*fol. 5.} rationales^d creaturae immortalitatem non habeant et veritatis sint amatores, sed quo ille solus naturaliter sit et immortalis et verax, ceteri vero immortalitatem et veritatem ex largitione illius consequantur, et aliud sit habere per semet^e, aliud in potestate 40 donantis esse, quod habeas. Si ergo recte dici possumus Deo conmori et compati, qui immortalis et inpassibilis est, ita et recte dici potest Deus nobis conregnare. Et si illud manifesta ratione dici contemnitur, et istud prudenti indagatione repudiatur.

a) *in loco raso V.* b) tantiae — dinoscatur i. l. r. (= *in loco raso*) V. c) creaturis add. sed postea del. V. d) corr. ex rationabiles V. e) habere per semet i. l. r.; sequitur spatum dimidiae 45 lineae erasae vacuum V.

1) Hieronymus, *Comment. in epist. ad Titum c. III; Migne, Patr. Lat. XXVI, 594.*

Conpatimur enim Christo, quando in eius amore, qui pro nobis crucis passionem per-
pessus est, *carnem nostram crucifigimus*, id est mundum, *cum vitiis et concupiscentiis*, Gal. 5, 24.
et morimur mundo et conmorimur Christo^a et sic carnem, id est corpus, crucifigimus, cf. ib. 6, 14.
ut desideria eius calcemus. *Consepulti sumus cum illo per baptismum in mortem*, Col. 2, 20.
ut quemadmodum Christus resurrexit a mortuis per virtutem Patris, ita et nos in
novitate vite ambulemus, et sic baptizati consepulti sumus ei, ut de cetero hanc vitam
sequamur, in qua Christus resurrexit. Baptismum resurrectionis pignus est et imago,
ut iam in preceptis Christi manentes ad praeterita denuo non revolvamur. Convivi-
ficamur autem et consurgimus ci, si similitudini mortis eius sumus conplantati, id est: Rom. 6, 4.
si in baptismo omnia vitia deponentes in novam vitam translati de caetero non pec-
cemos. Similitudo enim mortis similem praestavit resurrectionem. Cohaerides autem
et conparticipes eius sumus, non quo aliqua inter nos possessio dividatur, sed quo ipse
sit Dominus haereditas nostra atque possessio. *Dominus quippe, ait, haereditas vestra* Deut. 18, 2.
est; et alibi: Dominus pars mea et haereditas mea. Concorporales enim, quia quam-
quam diversas habeant gratias hi, qui in Christo crediderunt, in uno tamen sunt
ecclesię corpore congregati. Simul ergo sanctos fecit sedere cum Christo in caelestibus, cf. Eph. 2, 6.
non quo ei sancti consedeant, quamdiu in hoc mundo sunt et peregrinantur ab eo, sed
quo iuxta praefati doctoris sententiam¹ mos iste sit Scripturarum, ut interdum futura
tempore praeterito declinentur — per schema, quod dicitur prolemissis — verbi causa de
cruce Domini: *Foderunt manus meas et pedes; et alibi de passione eius: Quasi ovis*
ad victimam ductus est — vel certe secundum spiritalem sensum — quomodo nequaquam
in carne sancti sint, cum vivant in carne et habeant conversationem in caelestibus, cum
gradiantur in terra, caro esse desistentes toti vertantur in spiritum, ita eos in caelestibus
sedere cum Christo. Regnum quippe Dei iutra nos est, et ubi fuerit thesaurus noster, ibi cf. Matth.
6, 21.
erit et cor nostrum; firmique et stabiles sedemus cum Christo sapientia, verbo, iustitia,
veritate. Praedicabant autem apostoli Domino cooperante, id est ad bona opera exer- Marc. 16, 20.
cenda cis adminiculum praebente, et idcirco tantam vim illorum operatio habuit, ut ad
eorum praedicationem tot milia hominum crederent et naturę viribus fractis *et mortui *fol. 8.
vitam et caeci oculos et surdi aures acciperent. Cooperatur enim Dominus omnibus
sanctis secundum Apostolum, qui dicit: *Factus sum minister secundum donum gratiae,* Eph. 3, 7.
quae data est mihi iuxta operationem virtutis eius. Peccatoribus autem^b, in quantum
peccant, neque cooperari neque conregnare ullo modo credendus est.

Si ergo et illud, quod Apostolus dicit: *Si sustinuerimus, et conregnabimus*, putat 2. Tim. 2,
sibi aliquod adminiculum in hac parte praestare, sentiat hoc ab eo, quod ille dicit,
tripertita ratione distare, id est persona, tempore, merito: persona, quia non ille
sanctis, sed illi sancti conregnatur dicuntur; tempore, quia non conregnasse nec con-
regnare, sed conregnatur dicuntur; merito, quia non quilibet, sed solummodo sancti
ei conregnabunt. Ait enim: *Si sustinuerimus, et conregnabimus*, id est: si in hoc ib.
saeculo sustinuerimus, in futuro conregnabimus vel certe post iudicium, cum iam eum
non per speculum et in enigmate, sed facie ad faciem contuebimus^c. Nam si adhuc cf. 1. Cor.
13, 12.
in hoc mundo sumus, adhuc sustinemus; si adhuc sustinemus, neendum conregnamus.
Si igitur adhuc in hoc mundo sumus, neendum conregnamus. Deinde si conregnamus
ei, iam venit, quod perfectum est; si iam venit, *quod perfectum est*, iam *evacuatum* ib. 10.
est, quod ex parte est. Non autem evacuatum est, *quod ex parte est*, non igitur con- ib.
regnamus ei.

a) sequitur locus unius lineae rasus V.   b) autem in quant in margine V.   c) contuebitur A.

1) Hieronymus, Comment. in ep. ad Ephes. I, 2; Migne l. c. XXVI, 468/9.

Si ergo sancti, quamdiu in hoc mundo sunt, non conregnant ei, multo minus ille
 Lue. 1, 33. conregnat eis, cuius est regnum et imperium, et cuius regni non erit finis, et si sanctis
 cf. Is. 9, 7. *fol. 6^a. non conregnat, nullo modo peccatoribus *conregnare dicendus est. Quando autem
 1. Ioh. 3, 2. sancti ei conregnabunt, apostolo Iohanne docente didicimus; ait enim: *Carissimi, non-*
dum apparuit, quod erimus; scimus, quoniam, cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam 5
videbimus eum, sicuti est; ut ‘dum apparuerit, quod erimus’, id est inmortales et gloriosi,
 in quo ‘similes ei erimus’. ‘Similes’ dixit, non aequales. Similes^a videlicet non in
 corporis similitudine, sed in interiore homine dicente beato Augustino in epistola ad
 Italicam virginem¹: *Quis^b autem dementissimus dixerit corpore nos vel esse vel futuros*
 esse similes Deo? in interiore igitur homine ista similitudo est^b. ‘Videbimus ergo eum, 10
 cf. Ioh. 14, 21. sicuti est’, cum secundum suam pollicitationem diligentibus se manifestaverit seipsum
 sine^c fine^c existente, in quo Deum videbimus infinite celebrantes perpetui sabbati
 Ps. 45, 11. solemnitatem dicente nobis Domino: *Vacate et videte, quoniam ego sum Dominus:* Quae
 omnia non antea complebuntur in sanetis, nisi iuxta Apostolum *cum mortale hoc in-*
 cf. 1. Cor. 15, 53. 54. *duerit immortalitatem et corruptibile hoc vestierit incorruptionem.* Nam si conregnamus 15
 ei, iam apparuit, quod erimus; si iam apparuit, quod erimus, iam similes ei sumus; si
 iam similes ei sumus, iam videmus eum, sicuti est. Non autem videmus eum, sicuti
 est, nondum igitur conregnamus ei.

Regnat^d ergo ille in nobis, non ‘conregnat’ nobis, regnat videlicet, secundum
 beati Augustini^e sententiam, in credentibus, quia usque ad crucem et mortem in- 20
 firmatus est. Hoc autem modo Filius proprie^e regnat in fide^e credentium; non enim
 Pater dici aut credi potest vel incarnatus vel iudicatus vel crucifixus; per speciem
 *fol. 7. autem, qua aequalis est Patri, regnat in contemplantibus *veritatem, non conregnat
 nobis, quia scilicet non partieipat nobis in regno. Ipsius enim proprie regnum est,
 sicut superius disputavimus. Nondum enim conregnamus ei, quamdiu huius mortali- 25
 tatis tunica indui sumus. Quod tunc nos facturos esse per eius misericordiam speramus,
 cuin secundum contemplationem supernę veritatis ad obtinendam beatitudinem nullo
 motu animi, nulla parte corporis resistente, nemine amante propriam potestatem erit
 ib. 15 28. *Deus omnia in omnibus.*

II. De eo, quod Constantinus et Haerena in epistola ad venerabilem^f papam apostolicę sedis Adrianum directa scripserunt: ‘Elegit nos Deus, qui in veritate quaerimus gloriam cius’^g.

cf. Ioh. 7, 17. Secundum Veritatis sententiam, qui a semetipso loquitur, gloriam propriam
 quaerit. Quam prorsus hi, qui in adorandis imaginibus exarserunt, adeo videntur 35
 quaerere et amplecti, ut prodeessores suos vel parentes cum actibus eorum non

a) Similes — virginem (*l. 9*) et Videbimus ergo eum sicuti est (*l. 11*) i. l. r. V. b) verba Quis — similitudo est *librarius omisit*, sed a correctore margini adscr. sunt, et quidem in textu post verbum virginem signo hd (*i. e.* hie deest), ante verbum Quis signo hp (*i. e.* hoc ponendum), et iterum post verbum est signo SR (*i. e.* Sequitur, sc. contextus) adscripto. c) fine sine fine V A. d) Regnat — nobis 40 i. l. r. V. e) proprie — fide i. l. r. V. f) corr. atramento nigro e beatum V.

1) *Recte viduam.* Augustini Epist. XCII; CSEL XXXIII, sect. II, 439; Migne, l. c. XXXIII, 319. 2) Sermo LVII; Migne, l. c. XXXVIII, 388. 3) *Inveniuntur haec revera in dicta epistola, sed sic: usquequo Deus suscitavit nos regnare in his, qui in veritate quaerimus gloriam eius;* Mansi XII, 985. — In responso Hadriani de hoc capite nihil legitur. 45

vercantur aspernari. Dispectis enim illis atque spretis iactant se in veritate gloriam Dei quaerere, quos utique recte spernant, si ab ea Veritate, quae dixit: *Ego sum via, veritas et vita*, ^{10.14, 6.} ulla tenus deviaverunt. Qui ideo 'via' dicitur, quia per incarnationem bonis praebet vivendi exemplum. Dicitur etenim 'veritas' Christus propter iudicium, ^{ef. 1. Petr. 2, 22.} 6 quod in veritate exercet, sive quod in eo falsitas ulla penitus inveniri non possit; 'vita' ^{*fol. 7.} propter deitatem, per quam est vitae origo atque ei 'omnia vivunt'. Est enim recte ambulantum via ad vitam dicens aeternam; a qua via nos deviare propheta dissuadet, ^{ib. 1, 6.} eum dicit: *Adprachendite disciplinam, ne quando irascatur Dominus et pereatis a via* ^{ib. 2, 12.} *iusta.* Cui viae, de qua idem sanctus dicit: *Quoniam novit Dominus viam iustorum,* ^{ib. 1, 6.} 10 auctor mortis contrarius est, de quo subinugitur: *Et iter impiorum peribit.* Nam si a ^{ib.} veritate recesserunt, mendacio adhæserunt, et^a si mendacio adhaeserunt^a, mendaces effecti sunt. Si igitur a veritate recesserunt, mendaces effecti sunt. Ergo secundum denominativorum regulam, ut a veritate verax, a iustitia iustus, a pietate pius, a bonitate bonus, ita e contrario a mendacio mendax dicitur. Nam cum mendaces veritatem docere^b aut vix aut numquam possint, mirandum est, unde hi tam veraces tamque veritatis sectatores effecti sint, qui videlicet secundum suam opinionem a mendacibus docti et geniti sunt. Non ergo gratiam Dei in ea veritate quaerunt, de qua pia Veritas et vera Pietas dixit: *Si permaneritis in verbo aeo, cognoscetis veritatem, et veritas liberabit vos,* ^{ib. 8, 31, 32.} sed in imaginibus artificum industria formati, quae spectatores^c 20 suos plerunque ob rerum gestarum memoriam inducunt in admirationem, adoratores vero semper in errorem. Non enim medioeris est error, cum aliud adoratur religionis cultu, quam is, qui dixit: *Dominum Deum tuum adorabis et illi soli series.*

Deut. 6, 13.

Veritas semper intemperata et inviolata perseverans unius modi est, ^{*istae vero fol. 8.} pro voluntate artificis plura se demonstrant agere, cum nihil agant^e. Nam cum 25 videntur homines esse, cum non sint, pugnare, cum non pugnent, loqui, cum non loquuntur, audire, cum non audiant, cernere, cum non cernant, innuere, cum non innuant, palpare, cum non palpent, et cetera huiuscmodi, constat figura^d artificium esse, non eam veritatem, de qua dictum est: *Et veritas liberabit vos*^d. Imagines namque eas sine sensu et ratione esse verum est, homines autem eas esse falsum est. ^{ib. 8, 32.} 30 Quas et si quis secundum aequivoorum rationem homines diei posse adfirmet, ut: 'Augustinus fuit summus philosophus', et: 'Augustinus legendus est', et: 'Augustinus pictus in ecclesia stat', et: 'Augustinus illo loco sepultus est', animadvertis haec omnia, quamquam ab uno fonte, id est Augustino, processerunt, hunc solum fuisse verum Augustinum, de quo dictum est: 'summus philosophus', cetera vero aliud esse codicem, 35 aliud imaginem, aliud corpus sepultum. Inter hominem autem pictum et verum hoc principaliiter interest, quod unus illorum est verus, alter falsus, nec nspiam nisi in nominis societate imnguntur. Nam eum hic verus sit, qui haec definitione definiiri potest, ut dicatur animalis, rationalis, mortalibus, risus sensusque capax, necessario ille falsus habendus est, qui horum nihil habet. et si ille^e, qui his omnibus^e caret, falsus non est, 40 nee ille verus est, qui his omnibus regulis subiaeet.

Eece cernuntur plures stare imagines, quarum quaedam sunt ^{*colorum fucis con-} paginatae, quaedam auro argenteove couflatæ, quaedam in ligno eçlatoris sealpollo figuratae, quaedam in marmore incisæ, quaedam in gypso vel testa formatæ, in quibus quidem, quantum in illis est, et imaginiis similitudo et superscriptio nominis una est, 45 verbi gratia et imago Pauli est et superscriptio: saucus Paulus.

a) et — adhaeserunt per homoioteleton exciderunt A.   b) sequitur spatium 10 litterarum erasorum vacuum V.   c) spectatores — ngant (l. 25) i. l. r. V.   d) figura — vos i. l. r. V.   e) ille — omnibus i. l. r. V.

Sciscitandum ab eis est, qui tanto errore laborant, ut eas pro arbitrio suo et veritatem et sanctas et veras, et non potius secundum venerabilium patrum traditionem sanctorum imagines dicunt, quae cunctis comparata sanctior vel verior, quę omnium sanctissima aut verissima esse credenda est, quas, dum eas^a aequales dicere pro materiarum et magnitudinum vel operum discretione ratio non permiserit et quasdam 5 quibusdam sanctiores et quarundam sanctissimas fateri compescuerit, profiteri compelluntur secundum veritatis indagatricem rationem nec veritatis capaces nec sanctas dici debere, quoniam quidem et pretio sunt inaequales, quo sibimet per comparationis gradus praeferuntur, et sanctitatis et veritatis merito aequales, qua omnes omnino carent. Sicut enim pretiosa imago pretiosiorem et pretiosissimam ammittit, ita sancta 10 et vera sanctiorem et veraciorem, sanctissimam et veracissimam posset admittere, si tamen esset positivus gradus, a quo comparativus et superlativus valerent emergere.

^{*fol. 9.}
cf. Ezech.
^{15, 4.} Esto, inest depictę imagini sanctitas. Ubi, antequam fieret, fuit? An in ligno, quod ex silva ad usus sumitur, cuius residuum ignibus mancipatur? An in coloribus, qui plerumque rebus impuris conficiuntur? An in cera, quae et colorum et sordium capax 15 est? Si in ligno, cur id, quod secure retundente, ascia remordente, runcina radente abstrahitur, rogo consumptum, in favillas redactum aut de coloribus manu artificis in diversa dilapsum aut de cera nimio calore ignis liquefactum guttatum destitutum perit, cum sanctitas perire nesciat? Aut si in his, quae exsecuti sumus, sanctitas non est — et revera non est —, quacerendum, unde ei, postquam ex pluribus materiis compaginata 20 est, accedat; quae dum neque per manus impositionem neque per aliquam canonicam consecrationem ei accedere inveniatur, nec inesse credenda est. Quae si inesset, quaeri poterat, utrum ea vetustate fatescente cum ea fatesceret an ad aliam, quae ex rudimentis conficeretur, transiret? Nam si ei inesset, aliunde veniret; si aliunde veniret, ad aliam transiret. Non autem ad aliam transit, non igitur ei inesse credenda est. 25

^{Ps. 112, 4.} Quae dum ita se habeant, quisquis eas veritatem dicit et in eis se gloriam Dei quaerere asserit, longe a veritate discessit. Non autem in imaginibus manufactis gloria Dei David senserat, cum dicebat: *Super caelos gloria eius*, neque cęlestis ille ^{Luc. 2, 14.} exercitus, cum psallebat: *Gloria in excelsis Deo*, sed neque in vastissima heremo ^{Num. 14, 10.} populo Dei in quadam imagine gloria Domini apparebat, cum dicitur: *Apparuit gloria 30 Ex. 40, 32.* Domini, et illud: **Operuit tabernaculum gloria Domini*.

Multa enim contra huius capituli non mediocre deliramentum secundum sanctarum Scripturarum auctoritatem et secundum veritatis indagationem dici poterant, sed haec breviter pro tempore dicta sufficient, ne^b ad alia properantibus haec obstatculo sint.

35

III. De eo, quod Constantinus et Haerena gesta vel scripta sua ‘divalia’ nuncupant¹.

Priscae gentilitatis obsoletus error Christi adventu repulsus quoddam cernitur in his reliquise vestigium, qui se fidei et religionis christianę iactant retinere fastigium, qui et intra ecclesiam novas et ineptas constitutiones audacter statuere affectant et se 40 ‘divos’ suaque gesta ‘divalia’ gentiliter nuncupare non formidant. Unde fit, ut quod pro-
^{ef. Gen. 3, 1 sqq.} toplasti perpetravere florigera in sede virosa serpentis promissione inlecti, hoc isti per-

a) *sic emendavi*; eos VA. b) nec A.

1) *Epistolae dictae superscriptum est*: divalia sacra directa a Constantino et Irene Augustis ad sanctissimum et beatum Hadrianum papam senioris Romae. *Acta conc. Nicaeni II. in actione I;* 45 *Mansi XII, 984. — Nihil de hac re in epistola Hadriani Carolo missa.*

petrent in ecclesia antiqui hostis fraude decepti, cum videlicet et isti per inanis glorię celsitudinem se ‘divos’ nominare non renuant et per avaritiae rapacitatem, per quam vanę laudis culmen adire temptant, eeelesiae novum aliquod inferre eontendant. Qui-
cunque ergo alta plus, quam ordo exposcit, appetit et extraordinarie plus esse cupit,
5 quam est, ab eo, qui *humilia respicit et alta a longe cognoscit*, deicetus, minus incipit ^{Ps. 137, 6.}

Quod illorum exemplo adprobari potest, quorum dum alter sedem suam *ab
aquilone ponere disponens, angelico honore et consortio privatus tenebris caliginis
huius est deputatus, alter inobedientis divinis praeceptis et esse eupicns sicut Deus <sup>*fol. 10.
cf. Is. 14.
13 sq.</sup>
10 deliciosaissima sede electus immortalitate amissa ad huius mortalitatis labores et
erumnas est destinatus. Quorum si vitandi sunt easus, fugiendi sunt aetus; si fugiendi
sunt actus, humilitatis amplectendus est usus. Si igitur vitandi sunt easus, humilitatis
amplectendus est usus, per quem cum ceteris bonorum operum instrumentis et di-
possumus fieri, sicut ille cui dictum est: *Ecce constitui te deum Pharaonis*, et filii Dei, ^{Ex. 7, 1.}
15 iuxta illud, quod scriptum est: *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios* ^{Ioh. 1, 12.}
Dei fieri, his^a qui credunt in nomine eius. Nam cum essentialiter Deus dicatur
creator omnium iuxta illud: *Quoniam Deus magnus Dominus et rex magnus super* ^{Ps. 94, 3.}
omnem terram, est alias modus, quo abusive di et superae potestates et homines di-
vocantur dicente Apostolo: *Et si sint, qui dicantur di sive in celo sive in terra, nobis* ^{1. Cor. 8, 5, 6.}
20 *tamen unus est Deus pater*, et psalmista: *Ego dixi: Di estis.* Tertio namque modo ^{Ps. 81, 6.}
secundum sacrilegam superstitionem ariac potestates di nuncupantur, iuxta illud:
Quoniam omnes di gentium daemonia. ^{ib. 95, 5.}

Nam primo modo nullus essentialiter Deus dici potest nisi ille, qui est ineffabilis,
incommutabilis, semipernus, omnipotens, qui est summum bonum, singularis apex,
25 trinus in personis, unus in natura, qui est super omnia **Deus benedictus in saecula.*

Secundo modo et angeli et homines di dici possunt. Ad quod dignitatis nomen
non nisi Deo oboediendo et humilitatem amplectendo et arrogantiam spernendo et ei
per bonum opus inhérendo pervenitur.

Tertius modus plures habet species. Nam et demona di a gentibus et sidera
30 sive plurā de creaturis mundi dii putabantur et dicebantur, et mundanarum quarundam
artium inventores et urbium conditores vel sceptralia imperialia retinentes post mortem
in deos credebantur transferri et divi voeabantur, et simulaera illorum di nuncupan-
turbantur. Quae nomina aspernato vero Deo, contempta humilitate, daemonica vel humana
sibi arrogantia usurpavit. Quae ita christianus odisse debet, sicut odit auctorem. Quis-
35 quis enim auctorem mendacii sprevit, mendacium^b spernere debet; et qui mendacium
spernit, mendax quoque nomen spernere debet. Qui igitur auctorem mendacii sprevit,
mendax quoque nomen spernere debet. Auctor autem mendacii ille est, de quo dictum
est: *Ab initio mendax fuit et in veritate non stetit.*

Mendax nomen ‘divale’ non immerito est, quod peccatores pro suis meritis aeternis
40 suppliciis mancipatos divinitatem astruere nititur esse adeptos. Si ergo huius nominis
amatores hoc ad divinitatem minime pertinere fatentur, audiant ipsos gentiles, qui hoc
nomine familiarius in suis litteris utebantur, et ‘divos’ pro dis *et ‘devos’ pro divis pene ^{*fol. 11.}
indifferenter ponere consuevisse. ‘Divos’ pro dis, ut est illud;

. . . . Tu das epulis accumbere divum¹,

et iterum:

. . . . Quae sint ea numina divum
Flagitat¹,

id est, deorum. ‘Deos’ autem pro divis, ut est illud:

An Deus iunensi venias maris, ac tua naute
Numina sola colant².

5

Octaviano enim dictum est, quem post mortem in divum transferri putabant.

Cesset igitur, cesset falsi nominis ambitio, destituatur antiqui erroris vestigium, fatescat caecę superstitionis vocabulum, abdicetur procacis nominis supercilium, pel-latur a fidelibus in divos transferendorum hominum gentile mendacium. Iam *veritas*¹⁰ *de terra orta est*, iam ortus est fidelibus *sol iustitiae*, iam qui sedebat *in tenebris vidit Is. 9, 2. lucem magnam, iam habitantibus in regione umbrę mortis lux orta est*. Omnia falsa Veritate veniente cassata sunt. Nam si falsorum deorum gentilis opinio falsa est, post mortem in divos transferendorum hominum fabula falsa est. At si post mortem in divos transferendorum hominum fabula falsa est, ‘divalis’ nominis nuncupatio vana est.¹⁵ Si igitur falsorum deorum gentilis opinio falsa est, ‘divalis’ quoque nominis appellatio vana est. Liquido ergo patet rem falsam falsum nomen habere et falso nomine eos, qui Veritatis discipuli sunt, nuncupari non debere. Nam etsi qui forte catholici *defunctos quosque ‘divę memorię’ nuncupasse uspiam reperiantur, manifestum est eos^a usum fuisse secutos gentilitatis, sicut nomina dierum et mensium^b gentilium vanitatibus plerumque nominantur. Sed haec et his similia Romana potius ambitio quam apostolica admisit traditio^a.

Nos denique, qui et Veritatis sectatores et ab ipsa Veritate redempti sumus, sicut sprevimus gentilium deorum mendacium, spernere debemus gentilia vocabula Apostolo docente, qui ait: *Quae societas luci ad tenebras?*^c *Quae autem conventio Christi ad Belial?* A qua conventione ipso annuente liberemur, *qui nos ereptos de tenebris et umbra mortis transtulit in regnum Filii dilectionis suae, in quo habemus redemptionem in remissionem peccatorum.*

IV. De eo, quod Constantinus et Haerena in epistola sua venerabili papae Adriano^d urbis Rome scripserunt: ‘Rogamus tuam paternitatem et maxime Deus rogat, qui nullum hominem vult perire’³.

Qui Deum sibi ‘conregnare’ procaciter et sua gesta ‘divalia’ superbe et gentiliter dicere audet, indubitanter et Deum, cuius et regnum et imperium, quempiam ‘rogare’ dicere audebit, ut dum sibi temerariam celsitudinem prorogat, divinę maiestatis imperio quiddam derogare contendat. Nec mirandum est, cur sua praesumat adtollere, cum divina verbis indo*ctis nitatur submittere. Deus enim imperando lucem condidit, Gen. 1, 3 sqq. disse legitur et aquas ab aquis discrevisse et limitem his, ne denuo confunderentur, firmamentum posuisse et terram multigenis seminibus fecundasse et caelum splendi-fluis siderum fulgoribus perornasse et aquas natatilibus, aera volatilibus complevisse.

a) eos — traditio (l. 22) i. l. r. V. b) mensum VA. c) as — conventio i. l. r. V. d) atra-mento nigro superscr. V.

1) Verg. Aen. II, 123. 2) Verg. Georg. I, 29. 3) Cf. Acta conc. Nicaeni II. in actione I; Mansi XII, 985: rogamus vestram paternam beatitudinem, imo vero Deus rogat, qui vult omnes salvos fieri. — Hadriani responsio MG. Epp. V, 45, c. 8.

et hominem sive^a omnium rerum creationem^a patrassc; et isti dicunt: 'Rogamus tuam paternitatem, et maxime Deus rogat, qui nullum hominem vult perire'. De Moyse legitur eo quod fecerit, quod Dominus imperarat; et idem scribit: *Ad imperium Domini movebant castra filii Israhel et ad imperium Domini ponebant ea*; et iste dicit: 'maxime quidem Deus rogat', utpote qui incommutabilis, ineffabilis, sempiternus est et omnium visibilium et invisibilium naturam imperio creavit imperioque gubernat, 'rogare' incipiat. Quod quidem verbum non potestatis, sed deprecationis est, non auctoritatis, sed necessitatis, non imperantis, sed obsecrantis. Nam cum in^b Deo indigentia^b nulla sit, et 'rogare' obsecrantis sit et 'obsecrare' indigentis, quisquis igitur Deum rogare quid dicit, ei procul dubio indigentiam adscribit. Cui si indigentia inest, et necessitas. Si necessitas inest, omnipotentia deest. Omnipotentia autem illi est, igitur indigentia deest. De eo enim scriptum est: *Excelsus super omnes gentes Dominus, et supra celos* ^{Ps. 112, 4.} gloria eius.

Quod si forte ei convenire posse *dicunt 'rogare' propter personam Filii, qui *f. 12*. secundum Apostolum *semetipsum exinanivit formam servi accipiens in similitudinem hominum factus et habitu inventus ut homo*, audiant eum dicentem: *Lazare, veni foras;* ^{Phil. 2, 7.} et iterum: *Tolle gravatum tuum et rade;* et iterum: *Talita cumi;* et rursus: *Adolescens, tibi dico: Surge,* et caetera huiusmodi, quae non rogantis, sed imperantis, non postulantis, sed iubentis verba sunt. Cuius imperii potestatem in eius nomine etiam apostolos legimus habuisse. Ait enim pastor ecclesiae, cum Aenean eurasset: *In nomine Iesu Nazareni surge et ambula.* Ecce in nomine Iesu Petrus imperat, et illi Iesum 'rogare' debere dicunt. Servus imperio in Domini nomine dat languido sanitatem, et illi dicunt eum 'rogare' debere sacerdotem. Non hoc prudentiac, sed summa amentiae deputandum est.

Qui si ad sui erroris munimen illud forte usurpare velint, quod ipsa Veritas dicit: *Ego rogado Patrem, et alium Paracletum dabit vobis*, et illud: *Pater, clarifica tuum nomen,* perpendant non eum hoc dixisse secundum divinitatem, in qua unius cum Patre substantiae aequalis Patri permanet, de qua dicit: *Ego et Pater unus sumus,* sed secundum humanitatem, qua *Verbum caro factum est et habitavit in nobis*, ^{Act. 3, 6; 9, 33, 34.} et de qua dicit: *Pater maior me est.* Qui dum in forma servi minor sit Patre, in ^{Ioh. 14, 16; ib. 12, 28.} forma Dei aequalis ei procul dubio creditur. Unde et Apostolus ait: *Non rapinam arbi*tratus est esse se equalē Deo,* id est: non ei fuit tamquam rapina, quasi alienum ^{ib. 14, 28; cf. Phil. 2, 7.} appeteret, qui sicut coacternus, ita coaequalis est Patri. Quem idem Apostolus verum hominem et verum Deum confitetur, cum dicit: *Quorum patres et ex quibus Christus, Rom. 9, 5.* qui est super omnia Deus benedictus in saecula. Cui si secundum illorum socordiam quempiam 'rogare' necessere est, alicui subest; et si alicui subest, non est super omnia. Super omnia autem est; non igitur ei quempiam 'rogare' necesse est.

Audiant ergo, audiant huiusee dicti auctores, quid beatus Ambrosius¹ contra quosdam fidei hostes de hoc verbo dixerit: *Sed lectum est, quia rogavit. Disce distantiam: rogat quasi Filius hominis, imperat quasi Dei Filius. An non defertis hoc Dei Filio, quod etiam diabolus detulit, et vos maiore sacrilegio derogatis?* Ille dicit: 'Si Filius Dei es, dic lapidi huic, ut fiat panis'. Ille dicit: 'impera'; vos dicitis: 'obsecra'. ^{Luc. 4, 3.} Ille credit, quod iubente Dei Filio elementorum rerumque in adversum natura vertatur; vos creditis, quod, nisi roget Dei Filius, nec voluntas ipsius impleatur. Hoc quidem

45 a) sive — creationem i. l. r. V. b) in — indigentia i. l. r. V.

1) Ambrosius, *De fide lib. III, c. 4;* Migne, Patr. Lat. XVI, 620.

^{cf. 1. Thess. 5, 8.} pugione lorica fidei munitus ecclesiae proeliator contra hostes fidei dimicavit. Inter quos quisquis numerari formidat, talis dieti insaniam fugiat.

Dicat interea sanctus evangelista, quid Dominus discipulis formidantibus, cum Matth. 8, 26. iam naviula operiretur fluctibus, fecerit. *Tunc surgens, inquit, imperavit ventis et mari, et facta est tranquillitas magna.* Dieat etiam, quid centurio Domino ad domum ib. 8, 8. suam pergere et puerum eurare disponenti dixerit: *Domine, non sum dignus, ut intres sub tectum meum; sed tantum dic verbo, et sanabitur puer meus.*

O infausta locutio! O exsecrabilis error! O superbia tumorem potius quam fortitudinem ingerens, inflationem potius quam vires augmentans! Centurio inludendum, flagellandum, passurum, mortem gustaturum, ad inferna deseensurum verbo tantum Eph. 1, 20. 21. imperii puerum sanare credit, et tu eum sedentem *ad dexteram Patris in caelestibus super omnem principatum et potestatem et virtutem et dominationem et omne nomen, quod nominatur non solum in hoc saeculo, sed etiam in futuro,* quempiaim ‘rogare’ cf. Phil. 2, 10. dicens! Non igitur ei neesse est ‘rogare’, qui caelestium, terrestrium et infernorum ereditur potestatem habere.

15

V. Quod non parvi sit piaculi Scripturas sanetas aliter intelligere quam intellegendae sunt, et ad hos sensus usurpatas adeommolare, quos ille non continent, sicut in erronea synodo, quae in Bithinia^a, regnante Constantino, mediante H̄rena matre eius, residente Tharasio Constantinopolitano 20 episcopob^b, gesta est¹.

^{cf. Ex. 17, 6.} Sacré legis docente didieimus oraculo, quod percussa petra latiees sitienti pro 1. Cor. 10, 4. fluxerint populo, et eandem petram Christum sentire debere doequento instituimur *fol. 14. apostolico. *Qui dum sit petra, cuius fluentis arentia eorda irrigantur, et flumen, cuius Ps. 45, 5. ib. 35, 10. impetus laetificat civitatem Dei, et fons vite, a quo erendentibus perpetua vita manat, 25 cf. Ioh. 6, 41. et panis caelestis, qui aeternę famis inediā a fidelium cordibus eradicat, quisquis cf. 1. Cor. 10, 3, 4. eius spiritales potus et spiritales escas aliter quam ille dat, percipit, divinas videlicet Scripturas alio sensu et non eo, quo a sancto Spiritu traditę sunt, interpretari nititur, Ps. 11, 7. ab eius pascuis alienus esse convincitur. *Eloquia namque Domini;* ait propheta, *eloquia casta, argentum igne examinatum.* Quorum castitatem ille procul dubio adulterina 30 labe viciare appetit, qui ea ad extranei sensus commisionem sociare contendit.

Qui enim propter arrogantiae et vanę laudis appetitum ad sui erroris munimen astruendum divinarum Scripturarum adtrahit testimonium, quid aliud facit nisi castitatem divini eloquii probrose captivat in adulterium et argentum igne divini Spiritus examinatum ad aliorum metallorum, id est extraneorum sensuum, protrahit in- 35 cf. Os. 2, 8. quinamentum? De talibus Dominus ita queritur per prophetam: *Dedi eis argentum et aurum, et illi fecerunt Bahal,* id est spiritualis intellegentiae dignitatem et eloquii venustatem ad pravorum sensuum et inanis gloriae verterunt inmanitatem. Nam cum Deut. 33, 2. legislator dicat: *In dextera Domini ignea lex,* mirandum est, quantę sint hebetudinis, *fol. 14'. qui nec eius mulcentur candore nec eius terrentur ardore. Sieut enim eos, qui ad 40 eam intellegendam puro sensu et devota mente accedunt, perlustrat sui splendore candoris, ita e contrario, qui ad eam sibi temere usurpandam adpropinquant, perurit sui

a) atramento nigro scr. super rasura, ubi prius legebatur Thracea V; cf. quae de hac re disseruimus N. A. XXXVII, 484. 533. b) ante vocem episcopo scriptum erat neophyto V (cf. N. A. ibid. 483), quae vox bene declaratur capitulo XX. huius libri; cf. infra p. 45.

1) Responsio Hadriani MG. l. c. p. 37, c. XLVIII.

magnitudine ardoris. Sieque qui ei inherēt humili mente et saceratis sensibus, gressus habent munitos in praesentis vitae stadio illius lampadis inluminatione; illi vero, qui eam petunt cum extraneis et temerariis sensibus, aeterni ignis cremantur adustione, quod figuratum est in quattuor filiis Aaron. Nam eum Eleazar et Ithamar iuxta institutionem Moysi ignem sanctuarii Domino offerentes sacerdotalis infulę dignitatem indepti sunt, Nadab vero et Abiu ignem alienum Domino offerre nitentes formidolosissime atrocissimo mortis genere multati sunt. Quorum quisquis vult vitare periculum, debet fugere exemplum.

cf. Lev.
10, 1 sqq.
Num. 3, 4;
26, 61.

Quem ergo, quem in hoc facto, qui bene dicta male interpraetaturi arripiunt, 10 imitantur nisi eum¹, qui, quod de simpliei viro iusto dictum est, in Mediatore Dei et cf. 1. Tim.
2, 5. hominum interpraetari conatur, cum dicit: *Scriptum est enim: Quoniam angelis suis mandavit de te, ut in manibus tollant te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum?* Ut enim validius esset sui temptationi argumentum, divinorum apicum traxit exemplum, quo libentius hauriretur^a suae temptationis poculum, si sanctarum Scripturarum habcret 15 condimentum. Nam si in interpraetandis Scripturis imitandus est, et in fallacibus temp*tamentis sequendus. Et si in fallacibus temptationis sequendus est, et in ceteris *fol. 15. moribus amplectendus. Non autem in ceteris moribus amplectendus est; non igitur in interpretandis Scripturis imitandus. Ait enim beatus Hieronimus²: *Male diabolus Scripturas interpraetatur.* Siquidem et heretici et scismatici, qui eius utique sequaces 20 sunt, male divinas Scripturas intellegunt, peius interpraetantur, pessime vero observant. Catholici autem Veritatis eruditii exemplis et antiqui hostis resistunt temptationis et hereseorum obsistunt machinamentis et divini verbi manna puro et sano sensu suscipientes eius dulcibus aluntur alimentis, quibus non importune collectum 25 manna vermes ebullit, id est non eorum^b conscientiae archana et sensuum intima superbię stimulis confudit.

cf. Ex.
16, 16 sqq.

Discussis³ itaque, quae vel arroganter vel indocte a Constantino et Herena ad venerabilem^c papam urbis Romae Adrianum scripta sunt, sive quam brevissime digestis, qualiter Scripturae sanctae non aliter intellegendę vel interpraetandę vel pro suo cuique arbitrio proprio sensui adcommodandę sint, sed secundum sanam sobriamque doctrinam 30 intellegi debeant, nunc testimoniorum ordinem, qui a sanctis Scripturis sive a sanctorum patrum tractatibus digestus est et inordinate sive non proprie ab his, qui in prefata synodo sedisse noseuntur, usurpatus, ordine competenti Domino favente exsequamur ponentes duntaxat summa*tim, quid sanctorum patrum de his definierit sententia vel quomodo *fol. 15*. a venerabilibus viris prolata sint, quę ad suum errorem adstruendum illorum adglomerat^d ravit amentia. Quibus pro tempore in praesentibus duobus^d primis voluminibus enumeratis, quid proprio sensu minus docte et contra sanctorum patrum institutionem ob adorandarum imaginum superfluam protulerint constitutionem, sequentium duorum^d librorum series Domino annuente discutiet, praemittentes^e in sequenti capitulo, qualiter sancta 35 Romana ecclesia inter ceteras ecclesias maxime venerationi habita pro causis fidei sit 40 consulenda.

a) h superscr. V; abauriretur A. b) eius VA; correi. c) corr. e beatum V. d) superscr. V.
e) textus a praemittentes usque ad finem capituli i. l. r.; et sequitur locus duarum linearum et quartae partis lineae rasis V.

1) I. e. diabolum; cf. Matth. 4, 5. 2) Hieronymus, Comment. in evang. Matth. lib. I,
45 c. 5; Migne, Patr. Lat. XXVI, 32. 3) Cf. quae disseruimus de dispositione huius operis
N. A. XXXVI, 634 sqq.

VI. Quod sancta Romana, catholica et apostolica ecclesia ceteris ecclesiis prelata pro causis fidei, cum quaestio surgit, omnino sit consulenda¹.

Antequam discutiendorum testimoniorum, quae absurde Orientales in sua synodo taxaverunt, silvam ingrediamur, dignum duximus, ut, qualiter sancta Romana ecclesia ceteris ecclesiis a Domino praelata et a fidelibus consulenda sit, prosequamur, praesertim cum non ab aliis scripturis nisi ab his, quas illa inter canonicas recipit, testimonia sint sumenda, nec aliorum doctorum nisi eorum, qui a Gelasio² vel ceteris illius sanctae sedis pontificibus suscepti sunt, dogmata sint amplectenda, nec aliter atque *fol. 16. aliter *pro cuiuslibet arbitrio, sed sane sobrieque, quae ab illis dicta sunt, sint intelligenda. Ait enim beatus Augustinus³, cum institueret, quę scripturae essent recipiendę vel qualiter intelligendę: *Erit igitur divinarum Scripturarum solertissimus indagator, qui primo totas legerit notasque habuerit Scripturas, et si nondum intellectu, iam tamen lectione, duntaxat eas, quae appellantur canoniqę. Nam ceteras securius leget fidei veritatis instructus, ne praeoccupent inbecillum animum et periculosis mendaciis atque phantasmati eludentes praejudicent aliquid contra sanam intelligentiam. In canonicis autem Scripturis ecclesiarum catholicarum quamplurimum auctoritatem sequatur, inter quas sane illae sint, quae apostolicas sedes^a habere et epistolas accipere meruerunt. Nam cum hie cunctis per orbem constitutis sedibus apostolicas generaliter praeferat sedes, multo magis illa omnibus praeferenda est, quae etiam ceteris apostolicis sedibus prelata est.*

Sicut igitur ceteris discipulis apostoli et apostolis omnibus Petrus eminet, ita nimirum ceteris sedibus apostolicae et apostolicis Romana eminere dinoscitur. Haec enim nullis synodis constitutis ceteris ecclesiis praelata est, sed ipsius Domini Matth. 16, auctoritate primatum^b tenet, dicentis: *Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo 25 ecclesiam meam, et portę inferni non praevalebunt adversus eam, et tibi dabo claves regni caelorum, et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in caelis, et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in caelis.* Cui non incongrue beati Pauli, *fol. 16'. cf. 1. Tim. 2, 7. doctoris^c gentium, est adtributa societas, ut illius sanctae ecclesiae omnino firmaretur auctoritas, quatenus altero^b ad piscandas animas electo a piscaatore, altero ad munientiam ecclesiam a persecutore, ut in altero Dei Filii vera confessio, in altero appareret divini verbi sacra praedicatio; cum alteri concesserit idem Dei Filius claves regni caelorum, alteri clavem aperiendorum legalium verborum, utrique tamen virtutem signorum, quo alter^b ad eum cruce, alter gladio pergens fidelibus arrabonem corporalis sarcinę relinquentes et exempli fulgore et verbi decore et sancto cruore supra- 35 dictam ecclesiam Romanam ei dicarent, quam supra solidissimam petram fundatam nec venientia flumina nec flantes venti ruere conpellerent.

Haec ergo sanctae fidei spiritualibus munita armis et a fonte lucis et origine bonitatis salutaribus satiata fluentis et horrendis atrocibusque heresum obsistit monstris et mellifluia praedicationis pocula catholicis per orbem ministrat^d ecclesiis. Nam 40

a) deest A.   b) i. l. r. V.   c) doctoris gentium i. l. r. V.   d) corr. e monstrat A.

1) Cf. N. A. XXXVII, p. 518, n. 4. 520 sqq.   2) Cf. E. v. Dobschütz, 'Das Decretum Gelasianum de libris recipiendis vel non recipiendis. Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur. Dritte Reihe. 8. Bd.' (1912), p. 198. 237.   3) Augustinus, *De doctrina christiana lib. II, c. 8;* Migne, Patr. Lat. XXXIV, 40.

beatissimus Hieronimus, vir divinis legibus et multarum linguarum peritia eruditus, dum Bethleemiteis moraretur in arvis et a beato papa Damaso Rome posito de diffieilibus consuleretur quaestionibus¹, eum pro causis fidei versa viee eonsuluisse dinoseitur, et sive *tacendarum sive dieendarum hipostaseon vel quibus in Orienta-^{*fol. 17.}

5 libus partibus communieare debeat, humillimis apiebus, ut apiees aecipiat, depreceatur. Mira res et magnis praedieanda praeconiis! Interrogat a quo interrogatur, consultit a quo eonsulitur, qui magistrum se in interpraetandis divinis Scripturis sentit, in causis fidei venerandi pontificis se discepulum minime erubescit, et eui saere legis quae-
10 stionum nexus enodat, utrum 'hipostasis'^a dieere debeat quibusve in Oriente communio care, efflagitat.

Unde datur intelligi sanatos et eruditos viros per diversas mundi partes praedicationis et scientiae lampade coruseantes non solum a saneta Romana ecclesia non recessisse, sed etiam tempore neeessitatis ob fidei eonroborationem ab ea adiutorium implorasse. Quod regulariter, ut praefati sumus et exemplis doeuumus, omnes catholice
15 debent observare ecclesię, ut ab ea post Christum ad muniendam fidem adiutorium petant. Quae non habens maculam nec rugam et portentuosa heresum capita ealcat Eph. 5, 27.
et fidelium mentes in fide eoroborat.

A eius sancta et veneranda communione multis reecentibus nostrac tamen partis numquami reeessit ecclesia, sed ea apostolica eruditione instruente et eo, ^{a Iac. 1, 17.}
20 quo est omne donum optimum et omne datum perfectum, tribuente semper suseepit reverenda charismata. Quae dum a primis fidei temporibus *eum ea perstaret in ^{*fol. 17.}
saerę religionis unione et ab ea paulo distaret — quod tamen contra fidem non est — in officiorum eelebratione, venerande memoriae genitoris nostri inlustrissimi atque exceilentissimi viri Pippini regis eura et industria sive adventu in Gallias
25 reverentissimi et sanetissimi viri Stephani Romanę urbis antestitis est ei etiam in psallendi ordine eopolata, ut non esset dispar ordo psallendi, quibus erat conpar ordo eredendi^b, et quae unitę erant unius saerae legis saera leetione, essent etiam unitę unius modulaminis^b veneranda traditione nee seiungeret officiorum varia celebratio,
quas coniunxerat unicę fidei pia devotio. Quod quidem et nos^c eonlato nobis a Deo
30 Italię regno feeimus sanetae Romanae ecclesiae fastigium sublimare eupientes et reverentissimi^c pape Adriani salutaribus exhortationibus parere nitentes, seilieet ut plures illius partis eeclesiae, que quandam apostolieę sedis traditionem in psallendo suseipere reeusabant, nune eam eum omni diligentia amplectantur, et cui adheserant fidei munere, adhaereant quoque psallendi ordine. Quod non solum omnium Galliarum
35 provinceiae et Germania sive Italia^d, sed etiam Saxones et quaedam aquilonalis plagae gentes per nos Deo annuente ad verae fidei rudimenta conversae faceunt noseuntur,

a) sequitur spatium 8 litterarum erasorum vacuum V.   b) modulationis A.   c) corr. e beatissimi V; cf. supra p. 19, n. c.

1) Cf. Hieronymi epistola ad Damasum; Migne, Patr. Lat. XXII, 358.   2) Cf. A. Hauck, 'Kirchengeschichte Deutschlands' II^{3, 4} (Leipzig 1912), p. 34, praesertim ibi not. 1; sufficiat hic afferre ex Caroli Magni capitulari a. 789 (MG. Capp. I, 61, nr. 22, § 80): Ut cantum Romanum pleniter discant . . . secundum quod . . . Pippinus rex decertavit, ut fieret, quando Gallicanum tulit ob unanimitatem apostolicae sedis et sanctae Dei ecclesiae pacificam concordiam.   3) Cf. Hauck l. c. p. 115. Cf. MG. Capp. I, 80, 30 sqq.   4) Cf. supercriptionem huius operis: Opus . . . Caroli nutu Dei regis Francorum, Gallias, Germaniam Italiamque sive harum finitimas provincias Domino opitulante regentis supra p. 1 cum nota 1 et infra IV, c. 28.

et ita beati Petri sedem in omnibus sequi curant, sicut illo pervenire, quo ille elavi-
 *fol. 18. eularius exstat, desiderant^a. *Ad quam beatitudinem nos pervenire et in sanctae
 ecclesiae consortio et unione ille nos faciat perseverare, qui ecclesiam suam in Petro
 cf. Matth. 7, 25. dignatus est fundare, et ipso interveniente, cuius cathedrae sumus sequaces, regni
 caelorum, cuius ille claviger factus est, mereamur offici compotes^b. 5

*fol. 18'. VII. *Quod non ad adorandas imagines pertineat, quod scriptum
 Gen. 1, 27. est: 'Crcavit Deus hominem ad imaginem et similitudinem
 suam'^c 1.

In hoc testimonio inconsequenter et ultra quam inconsequenter ab illis in sua
 synodo ob adorandarum imaginum astruendum errorem posito non nostro ingenio 10
 plurimum est sudandum, cum tot indicieis ab eorum sit assertione alienum; quoniam
 ubi nulla est verisimilitudo, non magna in discernendo oritur disputatio. Quia ergo
 a nullo, in quo sanę mentis viget acumen, illi rei creditur pertinere, cui illi hoc
 tuntur accommodare, sed spiritale dictum spiritali disserendum est indagatione, restat,
 ut quid de eo sanctorum patrum protulerit stilus, sententiali brevitate notemus, qua- 15
 tenus quod^e ab illis est neglegenter usurpatum et a viris venerabilibus et Spiritu
 saneto repletis spiritaliter prolatum, lectoris industria sit diligenter acceptum.

Ait enim beatus Ambrosius²: *In principio ipsius mundi Patrem et Filium esse
 audio et unum opus verno. Audio loquentem, agnosco facientem, sed et Patris et Filii
 unam imaginem, unam similitudinem lego. Similitudo haec non diversitatis, sed unitatis 20
 est. Non enim homo ad imaginem Dei nisi per imaginem Dei esse potest. Imago³ ergo
 Dei ex interioris hominis nobilitate est consideranda. Primo quidem, ut sicuti Deus
 unus, semper, ubique totus est, omnia vivificans, movens et gubernans, sicut Apostolus
 confirmat, quod 'in eo vivimus, moremur et sumus', sic anima in suo corpore ubique tota
 Act. 17, 28. viget vivificans illud, movens et gubernans. Nec enim in maioribus corporis sui mem- 25
 bris maior et in minoribus minor, sed in minimis tota et in maximis tota. Et haec est
 imago unitatis omnipotentis Dei, quam anima habet in se. Quae^d quandam sanctae Trini-
 tatis habet imaginem. Primo in eo, quia sicut Deus est, vivit et sapit, ita et anima se-
 cundum suum modum est, vivit et sapit. Est quoque et alia trinitas in ea, qua ad
 imaginem sui conditoris perfectae quidem et summę Trinitatis, quae est in^e Patre, Filio 30
 et Spiritu sancto condita. Et licet unius sit illa naturę, tres tamen in se dignitates habet,
 id est intellectum, voluntatem et memoriam. Quod idem, licet aliis verbis, in evangelio
 cf. Deut. 6, 5. designatur, dum dicitur: 'Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo et ex tota
 anima tua et ex tota mente tua', id est: ex toto intellectu et ex tota voluntate et ex tota
 memoria. Nam^f sicut ex Patre generatur Filius, ex Patre Filioque procedit Spiritus 35
 sanctus, ita ex intellectu generatur voluntas, et ex his item ambobus procedit memoria,
 sicut facile a sapiente quolibet intelligi potest. Nec enim anima perfecta esse potest sine*

a) sequitur locus dimidiae lineae rasus in fine paginae 17ⁱ; pagina 18 i. l. r. scripta V. b) sequitur
 spatum 23 linearum erasorum varuum V. c) quot V; quod recte A. d) sequitur quoque punctis
 suppositis del. V. e) ex Ambrosius. f) iam VA, correxi sec. Ambros. 40

1) Cf. Acta conc. Nicaeni II, actio VI, tom. 1; Mansi l. c. XIII, 214. — Hadriani responsio
 MG. Epp. V, 25, c. XXI. Vide ib. etiam n. 2. et N. A. XXI, 113, ubi Hamps e responsione
 Hadriani Tarasium patriarcham non solum principem agendi concilii Nicaeni secundi, sed etiam
 auctorem libelli pseudosynodus anno 754. celebratam refutantis, in actione sexta dicti concilii
 Nicaeni recitati, fuisse probat. 2) Ambrosius, De fide lib. I, c. 7; Migne, Patr. Lat. XVI, 45
 563. 3) Idem, De dignitatibus conditionis humanae c. 2; Migne l. c. XVII, 1105. — Cf.
 quae disserimus N. A. XXXVII, 515.

his tribus nec horum trium unum aliquod, quantum ad suam pertinet beatitudinem, sinc aliis duobus integrum constat. Et sicut Deus Pater, Deus Filius, Deus et Spiritus sanctus est, non tamen tres di sunt, sed unus Deus tres habens personas, ita et anima intellectus, *anima voluntas, anima memoria, non tamen animae tres in uno corpore, sed una *fol. 19*. 5 anima tres habens dignitates. Atque in his tribus eius imaginem mirabiliter gerit in sua natura noster interior homo. Similitudo¹ vero in moribus cernenda est, ut sicut Deus creator, qui hominem ad similitudinem suam creavit, est caritas, est bonitas, et iustus, patiens atque misericors et cetera virtutum sanctorum insignia quae de eo leguntur, ita homo creatus est, ut caritatem haberet, ut bonus esset et iustus et pa- 10 tiens atque misericors mundus et misericors foret. Quas virtutes quanto plus quisque in se ipso habet, tanto proprius est Deo et maiorem sui conditoris gerit similitudinem.

Beatus quoque Augustinus ita hominem ad imaginem et similitudinem Dei factum esse disseruit²: *Cum exteriorem et interiorem hominem divina Scriptura commemoret et tantum eos discernat, et ab Apostolo dictum est: 'Et si exterior homo noster corrumpitur, 15 sed interior renovatur de die in diem', quaeri potest, utrum unus horum factus ad imaginem et similitudinem Dei? Nam illud quaerere stultum est, si unus, quis horum? [Quis enim]^a dubitat, eum potius, qui renovatur, quam eum, qui corrumpitur, dicere? Utrum autem ambo, magna questio est. Nam si exterior homo est Adam et interior Christus, bene ambo intelliguntur; sed cum Adam, sicut a Deo factus est, bonus non manserit et diligendo car- 20 nalia carnalis effectus sit, non absurde videri potest, hoc ipsum ei fuisse cadere, ima- *fol. 20. ginem Dei et similitudinem amittere; ac per hoc ipse renovatur et ipse est^b interior. Quomodo ergo est ipse et exterior? An secundum corpus, ut interior sit secundum animam; et interior sit resurrectio et renovatio, quae nunc fit secundum mortem prioris vite, id est peccati, et secundum regenerationem novae vitae, id est iustitiae? Quos idem duos homines 25 sic appellat, ut unum veterem, quem debemus excuere, alterum novum et eum induendum cf. Eph. 4, 24. commemoret. Quorum rursus illum appellat imaginem terreni hominis, quia secundum 1. Cor. 15, peccatum primi hominis geritur, qui est Adam; alterum imaginem caelestis hominis, quia secundum iustitiam secundi hominis geritur, qui^d est Iesus^e Christus. Exterior autem homo, qui nunc corrumpitur, futura resurrectione renovatur, cum istam mortem persolverit, 30 quam naturae debet lege illa, quae in paradyso per praeceptum data est. Quomodo cf. Gen. 3, 12. autem non sit incongruum, quod dicitur etiam corpus factum ad similitudinem Dei, facile intelligit, qui diligenter adtendit, quod dictum est: 'Et fecit Deus omnia bona valde'. Nemo cf. ib. 1, 31. enim dubitat, quod sit ipse primitus bonus. Multis enim modis dici res possunt similes Deo: alię secundum virtutem et sapientiam factę, quia in ipso est virtus et sapientia non 35 facta, alię in quantum solum vivunt, quia ille *summe et prime^f vivit, alię in quantum *fol. 20. sunt, quia ille summe ac primitus est. Et ideo quae tantummodo sunt nec tamen vivunt aut sapiunt, non perfecte, sed exigue sunt ad similitudinem eius, quia et ipsa bona sunt in ordine suo, cum sit ille supra omnia bonus, a quo bona sunt. Omnia vero, quae vivunt et non sapiunt, paulo amplius participant similitudini. Quod enim vivit, etiam 40 est, non autem quicquid est, etiam vivit. Iam porro quae sapiunt, ita illi similitudine sunt proxima, ut in creaturis nihil sit propinquius. Quod enim participat sapientiac, et vivit et est; quod autem vivit, necesse est, ut sit, non necesse est, ut sapiat. Quare cum homo possit particeps esse sapientiae secundum interiorem hominem, secundum ipsum ita est ad imaginem, ut nulla natura interposita formetur, et ideo nihil sit Deo coniunctius;*

45 a) deest V.1; supplevi ex Aug. b) etiam V.1; correxi sec. Aug.; sic etiam in seqq. c) ac V.1.
d) quae V.1. e) deest A. f) corr. ex primitus V.

1) Ambrosius l. c. c. 3; Migne l. c. 1108. 2) Augustinus, *De diversis quaestionibus liber unus*, c. 51; Migne, *Patr. Lat. XL*, 32—34.

et sapit enim et vivit et est, qua creatura nihil est melius. Quod si exterior homo vita illa accipitur, qua per corpus sentimus quinque notissimis sensibus, quos cum pecoribus habemus communes — nam et ista molestiis sensibilibus, quae persecutionibus ingeruntur, corrupti potest — non immerito et ipse homo particeps dicitur similitudinis Dei, non solum quia vicit, quod etiam in bestiis appetet, sed amplius, quod ad mentem convertitur 5 sc regentem, quam illustrat sapientia, quod in bestiis non potest ratione carcentibus.

*fol. 21. *Corpus quoque hominis, quia solum inter animalium terrenorum corpora non primum in alrum prostratum est, cum sit visibile et ad intuendum caelum erectum, quod est principium visibilium, quamquam non sua, sed animae praesentia vivere cognoscatur, tamen non modo, quia est et in quantum est, utique bonum est, sed etiam quia tale est, ut ad 10 contemplandum caelum sit aptius, magis in hoc ad imaginem et similitudinem Dei quam cetera corpora animalium factum^a iure videri potest. Tamen quia homo sine vita non recte appellatur, non corpus solum^b homo exterior neque sola vita, quae in sensu est corporis, sed utrumque simul rectius fortasse intelligatur. Neque inscite distinguitur, quod aliud sit imago et similitudo Dei, qui etiam Filius dicitur, aliud ad imaginem et similitudinem 15 Dei sicut hominem factum accipimus. Sunt etiam, qui non frustra intellegant duo dicta esse ad imaginem et similitudinem, cum si una res esset, unum nomen sufficere potuisse asserunt, sed ad imaginem mentem factam volunt, quae nulla interposita substantia ab ipsa veritate formatur, quac etiam spiritus dicitur, non ille Spiritus sanctus, qui est eiusdem substantiae, cuius Pater et Filius, sed spiritus hominis. Nam ita hos discernit 20*

cf. 1. Cor. 2, 11.
1. Thess. 5, 23.
*fol. 21'. *Apostolus: ‘Nemo scit, quid agatur in homine nisi spiritus hominis, et nemo scit, quid agatur in Deo nisi Spiritus Dei’. Item de spiritu hominis dicit: ‘Salvum faciat spiritum vestrum, animam et corpus’. Et iste enim factus est a Deo sicut et cetera creatura.*

*Prov. 24,12. *Scriptum est enim in Proverbiis hoc modo: ‘Scito quoniam Dominus corda hominum novit et qui finxit spiritum hominis^c, ipse scit omnia’. Ergo iste spiritus ad imaginem 25 Dei nullo dubitante factus accipitur, in quo est intelligentia veritatis. Hacret enim veritati nulla interposita creatura: cetera hominis ad similitudinem facta videri volunt, quia omnis quidem imago similis est, non autem omne, quod simile est, etiam imago propriæ, sed forte abusive dici potest. Sed cavendum in talibus, ne quid nimis adseverandum putetur illa re sane salubriter custodita, ne, quoniam corpus quodlibet per localia spatia 30 porrectum est, aliquid tale credatur esse substantia Dei. Nam res, quae in parte minor est quam in toto, nec dignitati anime convenit, quanto minus maiestati Dei?*

Gen. 1, 26. *Eccc quam subtiliter quamque salubriter sancti viri hominem ad imaginem et similitudinem Dei factum esse, imaginem videlicet in anima, in qua est intellectus, voluntas et memoria, similitudinem in moribus, id est in caritate, iustitia, bonitate et 35 sanctitate, quae omnia incorporea sunt, intellegentes disseruere! A quorum sensu et doctrina quantum distent, qui hoc testimonium imaginibus artificum manu formatis accommodant, non nostro est disserendum cloquio, sed lectoris reservandum iudicio, ut quantæ in hac parte sint vecordiac^d, non noster cum stilus, sed suus permoneat*

*fol. 22. *sen'sus.*

40

ib. *Quisquis igitur ita hominem ad imaginem et similitudinem Dei factum, sicut ad imaginem hominis imaginem ab artifice formatam esse credit, aliquid in Deo corporeum, quod eredere nefas est, credere se ostendit. Nam si id, quod homo ad imaginem et similitudinem Dei factus est, manufactis imaginibus convenit, secundum corpoream speciem homo ad imaginem Dei factus est; et si homo secundum corpoream 45 speciem ad imaginem Dei factus est, corporeus est Deus. Incorporeus autem Deus*

a) facta V.1.   b) solus V.4.   c) corr. ex omnibus V.   d) vaecordiae V; ubi ae priores erasae sunt.

est, non igitur id, quod homo ad imaginem et similitudinem Dei factus est, manufactis ^{Gen. 1, 26.} imaginibus convenit.

VIII. Quae sit differentia imaginis et similitudinis sive aequalitatis¹.

Quoniam opitulante Deo secundum sanam sobriamque doctrinam sanctorum patrum sententiis inbuti, qualiter intellegendum sit, quod Deus *hominem ad imaginem* ^{ib.} *et similitudinem* suam creaverit, exequuti sumus, nunc opere pretium est, ut, quae sit differentia imaginis et similitudinis seu etiam aequalitatis, breviter exsequamur, quatenus et illi, qui ob adorandas imagines per patentes inaniun adscriptionum campos effrenes feruntur, horum trium, quae illi omnia pene unum putant, differentiam cognoscentes, in quanto sint errore, perpendant, et studiosi ^{*fol. 22.} *quique hoc legentes ad quasdam intelligentiae^a utilitates accedant.

Haec ergo tria distinguenda sunt, quia omne, quod imago est, similitudo est, non tamen omne, quod similitudo, imago est, et cum imago numquam similitudine carcat, similitudo vero multoties imagine careat, plerumque et similitudo et imago aequalitate carere noscuntur. Quae etiam aequalitas nonnumquam et imagini et similitudini copulari potest. Quae tria, quamquam unius sint categoriae, quae relatio dicitur, habent tamen inter se quasdam proprietates, quibus aliae carent. Nam imagini proprium est, ut semper ab altero expressa sit, similitudini vero et aequalitati proprium est, ut in sua subsistentia permanentes non ab altero expressæ, sed aliis rebus adsimilate vel coaequat^ç hoc nomine censeantur, et imago magis vel minus non sibi admittat, similitudo vero et aequalitas admittant. Sicut enim dicitur magis similis vel minus similis, magis aequalis vel minus aequalis, non sic dici potest magis imago vel minus imago. Nam et in conversione earum, quae græce antistrofe dicitur, subtilis quaedam repugnantia est. Quae omnia persequi longum est. Verumtamen, ut horum trium nonum differentia lucidius pateat, beati Augustini^b verba ad medium deducenda sunt. Ait² enim: *Ubi imago^c, continuo^d similitudo, non continuo aequalitas. Ubi aequalitas, continuo similitudo, non continuo imago. Ubi similitudo, non continuo imago^e, non continuo aequalitas^f, ut in speculo est imago [hominis]^g, quia de illo expressa est. Est etiam necessario similitudo, non tamen aequalitas, quia multa desunt imagini, quae insunt illi rei, de qua expressa est. Ubi aequa^h litas, continuo et similitudo, non continuo imago, velut* ^{*fol. 23.} *in duobus ovis paribus, quia inest aequalitas, inest similitudo. Quaecumque enim adsunt uni, adsunt et alteri; imago tamen non est, quia neutrum de altero expressum est. Ubi similitudo, non continuo imago, non continuo aequalitas. Omne quippe ovum omni ovo,* ³⁵ *in quantum ovum est, simile est; sed ovum perdicis, quamvis, in quantum est ovum, simile sit ovo gallinæ, nec imago tamen eius est, quia non de illo expressum est, nec aequale, quia brevius est^g; est et alterius generis animantium. Sed ubi dicitur: non continuo, utique intellegitur, quia esse aliquando potest. Potest ergo esse aliqua imago, in qua sit etiam aequalitas, ut in parentibus et filiis inveniretur imago et aequalitas et similitudo,* ⁴⁰ *si intervallum temporis defuisse. Nam et de parente expressa est similitudo filii, ut recte imago dicatur, et potest esse tanta, ut recte etiam dicatur aequalitas, nisi quod parens tempore praecedat. Ex quo intelligitur et aequalitatem aliquando non solum simili-*

a) in marg. add. V. b) Augustini V. c) imago corr. ex aequalitas V. d) non continuo VA; correxi secundum textum Augustini. e) imago — aequalitas i. l. r. V. f) deest VA; supplevi sec. Aug. 45 g) est ter scr. erat V.

1) Hadriani responsio MG. Epp. V, 37, c. XLIX. 2) Augustinus, De diversis quaestionibus liber unus c. 74; Migne l. c. XL, 85.

^{*fol. 23'}. *tudinem habere, sed etiam imaginem, quod in superiore exempllo manifestum est. Potest etiam aliquando esse similitudo et aequalitas, quamvis non sit imago, ut de ovis paribus diximus. Potest similitudo et imago, quamvis non sit aequalitas, ut in speculo ostendimus. Potest et similitudo esse, ubi et aequalitas et imago sit, sicut de filiis commemoravimus, excepto tempore, quo praecedunt parentes.*

His igitur huius differentiae regulis breviter prolatis, ad ea, quę incepta sunt, ordine competenti transeamus, et divinę legis testimonia ab illis non recte usurpata a nobis venerabilium patrum documentis recte sint promulgata, quatenus et illorum volatus his alis fractis, quas sibi arroganter accommodaverunt, fatescat et studiosorum lectorum, qui his bene uti desiderant, sensus ad alta conseedat.

5

10

IX. Quomodo intellegendum sit, quod scriptum est: ‘Abraham adoravit populum terrae, filios Heth’, sive quod Moyses Ex. 23, 7. Ietro legitur adorasse — quibus exemplis hi, qui propter adorandas imagines synodos faciunt, suum errorem fulcire affectant — et quia nec Iacob Pharaonem nec Daniel Nabu- chodonosor regem, ut illi dicunt, uspiam legantur adorasse¹.

Illi qui in adorandis imaginibus ęstuant, hoc peculiariter atque familiariter ex-^{*fol. 24} emplo utuntur, quod Abraham filios Het et Moyses Ietro sacerdotem Madi'an adorasse leguntur.

Quorum quidem adoratio tantum distat a pictę imaginis adoratione, quantum pietus ipse homo a veri hominis ratione. Quantum enim verus homo a picto, rationalis ab irrationali, sensibilis ab insensibili, animatus ab inanimato in sui definitione secernitur, tantum procul dubio et huius adoratio ab illius adoratione discernitur. Aliud namque est hominem salutationis officio et humanitatis obsequio adorando salutare, aliud picturam diversorum colorum fucis compaginatam, sine gressu, sine voce vel ceteris sensibus, nescio quo cultu adorare. Fraternitatem autem diligendam et dilectionem erga proximos exhibendam et humilitatis gradum amplectendum, per quę nos mutuo salutantes adoramus, pene omnium sanctorum Scripturarum perdoceamus exemplis. Imagines vero adorare vel salutare vel quasdam insensatas nenias² colere inhibemur potius quam instituimur pene in cunctis divinę Scripturę locis. Nam ut ceteros taceam, sacratissimus pastor, super quem solidissimam petram ecclesia sancta

^{cf. Matth. 16, 18.}
fundata est, non ait: imagines, sed: fraternitatem diligite, nec: subditi estote picturis,
^{ib. v. 13.}
^{ib. 3, 15.} sed: omni humanae creaturae, et Dominum Christum sanctificare non imaginibus, sed in cordibus nostris instituit.

Dementissimum sane et ab omni ratione seclusum est, hoc ad astruendam im-³⁵ agnum *adorationem in exemplum trahere, quod Abraham populum terrę et Moyses Ietro sacerdotem Madian leguntur adorasse, cum videlicet plerumque sancti viri per humilitatem, qua Deo placuerunt homines, salutationis gratia adoraverint, plerumque, ne ab aliis adorarentur, humiliter refugerint plerumque rigore sue sanctitatis erecti superbos quosque adorare contempserint. Imagines vero nusquam nec tenuiter quidem adorare conati sunt. Nam in eo, quod Abraham sive Moyses homines humiles suis

^{cf. Gen. 23, 7.}
^{Ex. 18, 7.}
^{*fol. 24'.} utilitatibus necessarios adorasse leguntur et Mardocheus Aman hominem arrogantem

1) Cf. Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 46. 54; ibidem in actione VII; Mansi XIII, 406. — Hadriani responsio l. c. p. 25, c. XXII. 2) Nenia proprie est carmen funebre, interdum quodlibet carmen vulgare, nugatorium, ineptum; et ita res quoque nugatoriae, inanes, fallaces, mendaces neniae appellantur.

45

et in populi Dei interitum inhiantem adorare contempsisse reperitur, hoc evidenter ostenditur, quod sancti viri erga humiles, sive ut eos ad meliora hortentur sive ut eiusdem summę virtutis munera non amittant, per eandem humilitatem sunt socii, contra pravorum vero nequicias, sive ut malorum societas declinent sive ut eos 5 resipiscere conpellant, fortiter sunt^a erecti. In eo igitur, quod Iohannes in Apocalypsi ab angelo cohibetur, ne se adoret, dicente eodem angelo: *Vide, ne feceris; conservus Apoc. 22, 9.*
tuis sum, et pastor ecclesiae Petrus blande centurionis adorationem vitaverit dicens:
Surge, frater, et ego homo sum, sicut et tu; et vas electionis Paulus cum Barnaba
 Lycaonum adoratiōnem valida reluctance spreverit, procul dubio omni creaturae ad-
 10 ratio, quae solum Deum decet, qui solus adorandus, solus colendus est, inpendenda
 esse vetatur, salva tantummodo salutationis causa, per quam humilitas demonstratur.

Act. 10, 26.
 ib. 9, 15.
 ib. 14,
 10 sqq.
 *fol. 25.

Dicat igitur nobis, dicat sanctissimus Augustinus, quid de hac adoratione Abrahae vel Moysi senserit. Ait¹ enim: *Insinuatur hic etiam humilitatis exemplum, quod Moyses, cum quo Deus loquebatur, non fastidivit neque contempsit alienigenę socii sui consilium,*
 15 *quamquam et ipse Ietro, cum Israhelita non fuisset, utrum inter viros Deum verum colentes religioseque sapientes habendus sit, quemadmodum et Iob, cum ex ipso populo non fuisset, merito quaeritur, inimico credibilius habetur — ambigue quippe posita sunt verba² —*
vel utrum sacrificaverit Deo vero in populo eius, quando vidi generum suum, vel utrum eum adoraverit ipse Moyses, quamquam de adoratione, etiamsi expresse positum esset,
 20 *honor videretur socero redditus eo modo, quo solet hominibus^b honorificentiae causa exhiberi a patribus, sicut de Abraham scriptum est, quod adoraverit filios Heth.*

Sed nec illud silentio pr̄tereundum est, quod dicunt Iacob Pharaonem adorasse sive Danihel Nabuchodonosor regem, quod quidem nec in Hebraeo habetur nec in nostris Latinis codicibus, qui a beato Hieronimo ex Hebraica veritate translatā sunt,
 25 uspiam reperitur. Non enim amplius quam semel Iacob in conspectu Pharaonis fuisse legitur. Quod quidem hoc modo Scriptura narrat: *Post haec introduxit Ioseph patrem suum ad regem et statuit eum coram eo. Qui benedicens illi et interrogatus ab eo: Quot sunt dies annorum vite tuę?* respondit Iacob: *Dies peregrinationis et vitae meae centum triginta annorum sunt, parvi et mali, et non pervenerunt usque ad dies patrum meorum,*
 30 *quibus peregrinati sunt. Et benedicto rege egressus est foras. In quibus verbis non eum adorasse, sed benedixisse monstratur. Quod quidem et si fecisset, non ideo faceret, ut inde adorandarum imaginum exemplum sumeretur, sed ut humilitas sancti patriarchę Deum timentis, regem honorificantis monstraretur.*

*fol. 25'.
 Gen. 47,
 7-10.

cf. 1. Petr.
 2, 17.

Quae dum ita sc̄ habeant, reor³, quod illi arbitrentur divinam Scripturam illo 35 familiarissimo illorum loquendi genere, quod quidam acirologiam nuncupant, uti, ut ‘benedicere’ posuerit pro ‘adorare’. Qui loquendi modus tanto eis peculiaris est, ut et ‘habere’ et ‘salutare’ et ‘osculari’ et ‘venerari’ pro ‘adorare’ et ipsi ponant et ab aliis

a) *sic emendavi;* sint V.A. b) corr. ex omnibus V.

1) *Augustinus, Quaest. in Heptateuehum liber II, c. 69; CSEL XXVIII, 134; Migne l. e. XXXIV, 619.* 2) Cf. Ex. 18, 5—12. 3) *Magnopcre interest auctorem operis hie et infra compluribus locis, e. g. I, c. 22. 30, III, c. 29, IV, c. 2, prima persona numeri singularis uti, eum alibi semper ex persona prima numeri pluralis, i. e. ex persona Caroli regis, loquatur. Nam vox ‘reor’, quamquam auctor plurimum ab ea aberat, ex calamo effluxa neque regem, qui semper plurali maiestatis utatur (cf. p. 2, 26 sqq.), neque episcopos aulicos, ut ex praefatione fortasse suspicatus eris, operis auctores esse probat. Insuper ad verum auctorem hacc vox nos delegat, scilicet ad Alcuinum, qui eam in usu frequenti habuit. Cf. quae disseruimus N. A. XXXVII, 492.*

positum accipient et, ut ita dixerim, pene omnia eis huiuscemodi verba in ‘adorare’ conversa sint. Sancta vero Scriptura sicut ceteros errores, ita etiam hunc loquendi modum abnuit, sed puris, propriis, fixis sive prudentibus semper verbis sive sententiis cf. Ps. 18, 8. utitur propheta adtestante, qui ait: *Lex Domini inreprehensibilis*. Quae si ‘benedicere’ *fol. 26. posuit pro ‘ad’orare’, inpropriis dictionibus utitur. Si inpropriis dictionibus utitur, re- 5 prachensibilis est. Est autem inreprehensibilis, non igitur ‘benedicere’ posuit pro ‘adorare’.

Dan. 9, 23. Dic ergo tu, dic sancte Danihel, dic *vir desideriorum*, dic scrutator archanorum, cf. ib. 2, 29; 5, 15; 9, 24. dic indagator scripturarum, dic propheta, qui de Redemptore mundi in eo apertius ceteris dixisse probaris, quia non solum scribis eum esse venturum, quod est tibi 10 commune cum ceteris, sed, quo tempore venturus sit, doces et reges per ordinem digeris et annos enumeras ac manifestissima signa praenuntias, dic, utrum Nabuchodonosor, ut illi garriunt, adoraveris? ‘Non in meo volumine hoc, inquam^a, fecisse me legis. Quod quidem et si fecisset, nulla ex parte inde illorum assertio fulciretur. cf. ib. 1, 8. Ego proposui in corde meo, ne polluerer de mensa eius neque de vino potus eius, et 15 ib. 2, 46. illi me dicunt eum adorasse. Cadentem ergo in faciem suam et me adorantem et hostias et incensum sacrificare mihi praecipientem et Deum deorum et Dominum regum et revelatorem mysteriorum, qui potest aperire sacramenta, confitentem et eum in me potius ob signorum magnitudinem, cuius ego habitaculum sum, quam me adorantem blandis alloquiis affatus sum, et ab eo, ut misericordiam semper exerceret 20 ib. 2, 49. in genere Isracl, sive ut conceptivos meos, Ananiam, Azarium et Misaelem consti- *fol. 26*. tueret super opera provinciae Babylonis, postulavi, non adulatorie adoravi. *Quem quidem et si adorassem, non rem quandam insensatam adorarem, sed per humilitatis cf. Rom. 13, 1. officium sublimiori potestati subditus manens, sciens non esse potestatem nisi a Deo, rationalem hominem salutando adorarem. Nam cum tam felicem quandam habuerim 25 cf. Dan. 6, conversationem, ut *quaesitis occasionibus ex latere regis*, quibus accusari possem, ab 4, 5. ib. 16 sqq. invidis, et non in alio, nisi in legitimis Dei mei, accusatus fuerim et in lacum leonum projectus, et nunc accuser adorasse, quem non adoraverim, et a falsis testibus dicar cf. Ps. 26, 12. egisse, quod non egi, restat, ut cum David clamem: ‘*Insurrexerunt in me testes falsi, et mentita est iniquitas sibi*’. 30

Cum ergo ob imaginum amorem et Iacob patriarcham et Daniel prophetam criminentur et Scripturarum divinarum sensus ad peregrinas intellegentias convertere cf. Ex. 20, 12. nitantur et suos prodecessores sive parentes contra legis imperium aspernentur, superest, ut his tantum contenti sint et earum patrocinio, si^b errorem suum corrigere nolunt^b, sicut et ipsi credunt, muniantur. Atque illi glorientur in imaginibus, nos autem glo- 35 cf. Gal. 6, 14. riemur in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem nobis mundus crucifixus est nosque mundo.

X. De eo, quod Iohannes presbyter et legatus Orientalium incaute imaginum adorationem stabilire nitens dixisse legitur: ‘Erexit Iacob titulum Deo, quatenus et benedixit eum’.¹⁾ 40 cf. Gen. 28, 18.

Non mediocris socordiae est hoc etiam ad imaginum adorationem adstruendam exemplum proferre, quod Iacob lapidem erexit in titulum, sicut Iohannes presbyter et legatus Orientalium protulisse in eadem synodo, que pro adorandis imaginibus agitata

a) in margine scr. V. b) si — nolunt in margine scr. V.

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 7. — Hadriani responsio l. c. 45 p. 36, c. XLVI. — Iohannes ille monachus erat et vicarius ecclesiae cuiusdam patriarchalis*

est, legitur, quoniam ille lapis non alicuius praeteritę rei imago vel similitudo fuisse creditur.

Qui si ob alicuius praeteritę rei memoriam ab eiusdem rei similitudine expressus et a sancto patriarcha ad adorandum fuisse erectus, quoddam fortassis posset illis ferre adminiculum, qui tanti erroris subire non formidavere periculum. Sed dum aliud sit quaedam per patriarcham fieri ad praefigurationem futurorum, aliud a pictore pingi quaedam ob memoriam praeteritorum gestorum; aliud sit Spiritu sancto esse repletum, aliud pictoria arte inbutum; aliud iste gerat caelesti munere fretus, aliud ille operandi usu expertus; aliud sit Iacob in titulum erigere lapidem, aliud quendam pictorem in pariete statuere imaginem; aliud secundum typicam figuram desuper oleum fundere, aliud secundum vaniloquam adscriptionem adorare iubere, inutile et ultra quam inutile est hoc ad adstruendam aliquam rem in exemplum proponere, quod ab illa re omnium argumentationum diverticulis videtur distare. Numquidnam Iacob illum lapidem, ut adoretur, erexit aut alicuius rei in eo imaginem depinxit?

Nam dum imagines pene nullum officium aliud nisi mentibus per sui intuitum memoriam inferendi habeant, lapis, qui a patriarcha erectus est, tria insignia et summo honore digna creditur officia habuisse.

Primum, quod cervicem Israhelicam fulcierit et pulvillis carenti patriarchę pulvilli vicem prestiterit et eius capite fuerit oneratus, qui non solum sealam a terra usque ad caelum pertingentem et angelos per cam ascendentes et descendentes, sed etiam ipsum Dominum bona sibi pollicentem cernebat.

Secundum, quod in insigne et titulum, quo sanctus patriarcha illius sancti loci reminisceretur, erectus est, quo rediens proliis et coniugum affectu exhilaratus et magna rerum opulentia ditatus sua Domino vota, qui haec sibi cuncta eoncesserat, redderet.

Tertium, quod typum gerebat nostri Mediatoris, qui *factus est in caput anguli*^{Ps. 117, 22, 23.} et *est mirabilis oculis nostris*; qui unctus est a Patre *oleo laetitiae pree consortibus*^{ib. 44, 8.} suis; quem et Danihel *lapidem abscisum* dicit *de monte sine manibus* praccidentium, absque coitu et humano videlicet semine ex utero virginali genitum; quem et David petram nuncupat dicens: *Dominus petra mea et robur meum et salvator meus.* De *2. Reg. 22, 2.* quo etiam in Esaia propheta scribitur: *Ecce pono in fundamentis Sion lapidem summum, angularem, probatum, electum, pretiosum, et qui crediderit in eum, non confundetur.* Qui idecirco angularis dieitur, eo quod duos parietes ex adverso venientes, ex circumfezione videlicet et preputio, vel etiam duo Testamenta in se summo, probato, electo et pretioso lapide coniungit et in uno sanctae ecclesiae coetu, cuius ille caput est, connectit. De quo et per prophetam Zachariam paterna voe dicuntur: *Ecce ego adducam filium meum orientem, quia lapis, quem dedi coram Iesu, septem in eo oculi sunt.* In quibus septem oculis septiformis gratiae Spiritus, qui a Patre Filioque procedit, evidenter ostenditur et per Esaiam prophetam *spiritus Domini, spiritus sapientiae et intellectus^b, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientie et pietatis, spiritus timoris Domini nominatur.* De quo etiam angulari lapide petra ecclesiae ait: *Sicut modo geniti infantes, rationabile^c, sine dolo lac concupiscite, ut in eo crescat in sa-*

a) deest VA; supplevi. b) in margine dextro scr.: spiritus Domini sapienti, in margine sinistro: ae et intellectus V. c) rationabiles VA; correxi.

45 orientalis et, cum synodo Nicaenae interesset, non semel verba fecit et praesertim dissertationem de origine odii et persecutionum venerationis imaginum sacrarum recitavit. Cf. Mansi XIII, 198, in actione V.

lutem; si tamen gustastis, quam dulcis est Dominus, ad quem accedentes lapidem vivum, ab hominibus quidem reprobatum, a Deo autem electum et honorificatum, et post pauca:
 1.Petr. 2,7,8. *Vobis igitur honor credentibus, non credentibus autem lapis, quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli et lapis offensionis et petra scandali his, qui offendunt verbo nec credunt, in quo et positi sunt.*

*fol. 28^c. Quo doeumento monstratur illum et honorem fortitudinis ereditibus et scandalum duritiae ineredulis esse. Quod etiam per iustum Simeonem hoc sensu praedictum est.
 Luc. 2, 34. Ait enim: *Positus est hic in ruinam et in resurrectionem multorum in Israhel, in ruinam*
 cf. Hebr. 12, 29. *seilieet ineredulorum, in resurrectionem vero credentium. Qui etiam ignis nuncupatur,*
 sive quod in se eridentes aeterni luminis fulgore perlustrat sive quod ineredulos 10
 aeterni ignis ardore torrebit. De unetione vero huius lapidis et paulo superius¹ David
 oraeulis prolatum est et nune praefati pastoris ecclesiæ testimonio proferendum est, qui
 cf. Act. 10, 38. ait: *Iesum Nazarenum, quem uncxit Deus Spiritu sancto et virtute. Quia ergo Spiritus*
 sanctus plerumque in divinis Scripturis olei nomine innuitur, Iohannes apostolus testis
 1. Ioh. 2, 27. est, qui dieit: *Sicut unctione eius docet nos de omnibus. Cuius si inenarrabilis nectaris 15*
 unetione^a delibuti sunt^b, ob imaginum adorationem stabiendi synodos agitare et
 Scripturas sanetas ad extraneos sensus usurpare nequaquam debent.

cf. Gen. 32, 24. 28. XI. De eo, quod praefatus Iohannes dixit: ‘In hominis forma luctatus est eum ipso et voeavit eum Israhel, quod est interpraetatum: Mens videns Deum’².

*fol. 29. Sed ne illud quidem a reprehensione vaeat, quod idem Iohannes praesbiter et legatus Orientalium inter eetera deliramenta de Iacob dixisse fertur: ‘In hominis forma luetatus est eum ipso et voeavit eum Israhel, quod est interpraetatum: Mens videns Deum’, eum hoc dietum et a re proposita longe distet et in nominis interpretatione usitationem quandam omittens pene inusitatum quid personet.

Nam dum quidam id nomen interpretentur ‘Vir videns Deum’, quidam vero ‘Fortis eum Deo’, nonnulli etiam veraeius^c ‘Princeps cum Deo’, nescio^d tamen an ullus eorum, qui in eanone^d recipiuntur, reperiatur hoc ‘Mens videns Deum’ interpretatus fuisse. Unde non solum ille reprehendendus est, qui usitatoribus interpretationibus praetermissis pene inusitatum quid protulit, sed et omnis illa synodus, quae ei in pluribus somnianti adsensem^e praebuit, quae non solum dieenti non restitut, sed etiam dieta in volumine taxavit.

Cum ergo sancta ecclesia secundum sanctorum patrum institutionem omne, quod inreprehensibile est, recipiat, omne quod reprehensibile, abieiat, hanc quoque eorum synodum, quæ utique reprehensibilis est, abicit. Et si hanc, quae reprehensibilis est, 35 non abicit, neque eas, quæ inreprehensibiles sunt, suscepit^f. Suscepit autem eas, quae inreprehensibiles sunt; hanc igitur, quia reprehensioni patet, penitus suscepere non debet. Illas enim synodos saneta et universalis recipit ecclesia, quae pro diversis fidei *fol. 29^f. sive religionis causis diversis locis seu temporibus a doctis et catholicis viris elebratae a sana sobriaque doctrina nullatenus deviare perhibentur^f.

a) sequitur locus 8 litterarum rasus V. b) i. l. r. et sequitur locus 13—14 litt. rasus V. c) superscr. eadem manu V. d) nescio — in ea i. l. r. scr. eadem manu V. e) adsensem scr. in margine dextro; in contextu præ i. l. r.; sequitur deinde spatium 12—13 litt. erasum vacuum; quae, quod sequitur, iterum i. l. r. V. f) suscepit — perhibentur (l. 40) i. l. r. V.

1) P. 29, l. 26 sqq. 2) Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 7. — 45 Hadriani responsio l. c. p. 45, c. IX.

Praeterea tanti patriarchae cum angelo luctatio non quandam imaginum adorationem, sed Dominicam praefigurasse dicitur in eodem populo passionem. Qui populus et ei luctando praevaluit, quia crucifixit et ab eo benedictionem in his, qui in eum crediderunt, accepit et in his claudus, qui in eum credere contempserunt, remansit 5 dicente beato Augustino¹: *Quod ab illo angelo desiderat benedici Iacob, cui luctando praevaluit, magna est de Christo prophetia. Nam eo ipso ammonet mysticum^a aliquid sapere, quia omnis homo a maiore vult benedici. Quomodo ergo ab eo iste voluit, quem cf. Hebr. 7, 7. luctando superarit? Praevaluit enim Iacob Christo vel potius praevalere visus est per eos Israhelitas, a quibus crucifixus est Christus; et ab eo tamen benedicitur in eis Isra-* 10 *helitis, qui crediderunt in Christum, ex quibus erat qui dicebat: Nam et ego Israhelita Rom. 11, 1. sum ex genere Abrah^ç et tribu Beniamin. Unus ergo atque idem Iacob et claudus et benedictus. Claudus in latitudine femoris tamquam in multitudine generis, de quibus dictum est: Et claudicaverunt a semitis suis. Benedictus autem in eis, de quibus dictum Ps. 17, 46. est: Reliqui per electionem gratiae salvę factę sunt.*

Rom. 11, 5.

15 XII. Quod non ad adorationem imaginum pertineat nec in nostris codicibus, qui ex Hebreica veritate translati sunt, inveniatur, quod illi in sua synodo dicunt: **Iacob suscipiens a filiis suis vestem talarem tabefactam Ioseph osculatus est cum lacrimis et propriis oculis inposuit².*

cf. Gen.
37, 33.
*fol. 30.

20 Non mirandum est, si Iacob aecusetur ab illis tunicam Ioseph osculatus fuisse et oculis inposuisse, a quibus etiam Pharaonem aecusatur adorasse. Accidere^b etenim plerumque solet, ut, qui semel falli cooperit, crebro fallatur, et qui semel^b a via reesserit et traunitem sui itineris dueem sequi neglexerit, per abrupta et invia afflatim errore duce feratur.

25 Tuniea enim Ioseph nec in Hebreis codieibus nec in Latinis, qui ex Hebraica veritate translati sunt, a patre osculata vel oculis inposita fuisse narratur. Quod quidem et si factum fuisse narraretur, nullo modo in hoc facto vel tenuiter imaginum adoratio innueretur, cum tamen aliud sit adorare, aliud osculari — quod illi aciologice unum putant — atque aliud pictam imaginem adorare, aliud a paterno affectu 30 vestis filii, qui exstinctus erdebatur, dolore compellente madescientibus fletu oculis inponi, aliud cuidam similitudini colla submittere, aliud prae eeteris dilecti filii vesti interna pietate osculum dare.

Adco itaque sanctus patriarcha angebatur animi procella turbati, ut non solum vestem filii, quem inclemens mortis raptum credebat, oscularetur vel oculis inponeret, 35 sed etiam consolatione postposita funereis vocibus lugubriter mala sua **exaggerans se etiam fore post hunc ad infernum deseensurum ediccret. Qualiter ergo beatus Iacob tunicam filii non osculatus fuisse aut oculis inposuisse, sed vidisse tantum et cognovisse credatur, hoc ordine sancta Scriptura commeinorat. Ait enim: Tulerunt ib. 31—33. autem tunicam eius et in sanguine hedi, quem occiderant, tinixerunt mittentes, qui ferrent ad patrem et dicarent: Hanc invenimus, vide utrum tunica filii tui an non. Quam cum agnovisset pater, ait: Tunica filii mei est, fera pessima comedit eum, bestia devoravit Ioseph.*

cf. Gen.
37, 35.
*fol. 30.

a) corr. ex hustieum A. b) accidere — semel i. l. r. V.

1) *Augustinus, Quaestionum in Heptateuchum lib. I, c. 104; CSEL XXVIII, 52; Migne, Patr. Lat. XXXIV, 574.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, actio IV; Mansi XIII, 46. — Hadriani responsio l. c. p. 26, c. XXIII.*

Denique quid haec illius sancti viri tunica, per quam illi imaginum adorationem adstruere nisi sunt, typicis praefiguraverit sacramentis et tacitis innuerit mysteriis, oportet ut breviter exsequamur, quo et illorum vana adsertio destituatur et lectoris animus muleatur. Ioseph namque, qui ‘augmentum’¹ interpraetatur et ab Aegyptiis ‘Salvator mundi’ est nuncupatus, illius typum gessit, qui et genus humanum sua morte salvavit et mundum spiritali frumento refecit et in tantum augmentum sue fidei semen cresecere fecit, ut et totum mundum impleret et per eandem fidem terrena caelestibus copulareret. Eius vestis hedi sanguine tincta est, quia *in similitudine carnis peccati secundum Apostolum apparuit et de peccato damnarit peccatum*, vel etiam *hostia pro peccatis effectus peccata nostra portavit in corpore suo super lignum*, ut ‘a malis liberati cum iustitia vivamus. Cuius vulnere sanati sumus, qui velut oves errabamus.

Est etiam et vestis eius sancta ecclesia, que est corpus Christi Paulo adtestante, qui ait: *Gaudeo in passionibus meis, quia explico ea, quae desunt passionum Christi, in carne mea propter corpus eius, quod est ecclesia.* Quac vestis polymita sive varia est, quia videlicet sancta ecclesia de diversarum gentium sive linguarum varietate colligitur psalmographo docente, qui ait: *Adstitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato circumamicta varietate.* Solet etiam eadem vestis, que talaris fuisse describitur, sanctorum virorum, qui utique membra Christi sunt, perfectionem designare, qui perceptum boni operis indumentum ad talos, id est ad finem usque, perducunt.

XIII. De eo, quod in doce et inordinate dieunt: ‘Si e alumnariis^a me, quoniam ut Deum adorol lignum crucis, eur non calumnariis Iacob adorantem summitatem virgę Ioseph?’ Sed manifestum est, quoniam non lignum videns adoravit, sed per lignum Ioseph, sicut et nos per cruecm Christum^b.

Illud sane, quod dicunt Iacob etiam summitatem virgae Ioseph adorasse, non est omittendum^c, quoniam quidem magnum se ob adorandas imagines in hac re gratulantis habere exemplum, cum videlicet in^d Latinis codicibus non legatur: ‘Adoravit summitatem virgę ‘Ioseph’, sed in^e quibusdam: ‘Adoravit super caput virgae’, et in Hebrea veritate, cui potissimum fides adhibenda est, nullam penitus vel tenuiter mentionem virgae faciat, sed dicat tantum: ‘Adoravit Israhel Deum conversus ad lectuli caput. In quo utique, ut ait beatus Augustinus^f, senex iacebat et sic positum habebat, ut in eo sine labore, quando vellet, oraret.

Quia ergo, ut praefati sunus^e, quidam Latinorum codicum habent: ‘Adoravit super summitatem virgae’, necessc est, ut memorati doctoris documentis, qualiter intelligendum sit, explicemus. Ait^g enim: *Quod habent Latini codices: ‘Et adoravit super caput virgae eius’, nonnulli emendantes habent: ‘Adoravit super caput virgae suae’, vel: ‘in capite virgae suae’, sive ‘in cacumen’ vel ‘super cacumen’. Fallit enim eos Graecum verbum, quod eisdem litteris scribitur, sive ‘eius’ sive ‘suae’, sed accentus dispare sunt et ab eis, qui ista noverunt,*

a) *atramento nigro u corr. ex O V.*   b) *corr. ex obmittendum V.*   c) *loco verborum in latinis codicibus non prius scriptum fuisse videtur nec in hebreis nec in latinis codicibus V; cf. p. 31, l. 25. 40*
d) *in quib;da superscr. V.*   e) *sequitur spatium dimidiae paginae erasum, in qua scriptum est nihil aliud nisi quidam latinorum codicum V.*

1) Cf. Hieronymi Liber de nominibus Hebraicis; Migne, Patr. Lat. XXIII, 781. 2) Acta conc. Nicaeni II, actio IV; Mansi XIII, 46. — Responsio Hadriani l. c. p. 27, c. XXIV.
3) Augustinus, Quaestionum in Heptateuchum lib. I, c. 162; CSEL XXVIII, 85; Migne, Patr. Lat. XXXIV, 593. 4) Augustinus l. c. 84. 592.

in codicibus non contempnuntur. Valent enim ad magnam discretionem, quamvis et unam plus litteram habere posset, si esset ‘suae’, ut^a non esset ‘autu’, sed ‘eautu’. Ac per hoc merito quaeritur, quid sit, quod dictum est. Nam facile intelligeretur senem, qui virginem ferebat eo more, quo illa aetas baculum solet, ut se inclinavit ad Deum adorandum, id utique fecerit super cacumen virginis sue, quam sic ferebat, ut super eam caput inclinan^do adoraret Deum. Quid est ergo: ‘Adoravit super cacumen virginis eius’, id est filii *fol. 32.³² sui Ioseph? An forte tulerat ab eo virginem, quando ei iurabat idem filius, et dum eam tenet post verba iurantis nondum illa redditia, mox adoravit Deum? Non enim pudebat eum ferre tantisper insigne potestatis filii sui, ubi figur^e magna rei futurae praesignabantur.

Dicant ergo, dicant, quid contra hęc dicturi sunt, qui ob adorandas imagines tantum patriarcham criminari non formidant et Scripturas sanctas vesana mente permutare affectant? Ecce Hebraica veritas eundem patriarcham Deum adorasse ad caput lectuli clamat. Ecce^b Latinorum bibliotheca eum aut super caput virginis aut in capite aut in cacumine vel super cacumen adorasse denuntiat. Ecce vir eruditissimus Augustinus et divini munieris flamine afflatus sollerti indagatione eum aut in sue aut in filii virginis sumitate Deum, non eandem virginem nec eundem filium adorasse personat. Dicant, quis sanctae legis translator cum sumitatē virginis filii et in cādem virginis filium adorasse transtulerit, quis sanctae legis studiosissimus indagator eum virginem filii vel filium potius quam Deum adorasse tractaverit? Et cum hunc invenire nequiverint, depravatricem^c sive refragatricem potius quam indagatricem suam intelligentiam^c divinarum Scripturarum esse *persentiant.

*fol. 32'.

Iam vero quia pene omnis divinę legis series ab illis ob imaginum adorationem aut mutilatur aut permutatur, nova necessitas est post Moysen legis tradatur scriptio, nova post Ezram legis reperiatur restauratio, nova post Septuaginta interpretes, Theodotionem¹ et Simmachum et Aquilam sive etiam beatum Hieroniūm legis queratur translatio, nova post apostolos et apostolicos viros Spiritu sancto repletos scrutetur tractatio, quae adeo divinis Scripturis refragari queat, ut omnes imaginum adorationem spernentes anathematis vinculo neeat.

Quae sit praetera differentia crucis Christi et imaginum pictorum arte pictarum vel quanto mysterio crux imaginibus emineat sive quomodo humanum genus non per imagines, sed per crucem Christi redemptum sit — quae duo illi vel paria vel aequalia putant — in sequentibus² loco suo Domino favente explicabimus.

XIV. Non pertinere ad imaginum adorationem, utili dicunt, quod scriptum est: ‘Iacob Pharaonem benedixit’³. cf. Gen. 47, 10.
Quod sepe memoratus patriarcha Iacob Pharaonem non adorasse, sed benedixisse legatur, superius⁴ dictum est. Nunc vero, quia in alia eiusdem vanissimia synodi lectione ‘benedictio’ quodammodo posita est pro ‘adoratione’, breviter *exsequendum est. *fol. 33.

Quoniam quidem tantis est illius vanitatis scriptura ignorantiae obsita caliginibus, ut nec sequentia praecedentibus nec praecedentia convenire videantur sequentibus, et,

40 a) ut i. l. r. V; aut A; ut etiam in textu Augustini. b) post ecce scr. erat omnes graecorum sive, quod cancellatum est V. c) depravatricem — intelligentiam i. l. r. V.

1) Aquilas, *Theodotion, Symmachus Scripturam sacram ex lingua Hebraica in Graecam transtulerunt*; cf. Wetzler et Welte, ‘Kirchenlexikon’ II, 714. 2) Cf. infra II, c. 28.

3) *Acta conc. Nicaeni II, actiones IV. et VII; Mansi XIII, 46. 406. — Responsio Hadriani MG. Epp. V, 27, c. XXV.* 4) Cf. supra p. 27, l. 22 sqq.

ut se habet vanitas mendacium, semper fugitiva, semper caduca semperque labentia se-
 Prov. 10, 4. quitur dicente Salomone: *Qui incumbit mendaciis, hic pascit ventos, ipse autem sequitur aves volantes.* Ut ergo imaginum adorationem, in quarum amore eorum mens pendet et totius sanctitatis propositum est, stabiliant, plurima verba vel sensus, que ad aliud pertinent, in ‘adorationem’ mutare affectant.

5

Nam et hoc, quod idem sanctus vir Pharaoném benedixit, non ad eandem benedictionem pertinere putant, quam solent plerumque exsules civibus, subditi prælatis, pauperiores ditoribus et quam maxime senes, qui¹ sibi quaedam commoda inpendunt, exhibere, sed ad nescio quam adorandarum imaginum picturam, quae nimis tanto inutilis est, quanto minus suę utilitatis efficaciam potest loquendo edicere. Aiunt enim: 10 ‘Benedixit Iacob Pharaonem, sed non ut Deum benedixit; adoramus nos imaginem, sed non ut Deum adoramus’. O inconveniens comparatio! O hebes coniectura! O stolidissima dictio! Similem dicis benedictionem, quam sanctus patriarcha regi exhibuit,
 cf. Gen. 41, 42.
 *fol. 33.
 cf. ib. 47, 6. qui præ ceteris dilectissimo filio insigne contulit potestatis, ‘qui sibi cum universa
 portionem, sed totius sui imperii terrae donavit optionem, adorationi, quam imaginibus exhibes, quae adorantibus nil praeter rei mcmoriam, cuius sunt, exhibere valent!

Benedixit itaque Iacob Pharaonem, non ut Deum, quem omnis creatura benedit et laudat, neque ut picturam, quam manus artificis aptat, sed ut hominem, cui propter sublimitatem concessę a Deo potestatis honor est exhibendus. Benedixit, inquam, eum, non ut imaginem insensatam, sed ut rationalem hominem; non ut industria pictoris compaginatum, sed ut ad Dei imaginem et similitudinem conditum; non ut in parietibus immobiliter stantem, sed ut sibi vel proli prospera commodantem; et, ut ita dixerim, benedixit Israhel regem, qui eiusdem spiritus nectare delibutus erat, qui Rom. 12, 14. postmodum per Apostolum dicturus esset: *Benedicite et nolite maledicere*, qui non solum
 cf. Matth. 5, 44. pro eo, qui se et sobolem opulentia rerum ditabat, sed pro calumniantibus et persequentiibus orare deberet. Non itaque huiuscmodi benedictio, quae profecto bonę retributionis causa exstitit celebrata, imaginum adorationi congruit; quac neque se adorantibus neque adorare spernentibus quandam pro qualitate meritorum possunt inferre retributionem.

30

*fol. 34. XV. *Quam absurde agant, qui ad confirmandas imagines ex-
 Ex. 25, 17. emplum divinę legis proferunt dicentes propitiatorium et
 ib. v. 10, 18. duos cherubim aureos et archam testamenti praecipient
 Dominu Moysen fecisse².

ib. Fecisse sanctus Moyses praecipiente Domino propitiatorium et arcam testamenti 35
 ib. 34, 4. et duos cherubim aureos nec non et excidisse tabulas lapideas legitur, non tamen adorare iussisse; nec ea ob praeteritarum quarundam rerum memoriam, sed ob futurorum mysteriorum sacratissimam praefigurationem creditur condidisse.

Quae dum ita se habeant, quantę sint absurditatis quantęque dementiac illi, qui his sacratissimis et summo honore dignis rebus praecipiente Domino a legislatore conditis imagines aequiparare conantcs illarum adorationem his exemplis stabilire molliuntur, nec ferrea vox explicare nec nostri sensus extimatio poterit indagare, praesertim cum illa sacratissimorum sensuum exuberent archanis, haec^a parum utilitatis

a) heae A; sic et prius V, ubi e del. est, et quidem exemplari A iam exscripto.

1) Intellige eis qui. 2) Acta conc. Nicaeni II, actio IV; Mansi XIII, 6. — Responsio 45 Hadriani l. c. p. 36, c. XLVII.

habent excepta recordatione rei, cuius sunt. Cum ergo arca testamenti Domini de lignis sc̄t̄him iubente Domino per legislatorē condita et inaurata sit et introrsus habeat tabulas nihilominus federis et manna sive virgam Aaron, propitiatorium¹ vero sit aureum in modum *tabulę, quod superinponebatur arcae, ciusdemque longitudinis et latitudinis tantaeque formę fieri sit iussum, qua et area, ut eodem propitiatorio area tegeretur et duo cherubim aurei ductiles super ipsum propitiatorium essent *hinc atque inde alterutrum adtendentes, ita ut vultus eorum in propitiatoriū essent et pinnis suis obumbrarent propitiatorium* et inde Deus loqueretur ad Moysen, de propitiatorio videlicet sive de medio cherubim, — quis tam hebes tamque est demens, ut non solum habendarum, sed etiam adorandarum imaginum insolentissimum usum horum tam terribilium tamque insignium mysteriorum comparatione conetur adstruere? Nam dum istę nihil aliud innuant nisi interdum rerum gestarum ordinem, interdum non gestarum sed fictarum mentiantur errorem, illa vero semper sanctis et excellentibus radiant mysteriis et rutilant sacramentis.

¹⁵ Arca namque foederis secundum quosdam² Dominum et Salvatorem nostrum, in quo solo foedus pacis apud Patrem habemus, designat, qui post resurrectionem suam ascendens in caelum carnem, quam adsumperat ex virgine, in Patris dextera conlocavit, in quo sunt duę tabulae legis, duo videlicet Testamenta, in quo est virga Aaron, quę fronduerat ei, quia ipse est rex et sacerdos, — rex, quia de eo scriptum est: *Virgam virtutis suaem emittet Dominus ex Sion *et dominabitur in medio inimicorum suorum*, sacerdos vero, quia de eo scriptum est: *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech*, — in quo est manna, caelestis videlicet pabuli edulium, de quo edulio David egregius propheta dicit: *Panem de caelo dedit eis, panem angelorum manducavit homo*, sicut et ipse in evangelio dicit: *Ego sum panis vivus, qui de caelo descendit*.

Cui propitiatorium superponitur, quia scilicet legalibus sive evangelicis praeceptis, quae in eo fundata sunt, supereminet misericordia eiusdem Mediatoris, per quam, non ex operibus legis, quae fecimus nos, neque volentes neque currentes, sed eius miseratione salvamur, de quo ctiam voce paterna dicitur: *Veritas mea et misericordia mea cum ipso, et in nomine meo exaltabitur cornu eius*; et qui per prophetam dicit: *Misericordiam volo et non sacrificium*; et cui per psalmistam dicitur: *Miserationes tuae multę, Domine, qui secundum apostolum propitiatio est pro peccatis nostris.*

In quo sunt duo cherubim, scientiae videlicet plenitudo³, quac in duobus Testamentis eius revelatione monstrata est. Qui invicem se adtendunt, quia lex et evan gelium magnam inter se consonantiam habent dicente Domino: *Non veni legem solvere sed adimplere*. Qui cherubim ideo versos vultus habent in propitiatorium, quia duo Testamenta spem semper in Dei misericordia ponendam omnino commendant. Deus super quo propitiatorio, id est de medio cherubim loquitur Deus, quia idem Filius est Verbum Patris, per quem facta sunt omnia. Et cum sit unius cum Patre substantiae, sicut ipse in evangelio ait: *Ego et pater unus sumus*, sive ut Philippo ait: *Qui videntur in eo* ^{cf. Rom. 9, 12, 16.} ^{Ps. 88, 25.} ^{Os. 6, 6.} ^{Ps. 118, 156.} ^{Ioh. 2, 2.}

1) *Ad sequentia usque ad l. 9 cf. Augustinus, Quaestionum in Heptateuehum lib. II, c. 105; CSEL l. c. 161; Migne, Patr. Lat. XXXIV, 633.* 2) *Cf. Augustinus, De diversis quaestionibus ad Simplicianum lib. II, quaest. 4; Migne, Patr. Lat. XL, 144. Idem, Enarratio in psalmum CXXXI; Migne l. c. XXXVII, 1722.* 3) *Cf. Hieronymus, De nominibus Hebraicis; Migne, l. c. XXIII, 831. Augustinus, De Genesi contra Maniehaeos lib. II, c. 23; Migne, l. c. XXXIV, 214. Cf. p. 36, l. 14.*

me, videt et Patrem, Dei Patris in^a eo semper^a de medio duorum Testamentorum vox auditur.

Secundum plerosque vero divinae legis doctores, qui haec moraliter tractant, aurum¹ sapientiam significat, arca secretum Dei. In arca iussa sunt poni lex et manna et virga Aaron. Per^b virgam potestas significatur, per manna gratia, quia nisi cum gratia non est potestas precepta faciendi. Verumtamen quia lex a quovis proficiente non ex omni parte completur, propitiatorium est desuper; ad hoc enim opus est, ut proptius sit Deus; et ideo desuper ponitur, quia superexaltat misericordia iudicio. Duo vero cherubim pinnis suis obumbrant propitiatorium, id est honorant velando, quoniam misteria^c ista sunt, et invicem se adtendunt, quia consonant — duo quippe ibi Testamenta figurantur — et vultus eorum sunt in propitiatorium, quia misericordiam Dei, in qua una spes est, valde commendant. Denique hinc se promisit locuturum Deus ad Moysen de medio cherubim desursum propitiatorii. Porro si creatura rationalis in multitudine scientiae — quoniam hanc interpretationem habent cherubim — duobus ipsis animalibus significatur, ideo duo sunt, ut societatem charitatis commendent, ideo pinnis suis propitiatorium obumbrant, quia Deo, non sibi tribuant pinnas suas, id est Deum honorant virtutibus, quibus prestant. Et vultus eorum non sunt nisi in propitiatorium, quia cuicunque profectui ad multitudinem scientie spes non est, nisi in Dei misericordia.

Quia² igitur tabulae, per quas duo Testamenta significari superius diximus, nullo terrore dantur, nullo strepitu ignium, nulla commotione nubium, nullo mugitu tubarum,

sicut ille, quae prius a Domino datę et a Moyse comminutę fuisse leguntur, — ib. 20, 19. quae dum darentur, Moysi a populo dictum est: *Loquere tu nobiscum, et non loquatur ad nos Deus, ne forte moriamur*, — hoc evidenter innuitur, quod priores vetus Testamentum, in quo terror erat, significaverint, posteriores vero novum, in quo dilectio. cf. ib. 31, 18. Quod vero priores opus Dei fuerint, secundę opus hominis, et illę conscriptę digito 25 cf. ib. 34, 28. Dei, istę scriptae ab homine narrentur, hoc apertissime declaratur, quod in² illis vetus Testamentum, ut prefati sumus, significatum est, quia Deus ibi praeccepit, sed homo non fecit. Lex enim posita est in veteri Testamento, quae convinceret transgressores.

fol. 36. Unde et egregius predicator ait: *Lex² autem subintravit, ut abundaret peccatum. Non enim inplebatur timore, quę non inpletur nisi caritate. Et ideo dicitur opus Dei, quia 30 Deus legem constituit, Deus conscripsit; nullum opus hominis, quia homo Deo non obtemperavit, et eum potius reum lex fecit. In secundis autem tabulis homo per adiutorium*

1. Tim. 2, 5. *Dei tabulas facit atque conscribit, quia novi Testamenti caritas legem facit. Unde cf. Matth. 5, 17. Mediator Dei et hominum legem non solvere, sed adimplere venit. Dicit autem et Rom. 13, 10. idem egregius praedicator: Plenitudo² legis caritas, et: fides, quę per dilectionem operatur.* 35 Gal. 5, 6.

Factum est itaque homini facile in novo Testamento, quod in veteri difficile fuit, ib. habenti fidem, quae per dilectionem operatur, atque illo digito Dei, hoc est Spiritu Dei,

2. Cor. 3, 3. *intus eam in corde scribente, non foris in lapide. Unde dicit Apostolus: Non in tabulis Rom. 5, 5. lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus, quoniam caritas Dei, qua veraciter impletur*

preceptum, diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. 40

Hoc est ergo, quo^a primo data est lex, ubi significatur vetus Testamentum, quod est opus

Rom. 7, 12. *tantummodo Dei et conscriptio digiti Dei, quod Apostolus dicit: Itaque^e lex quidem^e sancta et mandatum sanctum et iustum et bonum. Lex ergo sancta et bona Dei opus*

a) in — semper i. l. r. V. b) praecesserunt verba quaedam, postea erasa V; forsitan in lege praecpta sunt ut ap. August. V. c) ministeria VA; correxi sec. August. d) sic VA; deest ap. August. 45 e) itaque — quidem i. l. r. V.

1) Augustinus, *Quaestionum in Heptat. lib. II, c. 105; CSEL l. c. 162; Migne, Patr. Lat. XXXIV, 633/34.* 2) Cf. ib. c. 166; CSEL l. c. 198; Migne l. c. 653.

est, ubi homo nihil agit, quia non obtemperat, sed reatu potius premitur lege minante atque damnante. Peccatum enim, inquit, ut appareat peccatum per bonum, mihi operatum Rom. 7, 13. est mortem. Beatus autem homo est, cum hoc mandatum sanctum et ius^{tum} et bonum *fol. 37. adimpleat. Est etiam opus eius, sed per gratiam Dei^a. Hic¹ enim sensus aptatur translationi veteri, in qua secundae tabule a legislatore scriptae fuisse memorantur. Ceterum quia in Hebraica veritate utrumque, primae videlicet et secundae, a Deo scribuntur, hoc significatur, quia et vetus et novum Testamentum sancti Spiritus gratia, qui digitus Dei dicitur, conscriptum est, et in illo accipitur spiritus servitutis in timore, Rom. 8, 15. quia Deus iugum legis homini inponit, homo ferre non valet, in isto vero, ubi tabulae 10 ab homine fiant, a Deo scribuntur, homo oboediendo accipit spiritum adoptionis^a. ib.

Haec igitur insignia, arca videlicet et quae in ea sunt, propitiatorium sive cherubim, semper a nobis spirituali intuitu cernantur et tota mentis intentione quaerantur. Nec ea in depictis tabulis sive parietibus quaeramus, sed in penetralibus nostri cordis mentis oculo aspiciamus. Et qui secundum Apostolum *revelata facie* 2. Cor. 3, 18. 15 *gloriam Dei speculantes in eiusdem imaginem transformamur a claritate^b in claritatem tamquam a Domini Spiritu, non ambulantes in astutia neque adulterantes verbum Dei, ib. 4, 2. sed in manifestatione veritatis, non iam veritatem per imagines et picturas queramus, qui spe, fide et caritate ad eandem veritatem, quæ Christus est, ipso auxiliante per- cf. 1. Cor. 13, 13. venimus.*

20 XVI. Quod nec inde adorandarum imaginum usus adstrui possit, ut illi stultissime et inrationabiliter dicunt, eo quod in lege scriptum est: ‘Ecce vocavi ex nomine Beselcel filium Ex. 31, 2—6. Ur, filii Hor, de tribu Iuda, et replevi eum spiritu sapientiae et intelligentiae ad perficiendum opus ex auro et argento et dedi ei Ooliab de Achisama’².

Lex, ut ait Apostolus, *spiritualis est*. Est enim nobis in praesentis saeculi caliginoso itinere ad dirigendos nostrarum mentium gressus a Deo conlata, cuius iubare mentis acies perlustrata mysticorum sensuum possit intueri *secreta*. Praeceptum *fol. 37'. Ps. 18, 9. namque *Domini lucidum*, ait propheta, *inluminans oculos*; atque idem: *Lucerna pedibus Ps. 118, 105. meis verbum tuum, Domine, et lumen semitis meis*. De hac itaque per quendam sapientem dicitur: *Lucerna est mandatum legis et lux vitae et increpatio et disciplina*. cf. Prov. 6, 23. Et Esaias dicit: *De nocte spiritus meus vigilat ad te Deus, quia lux praecepta tua sunt super terram*. Cuius lucis cum omnes eam non recte intelligentes expertes sint, hinc mirum prorsus expertes esse creduntur, qui ob nescio quam imaginum adorationem 35 eam violenter ad suos sensus flectere nituntur et in suo errore eam quodammodo sibi admiculare affectant, cum ex ea, quamquam ad rem non pertinentia, tamen uteunque testimonia proferre temptant.

Quia ergo Beselcel ad faciendum opus ex auro et argento a Domino sit electus cf. Ex. 31, 2—4. et spiritu sapientiae et intelligentiae et scientiae repletus, ita hoc illi ad suum errorem

40 a) post gratiam Dei additum est h̄d (= hic deest). Verba sequentia Hic — adoptionis in infimo margine scr. sunt signo hp (= hoc ponas) praefixo atque signo SR (= sequitur, sc. contextus) postposito V. Quas emendationes fecit manus I. b) I postea add. V; caritate A.

1) Ad sequentia cf. Augustinus, *Quaestionum in Heptat. lib. V, c. 15; CSEL l. c. p. 381; Migne l. c. XXXIV, 755.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, actio VI, tom. III; Mansi XIII, 250.*
45 — *Responsio Hadriani l. c. p. 19, c. XII.*

muniendum in testimonium trahunt, ae si ea, quae per eum Domino iubente fiebant et mysteriorum typicas figuram redolebant, adoranda forent. Beseelel igitur interpretatur¹ ‘in umbra Dei’. Ur ‘ignis’ dieitur. Hor ‘lumen’ intelligitur. Cuius ergo iste Beseelel, qui, ut diximus, ‘in umbra Dei’ interpretatur, typum gessit nisi illius, cui

^{Ps. 16, 8.} semper ecclesia elamat: *Sub umbra alarum tuarum protege me*, et: *Sub umbra alarum 5*

^{ib. 56, 2.} ^{*fol. 38.} *tuarum sperabo, donec transeat iniquitas*, et de quo ‘in Canticis cantieorum sponsa dieit:

^{Cant. 2, 3.} *Sub umbra eius, quam^a desiderabam, sed?*

^{cf. Symb.} Hie enim filius Ur filii Hor dicatur, quia est splendor inenarrabilis, Deus ex Deo,
^{Nicaen.}

^{Hab. 3, 4.} lumen ex lumine, de quo per Abacue prophetam dieitur: *Splendor eius ut lumen erit.*

^{Deut. 4, 24.} Deus namque, ut ait Moyses, *ignis consumens est*, quod et apostolus Paulus in epistola ¹⁰
^{Hebr. 12, 29.} ad Ebreos hisdem verbis affirmat, et idem Dominus per Zaehariam prophetam dieit:

^{Zach. 2, 4, 5.} *Absque muro habitabitur Hierusalem pre multitudine hominum et iumentorum, et ego ero*

^{cf. Ioh. 10, 30.} *in circuitu eius murus et ignis.* Qui, eum sit unius cum Patre substantiae, et ad

^{Luc. 12, 49.} Moysen in igne loquitur et ad discipulos in evangelio ait: *Ignem veni mittere super*
^{cf. Ex. 3, 4 sq.} *terram, et quid volo nisi ut ardeat?* Numquid non illo igne illorum peitora inflam-

^{Luc. 24, 32.} mata erant, qui diebant: *Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in*
via et aperiret nobis Scripturas?

Is ergo Beseelel ex nomine vocatur, quia ei paterna voce per Esaiam prophetam
^{1s. 43, 1.} dicitur: *Et vocavi te nomine tuo, meus es tu*, et de quo per Moysen dieitur: *Eeee*
^{Ex. 23, 20, 21.} *mittam angelum, qui precedat te et custodiat in via et introducat ad locum, quem preparavi.* *Observa eum et audi vocem eius nee contemnendum putas, quia non dimittet, cum preeaveris, et est nomen meum in illo.*

Sed nee genus huius Beseelel, qui ex nomine vocatus est, taeetur. Ait enim

^{Ex. 31, 2.} Scriptura: **Filium Ur, filii Hor, de tribu Iuda.* Hie est enim, de quo Israhelitaea
^{*fol. 38'.}

^{Gen. 49, 9.} voee ante predictum est: *Catulus leonis Iuda ad prædam, fili mi, aseendisti, id est in*
^{ib.} *erueem praedaturus infernum; requiescens aecubuisti ut leo, id est in sepulero; et quasi*

leena, quis suscitavit^b eum, quia per virtutem Patris tertia die a mortuis resurrexit.

^{Act. 10, 40.} Per virtutem autem Patris illum resurrexisse, audi Apostolum dieentem: *Hunc Deus*
^{40, 41.} *suscitavit post diem tertium et dedit illum manifestum fieri, non omni populo.* Die,

^{cf. Ioh. 13, 25.} rogo, sanete Iohannes, qui supra Mediatoris Dei et hominum peetus reeumbens, de
^{cf. 1. Tim. 2, 5.} aeterni luminis fonte hueifluo poeula hauriebas, unde quotidie ambrosei liquoris

^{Apoc. 5, 1–5.} neetar christieolis mentibus propinas, si nosti, unde genus dueat iste Beseelel, cuius

typum ille antiquus legalis quandam Beseelel gerebat? ‘Vidi, inquam, in dextera sedentis
super thronum librum scriptum intus et foris, signatum sigillis septem. Et vidi angelum
fortem, praedicantem voce magna: Quis dignus est aperire librum et solvere signacula eius? *Et nemo poterat neque in caelo neque in terra neque subtus terram aperire*
librum neque respicere illum. Et ego flebam multum, quoniam nemo dignus inventus est
aperire librum nee videre eum. Et unus de senioribus dixit mihi: Ne flaveris. Eeee
vicit leo de tribu Iuda, radix David, aperire librum et solvere septem signacula eius’.

^{*fol. 39.} Nam dum iste Beseelel, quem Christi figuram gestasse diximus, tantis virtutum ⁴⁰
praerogativis ornetur, ut et a Deo electus et ex nomine vocatus et Spiritu saneto
repletus et, eius filius vel de qua stirpe sit, deseribatur, ineassum ob imaginum adora-
tionem firmandam in exemplum trahitur, eum videlicet cunetis pietoribus exellentior
eunetisque artificebus imagines formantibus credatur fuisse prestantior. Cuius si operibus
pietura vel eiuslibet opificio imagines conditae adsimilandæ sunt, illi quoque pietores ⁴⁵
vel eiuslibet artis opificees imagines condentes adsimilandi sunt. Et si illi pietores

a) sic *TA*; quem *July.* b) sciscitavit *TA.*

1) Cf. Hieronymus, *De nominibus Hebraicis*; Migne, *Patr. Lat. XXIII*, 830. 834. 840.

vel cuiuslibet opificieii homines imagines eondentes adsimilandi sunt, ipsi quoque opifices sive ab his eonditae imagines futurorum insignem præfigurationem gerunt. Non autem pietores vel eiuslibet opificieii homines nee opera eorum futurorum quandam præfigurationem gerunt. Non igitur illius operibus pictura vel eiuslibet opificio imagines contigit adsimilandæ sunt.

Quia vero iste novus Beseelel, Redemptor videlicet humani generis, spiritum sapientiae, scientiae et intellegentiae habuerit, qui utique unius cum Patre et Filio substantiae est et a Patre Filioque^a proeedit, Esaias propheta testis est. Ait enim: *Exiit Is. 11, 1–3. virga de radice Iesse, et flos de radice eius ascendet, et requiescat super eum spiritus 10 Domini, spiritus^b sapientie et intellectus, spiritus^b consilii et fortitudinis, spiritus scieutie et pietatis, et replebit eum spiritus timoris Domini.* Et idem Dominus ^{*fol. 39r.}per eundem prophetam dieit: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me.*

Is. 61, 1.

Hie ergo quod facit ex auro et argento, facit in ornamentis tabernaeuli, eum videlicet sanatos viros auro eoruseantes, id est interiori intellegentia, argento nitentes, id est divinis eloquiis ornatos, et, ut ita dixerim, aurum in eorde habentes iuxta illud: *Corde creditur ad institiam, argentum in confessione oris iuxta illud: Ore autem confessio fit ad salutem,* in tabernaculo Dei, saneta seilicet eeelesia, ad aeternam patriam transituros constituit. Quae duo, aurum et argentum, id est fidem et confessionem, Apostolus quaerebat, eum dieebat: *Quia prope est verbum in ore tuo et in corde tuo.*

^{ib. 8.}

²⁰ *Quia si confessus fueris Dominum Iesum Christum et credideris in corde tuo, quod cf. ib. 9.* Dens illum suscitavit a mortuis, salvus eris. Quae etiam ad exornandum tabernaculum Moyses quaerebat, eum dicebat: *Sumite a vobis ipsis emptionem Domino. Omnis qui cf. Ex. 35, 5. conceperit corde, offerat initia Domino, aurum, argentum, et eetera.* Qui etiam, cum sit sapientia Dei Patris, in sanetis hominibus spiritali sensu exuberantibus habitare

^{cf. 1. Cor. 1, 24.}

²⁵ dignoscitur dieente Scriptura: *Sapientia Dei super lapides pretiosos est, habitatio eius cf. Prov. 8, 11, 12.* in vasis aureis. De qua sapientia alias per Salomonem dieitur: *Beatus homo, qui inventit sapientiam et afflit prudentia, melior est adquisitio eius negotiatione argenti et auro primo; fructus eius pretiosior est cunctis opibus, et omnia, quae desiderantur, *huic cf. 13–15.* non valent comparari.

³⁰ Quia ergo in argento eloquiorum divinorum nitor intelligitur, psalmistæ testimonio adprobandum est dieentis: *Eloquia Domini eloquia casta, argentum igni examinatum 1s. 11, 7. terrae, purgatum septuplum.* Huic namque Beseelel ad peragendum opus in adiutorium datur Aehisama¹. Quem namque Aehisama iste, qui adiutorium Christo præbet, nisi sanatos apostolos et apostolieos viros significat, qui nimirum, dum per praedicationum studia et bonorum operum exempla homines in eeelesiae gremio et virtutibus eoruseare faciunt et ad aeternam patriam pertrahunt, Christo adiutores existunt? De quibus profecto erat ille, qui dieebat: *Dei adiutores sumus, Dei agricultura estis, Dei aedificationis estis.*

Quae igitur omnia dum allegorieis plena sint sensibus et tropieis per leglatorem prolatâ figuris, non solum dementissimum, sed etiam insanissimum est ea imaginibus, quas unusquisque opifex pro captu ingenii sui, quales voluerit, immo quales potuerit, effecit, adsimilare eonari.

^{*XVII.} Quod non rete sentiant, qui dieunt: ‘Si secundum Moysi fol. 40. legitimam traditionem præcipitur populo purpura iacin- cf. Num. 15, 38. tina in fimbriis, in extremis vestimentis ponit ad memoriam cf. Ex. 28, 33.

a) q; i. l. r. V. b) spiritus — spiritus i. l. r. V; cf. p. 29, n. b.

1) *Recte Ooliab, filius Achisamech. Ex. 31, 6.*

et custodiam p̄ceptorum, multo magis nobis est per ad-
cf. Hebr. 13,7. similatam picturam sanctorum virorum videre exitum con-
versationis corum et eorum imitari fidem secundum apo-
stolicam traditionem¹.

Totum hoc capitulum commatice est considerandum et per singula unicuique 5
particule respondendum, quoniam, quamquam ad unius erroris tendat propositum,
ex multis tamen particulatum est erroribus compaginatum.

Primo namque discutiendum est, cur purpuram iacinetinam in eodem capitulo
dixerint, cum videlicet alius color sit purpureus et alius iacinetinus. Et sicut non
potest recte dici^a rubeus candor et candidus rubor^a, velut si quis dicat argenteum aurum 10
vel aureum argentum, ita nec recte dici potest purpura iacinetina, ut converso ordine
dici quicat purpurea iacinctus, quoniam talis dirivatio reciprocata nullius sensus vigore
manere poterit inconvulsa. Quoniam quidem, ut praefati sumus, alius color est iacinc-
tinus et alius purpureus, testis est ipsa lex a Domino per Moysen data, quac singul-
latim haec quattuor, iacinetum videlicet, purpuram et coccum seu etiam byssum ad 15

indumenta pontificis confiencia vel cetera, quae ad sacrarium p̄parandum essent
offerenda, designat. Quibus quattuor materiis maiores nostri² quattuor elementorum
figuram, ex quibus mundus sive humanum corpus constat, significari dixerunt et sin-
gulas tropologice virtutes innuere docuerunt. Iacinctum ergo ad aerem referunt, quod
*fol. 41. et ipse indicat color, sicut et coccum ad ignem, purpuram aquę adcommodant, *eo quod 20
de aquis accipiat fucum, byssum terrae, quia oritur ex terra.

Denique et illud discutiendum est, quod imaginum usum exemplo fimbriarum
iacinetinarum munire nituntur, cum pr̄sertim illas prisq̄ legis in mysterium series
in extremis vestibus ponit iubeat, istas vero, ut adorentur, nec veteris nec novi Testa-
menti pagina uspiam in sacrariis ponit p̄cipiat. Neque enim tanti erroris hoc exemplo 25
valet adstrui insanía, quod per legislatorem idcirco conlatum est, ut quedam archani
sensus innucret indicia, nec res bene iussa beneque gesta tanto deliramento poterit
convenire conlata. Inlatis igitur Dominus per Moysen mandatis legis ad extremum
cf. Deut. 6,8. intulit: *Ligabis ea in manu tua, et erunt^b immota^b ante oculos tuos.* Quae nos spiritualiter,

cf. Ps. 1,2. dum opere complemus, in manibus immota tenemus et, cum die ac nocte meditamus 30
cf. Num. 15, 38. in cis, ante oculos conlocata gestamus. Iussit quoque fimbrias iacinetinas fieri in

quattuor angulis palliorum, sive ad dinoscendum populum Israel, ut essent signum in
veste, sicut circumcisio signum in corpore, sive ut nos, qui spiritualis Israel sumus,
habcamus pro indumento iustitiam et sanctam conversationem, huius indumenti extre-
mitas fimbriis iacinetinis sit ornata, quatenus vita nostra sanctorum Scripturarum sit 35
testimonii erudita.

Hic enim fimbriarum bonus usus et bene per legislatorem sive illi carnali
*fol. 41. Israheli sive nobis, *spirituali, bene concessus, male ab illis abusus potius quam habitus
Matth. 23, 5. est. De quibus Veritas in evangelio dicit: *Dilatant enim fylacteria et magnificant
fimbrias.* Cuius, quaeso, isti, cuius exemplum tenent, nisi Pharis̄orum, qui dum 40
ib. 7. volunt vocari ab hominibus Rabbi et querunt primas in foro salutationes, primas in
ib. 6. conventibus cathedras dumque per appetitum^c vanę laudis sua dicta vel facta cupiunt

a) dici rubeus candor et candor rubeus i. l. r. V; sic et A, neque tamen i. l. r.; emendavi;
candens rubor coni. Tilius. b) movebuntur Vulg. c) appetitum A.

1) Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 114/5. — Responsio Hadriani 45
l. c. p. 46, c. X. 2) Cf. Beda Vener., Quaestiones super Exod. e. 56: de veste pontificis;
Migne, Patr. Lat. XCIII, 385/6. Idem, De tabernaculo et vasis eius, e. 10; Migne l. c.
XCI, 485.

mandare memoriae posteritatis, imagines, quae bene^a a quibusdam^a in basiliearum ornat-
mentis constitutę fuerunt, per ineptas et inutiles synodos male et ipsi adorant et alios
adorare eonpellunt? Illi per inaneim gloriam fimbrias magnifieant, isti nihilominus per
iaetantiam imagines adorant. Illi bene institutas male magnifieando dilatant, isti bene
conditas male adorando exaltant. Illi putant Moysi pręceptis parere fimbrias magnifi-
cando, isti putant se sanctis omnibus placere imagines adorando. Ae per hoc, quam-
quam per diversa diseurrant et diversa diversis modis sequantur, ad unius erroris de-
stinatam vesaniam tendere noscuntur, nec inmerito, eum horum effectuum eausae sive
effientia nil aliud sint, nisi ventosę laudis gloria sive arrogantia.

10 Ut ergo istius vanissimi capituli, quod discutere eommaticie proposuimus, error
expressius diseutiatur, neeesse est, ut illius textus ex ordine repetatur^b. 'Garriunt enim: *fol. 42.
'Si secundum Moysi legitimam traditionem pręcipitur populo purpura iacinetina in fimbriis in extremis vestimentis poni ad memoriam et eustodiam pręceptorum, multo
magis nobis est per adsimilatam pieturam sanetorum virorum videre exitum eonversa- Hebr. 13, 7.
15 tionis eorum'.

Hoe, quod dieunt: 'multo magis' — quod pertinet ad 'pręcipitur', ut subaudiatur:
'si populo praecepitur, multo magis nobis' — nullum nee levem sensum quidem habere
potest, quippe cum non solum multo magis non pręcipiatur, sed nee eque quidem nee
minus uspiam hie error pręcipi videatur.

20 Quod vero dieunt: 'per adsimilatam pieturam videre exitum eonversationis sane- ib.
torum virorum', quantę sit absurditatis quantęque dementiae, pene infinitum est persecui,
eum videlicet in imaginibus non possit sanetae eonversationis virtus videri, sed solummodo
ille materiae, quibus ipsae imagines formatę sunt. Numquidnam virtutes et meritorum
insignia, quę illis utique in subiecto fuerunt, hoe est in animo, in his velut in subiecto
25 quodam videri possunt, cum tamen in his non sit anima, quę subiacens esse possit
virtutibus, in subiecto autem istis, hoe est in materiali corpore^c, quodammodo colores
sunt, virtutes autem his nee de subiecto nee in subiecto esse possunt? Numquid igitur
sapientiam et eloquentiam in istis eernere possumus, quam plerique illorum habuerunt?
*Numquidnam prudentiam aspieere in istis valemus, per quam agnitio verę fidei et *fol. 42'.
30 scientia divinorum apieum in illis fuit, per quam trimodum illud intellegentiae genus
in divinis libris a prudentibus¹ intelligitur?

Quorun primum est, per quod quedam ita aeeipiuntur historialiter sepositis
enigmatieis vel allegorieis figuris, ut est deatalogus legis.

Seeundum, per quod quedam in Scripturis mystice accipiuntur tam seeundum
35 fidem rerum gestarum, quam etiam iuxta figuram allegoricorum sensuum, sieut petra, cf. Ex. 17, 6.
ex qua legislator latices elieuit, et historialiter cautis fuit et aquas evomuit et alle-
gorice Christi figuram gessit, qui, cum sit lapis in fundamento Sion fundatus, mcllifluo cf. Is. 28, 16.
spiritualis vitę poeulo erendentium mentes satiat. 1. Cor. 10, 4.

Tertium genus est, quod tantum spiritualiter aeeipitur, sieut de Cantieis eantieorun,
40 in quibus nil historialiter^d, sed tantum spiritualiter accipiendum est.

a) bene a quibusdam i. l. r. V. b) repleatur VA; emendavit Tilius. c) sequitur locus 19 litt.
rasus V. d) hi superscr. V.

1) Cf. Hieronymus, *Comment. in Isaian*, lib. I, Prol.; Migne, Patr. Lat. XXIV, 20. Idem,
Comment. in Ezech. V; Migne XXV, 153. Idem, *Comment. in Amos*, lib. II; Migne ib. 1077.
45 Augustinus, *De vera religione liber unus* c. 50; Migne XXXIV, 165/6. Idem, *Sermo XXXI*
et LXXXIX; Migne XXXVIII, 198 et 556 sqq. Isidorus, *De fide cath. contra Iudeos*, lib. II,
c. 20; Migne LXXXIII, 528.

An iustitia in istis intueri potest, per quam sancti Deum timebant, religionem
venerabantur, cunctis prodesse, nulli nocere curabant, fraternali caritatis vincula am-
plicti sive aliena pericula suscipere vel etiam opem ferre miseris nec non et boni
accepti vicissitudinem rependere seu aquitatem in iudiciis conservare studebant?
An illorum fortitudinem in pictorum coloribus perspicere possumus, per quam magna-
⁵
^{*fol. 43.} nimes aduersa aequanimitate toleraverunt et his patienter cessare et spretis inlecebris
fortiter restitire, per quam mordaces gazas et gloriæ appetitus effugierunt, per quam
etiam nec adversis frangebantur nec elevabantur secundis, cuius lorica indui fortes
ad labores existentes, ad pericula contra inprobos molestiis nullis cedentes animos
paraverc? An illorum temperantia in his imaginibus cernitur, per quam affectionem
10 carnis moderantes restringebant appetitum? Cum ergo nil horum^a, quae praediximus,
in istis videri possit, magnae est temeritatis dicere: ‘in adsimilata pictura videre
Hebr. 13, 7. exitum conversationis sanctorum’^b.

cf. ib. 13, 7. Sequitur in eodem vanissimo capitulo: ‘et eorum imitari fidem secundum aposto-
Gal. 5, 6. licam traditionem’. Numquidnam eorum fides, que secundum Apostolum per dilectionem 15
Hebr. 13, 7. operatur, in imaginibus imitari potest? Sicut ergo non potest videri in his ‘exitus
conversationis sanctorum’, sic nec fides imitari, quoniam, que illis desunt, in his nec
videri nec per has imitari possunt. Omne, quod caret vita, caret sensu. Omne, quod
cf. 1. Cor. 13, 13. caret sensu, caret fide. Omne igitur, quod caret vita, caret fide. Nam cum sint spes,
fides et caritas invisibilis et incorporalis qualitatis secundum proprietatem suae sub-
stantiac, in vero homine, qui has habet, videri non possunt, nisi forte in operibus de-
^{*fol. 43.} monstrantur^c; sedes enim earum sicut et ceterarum virtutum in anima est, *quam con-
stat esse invisibilem^c. Et si in vero, qui has utique habet, videri non possunt, multo
minus in pecto videri poterunt^d, qui non solum his, ut prefati sumus, sed etiam vita
caret. Et si in his videri non possunt, multo igitur minus imitari poterunt^d. Unde 25
datur intelligi vanam esse eorum fidem, qui per imagines sanctorum fidem imitatores
se dicunt.

Iam vero quia dicunt: ‘secundum apostolicam traditionem’, dicant^e, ubi ab apostolis^e
Hebr. 13, 7. aut exemplis aut verbis traditum sit per imagines ‘videre exitum conversationis sanc-
torum et corum imitari fidem’. Exitum ergo conversationis sanctorum hoc modo de-
ib. 11, 13. monstrat Apostolus, cum dicit: Sancti omnes iuxta fidem defuncti sunt non acceptis
repromissionibus, sed a longe aspicientes et salutantes et confitentes, quia peregrini et
ib. v. 33. 34. hospites sunt super terram, sive cum dicit: Sancti per fidem cicerunt regna, operati sunt
iustitiam, adepti sunt repromissiones, extinxerunt impetum ignis, convaluerunt de infirmitate,
fortes facti sunt in bello, vel cetera, quae sequuntur. Quid ergo dcbeamus imitari,
Eph. 5, 1. evidentissime idem Apostolus demonstrat, cum dicit: Estote imitatores Dei, sicut filii
1. Cor. 4, 16. charissimi; et in alio loco dicit: Imitatores mei estote, sicut et ego Christi.
ii, 1.

Unde liquido patet hanc esse apostolicam traditionem, ut non in picturis, sed in
virtutibus videri possit ‘sanctorum exitus conversationis et eorum imitari fides’, non
^{*fol. 44.} imaginum fucis, sed in operibus bonis.

40

XVIII. Quod vana sit spes eorum, qui salutem suam in imagi-
nibus ponunt dicentes: ‘Sicut Israheliticus populus ser-

ef. Num. 21, 8. a) nullorum *V*A; altera *l* *i.* *l.* *r.* *scr.* *manu* *A*. *V*; tota vox *i.* *l.* *r.* *A*; emendavit *Tilius*. b) sequitur
rasura unius fere lineae *V*. c) demonstrantur — invisibilem *i.* *l.* *r.*, partim in margine *scr.* *V*. d) pot-
uerunt *V*; u superscr. *manu* *A*; recte poterunt *A*. e) dicant — apostolis *i.* *l.* *r.* *eadem manu* *A*
scr. *V*.

pentis enei inspectione servatus est, sic nos sanctorum effigies aspicientes salvabimur^{a. 1.}

Spes eorum, qui salutem suam in imaginibus ponunt, ab Apostolo reprobatur, qui spem non in his, quę videntur, sed in his, quae non videntur, esse disseruit^{b.} Ait enim: *Spes, quae videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? Si autem, quod non videmus, speramus, per patientiam exspectamus.* Nam dum ḥneus serpens pręcipiente Domino a Moyse conditus et in sublimi fuerit, non ut adoraretur, positus, sed ut ad tempus ignitorum^{c.} serpentium virosis obsisteret morsibus, falsę spei ludificatione deluduntur, qui ita se manufactarum imaginum inspectione sanandos arbitrantur, sicut Israheliticus populus illius ḥnei serpentis inspectione ab ignitarum pestium mortiferis ictibus sanabatur, praesertim cum ille ut fieret, Moysi a Domino imperatum est, hae vero ut fiant, nullius Scripturę textu sit institutum.

Quid ergo serpens ille, cuius inspectione a serpentibus vulnerati sanabantur, significaverit, ipso Redemptore nostro docente cognovimus, qui ait: *Sicut Moyses extavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis.* Quem videlicet dum sedula mente internis oculis aspicimus, malignorum spirituum mortiferis temptationum morsibus superatis aeternę mortis pericula evitamus.

Pr̄terea sicut in divinę legis verbis ea, quę a sancto Spiritu bene in lege, prophetis, evangelio sive apostolis dicta sunt, plerumque perversa intentione ab scismatis male intelleguntur, ita etiam pleraque, quae idcirco a patribus, ut prodessent, instituta vel facta sunt, decussis prolixorum temporum curriculis a posteris male habita et in perversum mutata fuisse creduntur, sicut de fylacteriis et fimbriis, de quibus paulo superius dictum est^{2.} vel etiam de ḥneo serpente, de quo nunc dicere instituimus, qui, ut pr̄fati sumus, ad tempus, ut vulneratis a serpentibus prodesset, fuit necessarius, per quem postmodum inolevit excelsorum insolentissimus usus. Cui eum vidisset Ezechias rex iustus incensa adulere et quasdam culturas exhibere magnaue ex parte populum perielitari tanto persuasum errore, eum non distulit frangere, quem et per legilatorem ad profectum neverat conditum fuisse et a populo cernebat celebrari vano cultu et superstitionis religione. Laus ergo ciusdem Ezechieł sanctissimi regis, eo quod vanas superstitiones abstulerit eundemque serpentem confregerit, hoc modo in divinis litteris habetur: *Fecit, inquit, ‘Ezechias, quod bonum erat coram Domino iuxta omnia, quę fecerat David pater suus. Ipse dissipavit excelsa et contrivit statuas et succidit lucos confregitque serpentem aeneum, quem fecerat Moyses — siquidem usque ad illud tempus filii Israel adolebant ei incensum — vocavitque eum Naastan. In Domino Deo Israel speravit; itaque post eum non fuit similis ei de cunctis regibus Iuda, sed neque in his, qui ante eum fuerunt. Et adhesit Domino et non recessit a vestigiis eius fecitque mandata eius, quae praeceperat Dominus Moysi, et erat Dominus cum eo et in cunctis, ad quae procedebat, sapienter agebat.*

Haec pr̄terea et huiusmodi superstitiones, quas se quidam putant ob amorem Dei facere, sicut hi, qui ob sanctorum amorem imaginibus luminaria accedunt casque adorant, hoc modo beatus Hieronimus^{3,} dum de fimbriis et fylacteriis Pharisęorum

a) salvahimur A; quanti momenti sit haec differentia ad probandum A exemplar ex codice V immediate scriptum esse, demonstravi N. A. XXXVII, 36. b) disserit A. c) superscr. pro sinnosorum V.

1) Acta conc. Nicaeni II, in actione V; Mansi XIII, 167. — Responsio Hadriani MG. Epp. V, 27, c. XXVI. 2) Cf. supra p. 40 sq. 3) Hieronymus, Comm. in evang. Matth. lib. IV; Migne, Patr. Lat. XXVI, 174.

sancti evangelii lectionem exponeret, reprehendit dicens: *Hoc apud nos, inquit, superstitiones mulierculae in parvulis evangeliis et in crucis ligno et in istiusmodi rebus — quae habent quidem zelum Dei, sed non iuxta scientiam — usque hodie factitant, culicem ligantes et camelum glutientes.* Iam vero qui se imaginum inspectione salvandos credunt, sicut serpentis inspectione Israheliticus populus a serpentium morsibus sanabatur, si qua forte eis quaedam corporis inclemens accesserit, recurrent ad imagines easque aspiciant, quatenus, ^{*fol. 45'} *dum illarum inspectione minime sanati fuerint, revertantur ad Dominum et per sanctorum intercessiones ab eo sanitatem se accepturos credant, qui totius sanitatis et vite est auctor.*

XIX. Quod magnè sit temeritatis dicere: ‘Sicut Iudeis tabulae et duo cherubim, sic nobis christianis donata est crux et sanctorum imagines ad scribendum et adorandum’¹.

Sacpe in hoc opere dicere compellimur, quod neque tabule neque duo cherubim nec cetera huiuscmodi ad adorandum in veteri Testamento facta fuisse credantur. Quae quidem isti omnia relicto mediocritatis et rectitudinis calle in eo ultra, quam ordo exposcit, extollunt, quod ea ad adorandum fuisse conlata proclamant, in eo vero ultra, quam res exigit, submittunt, quod illis imagines aequiparare affectant.

Cum ergo dicunt: ‘Sicut Iudeis tabule et duo cherubim, ita nobis christianis data est crux et sanctorum imagines ad adorandum et ad scribendum’, quid aliud faciunt nisi, ut imagines exaltent, christianorum res extenuent? Præsertim cum illos, qui sub lege erant, dicant habuisse duos cherubim a Moyse conditos, de quorum medio Deus loquuntur, nos autem, qui *sub gratia sumus*, dicant habere cruces, quae a quibuslibet artificibus efficiuntur; illos, qui umbram legis sequebantur, habuisse foderis tabulas continent leges decalogum, nos, qui veritatem, quae Christus est, sequimur, habere opera quorumlibet artificum; illos, qui *spiritum servitutis acceperunt in timore*, dicant habuisse ea, quae Moyses faciebat Domino insinuante, nos, qui *spiritum adoptionis accepimus, in quo clamamus: Abba, pater*, habere imagines, quas quilibet pictor condit mundanae tantum artis experientia perdocente.

Nos enim, qui non sequimur litteram mortificantem, sed spiritum vivificantem, qui non carnalis, sed spiritualis Israel sumus, qui spretis visibilibus invisibilia contemplamur, non solum imaginibus maiora mysteria, quae omni mysterio carent, sed ipsis tabulis seu duobus cherubim maiora et eminentiora mysteriorum insignia a Domino accepisse nos gratulamur. Cum videlicet tabulae et duo cherubim exemplaria fuerint futurorum, et cum Iudei habuerint carnaliter res, quae typicis operè figuris praefigurationes fuerint futurorum, nos habemus in veritate spiritualiter ea, quae illis exemplaribus sive prefigurationibus carnalibus prefigurabantur.

Quantum ergo eminet umbræ corpus, imagini veritas, figuræ res gesta, tantum eminet veteri Testamento novum; quippe cum illud dedicatum sit a Moyse, cum lecto omni mandato legis universo populo accipiens sanguinem vitulorum et hircorum ^{Hebr. 9. 19. 20.} ^{*fol. 46'} **cum aqua et lana coccinea et yssopo ipsum quoque librum et omnem populum aspersit* ⁴⁰ *dicens: Hic sanguis Testamenti, quod mandavit ad vos Deus, istud vero dedicatum sit a mundi Redemptore, Domino nostro Iesu Christo, qui, in qua nocte tradebatur, accepit panem et benedixit ac fregit deditque discipulis suis dicens: Hoc est corpus^a meum,*

a) corrius A.

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione II; Mansi XII, 1072. — Nihil in responso Hadriani.* 45

quod pro vobis tradetur; hoc facite in meam commemorationem. Similiter et calicem, postquam cenavit dicens: Hic calix novum Testamentum est in meo sanguine, qui pro Matth. 26, 28. vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum.

In illo sanguis hircorum et taurorum et cinis vitule aspersus coiquinatos sancti- Hebr. 9, 13.
5 ficabat ad emundationem carnis. In isto sanguis Christi, qui per Spiritum sanctum ib. 14. semetipsum optulit immaculatum Deo, emundat^a conscientias nostras ab operibus mortuis ad serviendum Deo vivo et vero.

In illo agnus per familias occidebatur eiusque carnibus Pascha celebrabatur. In cf. Ex. 12, 3. isto Agnus Dei, qui tollit peccata mundi, qui est verus agnus immaculatus, Deo etiam Iob. 1, 29. 10 est in sacrificium oblatus dicente Apostolo: *Pascha nostrum immolatus est Christus.* 1. Cor. 5, 7.

In illo Cananitidis gentis regnum rerumque corporalium adfluentia pollicetur, in cf. Ex. 3, 8. isto vita aeterna regnumque caelorum conceditur. cf. Matth. 5, 3, 19, 29.

In illo promittitur terra, quae lacte et melle fluit. In isto pollicetur patria cę- Ex. 3, 8. lestis, in qua datur, quod nec oculus vidit nec auris audivit nec in cor hominis 1. Cor. 2, 9. 15 ascendit.

In illo neomeniae, id est novae lunae principia, colebantur. In isto nova crea- *fol. 47. tura in Christo accipitur vase electionis Paulo adtestante, qui ait: *Si qua nova in* cf. 2. Par. 2, 4. cf. Act. 9, 15. 2. Cor. 5, 17. *Christo creatura, vetera transierunt, ecce facta sunt nova.*

In illo sabbati otium et requies celebribatur. In isto sabbati requies in Christo cf. Ex. 35, 2. 20 habetur, qui dixit: *Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam,* Matth. 11, 28, 29. et invenietis requiem animabus vestris.

In illo pecoribus immolatis carnis et sanguinis hostię offerebantur. In isto sacri- cf. Hebr. 10. ficium carnis et sanguinis Christi offertur, quod per illa animalia figurabatur.

In illo iugum grave legis cervicibus impositum faciebat servos. In isto iugum 25 Christi leve et onus suave per spiritum adoptionis facit filios.

His^b ita se habentibus perversum et ultra quam perversum est, ut alternativum converso ordine praestantioribus deterioribus pręstantioribus dentur, et adeo imaginum usus magnificetur, ut christianorum res quodammodo extenuentur.

XX. *Quod non minus omnibus, sed pene cunctis plus Tarasius delerasse dinoscitur dicens: 'Sicut veteres habuerunt cherubim obumbrantem propitiatorium, et nos imagines Domini nostri Iesu Christi et sanctae Dei genitricis et sanctorum eius habcamus obumbrantes altare'^c. ^{*fol. 47'.}

Non est inconsequens, ut Tarasius, qui^e, ut fertur^c, a populari conversatione ad 35 sacerdotale culmen, a militari habitu ad religiosum, a circu ad altarium, a forensi tumultu ad prędicationem, ab armorum strepitu ad sancta mysteria peragenda extraordinarie provectus est, subditarum sibi plebium nientes ab spiritualibus ad carnalia, ab invisibilibus ad visibilia, a veritate ad imaginem, a corpore ad umbram, ab spiritu vivificantem ad litteram mortificantem, ab spiritu adoptionis ad spiritum timoris 40 denuo redire conpellat, ut, quoniam ille spretis his, quae ei fortasse inlicita non erant in laicali conversatione, ad sacerdotalis culminis gradum convolavit, quod ei inlicitum erat ob subitaneam^d conversationem, ei etiam subditę plebes a licitis spiritualium ob-

cf. 2. Cor. 3, 6.
Rom. 8, 15.

a) et mundat VA; emendavi secundum Vulg. b) hincinde usque ad finem capituli omnia i. l. r. V.
c) qui — fertur i. l. r. V. d) subitaneam A.

servationum mysteriis ad inlicitas corporalium rerum observantias convolent per eius praedicationem¹.

Quia ergo melioribus contemptis peioribus uti hortatur, et quia veteres habuerunt cherubim, qui per Moysen facti sunt, de quorum medio loquebatur Deus, obumbrantes propitiatorium, ideo fideles hortatur habere imagines, quae a quibuslibet officiis conduntur obumbrantes altare.

<sup>cf. ib. 25,
10 sqq.</sup> Faciat arcam, quæ non sit de lignis setthim, sed salicium, nec sit auro tecta, ^{*fol. 48.} sed plumbō, quae non habeat circulos aureos, sed ἔγκος, in quibus non sint vectes de lignis setthim, sed fagorum; in qua non sint tabulae, quae habent decem verba legis, sed undecim, quibus transgressio legis significetur; in qua non sit virga Aaron, sed cuiuslibet baculus illius predecessorum, qui ab illo anathematizantur vel a quibus ille anathematizatus est; in qua sit urna, non quæ habeat manna, sed cuiuslibet germinis ^{cf. ib. 31, 17.} grana. Faciat et candelabrum ex plumbō purissimo et mensam propositionis panum, <sup>cf. 1. Tim.
5, 22.</sup> quac non appelletur sancta. Scribat et librum legis, qui cuilibet manus cito inponere <sup>cf. ib. 3, 6.
Ex. 20, 4.</sup> iubeat et neophitos ad episcopatum promoveri percenscat, qui etiam *similitudines* horum, ¹⁵ quae in caelo et quae in terra sunt, fieri, colere et adorare perdoceat^a.

Decursis igitur breviter his, quibus Tarasius ideo non recte prædicet, quia nec recte, ut^b fertur, sacerdotii culmen condescenderit et quia dixit: ‘pro cherubim habeamus imagines’ quibusdam per eundem loquutionis modum, qui a quibusdam astismos^c nuncupatur, prolatis, nunc qualiter intra sanetam ecclesiam propitiatorium duobus cherubim ²⁰ obumbretur sive secundum tabernaculi constitutionem, quod in heremo a Moyse constitutum est, ‘sive secundum templi acdificationem, quod a Salomone Hierosolymis^c structum est, Domino auxiliante spiritalibus spiritalia comparantes expediamus, ne ab insipientibus quiddam sanctis Scripturis derogare videamur, eo quod imagines non adoramus.

25

Primo quaerendum est, quur Moyses, cum tabernaculum faceret, duos cherubim aureos fecerit et in propitiatorio, quod erat super arcam, posuerit, Salomon vero alias duos multo maiores^d addiderit, quibus in templo positis sub eorum alis arcam in medio conlocaverit cum propitiatorio et cherubim prioribus et in tabernaculo duo cherubim, in templo vero quatuor fuerint? Ad unam igitur eandemque significationem utriusque ³⁰ pertinent, nisi tantum quod Salomon, qui pacificus^e interpretatur et figuram Christi gessit, auctius sive latius duorum cherubim magnitudinem sublimavit. Quo in facto innuitur eo, quod post incarnationem Dominicam ecclesia latius esset ex diversarum gentium congregacione sublimanda et supernis civibus copulanda, qui sic conditorem de conlato sibi munere beatitudinis conlaudant, ut de nostra quodammodo receptione ³⁵ atque ad eandem beatitudinem introductione congaudeant.

a) 4 lineae deletae, partim erasae sunt V. Legitur adhuc: et mox (sequitur spatum 12 litt. erasorum vacuum) turbato ordine iuxta nominis sui ethimologicam^(f) et Terasio turbata (iterum 12 litt. erasae sunt) prædicatio et turbatae praedicationi Terasius poterit convenire (quae duo verba ultima i. l. r.). Deinde iterum 12 litt. erasae sunt. b) ut fertur superscr. V; cf. supra p. 45, n. c. c) corr. ex Hierosolimis V. d) malores A; cf. quae disseruimus N. A. XXXVII, 35.

1) Cf. C. I. Hefele ‘Coneiliengeschichte’, (ed. 2, Friburgü 1877) III, 443. — Cf. infra III, e. 2. 2) Cf. Beda Ven., *De schematis et tropis*, e. 12, de asteismo: nam ἀστεισμός putatur quidquid dictum simplicitate rusticæ caret et satis faceta urbanitate expolitum est; Migne, *Patr. Lat. XC*, 184. 3) Cf. Hieronymus, *Liber de nominibus Hebraicis*; Migne l. e. XXIII, 45 894. 4) Tarasius nomen hie perperam ex ταράσσειν, quod perturbare sonat, derivatur.

Cherubim¹ namque, sicut propheta Ezechiel evidentissime demonstrat, angelicę cf. Ezech. 10. dignitatis vocabulum est numeroque singulari^a cherub, plurali vero cherubim dicitur. Unde et non incongrue in figuris cherubim, quae in oraculo erant facta, evangelica *fol. 49. ministeria intelleguntur, qui Conditori suo in caelis adstantes de sua perpetua beatitudine laetantur. Alas enim ad invicem super arcum extendunt, cum ad laudem Domini Salvatoris referunt bonum omne, quod acceperunt. Alteras alas ad oraculi parietes extendunt, cum sanctos etiam homines in sua societate videntes laetantur eosque velut alarum suarum summitatibus tangunt, quos profecto consortes atque sequaces exstisset in hac vita suae puritatis exsultant. Duos autem^b que parietes^b suis tangunt alis, quia fideles utriusque populi, Iudeorum seilieet et gentium, compotes secum habent aulae caelestis; non quod in illa patria inter utrumque populum sit quedam distinctio localis, sed quia maior fiat festivitas internae beatitudinis de consortio adunatę fraternitatis. Extendunt ergo cherubim ad utrumque parietem oraculi alas suas, quia laetantes in caelesti patria iustos utriusque plebis visione quoque suae gloriae ad laudem Creatoris excitant.

Nec solum de illorum, quos secum intus habent, hominum iustorum felicitate laetantur agmina caelestia, verum etiam nostri, qui foris adhuc positi de profundis cf. Ps. 129, 1. ad Dominum clamamus, continuam curam gerunt. De quibus cherubim bene etiam in libro Paralipomenon scriptum est: *Ipsi autem, inquit, stabant erectis pedibus, et facies* 2. Par. 3, 13. *eorum versae erant ad exteriorem domum.* *Stabant etenim erectis pedibus cherubim, *fol. 49'. quia numquam a via veritatis, in qua mox, ut conditi sunt, positi fuerunt, quodammodo aberrasse creduntur. Facies eorum erant versae ad exteriorem domum, quia nos ab huius peregrinationis errumna ereptos ad suum desiderant pervenire consortium. Stabant ergo erectis pedibus, alas ad auro textos oraculi parietes extentas et facies habebant versas ad domum exteriorem, quia videlicet ita angeli suam perpetuo innocentiam conservant. Sic de animarum sanctorum de caelis beatitudine congaudent, ut eis quoque, quos in terris adhuc peregrinari conspiciunt, electis opem ferre non desinant, donec et illos ad caelestem patriam introducant.

Possunt etiam, sicut iam in superiori capitulo exsequuti sumus, per duos cherubim duo Testamenta significari². Ideo igitur in oraculo sunt facti, quia in consilio divini provisionis, nobis utique inaccessibili atque incomprehensibili, ante secula dispositum est, quando et qualiter quibusve auctoribus sacra Scriptura conderetur. De lignis vero olivarum sunt facti, sive quia per viros misericordię unctione Spiritus sancti illustratos divini conscripti sunt libri, sive quia lucem scientiae tribuant iuvante flamma caritatis Dei, quae per Spiritum sanctum diffunditur in cordibus nostris. Decem cf. Rom. 5, 5 cubitis sunt alti, quia per observantiam decalogi legis 'Deo serviendum praedicant, *fol. 50. quia Deo fideliter servientes denario se remunerandos esse regni caelestis ostendunt. cf. Matth. 20, 1sqq. Geminis habent alas, quia Testamenta per aspera aequa et prospera indefesso proposito semper ad caelestia tetendisse ac pervenisce declarant, quia hoc idem suis auctoribus faciendum esse demonstrant. Quinque cubitorum ala cherub una et quinque cubitorum ala cherub altera, quia in omni labentium rerum varietate sancti universos corporis sui sensus in obsequium sui Conditoris extendunt, oculos habentes semper ad ps. 24, 15.

a) singulari A. b) autem que aquae pariaetas A.

1) Cf. de seqq. Bedae Ven. *De tabernaculo et vasis eius lib. I, c. 5: propitiatorii et cherubin descriptio*; Migne l. c. XCI, 404 sqq. 2) Cf. supra p. 36, l. 10; cf. Beda Ven l. c. 405.

Ps. 25, 7. Dominum, audire desiderantes voem laudis eius et enarrare universa mirabilia eius,
 ib. 118, 10³; dulcia fauibus suis habentes eloquia illius super mel et favum ori^a suo^a, currentes in
 18, 11.
 Cant. 1, 3.
 Tob 27, 3. odore unguentorum eius et, donec superest alitus in eis et spiritus Dei in naribus ip-
 cf. ib. 6, 30. sorum, non loquentes labiis iniquitatem nec in lingua sua stultitiam personantes sieque
 2. Cor. 6, 7. per arma iustitiae a dextris et a sinistris incidentes ad perceptionem caelestis denarii,
 cf. Matth. 20, 1 sqq. quem summus paterfamilias cultoribus suae vineae repromisit, perveniant. Quia ergo
 opus unum erat in duobus cherubim, hoc innuebat, quia utriusque instrumenti scrip-
 tores una cademque castitate operis et caritatis devotione Deo serviebant, una et con-
 sona Deum voce ac fide pre^dicant, quaeque novum Testamentum de Dominicis
 *fol. 50^c. incarnatione, passione, *resurrectione, ascensione, gentium vocatione, Iudeorum expul-
 sione, multimoda ecclesiae tribulatione facta narrat, haec eadem vetus Testamentum,
 si recte intellegitur, veraciter facienda praedicebat, adventum vero Antichristi, finem
 saeculi extremi, discrimen iudicii et aeternam bonorum gloriam poenamque reproborum
 concordi utrumque Testamentum veritate profatur. Alae igitur cherubim interiores
 super arcum se invicem contingebant, quia Testamenta pari de Domino adtestatione
 consentiunt; item alis exterioribus iste unum parietum^b, ille alterum contingebat, quia
 vetus Testamentum proprie antiquo Dei populo scriptum est, novum vero nobis, qui
 post incarnationem Dominicam ad fidem venimus; et secundo parieti, hoc est septem-
 trionali, recte comparamus, quibus post figuram ac tenebras idolatriae lucem veri-
 tatis cognoscere datum est.

cf. Rom. 11, 26. Nam etsi primitiva ecclesia maxime de Iudeis efflouuit, et omnis Israhel circa
 finem saeculi salvandus esse credatur, plurimi tamen fidelium huius temporis de gen-
 tibus congregantur ad evangelii suscipienda sacramenta. Quibus hoc etiam divinitus
 cf. Ps. 118, 18. donatum est, ut revelatis oculis sui cordis manifeste cognoscant litteram veteris Testa-
 menti evangelice gratiae plenam esse mysteriis. Versas habentes facies cherubim *ad 25
 Rom. 8, 24. exteriorem domum, quia nos, qui adhuc foris stamus, non re ipsa, sed spe salvi facti
 cf. 1. Cor. 5, 12. sumus. Divini sunt libri conditi, quia scriptores eorum iam regnantes cum Domino¹
 cf. Act. 2, 47. illumque conlaudantes in caelis curam nostrae gerunt salutis proque nostris erratibus
 apud eius pietatem interpellant. Circumdati sunt auro cherubim, quia praeclaris
 scriptorum suorum operibus confirmatur auctoritas Testamentorum, manifestata autem 30
 per orbem cognitione divinarum Scripturarum sive interna gloria eaclestium agminum.
 Uterque enim cherub, ut diximus², et angelos^c et Testamenta designant^d.

XXI. Quod non bene Iohannes presbiter senserit, qui, ut im-
 af. Ios. 4. ginum adorationem adstrucret, dixit: 'Et Iesus Nave duodecim
 lapides statuit in Dei memoria'³.

Cum in eadem synodo, quae pro adorandis imaginibus facta est, cuius nos
 errores summatim discutiendos arripuimus, nullum testimonium ex divinis apicibus
 prolatum ad eandem rem pertinere constet, nec hoc quoque pertinere constat, quod
 Iohannes presbiter et legatus Orientalium protulit dicens: 'Iesus Nave duodecim lapides
 statuit in Dei memoria'.

*fol. 51^c. Quorum si historialiter, quur ab amnis *alveo educti et in Galgalis fuerint^e
 positi, causa quaeratur, ab eodem Iosue aperitur, qui his non ad adorandas imagines

a) corr. ex oris sui A.   b) sic V^A.   c) 7 litt. erasae sunt V.   d) duae lineae et tertia pars
 erasae sunt V.   e) fuerunt A.

1) Cf. supra p. 11. 12.   2) Cf. supra p. 36, l. 10; p. 47, l. 1.   3) Acta conc. 45
 Nicaeni II, in actione IV; Mansi l. c. XIII, 51. — Responsio Hadriani MG. l. c. 46, c. XI.

instruendam fore Israhelitarum posteritatem edocuit, sed memorem stupendo miraculo
arefacti fluminis esse debere permonuit, qui ad posteros hanc sine voce legationem
proclamantes deferrent: ‘Nos, quos cernitis, liquentis quondam elementi fuimus habita-
tores, qui aridae terrae nunc sumus exsules, qui tot saeculis Iordanis fuimus indi-
genae, cuius exempti gurgitibus telluris nunc sumus advenae, quoniam, — cum ante
faciem arcae Domini, immo ante faciem Dei Iaeob, saeerdotum perstrepentibus catervis
et populi eum magna exultatione admirantibus cuneis novum ille pateretur discidium,
inferiorem partem fuga lapsam aequoreis undis immerget superioremque in aera
fastigiaret obstupescentibusque populis limphaticos ad alta montes sustolleret et plantis^a
10 insolitum^a Israheliteis transitum arenti alveo prestatet, — ab antiquis sumus sedibus
edueti et istic Israhelitarum humeris allati istieque positi istieque sumus diu^b per-
mansuri’.

Si vero tipice, quid isti lapides prefiguraverint, queratur, novo Iosue, Domino
videlicet et Salvatore nostro Iesu Christo, qui aeternae nobis patriæ habitationem distri-
15 buit, docente panditur. Qui, ut baptismi sacra^cmentum, per quod ad aeternam patriam
pervenitur, stabiliret, duodecim apostolos elegit, quibus et dixit: *Euntes docete omnes
gentes baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*, qui usque in per-
petuum sanctae ecclesiae posteritati^c perhibent testimonium, dum eam ad ecclœstia
regna provoeant per baptismi saeratissimum sacramentum.

20 Per alios ergo duodecim nihilominus^d lapides, qui in Iordanis alveo positi sunt, sanctorum patriarcharum et prophetarum profecto figura praetenditur. Qui nimirum, dum baptismi sacramentum sub unbra legis positi non aperte praedicaverint, sed per
quasdam mysticas et obumbratas figuræ innuerint, quasi flumineis fluctibus obruti sunt; quia videlicet, quamquam aperte non videantur baptismum instituisse, non tamen
25 creduntur eius mysterio earuisse. *Pro quibus patribus sanetae ecclœsiæ nati sunt filii*, id est apostoli, quos constituit principes super omnem terram, qui memores sunt nominis Domini in omni progenie et generatione, ut tam per illos quam etiam per istos saero-
sanctis charismatibus referta et dogmatibus edocta non imaginum fucis vel quibuslibet superstitiosis rebus, sed fide et operibus Dominum querere non desistat.

30 XXII. Quod non sit aequalis adoratio, ut illi dieunt, Nathan <sup>ef. 3. Reg.
1, 23.</sup> propheta erga David regem adorationi imaginum¹.

*Non esse aequalem adorationem, quam Nathan propheta David aequa prophete regique sanetissimo exhibuit, adoracioni, quam quidam imaginibus exhibent, non necesse est multis adprobare documentis, quoniam evidentissimis est adprobatum indicis, 35 nec nostra indiget disputatione res, quae tam aperta tamque clara eluet ratione. Sed, ne hoc silentio præterisse videamus, oportet, ut quiddam inde strietim breviterque exsequamur.

Adoravit, inquam², Nathan propheta David regem, non ut colorum fucis compaginata³ imaginem, sed ut a Deo in regni apiee sublimatam potestatem; quippe qui eiudem doni caelestis munere satiatus erat, quo ille satiandus foret, qui dicturus erat: *Omnibus potestatis sublimioribus subditi estote*. Non est enim potestas nisi a Deo; <sup>Rom. 13,
1-8.</sup>

a) plantes insolutum A. b) i. l. r.; sequitur rasura 4 litt. V. c) posteritatae A. d) primo nihilominus scr. erat V; nihilominus A. e) corr. ex obrupti V.

1) *Acta conc. Nicacni II, actio IV; Mansi l. c. XIII, 99. — Responsio Hadriani
15 l. c. 46, c. XII. 2) Cf. p. 27, n. 3.*

quae autem sunt, a Deo ordinatae sunt. Itaque, qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit. Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem adquirunt; nam principes non sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac et habebis laudem ex illa. Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time; non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, vindicta in iram ei,⁵
^{*fol. 53.} qui malum agit. Ideoque necessitati subditi estote non solum propter iram, sed propter conscientiam. Ideo enim et tributa praestatis; ministri^a enim^a Dei sunt in hoc ipsum servientes. Redlite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal; cui timorem, timorem; cui honorem, honorem. Nemini quicquam debeatis, nisi ut invicem cf. Act. 9, 15.
^{ef. Act. 9, 15.} diligatis. De hae etiam re idem vas electionis per Spiritum sanctum discipulum Tit. 3, 1. 2. Titum sie instruit: Admone illos principibus et potestatibus subditos esse, dicto^b obediens, admone ad opus bonum paratos esse, neminem blasphemare, litigiosos non esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines.

cf. Act. 2, 4. Adoravit itaque propheta regem, Spiritu sancto repletus Spiritu sancto repletum, vaticinii munere^d fretus vaticinii^e munere fretum, meritorum insignibus eorū seans¹⁵ meritorum insignibus eorū seans. Non enim in eo^e quandam^f insensatam^g rem superstitionis vanitatis cultu adoravit, sed virum inventum secundum eorū Domini, virum saecularis unguinis liquore delibutum, virum in Dei laudibus supra omnes exereitatum^h, virum, qui de Christi incarnatione, passione, a mortuis resurrectione, in caelum ascensione eunetis praezellentius prophetavit; virum, qui non solum Dei Filium venturum prophetavit, sed eius etiam typum gessit; virum, qui non solum eius typum gessit, sed etiam secundum formam servi germinisⁱ prosapiam *ministravitⁱ, dilectionis affectu, humilitatis obsequio, praelationis debito, officiosa adoratione honorificavit. Quem si non ei se subdendo eiusque monitis parendo honorificaret, illi Spiritui contraire^k videretur, qui per cf. Phil. 2, 7. pastorem ecclesiae dieturus erat: Subditi estote omni humanae ordinationi propter Do-²⁵
^{Matth. 1, 6.}
^{*fol. 53.} minum sive regi tamquam praezenti sive ducibus tamquam ab eo in hoc ipsum missis ad vindictam malorum, laudem vero bonorum, quia sic est voluntas Dei, ut benefacientes obmutescere faciat stultorum hominum ignorantiam, ut liberi, non ut relamen malitiae habentes libertatem, sed sicut servi Dei. Omnes honorate, fraternitatem diligite, Deum^l timete, regem autem honorificate.³⁰

Cum ergo tot indiciis tantisque apostolorum prae dieationibus reges honorificandi sint, absurdissimum est adorationem, quae imaginibus aniliter fit, adorationi^m, quae sanetissimo regi per prophetam fiebat, aequiparare velle, eum videlicet ille Dei famulum et, ut ita dixerim, sancti Spiritus habitaculum et divinęⁿ incarnationis ministrum salutando adoraveritⁿ, isti vero in imaginibus nil aliud nisi easdem materias, de quibus illę flunt, adorent. Nam si aequalis est adoratio, quae David a propheta exhibita est, adorationi, quae imaginibus exhibetur, ipse quoque David imaginibus aequalis est; et si imaginibus aequalis est, non solum tot meritorum insignibus, sed etiam ipsa humana ratione caruisse erendum est. *Non autem tot meritorum insignibus nee ipsa humana ratione caruisse credendum est. Non igitur aequalis est adoratio, quae illi a propheta exhibita est, adorationi, quae imaginibus exhibetur.

ps. 4, 7. XXIII. Quod in eo, quod scriptum est: 'Signatum est super nos
^{ef. ib. 26, 8.} lumen vultus tui, Domine', sive: 'Vultum tuum, Domine, re-

a) i. l. r. V. b) superscr. V. c) adhoravit A. d) ere fretus i. l. r. V. e) ii — eo i. l. r. V. f) prior a corr. ex o V. g) atam rem i. l. r. V. h) excitatum A. i) ger-⁴⁵ minis — ministravit i. l. r. V. k) ire videretur i. l. r. V. l) sequitur rasura & litt. V. m) ad-
 horationi A. n) divinę — adoraverit i. l. r. V.

quiram', nihil manu factę imaginis intellegendum est, ut illi dicunt¹.

Nil ad manufactarum imaginum vultus pertinet, quod psalmografus dicit: *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine; nec illud: Vultum tuum, Domine, requiram,* cf. ib. 26, 8.
5 ut in eiusdem vanissimę synodi lectione habetur, quae pro adorandis imaginibus facta est, cuius textus nil aliud quam materia est, ubi stultitia magnitudinem suam exercuit.

Nam si hic vultus, cuius super nos lumen signatum esse propheta decantat et quem se requisitorum esse denuntiat, in manufactarum imaginum vultibus intellegendus est, quaerendum magnopere est, quale lumen habcent, aut quo modo id lumen super nos signatum sit, aut ubi idem propheta talem requisierit vultum. In corde etenim idem sanctus vir Deum, non in manufactis vultibus quaerebat^a, cum dicebat^a: *In toto ib. 118, 10.*
corde meo exquisivi te, Deus, ne repellas me a mandatis tuis. Vultus ergo Dei cognitio Dei est, id est Filius, per quem ad cognitionem divinitatis pervenimus. Est etiam ^{*fol. 54'.} ^{cf. Ioh. 14, 6. 7.}
15 imago Dei^b dicente Apostolo: *Qui est imago Dei invisibilis;* ideo videlicet imago, quia ^{Col. 1, 15.} de illo est. Est enim secundum eundem Apostolum *splendor gloriae et figura substantiae eius;* ideo splendor, quia, dum sit Pater lux, ita Filius ab eo inseparabiliter, quasi splendor ex luce, procedit^b; ideo figura, quia suscipiens formam servi operum ^{Hebr. 1, 3.} ^{cf. Phil. 2, 7.} virtutumque similitudine Patris in se imaginem atque similitudinem designavit. Est 20 enim et facies Dei, quia per eum se Pater hominibus manifestavit dicente eodem Dominu Iesu Christo: *Qui videt me, videt et Patrem.* ^{Ioh. 14, 9.}

Hunc ergo vultum se David quaesitum, non manufactas imagines pollicebatur,
cum dicebat: *Vultum tuum, Domine, requiram.* Hanc divinę cognitionis claritatem ^{Ps. 26, 8.}
exorabat, cum dicebat: *Inlumina faciem tuam super servum tuum et doce me iustifica-* ^{ib. 118, 135.}
²⁵ *tiones tuas.* Ad huius cognitionem per legem, non per imagines, pervenire anhelabat^c,
cum aiebat: *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua.* Hanc divinac ^{ib. v. 18.}
maiestatis manifestationem, non cuiuslibet picturae compaginationem nos quaerere horta-
batur^d, cum dicebat: *Quaerite Dominum et confortamini, quaerite faciem eius semper.* ^{ib. 104, 4.}
Quod quidem emolumendum adepturi sint quaerentes Dominum, in alio psalmo evi-
³⁰ denter ostendit, cum dicit: *Inquirentes Dominum non deficient omni bono.* Qui, quasi ^{ib. 33, 11.}
quaereremus ab eo, qualiter Dominum inquirere deberemus, subiunxit: *Venite, filii,* ^{ib. v. 12.}
*audite me, timorem Domini docebo vos. Eum etenim inquirendum docuit per Domini ^{*fol. 55.}
timorem, non per imaginum adorationem; et cum, *qui vult vitam et cupid videre dies* ^{ib. v. 13.}
bonos, non imagines adorare, sed labia a dolo et linguam a malo instituit cohibere, ^{cf. ib. v. 14.}
³⁵ nec picturas colere docuit, sed declinare a malo et facere bonitatem, inquirere pacem ^{cf. ib. v. 15.}
et sequi eam usquequaque permonuit.

Lumen ergo vultus Domini, quod super nos signatum est, non in materialibus ib. 4, 7.
imaginibus est accipendum, quae utique, sicut et ceteris dignitatibus, ita etiam lumine
carent, sed in vexillo^e crucis, quod accepto baptismatis sacramento per sacrosanctum^f
40 unguinis liquorem nostris frontibus imprimitur², et per id sancto Spiritui, qui est lumen
inenarrabile, qui etiam super discipulos in igne apparuit, ad nos veniendi aditus cf. Act. 2, 3.
aperitur. In crucis etenim impressione lumen est vultus Dei, id est Spiritus, qui a
Patre Filioque³ procedit, quia semper in eis noscitur radiare, qui suam innocentiam

a) bat corr. e bant V.   b) Dei — procedit (*l. 18*) i. l. r. V.   c) h superscr. V.   d) h superscr. V.
45 e) e corr. ex i V.   f) um corr. ex o V.

1) *Acta conc. Nicacni II, actio II; Mansi l. c. XII, 1065.* — *Nil in responso Hadriani.*
 2) *I. e. in sacramento confirmationis.*   3) *Cf. infra III, c. 3.*

vel sanctitatem pravis operibus non patiuntur violare. Ut ergo eius in nobis habitato Eph. 4, 30. eulum non violemus, admonet nos Apostolus dicens: *Nolite contristare Spiritum Dei sanctum, in quo signati estis in diem redemptionis.*

^{Ps. 4, 7.} Quia igitur dieunt *Signatum est super nos lumen cultus tui, Domine*, ad imaginarium vultum adtinere, dicant, quo adtinet, quod in eadem 'periodo scribitur: *Multi 5 dicunt: Quis ostendit nobis bona?* eum videlicet haec duo commata ita sibi invicem et sensu et verbis cohercere, ut unum sine alio vix intellegi possit. Est¹ enim figura loquutionis, quae a rhetoribus peusis [nuncupatur]^a, id est percontatio, cui confessim sine introductione personarum responsio subiungitur; quae etiam a quibusdam² soliloquium nominatur, cum ad interrogata sibi a se cuique respondeatur, cum quasi inputative interrogantibus: *Quis ostendit nobis bona?* a seipsis respondeatur: *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine;* ut sit sensus: *Multi¹ enim adhuc carnaliter sapientes dicunt, quod nec pauci quidem dicere debuissent: 'Quis ostendit nobis bona?'* illa scilicet, quae praedicit semper ecclesia: *resurrectionem esse venturam, in qua insti ouines aeterna praemia consequentur sunt.* Promittitur enim nobis, quod penitus non videmus; desideramus, que hic consequi 15 non valimus. Quibus respondendo beneficium indicatur, quod etiam in presenti saeculo possidetur: '*Signatum est*', inquit, '*super nos lumen vultus tui, Domine*', quia per vexillum^b crucis et lumen Spiritus sancti sumus muniti, ut antiqui hostis *fraudulenta machina Gen. 3, 5.* natio et portentuosa versutia non valeat superare temptatos, quos habebat primi hominis suasione captivos.

^{*fol. 56.} XXIV. Quod non ad ullam manu factam imaginem pertineat,
^{*fol. 56.} quod scriptum est: '*Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis*', sicut illi autem sunt³.

^{ib.} Sed nee illud, quod scriptum est: *Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis*, de quadam manufacto vultu intellegendum est, praesertim cum manufacti vultus ideo 25 non deprecandi sint^c, quia nee exaudire queunt. Omne, quod deprecatur, ideo deprecatur, ut exaudiatur; et omne, quod exaudit, irrationaliter esse non debet. Omne igitur, quod deprecatur, irrationaliter esse non debet. Quod si deprecari non debet, multo minus adorari, cum videlicet adoratio depreciationi emineat. Nam si manufacti vultus deprecandi et adorandi sunt, ut illi garriunt, necesse est, ut deprecantes exaudire et 30 adorantibus favere credantur. Et si deprecantes exaudire adorantibusque favere creduntur, necesse est, ut vita eis sensuum capax inesse credatur. Non autem inest eis vita sensuum capax. Non igitur, ut illi garriunt, adorandi vel deprecandi sunt.

^{ef. Col. 1, 15.} Nam haec duorum^d membrorum, quae^e quidem commata^f nuncupant, sententia^f, id est: '*Vultum tuum deprecabuntur*' et '*omnes divites plebis*', non Deo, cuius imago^g et 35 vultus Filius est^g, sed ecclesiae, quae corpus^h Christi est^h, per prophetam dicitur. Ps. 44, 11-15. Dixerat enim superius per energian: *Audi, filia, et vide et inclina aurem tuam et obliviscere populum tuum et domum patris tui, quoniam concupivit rex speciem tuam,* *fol. 56v. **quia ipse est Dominus meus, et adorabunt eum filii Tyri in muneribusⁱ.* Et in eadem energia perseverans subiunxit eidem, cuius speciem concupisse regem dixerat, dicens: 40 *Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis.*

a) excidit VA; supplevi; cf. infra p. 55, l. 20; p. 56, l. 40. b) e corr. ex i V. c) i corr. ex u V. d) duorum — quae i. l. r. V. e) ata i. l. r. V. f) i. l. r. V. g) imago — est i. l. r. V. h) corpus — est i. l. r. V. i) munibus A.

1) Ad sqq. cf. Cassiodori Expos. in Psalterium, Ps. IV; Migne, Patr. Lat. LXX, 50 sq. 45
2) Cf. Isidori Etymologiarum lib. II, c. 21; Migne l. c. LXXXII, 139. 3) Acta conc.
Nicaeni II, actio II; Mansi l. c. XII, 1065. — Nil in responso Hadriani.

Vultus ergo ecclesiae doctrinae spiritualis eruditio est. Quae ideo a divitibus deprecari dicitur, quia multi propter eam omnibus pompis saeculi et divitiis renuntiaverunt, qualiter ad eam pervenire et per eam ad aeternam patriam convolare valerent. Hae¹ sunt enim filiae Tyri adorantes in muneribus, hi divites plebis, qui eius vultum deprecantur. Una enim est ecclesia, cuius vultus deprecatur et a quibus deprecatur, mater videlicet cum filiis, una sponsa, una regina, omnes ad Christum unum caput cf. Eph. 5, 23. pertinentes, qui est aeternus et immortalis sponsus. Cuius amicus erat ille, qui eosdem cf. Ioh. 3, 29. divites plebis sic alloquebatur: *Praecipe diritibus huius mundi non superbe sapere neque sperare in incerto diritiarum, sed in Deo viro, qui praestat nobis omnia abundanter ad frumentum.* Hi semper a sanctis praedicationibus exhortantur, ut thesaurizent sibi fundamentum bonum in futurum, ut adprehendant veram vitam adorando in muneribus. Vultum ergo huius reginę deprecantur divites plebis, cum ad eam concurrunt et in eins sinu aelmosinas^a faciunt, ne extra eius collegium fiant.

Huius itaque reginæ vultum, non^b imaginum fueos^c deprecabantur, qui ad eam *fol. 57. in^d muneribus veniebant et ea, quae portabant, ad pedes apostolorum ponebant. Huius cf. Act. 4, 35. reginæ vultus desiderio, non alicuius pieturae estuabant illi camque in muneribus, non aliquam insensatam imaginem deprecabantur. De quibus scriptum est: *Multitudini^e Act. 4, 32. vero credentium erat cor et anima una, et nemo eorum, quae possidebat, quicquam suum proprium esse dicebat, sed erant eis omnia communia.* Huius reginæ vultum, non ali- 20 euins tabulæ colores divitum opibus deeorare volebat sponsus, cum dicebat: *Vendite, Luc. 12, quae possidetis, et date aelmosinam. Fecite robis sacculos, qui non reterascunt, thesaurum non deficientem in caelis, quo^f fur non adpropiat^g neque tinea corrumpit. Ubi enim fuerit thesaurus tuus, illuc erit et cor tuum;* sive eum dieebat: *Verumtamen date aele- ib. 11, 41. mosynam, et ecce omnia munda sunt^h robis.*

Quia ergo ad eandem reginam divites in ypoehrisi cum falsis muneribus quasi vultum eius deprecaturi venire non debent, ipsa Veritas inhibet, cum dicit: *Carete Matth. 6, 1. facere institiam restram coram hominibus, ut rideamini ab eis.* Quia vero eius vultum semper clariorem et in propatulo splendidiorem fieri delectet, evidenter ostendit, cum dicit: *Luceant opera restra coram hominibus, ut rideant bona restra et glorificent Patrem ib. 5, 16. vestrum, qui est in caelis.*

In quibus omnibus non imaginum adoratio nec earum gloria, sed aut sponsi, qui caput est, aut sponsae, quaeⁱ corpus est^j, indubitanter ostenditur. A *fol. 57. cf. Eph. 5, 23; quibus sensibus et a quorum ornamentorum insignibus quam expertes sint, qui *vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis* ad manufactarum iuaginum vultus referunt, 35 non nobis est indicandum, sed lectoris arbitrio reservandum.

XXV. In oportuna et deliramento plena dietio Leonis^k Focie episcopi, qui in eo, quod ad imaginum adorationem conversus est, sibi versicolum psalmiste adecommodat dicentis: *'Con- ib. 29, 12. vertisti planetum meum in gaudium mihi; eoncidisti saccum meum et circum dedisti me^l laetitia'*^m.

Cum pene nullum divinorum apieum testimonium competenter in sepiissime memorata synodo fuerit positum, nec hoc quoque competenter a Leone Fociae episcopo

a) corr. ex aelmosinas; sic et postea V. b) sequitur rasura 14 litt. V. c) o corr. ex u V.
d) quo — adpropiat i. l. r. V. e) superscr. V. f) ae — est i. l. r. V. g) Leonis A.
45 h) deest A.

1) Ad sqq. cf. Augustini Enarrat. in Ps. XLIV, c. 28; Migne l. c. XXXVI, 511.

2) Acta conc. Nicaeni II, actio IV; Mansi l. c. XIII, 55. — Responsio Hadriani l. c. 28, c. XXVII.

constat esse prolatum. Qui videlicet si quiddam sale conditum aut ad rem pertinens proferret, ceteris adpareret dissimilis cunctorumque sententiis refragator existeret. Sed dum se inaniter flevisse fassus est, eo quod imagines non adoraverit, et laetari, eo quod inanius sc ad earum adorationem diverterit, quam sit delerus quamque ceterorum consortio nexus, evidentissime apparuit. Habuit enim, ut idem praefatus est, sinc 5 damno tristitiam, sine profetu laetitiam, sine perditione lacrymarum decursus, sine adquisitione eaeinnabiles risus, iras sine calumniis, placationes sine honorificentiis, *fol. 58. *utpote puer in quaedam ludiera peragenda inhians, si a nutrice coeretur, singulibus verba intercipientibus eiulat, ad quae perpetranda, si ei fuerit a nutrice concessa facultas, semiplenis vociferando sermonibus exultat, sicque coercitus habet 10 vanos fletus et ea peragere permissus vanos nihilominus risus, cum videlicet nec in prohibitione fuerit causa deflendi nec in data licentia causa ridendi.

Versiculus namque iste, quem ille sibi in hac parte incassum adeommodavit, id ps. 29, 12. est: *Convertisti planctum meum in gaudium mihi et considisti saccum meum et prae- cinxisti me laetitia,* in persona totius ecclesiae a propheta per ethopoeian dictus est, 15 quae scilicet, dum in huius saeculi mortalitate et eruminis versatur, plangere dicitur, cum vero ad aeternam remunerationem pervenerit, tunc laetitia praecingetur.

Unde et idem sanctissimus prophetarum in eodem psalmo paulo superius dixit:

ib. v. 6. *Ad vesperum demorabitur fletus et ad matutinum laetitia,* ‘vesperum’ scilicet hanc nostri 1. Cor. 10, 11. temporis aetatem, *in quos fines saeculorum devenerunt,* sive extremi iudicii diem, 20 ‘matutinum’ vero resurrectionis tempus et sanctorum retributiones volens intellegi. Quod Is. 61, 7. et per Esaiam prophetam sanctis hoc modo promittitur: *Sancti in terra sua^a duplicita possidebunt,* id est: post resurrectionem in acerna patria animę et carnis iucunditate cf. ib. v. 7. 8. fruentur. Unde et subditur: *Laetitia sempiterna erit electis meis, dum dedero opera eorum in veritate.*

Tunc¹ ergo saccus noster concindetur et praecingemur laetitia, cum secundum cf. 1. Cor. 15, Apostolum corruptibile hoc indutum fuerit incorruptela et mortale hoc indutum fuerit 53. 54. immortalitate et fuerit sermo, qui scriptus est: *Absorpta^b est mors in victoria;* sive cum cf. Col. 3, 4. 5. in his membris, quae nunc mortificamus super terram, Christo apparente, vita nostra, nos quoque apparuerimus cum illo in gloria.

25

30

XXVI. Qnod non pertineat ad imaginum adorationem contem- ps. 11, 3. nentes illud, quod psalmografus cecinit: ‘Vana loquuti sunt unusquisque ad proximum suum, labia dolosa’^{c. 2}.

Omne, quod sine profectu est, inutile est; et omne, quod inutile est, vanum est. Omne igitur, quod sine profectu est, vanum est. Et omne, quod inofficiosum est, profectu caret; et omne, quod profectu caret, vanitate non caret. Omne igitur, quod inofficiosum est, vanitate non caret. Quoniam ubi nulla utilitas, nullum emolumentum^d; ubi nullum emolumentum^d, summa vanitas. Ubi igitur nulla utilitas, summa vanitas est. In imaginum ergo adoratione, ubi nullus profectus, nullum emolumentum^d, nulla utilitas est, summa vanitas esse eredenda est. Ob quam statuendam et muniendam 40 quieunque conventus faciunt et concilia adgregant et eas prorsus adorare instituunt,

a) i. l. r. V. b) absorp i. l. r. V. c) sequitur in ore et corde loquuti sunt; quae verba minio deleta sunt V. In A scriptum erat: in ore, quod erasum est. d) i. l. r. V.

1) *Ad sqq. cf. Cassiodori Expos. in Psalm., Ps. XXIX; Migne, Patr. Lat. LXX, 206.*

2) *Acta conc. Nicaeni II, actio VI, tom. I; Mansi l. c. XIII, 222. — Responsio Hadriani 45 l. c. 29, c. XXVIII.*

procul dubio ‘vana loquuntur unusquisque ad proximum suum’; nam neque ‘in eo a *fol. 59.
vanitate seiunguntur, quod divinorum apicum testimonia ad suos sensus violenter in-
flectere nituntur, sicut et hunc psalmistae versiculum, quem quidem ille alio sensu
divino afflatus Spiritu cecinit, alio isti vanitatis supercilio inflati intellegunt.

5 Si ergo quaerimus, de quibus propheta dixerit: *Vana loquunti sunt unusquisque ad proximum suum, labia dolosa, in corde et de corde loquuti sunt mala,* relegamus sanc-
torum evangeliorum textum, et inveniemus¹ Pharis̄eos et Sadducēos vel ceteras
Iudeorum catervas semper Dominum temptasse et adversus eum consilia vana inisse.
Qui dum obstinata mente in Christum credere renuerunt, ‘vana loqui’ non desierunt.
10 De quibus et in alio psalmo legitur: *Quia exacerberunt ut gladium linguis suas, inten- Ps. 63, 4–6.
derunt arcum, rem amaram, ut sagittent in ocellis inmaculatum;* subito sagittabant eum
et non timebunt. ‘Linguis’ enim ‘acuere’ et ‘labia dolosa habere’ unum est, quia et uno
dicendi genere dictum est, quo plerunque aut per id, quod continet, hoc, quod con-
tinetur, aut per hoc, quod continetur, id, quod continet, demonstratur. Item in alio
15 psalmo de eisdem scriptum est: *Sepulcrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose ib. 13, 3.
agebant, venenum aspidum sub labiis eorum, quorum os maledictione et amaritudine
plenum est.* ‘Sepulcrum’ ergo ‘patens’ eorum ora mendacia dixit, qui exitiabile malum
contra Dominum loquentes mortem ei infligere cupiebant, quod ideo ‘patens’ dictum *fol. 59.
est propter eorum apertam nequitiam, quę fetorem potius, quam odorem exaggerabat.
20 Est enim rerum dissimilium facta comparatio per tropum, qui nuncupatur^a parabole a
grammaticis². *Vana,* inquit^b, *loquunti sunt unusquisque ad proximum suum.* Hęc est ib. 11, 3.
ergo vanitas omnes vanitates excellens, hic est dolus^b omnibus dolis tenacior, cum et
Redemptor mundi non creditur et isdem ab hominibus inquis, quamquam ad aliorum
salvationem, ad illorum tamen damnationem crucifigitur.

25 Potest etiam hic versiculus et de hereticis sive schismaticis intellegi³, qui, dum
sint mundane sapientiae versutia inbni et ad vanas investigationes et superfluas
contentiones potius quam ad credendum prompti, *rana loquuntur unusquisque ad ib.
proximum suum,* quoniam, dum male de Christo aut de ecclesia sentiunt, ad eundem
errorem proximos suos, id est ceteros hereticos, invitare non desinunt, quatenus maiori
30 infestatione ecclesiam, quae Christi vinea est, demoliri possint. De quibus in Canticis ef. Matth. 20.
canticorum dicitur: *Capite nobis rupes parvulas, quae demoluntur vineas, num vinea Cant. 2, 15.
nostra floruit,* quia videlicet, dum hereses sive earum sequaces, heres ei heresorumve^c
discipuli, a sanctis et a catholicis viris in suis erroribus capiuntur, vinea Domini, id
est ecclesia, sacrosanctis charismatibus semper magis magisque exuberat, quatenus suo
35 agricole, qui pro ea sanguinem *fudit, nectarei odoris pocula perpetim ministret. cf. Ioh. 15, 1.
*fol. 60.

XXVII. Quod non ad eorum parentes pertineat, sicut illi di-
cunt: ‘Disperdat Dominus universa labia dolosa et linguam ps. 11, 4.
magniloquam’⁴.

Versiculum etiam, quem psalmografus de perfidorum Iudacorum labiis dolosis
40 et linguis magniloquis protulit, qui consilium inierunt, ut Salvatorem mundi dolo tene- ef. Matth.
rent et occiderent, illi in sua synodo propriis parentibus adscribunt^d. Qui quamquam
fuerint cuiusdam^d temeritatis in imaginibus ab ornamenti ecclesiae abolendis, maioris
22, 15.
Ioh. 11, 47–53.

a) in marg. add. V. b) it — dolus i. l. r. V. c) capite — heresorumve i. l. r. V. d) i. l. r. V.

1) Cf. Cassiodorus l. c.; Migne l. c. 97. 2) Cf. Beda, *De schematis et tropis* c. 12;
45 Migne l. c. XC, 186. 3) Cf. Hieronymi *Breviarium in psalmos*, Ps. XI; Migne l. c. XXVI,
897. 4) *Acta conc. Nicaeni II, actio VI, tom. II; Mansi l. c. XIII, 227.* — *Responsio*
Hadriani l. c. 34, c. XL.

5

tamen et inconparabiliter maioris, non dieam temeritatis, sed etiam crudelitatis illi
^{a. Rom. 10,2.} fuerunt in Domino crucifigendo. Isti enim habuerunt *zelum Dei, sed non secundum scientium,* eum imagines penitus abdieaverunt; illi simulantes se habere zelum legis, habuerunt zelum litoris et perfidiosissimę iniquitatis, eum Dominum patibulo adfixerunt^a. Isti ecclesiarum indiscretē^b ornamenta quassavere, illi malitiose semetipsos^c Dominum contempnentes fregere.

'Labia ergo dolosa et linguam magniloquam' perfidiosissima Iudeorum cohors ha-
Ioh. 9, 29. bebat, eum dicebat: *Scimus, quia Moysi loquutus est Deus, hunc autem, unde sit, nescimus.*
Nonne magniloquam et, ut ita dixerim, maliloquam linguam habebant, cum dicebant:
ib. 19, 7.
*fol. 60'. *Nos legem habemus, et secundum legem mori debet, quia Filium Dei se *fecit?* Nonne 10
ib. 7, 27. magniloquam linguam habebant, cum dicebant: *Et hunc scimus et, unde sit, scimus;*
Christus autem cum venerit, nemo scit, unde sit? Nonne magniloquam linguam habe-
i. 19, 21, 15. bant, cum dicebant: *Noli scribere regem. Nos non habemus regem nisi Cesarem?*

Unde liquido patet, quod probroso imaginum instigantur amore, qui ob earum abolitionem ea, quae de perfidis Iudeis per prophetam dicta sunt, parentibus suis non 15 erubescunt adnectere et eisdem iaeulis cives perfodere, quibus propheta ecclesiae, immo Christi hostes noseitur perfodisse^d.

XXVIII. Quod non in eorum parentibus, ut illi dicunt, imple-
ps. 9, 7. tum sit, quod scriptum est: 'Inimici defecerunt framea in
finem, et civitates eorum destruxisti' ¹. -

Sed nee huius versiculi, ut illi aiunt, prophetia in eorum predecessoribus sive parentibus, eo quod imagines abdieaverint^e, est completa. Qui etsi inaeunte loca diuinis cultibus mancipata ornamentis expoliavere, longe tamen ab antiqui hostis nequitia, de quo haec prophetia est, distavere; quippe eum nequitia, quae per eius
cf. Gen. 3, 1. suasionem accidit humano generi, minor sit nequitia eiusdem, qui et suac [et]^f humana^g 25
ef. 1s. 14, auctor est, et artificis fraudulentii, qui, sicut est natura subtilior, ita et sagacitate calli-
12-15. dior, et quem non gravat corporis fragilitas, acuit vafrē^d perversitatis iniuntas.

*fol. 61. Huius ergo ‘inimici framea defecerunt in finem’, *quia temptationa nequissima,
Rom. 10, 4. mox ut ad Christum, qui est *finis legis ad institutam omni credenti, qui² est finis sine
fine*, ad quem cum venerimus, nihil ulterius, quod queramus, habemus, conlata fuerint,
f. Ps. 136, 9. omnino defieunt. Et ideo propheta *beatum* dicit, *qui parvulos*, id est cogitationes
f. Eph. 2, 20. inrationabiles, *ad lapidem*, ad Christum videlicet, qui est lapis angularis, *alludit*. Sive
etiam, ut quidam volunt, ‘inimici defecerunt framea in finem’, quando *gladius³*, quo
antiquus *hostis bacchatur* in consummatione saeculi, omnipotentis Dei gladio inter-
Ps. 7, 13. imendus est, de quo in alio psalmo dicit: *Nisi consertamini, gladium suum vibrabit*,
recte Deut. et de quo per prophetam Ezechielem dicit: *Vivo ego, dicit Dominus, acuam sicut
32, 40, 41. fulgor glodium meum et reddam ultionem inimicis meis.* ‘Framea’⁴ namque Hebraicus
sermo est, quo in hoc loco antiqui hostis gladius innuitur. ‘Inimici’ igitur in hoc
loco non nominativus pluralis⁵, ut plerique arbitrantur, sed genitivus singularis est, id
est: ‘inimici diaboli defecerunt framea’, et est schema, quod prolempsis nuncupatur, id
est praeoccupatio sive presumptio, per quam ea, quae sequi debent, anteponuntur.
Ezech. 1, 1. Quae et in exordio Ezechielis prophete invenitur, cum dieit: *Et factum est in trice-*

a) corr. ex adfixerunt *V.*   b) i. l. r.; deinde 4 litt. erasae sunt *V.*   c) sequitur rasura 3 litt. *V.*
) i. l. r. *V.*   e) abdictaverint *A.*   f) deest *VA; supplevi.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, actio VI, tomus II; Mansi l. c. XIII, 227.* — *Responsio 45 Hadriani l. c. 34, c. XLI.* 2) *Cassiodorus l. c. praef. c. 3; Migne, Patr. Lat. LXX, 15.*
3) *Idem l. c. Ps. IX; Migne l. c. 81 sq.* 4) *Ex Cassiodoro l. c.* 5) *Cf. Augustini Enarrat. in Ps. IX; Migne l. c. XXXVI, 120.*

simo anno, et in psalmo habetur, cum dicitur: *Fundamenta eius in montibus* Ps. 86,1. *sanctis*.

Civitates¹ igitur destructas non in hoc loco psalmografus, ut illi 'arbitrantur, *fol. 61v.
corum predecessores sive parentes pro imaginum abolitione eversos decantat, sed in
5 fideles populos sive malorum operum accervos, quos diabolus tamquam suae civitatis
moenia inhabitat, Christi manifestatione dicit esse dirutos. Inanis igitur et vanus ima-
ginum amor illorum pectora invasit, qui, ut illarum adorationem statuant, ea, quae de
antiquo hoste vel de incredulis Iudeis prophetata sunt, de suis parentibus sive pro-
decessoribus dicta fuisse existimant.

10 XXIX. Quomodo intellegendum sit, quod scriptum est: 'Domine, di- ib. 25, 8.
lexi decorem domus tuae'; quem decorem isti imagines intellegunt².

Domus Dei aut secundum allegoriam ecclesia est aut secundum anagogem cae-
lestis patria aut secundum tropologiam anima hominis. Et^a idecirco in plerisque Scriptu-
rac sanetac locis, cum^a domus Dei legitur, non parietes nec^b quaedam materialis
15 aedificatio, sed spiritalis et inexistimabilis Dei intellegenda est habitatio. Quorum
sensuum archanis illorum mens penitus ieunat, qui 'decorem domus' Domini non eccl-
esiæ existimant virtutes, sed materiales imagines. Numquidnam idem eximiis vates
quasdam imagines vel certe parietum pulchritudines aut ministeriorum pretiosissimos
apparatus viderat, cum dicebat: *Domine, dilexi decorem domus tuae et locum habita- ib.*
20 *tionis gloriae tuae?* Numquidnam locus habitationis gloriae Domini in manufactis quo- *fol. 62.
quam^c credendus est esse?

Habet ergo sancta ecclesia 'decorem', quem propheta diligebat, id est spirituales
virtutes.

Habet 'aurum', id est fidem sive interiorem sensum.

cf. Ex. 25, 3.

25 Habet 'argentum', id est confessionem sive eloquii venustatem.

cf. ib.

Habet 'columnas argentatas'^d, id est sanctos viros patientia rationabili et elo-
quiorum pulchritudine comptos. Quac columnae habent 'bases argenteas', eum supra et. ib. 38, 17.
stabilitatem verbi Dei, quod per prophetas et apostolos nobis traditur, conlocantur.

Hae etiam habent 'caput deauratum', quia caput aureum fides est Christi Apostolo et. ib. 38.

30 adtestante, qui ait: *Omnis namque viri caput Christus est.*

1. Cor. 11, 3.

Habet et pro 'lignis inputribilibus' scientiam, quae per lignum venit, sive
incorruptionem castitatis, quae vetustatem nescit.

cf. Ex. 25, 10.
cf. 1. Cor. 2, 2.
cf. Sap. 4, 1.
cf. ib. 28, 5.

Habet et pro 'byssu' virginitatem, pro 'cocco' confessionis gloriam, pro 'purpura'
charitatis fulgorem, pro 'iacimoto' spem regni caelorum. His materiis eius sacerdotes
35 induuntur iuxta David vocem, qui ait: *Sacerdotes tui induantur iustitia*^e. Quos et Ps. 131, 9.
Paulus his verbis hortatur, cum dicit: *Induite vos riscera misericordiae.* Habent etiam Col. 3, 12.
eius sacerdotes alia nobilia indumenta, quae idem vas electionis designat, cum dicit: et. Ex. 39.
Induite ros Dominum Iesum Christum, et carnis curam ne feceritis in concupiscentiis et. Act. 9, 15.
vestris^f. *fol. 62'.
Rom. 13, 14.

40 Habet et 'bibliothecam'^g, id est sanctos viros divinae legis documentis eruditos. cf. 2. Mach.
De quibus per prophetam dicitur: *Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Do-* Ps. 118, 1.

a) Et — cum i. l. r. V. b) e superscr. V. c) sic VA: fortasse legendum quaquam?
d) entatas i. l. r. V; certe corr. ex enteas, cf. l. 27. e) i. l. r. V. f) a corr. ex am V; am A.
g) in — vestris i. l. r. V.

45 1) *Ad sequentia* cf. Cassiodorus l. c.; Migne l. c. 81/82. 2) *Acta conc. Nicaeni II,*
actio II; Mansi l. c. XII, 1065. — *Nihil in responso Hadriani.* 3) Cf. Isidori *Etymol.*
l. VI, c. 3; Migne l. c. LXXXII, 235 cum n. a.

Ps. 118, 2. *mini.* Beati, qui scrutantur testimonia eius, in toto corde exquirunt ea. Et iterum
cf. ib. 102, 18. beatos dicit eos, qui memoria tenent mandata eius, ut faciant ea.

cf. Ex. 27, 9. Habet 'deem atria distensa', eum non in uno tantum verbo legis^a neque in
duobus aut in tribus, sed in toto deelogio legis spiritalis intellegentiac amplitudine
cf. Gal. 5, dilatatur sive cum *fructum spiritus*, id est *gaudium, pacem, patientiam, benignitatem*,^b
22, 23.
cf. 1. Cor. *bonitatem, modestiam, fidem, continentiam, adiectam*^c, quae est maior omnium, *caritate*
19, 13. profert.

cf. Ex. 27, 1. Habet etiam 'altare', id est firmitatem fidei, in qua orationum hostias et misericordie victimas offert Deo, in qua continentiae cultro superbiam quasi taurum immolat, iraeundiam quasi arietem iugulat, luxoriam omnemque libidinem tamquam hircos
cf. Lev. 7, et hedos litat. Ex quibus dextrum braehium et peetuseulum et maxillas saerdotibus
33, 34. separat, id est opera bona, opera dextra, in quibus sinistrum quiddam nullatenus reperitur.

cf. Ex. 25, 31. Habet et 'candelabrum luninis', sive quia Dominus lunen eius est sive quia
cf. Is. 60, 20. sancti viri, quorum *lucernae* sunt *ardentes* et *lumbi accincti*, qui^d *exspectant Dominum*
35, 36.
*fol. 63. *suum, quando revertatur u nuptiis*, lucivomia in ea praedi*ationis dogmata fundunt.
cf. Num. 8, 2. Quod candelabrum lucernarum in austrum habet eonlocatum, ut ad aquilonem respiciat,
id est, ut sancti viri vigilanter et sollicitius intueantur semper astutias diaboli et pa-
vida mente aspiciant, unde sit ventura temptatio, quia et propheta vidisse se dicit
cf. Ier. 1, 13. *sucensem lebetem vel ollam et faciem eius u facie aquilonis.* Et in alio loco dicit:
ib. v. 14. *Ab aquilone enim pandetur malum super universum terram.* Et Petrus apostolus dicit:

1. Petr. 5, 8. *Quia adversarius vester diabolus sicut leo rugiens circuit quaerens, quem devoret.*

cf. Ex. 25, 23, 30. Habet et 'mensam propositionis' habentem duodecim panes, conlocatam *in parte*
Lev. 24, 5, cf. Ex. 26, 35. *aquilonis*, quae respicit ad austrum, id est duodecim apostolos, quos quotidie^e indesi-
nenter iubetur adponere; quae ad austrum respicit, quia videlicet quotidie adventum
Hab. 3, 3. Domini praestolatur; *Dominus enim*, ait propheta, *ub austro veniet.*

cf. Ex. 30, 1. Habet 'altare ineensi', quia de eius fidei firmitate semper orationum sanetarum
Ps. 110, 2. fumus in conspectu Domini ascendit, et quotidie cum David elamat: *Dirigatur oratio*
2. Cor. 2, 15. *mea sicut incensum in conspectu tuo;* sive quia secundum Apostolum *Christi bonus odor*
sumus Deo.

cf. Ex. 25, 17, 10, 18. Habet 'propitiatorium' et 'arcam' et 'duos cherubim', de quibus superius in
quodam capitulo disputatum est^f.

cf. ib. c. 28. Habet et 'pontifieem sunimum', de quo Paulus apostolus dicit: *Christus autem*
Hebr. 9, 11, 12.
*fol. 63. *udsistens pontifer futurorum bonorum per amplius et perfectius tabernaculum non manu*
factum, id est non huius creationis, neque per sanguinem hircorum et vitulorum, sed per proprium
sanguinem introivit semel in sancta aeterna redemptione inventa; sive cui per
Ps. 109, 4. psalmistam dicitur: *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech.* Qui
cf. Ex. 28, 5sqq. est vestitus podere byssino, eum sancti eius, qui utique ei adhaereant, castitatis lampade vestiuntur.

cf. Ex. 28, 6. Habet et 'umerale gemmatum', quia electi eius operum fulgoribus eoruscant,
Matth. 5, 16. quorum *opera ridentes homines glorificant Patrem eorum, qui in caelis est.* Qui habet in
cf. Ex. 28, 4sq. peetore logium, quod 'rationale'^g dieitur, quaterno lapidum ordine distinctum, quo^h sermo
evangelicus significatur, qui quadruplieato ordine veritatem fidei nobis et manifesta-
tionem Trinitatis exponit.

a) sequitur rasura 10 litt. V. b) adiectam VA; corrixi. c) qui ex i. l. r. V. d) corr. e 45
cotidie V; sic semper. e) onale — quo i. l. r. V.

1) Cf. supra p. 34 sq.

Habet et ‘auri laminā in fronte resplendentem’, quod petallum appellatur, id ^{cf. Ex. 28, 36, 38.}
est divinitatem, quia unius cum Patre substantiae est, quoniam sicut in metallis nil ^{cf. Ioh. 10, 30.}
comparatur auro, ita et in creaturis nil comparari potest Creatori. Qui etiam pontifex
habet in interioribus partibus operimenta sua, quia mysterium incarnationis eius in- ^{cf. Ex. 28, 42.}
vestigari difficile est Iohanne adtestante, qui ait: *Cuius ego non sum dignus solvere corri-
gium calceamenti.* ^{Marc. 1, 7.}

Habet etiam ‘per indumenti circuitum tintinabula’, quae in extremo eiusdem <sup>cf. Ex. 28,
33, 34.</sup>
vestimenti posita sunt, ut semper sonitum dent; quia ‘videlicet sancti praedicatorum, *fol. 64.
qui eius utique indumentum sunt, de extremis temporibus et fine mundi reticere
10 nesciunt, sed semper nos de futuris admonent adtendentes illud, quod per quandam
sapientem dicitur: *In omnibus operibus tuis memorare novissima tua, et in aeternum Eclus. 7, 10.*
non peccabis.

Habet etiam haec domus Dei, id est ecclesia, cuius decorem brevissime enu-
meramus, ‘Sancta sanctorum’, quia videlicet in praesenti saeculo pro ‘sanctis’ habet ^{cf. Ex. 26, 33.}
15 *sanctam conversationem*, pro ‘Sanctis’ vero ‘sanctorum’, in que semel tantummodo ^{ib. 30, 10.}
intratur, transitum ad caelum, quando visibilibus contemptis ad invisibilia transit, de
quibus Apostolus dicit: *Carissimi, nondum apparuit quod erimus. Scimus quoniam, 1. Ioh. 3, 2.*
cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum, sicuti est.

Hunc excellentissimum ergo et celestis patriae decorem dilexerat vir ille sanc-
20 tissimus, non imaginum et colorum fucos, non materialium picturarum similitudines.
Ob hunc decorem, non ob materiales figurās, quasi quodam intolerabili desiderio
resolutus erat, cum dicebat: *Haec memoratus sum et effudi in me animam meam, Ps. 41, 5.*
quoniam ingredior locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei. De hac domo,
non de his visibilibus parietibus Apostolus dixit: *Scimus quoniam, si terrestris domus 2. Cor. 5, 1.*
25 *nostra huius habitationis dissolvatur, quod aedificationem ex Deo habemus, domum non
manufactam, aeternam in caelis.* Hunc decorem *Esaias, non pictorum opera respi- ^{*fol. 61.}
cienda considerabat, cum dicebat: *Respic Sion civitatem solemnitatis tuae. Oculi tui Is. 33, 20.
videbunt Hierusalem, habitationem opulentam, tabernaculum, quod nequaquam transferri
potest.* De hac domo per David dicitur: *Beati, qui habitant in domo tua, in saeculo Ps. 83, 5.*
30 *saeculorum laudabunt te.* Numquidnam sancti patres, ut ceteros taceam, Paulus, An-
tonius^a, Hilarion, vel omnis anachoritarum sive heremitarum caterva, qui decorem
basilicarum sive imaginum depictarum non habuerunt, sed in quibusdam tigniolis
suas Deo animas dedicarunt, idcirco sancti non sunt? Et ideo aut non diligebant
decorem domus Domini aut locum habitationis gloriae Dei flagranti pectore contem-
35 plari non^b desiderabant, quia imagines nec habebant nec adorabant? Intra sc̄ etenim
sicut et ceterē sanctac anime templum Dei et locum habitationis gloriae eius habebant
dicente vase electionis: *Templum enim Dei sanctum est, quod estis^c vos.* <sup>cf. Act. 9, 15.
1. Cor. 3, 17.</sup>

Plurimi præterea ex divinarum Scripturarum aurcis pratis^d colligi ambrosi
flores poterant, quibus et secundum^e tropologiam et^f secundum allegoriam et secundum
40 anagogen sanctae ecclesiae decor monstraretur, si brevitatis, cui^f studemus, non
præpediremur habenis. Hi ergo pauci pro pluribus prolati suffici^gant, quibus diligens ^{*fol. 65.}
lector cetera, quae hic prolata non sunt, indagare curabit, et domus Dei decorem
non in imaginibns materialibus, sed in virtutibus spiritualibus refulgentem esse videbit.

a) inter Antonius et Hilarion aliud nomen radendo deletum est V. b) superscr. V. c) estis
45 vos i. l. r. V. d) prauis A. e) secundum — et i. l. r. V. f) i. l. r. V. <sup>cf. Act. 9, 15.
1. Cor. 3, 17.</sup>

XXX. Quod non pro manufactis imaginibus per psalmistam,
ib. ps. 47,9. ut illi aiunt, dictum est: 'Sicut audivimus, ita et vidimus'¹.

Quoniam igitur manufactas imagines se vidisse gratulati sunt, psalmiste sibi
ib. versiculum adcommodaverunt dicentes: *Sicut audivimus, ita et vidimus.* Dicant, quae²,
dieant, ubi hoc ante audierint, quod modo in imaginibus vident? Dicant, quis pa-
triarcharum prophetarumve aut apostolorum hoc illorum auditui intulerit, quod modo
illorum visibus patet? Dicant, quis illis hoc privilegium praedixerit, quod imagines
non solum visuri, sed adoraturi forent, cuius pollicitationis eouotes effecti merito di-
ib. cant: *Sicut audivimus, ita et vidimus?*

Nos autem, qui opitulante^a Deo psalmorum prophetiam spiritualiter pro viribus 10
intelligimus, non hoc comma de manufactis imaginibus dictum, sed de insignioribus et
eminentioribus mysteriis prophetatum fuisse sentimus, qui^b videlicet sicut in lege de
*fol. 65v. Christi adventu audivimus, in evangelio videmus; sicut in prophetis de eius inearnatione
comperimus^b, in novi Testamenti nunc serice cernimus; sicut in agiografis et in
cunctis saeris litteris de eius nativitate, passione, resurrectione, ad caelum aseensione 16
typicis videbamus praefiguratum fuisse mysteriis, nunc peracta cuncta fuisse in sanctis
videmus evangeliis: qui etiam eo amiente ad aeternam patriam venturi et in ea
visuri sumus, quae in huius mortalitatis crumna de eius felicitate audivimus, dicturique^c
ib. sumus: 'Sicut audivimus, ita et vidimus'; id est: sicut audivimus mortales, videmus nunc
cf. 1. Cor. immortales; sicut audivimus^c corruptibles, videmus nunc incorruptibles; sicut audi- 20
15, 42. vimus in aerumosa peregrinatione, videmus nunc in vivorum felicissima regione;
quod audivimus, cum patiebamur procellosissimas tempestates saeculi, videmus nunc,
cum potum suavissima securitate paradisi; quodque audivimus, cum timebamus peri-
eulosissimum naufragium, videmus nunc, cum pervenimus ad eautissimum et nobis longe
ante desiderantissimum^d portum'. 25

In hoc sane articulo hunc primum librum cludendum esse putavimus, ut, quo-
niam de portu mentionem fecimus, illum quoque in hoc loeo ad portum dedueamus,
ut retroacta navigatione fatigati aliquantis per in portu spatiantes resumptisque viribus
ad secundi libri navigationem Domino auxiliante vela tendamus^d.

EXPLICIT LIBER PRIMUS.

30

*fol. 66. INCIPIT PRAEFATIO LIBRI SECUNDI.

Tractatis in superiore libro quam brevissime divinę legis quibusdam commatibus,
que, ut erebro memoravimus, illi. contra quos huic nostro stilo conflitus est^e, ob sua
vanitatis materiam fulciendam protulisse noseuntur, vel etiam quibusdam in eodem
libro prolatis capitulis, que de eorum reprehensione non inconsequenter proferenda 35
erant, necesse est, ut in praesenti, secundo videlicet, libro et divinac legis sane sobrie-
que residua commata tractaturi et quorundam sanctorum patrum male nihilominus
sententias ab illis usurpatas propriis sensibus reddituri Domino favente adgrediamur.
In quo etiam libro quaedam capitula^f inserantur, quae eorum errori ad mentes fidelium
transemudi aditum interecipiant, quo res sanctitate sive auctoritate earentes saeratissimis 40

a) itulante Deo i. l. r. V. b) prior in corr. e n. V. c) dicturique — audivimus (l. 20) i. l. r. V.
d) issimum — tendamus in fine libri i. l. r. V. e) superser. V.

1) *Acta conc. Nicaeni II, actio VI, tomus I; Mansi l. c. XIII, 222.* — *Nihil in responsione*
Hadriani. 2) Cf. quae notariorum p. 27, n. 3. 3) *Ad sqq. cf. Augustini Enarr. in*
Ps. XLVII, c. 7; Migne l. c. XXXVI, 537. 4) Cf. cc. IX. XXVI—XXIX.

45

rebus et ab ipso Domino institutis aquiperare nituntur; ut in his duobus voluminibus per duorum Testamentorum salutaria arma eorum vanissimis nenii¹ obnitentes ad tertium, in cuius principio^a nostrae fidei fundamentum erit, liberius aeedamus, ut, quoniam sanetae in eo et unie^ç Trinitatis confessio continebitur, tertii quoque libri numerus habeatur exorneturque sacratissimo numero, qui exornandus est sanctae fidei mysterio, omnem siquidem nostrae disputationis 'seu^b' ceterorum actuum spem non in *fol. 66'. mundanarum artium argumentosis^a allegationibus^a, sed in eo conlocantes, qui et per praesentiam corporalem ait: *Non enim vos estis, qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, Matth. 10, 20.* qui loquitur in vobis, et quondam per prophetam dixerat: *Dilata os tuum, et ego Ps. 80, 11. adimplebo illud.* Ideo igitur per quendam gradiendi ordinem huius nostrae disputationis quibusdam librorum intercapelinibus distinximus gressum, ne indistineti itineris tramitem inordinata prolixitas efficeret fastidiosum, nec libuit nobis quiddam afferre^a inconpositum vel indigestum, ne operis inordinata congeries lectori perturbata vociferatione rusticum quendam preberet tumultum, quia et iter carpentes congruis quibusdam temporibus spatiari non renuunt^a et agrorum, vinearum vel etiam hortorum^a cultores per quasdam camporum intercapelines vel etiam per agrorum dimensiones limites statuere consueverunt.

EXPLICIT PRAEFATIO.

INCIPIUNT CAPITULA LIBRI SECUNDI.

I. Quod non propter eos scriptum sit, qui imagines adorare contempnunt, sieut illi dieunt, qui eas adorant, quod in psalmo legitur: 'Quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis'.

II. Quod nec illud ad hanc rem pertineat, ut illi dicunt, quod scriptum est: 'Quoniam non est iam propheta, et nos non cognoscet amplius'.

III. Quomodo intellegendum est: 'Domine, in civitate tua 'imaginem illorum ad *fol. 67. nihilum rediges'; quod quidem capitulum, sieut et cetera, illi aliter, quam dictum est, intellegunt.

IV. Quomodo intellegendum est, quod psalmografus cecinit: 'Misericordia et veritas obviaverunt sibi, iustitia et pax se complex^ç sunt'; quod temere et adulatore a Iohanne presbitero et legato Orientalium^c in participatione venerabilis^a pap^ç Adriani et Tarasii^d patriarche dicitur esse completum.

V. Quod non ad adorationem imaginum pertineat, ut illi dicunt, quod scriptum est: 'Exaltate Dominum Deum nostrum et adorate se bellum pedum eius, quoniam sanctus est'.

VI. Quod nec de eo imaginum adoratio adstrui possit, nt illi putant, quod scriptum est: 'Adorate in monte sancto eius'.

VII. Quod non, ut illi gloriantur, propter illos dictum est, qui imagines adorant: 'Quoniam non derelinquet Dominus virgam peccatorum super sortem iustum, ut non extendant iusti ad iniuriam manus suas'.

VIII. Quod non propter illos, qui imaginum adorationem spernunt, ut illi delerant, per prophetam dicitur: 'Declinantes ad obligationem addueet Dominus cum operantibus iniuriam'.

IX. Quod non ab eo, quod Salomon dicitur in templo fecisse boves et leones, imaginum adoratio firmari possit, ut illi somniant, qui in earum adorationem anhelant.

45 a) i. l. r. V. b) sua^e A. c) ium i. l. r. et sequitur rasura 7 litt. V. d) corr. e Tharasii I.

1) Cf. supra p. 26, n. 2.

*fol. 67v. X. Quomodo intellegendum est, quod in Canticis *canticorum scribitur: ‘Ostende mihi faciem tuam et auditam fac mihi vocem tuam, quoniam vox tua suavis est et facies tua speciosa’: quod quidem capitulum illi impudentissime ad imaginum visionem protulerunt.

XI. Quomodo intellegendum est, quod per Esaiam prophetam scribitur: ‘Erit 5 altare Domini in medio terræ Aegypti’; quod quidem capitulum illi stolidæ et minus docte ad imaginum adorationem referre nituntur.

XII. Absurdissime et incaute contra eos, qui imagines adorare contempnunt, ab his, qui eas adorant, prolatum testimonium sancti evangelii: ‘Nemo accedit lucernam et ponit eam sub modio’. ¹⁰

XIII. De eo, quod ad suum errorem^a confirmandum dicunt beatum^a Silvestrem, Romane urbis antestitem, apostolorum^b imagines Constantino imperatori detulisse, cum tamen eas non legatur adorasse iussisse.

XIV. Quod non ita intellegenda sit sententia beati Atanasii, Alexandrinæ urbis episcopi, ut illi eam intellegendam putant, qui hanc [ad]^c adorationem imaginum coaptare nituntur. ¹⁵

XV. Quod male ad suum errorem adstruendum sententiam beati Ambrosii, Mediolanensis urbis episcopi, quam ex libro tertio, capitulo nono^d, esse mentiuntur, usurpent, qui per eam imaginum adorationem firmare cupiunt^e.

XVI. Quod non pro materialibus imaginibus, ut illi delerant, beatus Augustinus ²⁰ dixerit: ‘Quid est imago Dei, nisi vultus Dei, in quo signatus est populus Dei?’

*fol. 68. *XVII. Quod Gregorii Niseni episcopi, ex quo illi ad suum errorem adstruendum testimonia trahunt, et vita nobis et prædicatio sit incognita.

XVIII. Quod non ad adorationem imaginum pertineat testimonium, quod de sexta synodo protulerunt. ²⁵

XIX. Quod sententia Iohannis, Constantinopolitani episcopi, quam illi in testimonium adorandarum imaginum trahunt, non ad id, quod illi putant, pertinere dinoscitur.

XX. Quod non ad adorationem imaginum pertineat, ut illi adserunt, sententia beati Cyrilli in expositione evangelii secundum Matheum.

XXI. Quod non sit contra religionem christianam, ut illi dicunt, non colere et ³⁰ non adorare imagines.

XXII. Quod non bonam habeant memoriam, qui, ut non obliviscantur sanctorum vel certe ipsius Domini, idcirco imagines erigunt.

XXIII. Quod contra beati Gregorii, Romane urbis antestitis, instituta sit imagines adorare vel frangere. ³⁵

XXIV. Quum ^{f. g} preter Dcum solum nihil aliud debeat adorari; aliud est hominem adorare caritatis et salutationis officio^g, aliud imagines manufactas.

XXV. Quod nusquam ab apostolis exemplis aut verbis, ut illi garriunt, imagines adorare institutum sit.

XXVI. Quod non parvi sit erroris manufactas imagines arcę testamenti Domini ⁴⁰ coequare conari, ut illi in sua synodo facere conati sunt.

XXVII. Quod magnę sit temeritatis ingentisque absurditatis saepe memoratas imagines corpori et sanguini Dominico aequiperare velle, sicut in eadem vanitate, quę pro illis adorandis scripta est, legitur.

*fol. 68v. *XXVIII. Quanta ratione mysterium Dominicę crucis ab imaginibus distet, quas ⁴⁵ quidem illi eidem equiperare contendunt.

a) errorem — beatum i. l. r. V. b) to corr. e tu V. c) supplevi; cf. p. 73, l. 35. d) sic corrixi; novo V.A. e) iunt i. l. r. V. f) sic V, super qu autem e scr. qu non del.; cum A. g) quum — officio i. l. r. V.

XXIX. Quod presumptive et indocte eas Tarasius cum sequacibus^a suis sacratis vasis^b aequiperare non formidet.

XXX. Contra^c eos, qui dicunt: 'Sicut divinae Scripturae libros, ita imagines ob memoriam venerationis habemus nostrae fidei puritatem observantes'^d.

XXXI. Quod contra Dominicę vocis imperium faciunt hi, qui parentes eorum anathematizant, et, si secundum eorum opinionem prodecessores eorum heretici fuere, isti ab hereticis geniti, docti et consecrati sunt; sive: De non iudicandis his, qui de saeculo recesserunt; vel: Quantum istorum error a parentum errore dissentiat, cum videlicet illi imagines frangere, isti adorare censuerint.

10

EXPLICIUNT CAPITULA LIBRI SECUNDI.

INCIPIT LIBER SECUNDUS.

I. Quod non propter eos scriptum sit, qui imagines adorare contempnunt, sicut illi dicunt, qui eas adorant, quod in psalmo legitur: *Ps. 73, 3.*
*'Quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis'*¹.

Est² quoque et illud non mediocris insaniae, quod ea, quę de his longe ante praedicata sunt, qui urbem Hierusalem everterunt et templum Domini incenderunt, isti ^{cf. 4. Reg. 25, 10 sq.} de illis intellegunt, qui imagines adorare contempnunt, pr̄sertim cum aliud et longe aliud sit de templo mare ḥneum et duos 'cherubim et vasa ceteraque ornamenta tollere, et aliud manufactas imagines non adorare; aliud urbicremis ignibus templi pulchritudinem mancipare, aliud imaginum adorationem vitare; aliud crudeliter Sancta sanctorum diruere, aliud prudenter picturis colla deflectere inhibere.

Denique quisquis nosse cupit, de quo psalmista dixerit: *Quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis*, non solum libri Regum historiis et Romanorum gestis³ per docetur, quę pr̄teritum urbis Hierusalem et templi excidium narrant, sed etiam ipsius David egregii prophetae vaticinio instruitur, qui futuras clades pr̄fatę urbis et eversionem sacratissimi illius templi per schema, quod prolempsis dicitur, futura quasi pr̄terita modulavit dicens: *Deus, reverunt gentes in hereditatem tuam, polluerunt templum sanctum tuum, posuerunt Hierusalem velut pomorum custodias*, et cetera. Et in^e psalmo, cuius hic versiculus est, de quo nunc agimus, dicit: *Quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis!* *Et gloriati sunt omnes, qui te oderunt, in medio atrio tuo.* *Posuerunt signa sua^g, signa, et non cognorerunt tamquam in via super sumnum, tamquam in silva lignorum securibus exciderunt ianuas eius, bipenne et ascia deiecerunt ea.* *Incenderunt igni sanctuarium tuum, in terra polluerunt tabernaculum nominis tui.* Quod etiam in alio psalmo expressius dicto dicit: *Exterminavit eam aper de silva, et singulis laris feras depastus est eam*. ^{ib. 79, 14.}

Sed ne quem moveat, quod non dixit: 'Quanta malignati sunt inimici', sed: 'Quanta malignatus est', advertat hoc per figuram loquutionis dictum fuisse, quac silemisis^h.⁴ nuncupatur. Per quam et pro uno multi ponuntur, ut in evangelio: *Et latrones, qui cum eo crucifixi erant, inproperabant ei*; sive: *Defuncti sunt enim, qui quaerebant animam pueri*; et pro multis unus, ut in Exodo legitur: *Ora ad Dominum, ut auferat* ^{potius} *Numb. 21, 7.*

a) i. l. r. V. b) corr. e vasibus V. c) con i. l. r. V. d) deest V. e) sequitur rasura 3 vel 4 litt. V. f) qui te i. l. r. V. g) superscr. i. l. r. V. h) corr. e psilemisis V.

1) *Acta conc. Nicaeni II, actio IV; Mansi XIII, 130.* — *Responsio Hadriani MG. Epp. V, 21, c. XV.* 2) *Ad sqq. cf. Cassiodorus l. c. in Ps. LXXIII; Migne, Patr. Lat. LXX, 527.* 3) *I. e. Flavii Iosephi libris septem de bello Iudaico; quos cit. Cassiodorus l. c.* 4) *Recte syllepsis; cf. Cassiodorus l. c. in Ps. VIII; Migne l. c. 74; Beda, De schematis et tropis; Migne l. c. XC, 177. Cf. infra l. III, c. 16.*

ps. 77, 45. *a nobis serpentem: et in psalmo: Misit in eis muscam caninam, et comedit eos, et rana exterminavit eos.*

Quod et si quis secundum mysticam intellegentiam subtilius scrutetur, non incongrue sanetam ecclesiam adverteret^a et malignantes in ea heretieos intellegeat, qui eam semper pravis dogmatibus infestare nituntur; verumtamen a nullo eorum, qui sanum^b 5 sobriumque^b intellectum^b habent^c, de imaginum adorationem contempnentibus intellegetur. Quanto ergo illi sani sensus expertes sunt, qui hunc versiculum de eis dictum fuisse autumant, tanto nimis hi in sui sensus vigore permanent, qui imagines non adorant.

II. Quod nec illud ad hanc rem pertineat, ut illi dicunt,¹⁰
cf. Ps. 73, 9. quod scriptum est: 'Quoniam non est iam propheta, et nos
non cognoscet amplius'¹.

Nam et hic quoque versiculus in eiusdem^c synodi^c lectione incompetenter positus
Ioh. 4, 23. est, quoniam quidem nec nostra vox est, qui *Patrem in spiritu et veritate adoramus*,
cf. Lue. 7, 16. nee illorum, qui Deum eiusque sanatos in imaginibus adorare conantur, — quia *prophetam* 15
magnum habemus, Iesum Christum, Dominum nostrum; de quo per Moysen dicitur:
cf. Deut. 18, 15. *Suscitabit Dominus Deus prophetam vobis, ipsum audietis;* quem etiam secundum
1. Ioh. 2, 1. apostolum *advocatum habemus apud Patrem;* quem quotidie spiritualibus oculis in-
*fol. 70. tuemur, et cuius *vaticiniis* sedule perdoceatur, — sed Indaeorum excidium et disper-
siones et clades et mortes gentis sue nec non etiam dirutionem templi, egeremoniarum 20
abolitionem, a prophetia et a Dei cognitione recessionem deflentium et dicentium:
ps. 73, 9. *Quoniam non est iam propheta, et nos non cognoscet amplius.* Quod etiam per Osee^d
Ose. 3, 4 prophetam predictum est, qui ait: *Quia diebus multis sedebarunt filii Israhel sine rege et*
sine principe et sine sacrificio et sine altari et sine ephod et sine teraphim. Qui
etiam eorum ad fidem econversionem, quam circa finem mundi fore credimus, subse- 25
ib. 3, 5. quenter adiunxit: *Et post hec revertentur filii Israhel et querent Dominum Deum suum*
et David regem suum et parabunt ad Dominum et ad boum eius in norissimo dierum.

ps. 72, 20. III. Quomodo intellegendum est: 'Dominus, in civitate tua
imaginem illorum ad nihilum rediges'; quod quidem capitulum, sicut et cetera, illi aliter, quam dictum est, intellegunt^e.³⁰

Civitas Dei figuraliter in sacris litteris interdum anima hominis, que a Deo in-
ib. 5, 12. habitatur dicente Scriptura: *Habitabo in eis*, et iterum: *Anima iusti sedes sapientiae,*
cf. Prov. 14, 33.
Ps. 45, 5. aecipitur; interdum presentis temporis ecclesia, quam fluminis impetus laetificat, et
ib. 136, 5. cui per prophetam dicitur: *Si oblitus fuero tui, Hierusalem, oblisciscatur me dextera mea;*
plerumque caelestis Hierusalem, quac patriarcharum, prophetarum, apostolorum, mar- 35
tyrum, confessorum vel ceterorum fidelium agminibus construeta intelligitur. De qua
Gal. 4, 26. per Apostolum dicitur: *Quae autem sursum est Hierusalem, libera est, que^f est mater*
Ie. 60, 20. *omnium nostrum*^f. Cui etiam per Esaiam prophetam a Domino pollieatur: *Non enim*
*fol. 70^g. *in occasum tibi^g veniet sol, et luna *tibi non deficit in aeternum tempus.* Quam etiam
Apoc. 21, 2. Iohannes in Apocalypsi vidisse se dicit *descendentem de caelo, ornataam monilibus* 40

a) fortasse corr. ex advertatur V. b) um i. l. r. V. c) i. l. r. V. d) e finalis superser. V.
e) que est superser. V. f) corr. e nostrorum V. g) i V: tertium A.

1) Acta conc. Nicaeni II, actio IV; Mansi l. c. XIII, 130. — Responsio Hadriani
MG. l. c. 24, c. XIX. 2) Acta conc. Nicaeni II, actio IV; Mansi l. c. XIII, 94. —
Responsio Hadriani MG. l. c. 34, c. XLII.

suis. De cuius beatitudine pene innumerabilia poterant diei, quae huius brevitatis stilo non valent digeri.

In hac civitate ‘imagines impiorum ad nihilum redigentur’, quia illorum aspectus divinis non poterit apparere conspectibus; sed¹ sicut polluerunt in se imaginem Domini in presentis vitac curieulo, ita in caelesti Hierusalem illorum non apparebit imago, qui aeterno quidem mancipabuntur incendio. De quibus alias per psalmistam dicitur: *Et homo, cum in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus et similis factus est illis*, quia videlicet, cum in tanto honore esset, quod ad imaginem et similitudinem Dei conditus erat, non intellegendo ad tantam labem vitiorum est devolutus, ut non immerito *iumentis irrationalibus*^a esset comparatus. cf. Ps. 48, 13

‘Ad nihilum ergo impiorum imagines rediguntur’, quando sc eis ipsa Veritas^b subtrahens ab eius luce alienantur, nec similitudinem valent retinere, cuius beatitudinis expertes noscuntur usquequa manere. Propter dolositates itaque eorum adposita eis in superioribus dixerat mala, quia *Deus iudex iustus reddit unicuique secundum opera sua*. Dixerat etiam eos *deiecisse, cum allevarentur, quia Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam*. Dixerat eos *subito defecisse et periisse propter iniuriam suam velut somnum exsurgentis*, quia sicut quibusdam praestigiis mortalium pectora in somnis eliduntur et optata quaeque subito se nactos fuisse gratulanter, — cum aut desiderato quis potitur ‘regno aut^c cupito sublimatur aliquis^d ministerio aut^e fol. 71.

20 paupertate fugata aliquis subito ditatur aut optato aliquis fruitur coniugio aut debilis aliquis^f amissos artus se recepisse gratulatur aut erinniosus aliquis honorabilem se gaudet aut aliquis ignobilis nobilem aut insipiens sapientem sc putat et subito amittit evigilans, quod adquisierat dormiens, et patefactis^g se dolet non videre oculis, quae gaudebat videre elausis, — sie felicitas impiorum quasi per somnum quodammodo videtur, 25 quia post modicum tempus non videbitur; et siue evigilantes ea, quae subito per somnum adquisierant, perdunt, sie morientes ea, quae habere videbantur, amittunt, quoniam et illi prestigiosa laetitia, quam sternentes naeti sunt, in momento carent, et isti vana et, ut ita dixerim, fumea mundi gaudia diu tenere non valent.

Ob quorum impietas quasi quadam severitate accensus subiunxit: *Dominus in civitate tua imaginem illorum ad nihilum rediges*, ut videlicet: qui in se tui caracteris deus malis operibus inquinaverunt, illorum facies in tua civitate non videantur, in qua est aeterna felicitas, summa beatitudo, perpetuum gaudium; in cuius palatiis^f regnat rex, cuius regni non erit finis, cuius^g subsellia patriarcharum senatu resplendent, euius euria prophetarum rutilat euneis, cuius moenia martyrum numerosa militia exornantur^g, euius portae apostolicis deeorantur coetibus, cuius plateae redundant virgineis choris, euius domicilia confessorum plena sunt legionibus, quae non indiget sole, quia Dominus lux eius est, per cuius omnes vieos Alleluia cantatur. ib. v. 20.
cf. 1. ad. 4, 33
cf. Is. 60, 19.
Apoc. 19, 1

IV. ‘Quomodo^h intellegendumⁱ est, quod psalmografus^j cecinit: ‘Miserie cordia et veritas obviaverunt sibi, iustitia et pax se complexe sunt’; quod temere et adolatorie a Io-
hanne presbitero et legato Orientalium in participatione

a) corr. ex inrationabilibus V. b) sic VA; intelligendum: veritate subtrahente. c) aut cupito — patefactis (l. 23) i. l. r. A. d) corr. ex alias; sic et in sqq. V. e) 9 vel 10 litt. erasae sunt V. f) corr. e pilatus V. g) cuius — exornantur i. l. r. A. h) emendationes in hoc titulo atramento nigro factae eadem sunt ac in indice capitulorum; cf. supra p. 61. i) g corr. e c V.

1) Ad sqq. usque ad l. 42. cf. Cassiodori Expos. in Psalt. Ps. LXXII; Migne, Patr. Lat. LXX, 521/22.

venerabilis^a papae Adriani et Tarasii patriarchę dicitur esse completum¹.

Misericordiam² et veritatem sibi mutuo obviasse, iustitiam et pacem invicem se complexas fuisse David vatum hieulentissimus eleganter decantat. Quod tandem constat esse completum, cum post incarnationem Domini duo Testamenta in unius conpagem³ copulationis sunt adducta, quoniam, quamquam inter se diversa quodam modo cernantur, ad unum tamen bivium in Christo, qui est pax nostra, qui fecit utraque unum, convenire noseuntur. In novo enim misericordia est, in qua per gratiam genus humanum liberatur, in veteri veritas, ubi legis et prophetarum annuntiatio continetur. Haec autem^b duo sibi mutuo obviasse dicuntur, non ad contrarietatem exercendam, sed ad gratiam promissę perfectionis implendam. Unum quippe constat factum, quod temporibus probatur esse divisum, et, ut genus ipsum foederis hymnidicus David evidenter exprimeret, hoc ipsum varia noninum iteratione geminavit, amplexu scilicet quodam dilectionis duas res, id est iustitiam et pacem, in mutuam protinus venisse concordiam. Quem quidem versiculum et secundum sonatopeian, id est corporis attributionem, per quem loquutionis^c modum rebus incorporeis corpora tribuuntur, dictum esse constat, et per metaphoram^d, id est rerum verborumque translationem, per quam plerumque a rebus animalibus ad animales, ab inanimalibus ad inanimales, ab inanimalibus ad animales translatio fit. Quae duac loquutionum^e figure ita inter se differunt, quod una rebus incorporeis corpora, altera et rebus corporeis membra et motus et incorporeis et membra et motus et formas tribuit.¹⁵

Hunc denique versiculum temerarie et adolatorie Iohannes presbiter^f in participatione venerabilis papę Adriani et Tarasii Constantinopolitani^g episcopi protulit. Qui tamen presbiter, quamquam episcopis in eadem synodo residentibus minor fuerit honore, non tamen legitur minor fuisse errore, qui, etsi precedebant eum gradus sublimitate, superabantur tamen ab eo multiloqua procacitate^f; nec superari potuit a prelati subiectus in temerariis loquacitatibus, qui subiectus a prelati superabatur pontificalibus dignitatibus. Qui presertim duplex in hac parte creditur patrasse deliquium, sive quia verba mysteriorum archanis plena ab Spiritu sancto prolata ad res humanas inflectere natus sit superstitionis intentione adorandarum imaginum sive quia eadem perversa intentione exceccatus^g in adorationis miserabile corruerit vitium. Quod vitium adorationis³⁰ expavit prophetarum ille nobilissimus, qui dixit: Corripiet me iustus in misericordia et increpabit me, oleum autem peccatoris non inpinguet caput meum. Unde bene etiam et alia scriptura dicit: Melius est autem obiurgari a iusto quam a peccatore laudari, et iterum: Qui⁴ vos felices dicunt, in errorem vos mittunt; quoniam adolatores, ut inlicant, laudant, non ut ad aeternam felicitatem provocent, quę quidem felicitas nullo bono indiget.³⁵

V. Quod non ad adorationem imaginum pertineat, ut illi dicunt, quod scriptum est: 'Exaltate Dominum Deum nostrum et adorate scabellum pedum eius, quoniam sanctus est'⁵.

Hoc psalmistę versiculo error, qui ob adorandas imagines adeo in quorundam

a) i. l. r. V.   b) aut A.   c) qu corr. e c V.   d) sequitur del.: et ut in eiusdem synodi⁴⁰ lectione (corr. ex: eadem synodo), quam breviter discutiendum arripiimus, legitur legatus orientalium ium i. l. r. et insuper 7—8 litt. erasae sunt; cf. p. 61, n. a) V.   e) sequitur neophyti erasmus V; cf. p. 18, n. b.   f) ab — procacitate i. l. r. V.   g) sic A; exc&catus V.

1) Acta conc. Nicaeni II, in actione II; Mansi XII, 1085. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 29, c. XXIX.   2) Ad. sqq. usque ad l. 15. cf. Cassiodorus l. c. Ps. LXXXIV; Migne l. c. 609.   45

3) Cf. Bedae Ven. De schematis et tropis; Migne l. c. XC, 179.   4) Unde sumptum sit, nescio.

5) Acta conc. Nicaeni II, in actionibus IV. et VI; Mansi XIII, 47. 310. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 30, c. XXX.

pectoribus inolevit, ut ad eum statuendum synodos faciant et ad eum muniendum Scripturarum sanctarum sibi testimonia usurpare contendant, tueri se posse credit, cum scabellum pedum Domini adorandum audit; hae casside apicem corporis munitam habere arbitratur, ne corusci ensis inlisiones persentiat; hac lorica ceterum corpus mun^{cf. Eph. 6, 14 sq.}
5 nitum habere se putat, ne pilorum ietibus suae stabilitatis iacturam incurrat; hoc elypeo tutelam se nactum esse credit, per quam spiculorum missilium volatus vulnificos non pertimescat. Sed ita aut obcumbendo fatescat aut delitescendo aufugiet his muniminibus expoliatus, sicut his est ineassum et inutiliter abusus, et tantum sentiet spiritalis gladii per sanctos viros inlati rigorem, ut nec tenuem quidem sibi credat inesse vigorem.

10 Numquid, quia scabellum 'pedum Domini adorari præcipitur a propheta, ideo erit *fol. 73.
imaginum adoratio statuenda? Quę est ergo similitudo scabelli pedum Domini et materialium imaginum? Aut quę communieatio inenarrabilibus Dei operibus et imaginibus a quibuslibet conditis artificibus? Aut quę societas tam excellenti tamque præclaro mysterio et figuris^a insensatis humano patratis ingenio? Aut ubi institutum
15 est, ut imagines adorentur, sicut institutum, ut scabellum pedum Domini adoretur?

Non^b enim ait David^b: 'Adorate imagines quorundam^a sanctorum', sicut ait: *Adorate Ps. 98, 5
scabellum pedum Domini*; sed nec Dominus ait: 'Opera manuum hominum sedes mea sunt, imagines autem scabellum pedum meorum'; sed ait: *Caelum mihi sedes est, terra Is. 66, 1.
autem scabellum pedum meorum*.

20 Audi igitur, deponentissime vel potius insanissime error, audi, incomparabilis dementia, audi, ridiculosa segnities, audi beatum Ambrosium docentem, quid sit scabellum pedum Domini aut quomodo adorandum sit¹: *Adoraverunt apostoli Dominum, quia cf. Matth.
detulerunt fidei testimonium, acceperunt fidei magisterium. Adoraverunt et angeli, de 28, 17.
quibus scriptum est: 'Et adorent eum omnes angeli eius'. Adorant autem non solum divi-*
25 *nitatem eius, sed etiam scabellum pedum eius, quoniam sanctus² est.* Et post pauca:
*Sed ne forte propositum aliquis præterfugere videatur exemplum, qua ratione ad incarnationis Dominice sacraementum spectare videatur, quod ait propheta: 'Et adorate scabellum Ps. 98, 5
pedum eius', consideremus. Non enim ex usu hominum aestimare debemus scabellum.*

30 *Neque enim corporalis Deus aut non immensus, ut tanquam fulcrum pedibus eius scabellum *subiectum putemus; neque adorandum quicquam præter Deum legimus, quin *fol. 73.
scriptum est: 'Dominum Deum tuum adorabis et ipsi soli servies'. Quomodo ergo ad- Matth. 4, 10.
versus legem propheta præciperebat, sub lege nutritus et eruditus in lege? Non mediocris
igitur quaestio, et ideo diligentius consideremus, quod sit scabellum. Legimus enim alibi:
Caelum mihi thronus, terra autem scabellum pedum meorum. Sed nec terra adoranda Is. 66, 1.
35 nobis, quia creatura est Dei. Videamus tamen, an terram illam dicat adorandam propheta, quam Dominus Iesus in carnis assumptione suscepit. Itaque per scabellum terra intellegitur, per terram autem caro Christi, quam hodie quae^c in mysteriis adoramus et quam apostoli in Domino Iesu, ut supra diximus, adorarunt. Neque enim divisus Christus, sed unus; neque, cum adoraretur^d tamquam Dei Filius, natus ex virgine negabatur. Cum igitur incarnationis adorandum sit sacramentum, incarnatio autem opus Spiritus sancti^e sit, sicut scriptum est: 'Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi, et, quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei'^f. Hoe etiam scabellum pedum Domini sanctus Augustinus³ diligentissimus exquisitor, corpus Domini,*

a) figuris — quorundam i. l. r. A. b) Non — David i. l. r. V. c) sic VA. d) adoretur A;
45 adoratur Ambr. e) superser. V. f) suppleas ex Ambrosio: haud dubie etiam Spiritus sanctus adorandus est.

1) Ambrosius, *De Spiritu sancto lib. III, c. 11*; Migne, *Patr. Lat. XVI*, 827 sg. 2) Ambrosius sanctum; sic et Vulg., ὕψον LXX. *Acta conc. Nicaeni II. ὕψος*; cf. p. 66, l. 38; p. 68, n. 1. 2.

3) *Sequentia usq[ue] ad p. 68, l. 16. ex Cassiodoro l. c. Ps. XCVIII; Migne l. c. LXX, 694 sq.;*
50 *cf. Augustini Enarrat. in Ps. XCVIII; Migne l. c. XXXVII, 1264.*

quod de Maria virgine sumpsit, scabellum divinitatis eius asseruit sentiri debere, propter naturam humanitatis, quam est dignatus adsumere, quod utique illi virtuti sic est subiectum atque unitum, ut constet id omnibus creaturis esse excelsius, sicut dicit Apostolus:

<sup>1. Cor. 1, 25.
cf. 1. Tim. 2, 5.
Phil. 2, 9, 10.
*fol. 74.</sup> ‘*Quod infirmum est Dei, fortius est hominibus*’. Et alibi de eodem Mediatore Dei et hominum, homine Christo Iesu Apostolus dicit: ‘*Propter quod Deus *exaltavit illum et douavit illi nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine Iesu omne genu flectatur caelestium, terrestrialium et infernorum*’. Per pedum igitur Domini magnificentiam in hoc versiculo stabilitas divinitatis, quae semper in naturae suae omnipotenti gloria tamquam pedum indefessa firmitas persererat, intelligitur.

Possunt etiam tropologice pedes Domini *extrema temporum*, quando Dominus ¹⁰ ^{1. Ioh. 2, 18.} *incarnari dignatus est, designari*. Unde et Iohannes evangelista dicit: ‘*Filioli, novissima hora est*’. Paulus quoque apostolus dicit: ‘*Cum venisset plenitudo temporum, misit Deus Filium suum, natum ex muliere, factum sub lege*’.

<sup>Gal. 4, 4.
Ioh. 1, 14.</sup> Notandum sane, quia non dicit: ‘*quoniam sanctum*¹ *est*’, sed: ‘*quoniam sanctus*² *est*’. scilicet ut corpus Domini a divinitate non discernatur, salva utriusque naturae ¹⁵ proprietate, sed ad unam personam referatur. Unde dieit evangelium: *Verbum caro factum est et habitarit in nobis*.

Haec de scabello pedum Domini breviter promulgata sufficiant. Nunc ad cetera transeamus.

VI. Quod nec de eo imaginum adoratio adstrui possit, ut illi ²⁰ ^{Ps. 98, 9.} putant, quod scriptum est: ‘*Adorate in monte sancto eius*’³.

Sed nec in eo quoque imaginum adoratio adstrui potest, ut illi fatentur, quod ^{ib.} per eundem sanctam prophetam: *Adorate in monte sancto eius* cantatur, eum scilicet non⁴ montem, sed ‘*in monte sancto*’ adorandum Dominum idem sanctus vir armonica modulatione decantet. Qui etsi montem adorandum precepiperet, non ideireo imaginum ²⁵ ^{*fol. 74.} adoratio, sed Domini Iesu Christi a sanis mentibus intelligeretur, qui est mons cunetus <sup>cf. ib. 124.
1. 2.</sup> montibus sublimior, cuius videlicet altitudo et virtus omnium sanctorum altitudinibus ^{18. 2, 2. 3.} et virtutibus eminet. De quo per Esaiam prophetam dieitur: *Et erit in norissimis diebus praeparatus mons dominus Domini in vertice montium et elevabitur super colles, et fluent ad eum omnes gentes, et ibunt populi multi*. Dicatur ergo: *Adorate^a in monte sancto eius^b*, quia videlicet non hic montem, sed ‘*in monte sancto*’ Dominum propheta precipit adorare, quod ad montem Sion, qui est ecclesia, referri posse non dubium est. ^{Ps. 98, 9.} <sup>Lev. 14, 13.
cf. Eclips. 15. 9.</sup> quae est mons montium et sancta sanctorum, cuius ipse habitator est Christus. Unde bene sanctum Dominum in sancto monte precipit adorandum, quoniam sicut laus eius non convenit ovi praro, ita nec eius cultucae loci potest congruere turpitude. ³⁵

Adoramus igitur ‘*in monte sancto*’ eius non imagines vel quasdam superstitiones res, sed eundem Dominum, qui illius montis caput est, et, ut eundem montem adquireret, non solum nasci, sed mori dignatus est. De quo per prophetam dieitur: *Adduxit eos in montem sanctificationis sue, montem hunc, quem adquisivit dextera eius, et de quo per legislatorem dieitur: Introduc et planta eos in monte haereditatis tuae, in preparata ⁴⁰ habitatione tua, quam preparasti tibi. Domine; sanctuarium tuum, Domine, quod prepararerunt manus tuae. Domine, qui regnas in aeternum et in saeculum seculi et adhuc.*

a) 4 vel 5 litt. erasae sunt V. b) sequitur spatium unius fineae erasae V.

1) sanctus Cassiod. 2) sanctum Cassiod. 3) Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 48. — In translatione Anastasiana verba allata omissa sunt. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 30, c. XXXI. 4) Ad sqq. cf. Cassiod. l. c.; Migne l. c. 696.

VII. *Quod non, ut illi glorianter, propter illos dictum est, *fol. 75.
qui imagines adorant: 'Quoniam non derelinquet Dominus ps. 124, 3.
virgam peccatorum super sortem iustorum, ut non extendant
iusti ad iniquitatem manus suas'¹⁾.

Non mirandum est, si fallantur in minimis, qui falluntur in magnis, nec in eo amplius illorum error admirandus est, quod ideo se iustos, quia imagines adorant, esse glorianter, nos autem, qui eas adorare contempnimus, peccatores fateantur, cum ob illarum amorem et Scripturarum divinarum puritatem violare conentur et potissimum cf. ib. 11, 7.
suae fidei emolumenatum in his esse arbitrentur et eos, qui spretis his sive ceteris 10 huiusemodi vanitatibus soli Dei serviant eumque colentes adorant, anathematizare ob-
stinata mente nitantur. ^{cf. Matth. 4, 10.}

Quomodo ergo huius versiculi textus non ad eandem rem pertineat, ob quam ab illis prolatus est, qualiterve eorum sensui reluctari credatur quantisve ab eorum opinione distet indieis, non solum simplicibus lectoribus, sed etiam idiotis patet; quippe 15 qui postpositis aenigmatieis sive allegoricis involueris aperte demonstret, quod non diu permittat Dominus flagellari iustos ab impiis, ne in desperationis labem corruant diuinis addieti flagellis, sed si ad tempus ad probationem quibusdam eos adversis macebat, secundis eos denuo diuturnitate temporis interrupta sublevat, qualiter eorum innocentia ineonvulsa permaneat.

20 VIII. *Quod non propter illos, qui imaginum adorationem *fol. 75.
spernunt, ut illi delerant, per prophetam dicatur: 'Declinantes ad obligationem adducet Dominus cum operantibus ps. 124, 5.
iustitatem'²⁾.

Ideo namque hunc versiculum singillatim nobis in nostro opere ponere libuit,
quia, etsi est cum superiore in unius psalmi textu, distat tamen ab eo in sensu, et
quainquam ad unum errorem adstruenduni ab illis sit prolatus^b, diverso³ tamen loco in
sepe memoratę synodi lectione hunc constat esse positum. 'Declinantes igitur ad obligationem' non illi credendi sunt, qui imaginum superstitionem contempnunt adorationem,
sed qui antiqui hostis retinaculis inretiti proui sunt ad iniquitatem quantoque amplius
30 peccare noseuntur, tanto nimirum strictius diaboliceis spiris nectuntur. Unde profecto
per quandam sapientem dicitur: *Funibus peccatorum suorum unusquisque constringitur.* Prov. 5, 22.
De qua etiam obligatione sanctus propheta Esaias dicit: *Vae, qui trahitis iniquitatem Is. 5, 18.
in funiculis vanitatis et quasi vinculum plaustri peccatum!*

Eos itaque, qui ad hanc obligationem declinant, 'adducet Dominus cum operantibus
35 iniquitatem', quia videlicet cum quibus in hoc peccant saeculo, cum his damnabuntur
in futuro, et ad eum *ignem, qui auctori criminum et angelis eius preparatus est,* ibunt,
cuius in hoc seculo retinaculorum obligationem rumpere neglexerunt. A cuius obligatione
ille nos liberos effiebat, qui nos in libertatem redemit et nobis sedentibus *in tenebris* cf. 1. Cor.
suae claritatis *lucem magnam* ostendit sive *habitantibus in regione umbrae mortis* ipse
40 *lux* vera exortus est, atque idem eius severissime dampnationis nos reddat expertes,
qui suaे clarissime fidei speique et caritatis fecit esse sequaces. <sup>cf. 1. Cor.
13, 10.</sup>

a) corr. e dicitur V; cf. supra p. 61, l. 11. b) prolatum FA.

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV;* Mansi XIII, 12, 134. — *Responsio Hadriani MG.* l. c. p. 35, c. XLIII. 2) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV;* Mansi XIII, 134. —
45 *Responsio Hadriani MG.* l. c. p. 30, c. XXXII. 3) l. c. paucis verbis postea.

*fol. 76. IX. *Quod non ab eo, quod Salomon dicitur in templo feeisse
 cf. 3. Reg. 7, 29. boves et leones, imaginum adoratio firmari possit, ut illi
 somniant, qui in earum adorationem anhelant¹.

Salomon in templo boves et leones legitur eondidisse, quorum conditione nos, qui
 cf. Rom. 7, 14. secundum Apostolum legem spiritalem esse scimus, quibusdam mysteriorum archanis 5
 instruimur, illi vero, qui imaginum adorationem diligunt^a, suae vœordiae vanitatem fir-
 mire moliuntur; nos mysticis sensibus perdocemur, illi in sui erroris magnitudine fir-
 mantur; nos admoniti per umbram indagamus veritatem, illi decepti per rem bene
 gestam ad rem non gerendam sumunt auctoritatem.

Quur ergo eos, Davitiea proles, quur, Israhelitee rex, quur, sapientium sapientissime, 10
 feeisti? 'Feci, inquam, eos, non ut adorari deberent, sed ut quedam mystica signifi-
 carent; non ut errori faverent, sed ut mysteriorum areliana monstrarent; non ut offendieulum eaeeatis mentibus essent, sed ut magnum quiddam subtilia subtiliter serutan-
 *fol. 76'. tibus innuerent'. Cui si ideo sueenseri debet, quia per ea, quae a se^b bene ge^csta
 sunt^d, a pravis pravum exemplum sumitur, legislatori nihilominus suecendum est,
 cf. Num. 21, 9. qui rem quidem multorum visibus neeessariam in heremo exaltavit, qua prava ho-
 minum voluntas prave postmodum utebatur.

Non igitur nos effigies ob memoriam rerum gestarum et venustatem conditas
 basilicarum quodammodo abdieamus, cum per Moysen et Salomonem, quamquam in
 typeis figuris, eas factas fuisse sciamus, sed earum insolentissimam vel potius super- 20
 stitiosissimam adorationem cohibemus, quam neque per patriarehas neque per prophetas
 neque per apostolos neque per apostolieos viros uspiam institutam esse repererimus.

Sed ut ad proposita redeamus, Salomon in templo boves et leones fecit, quia et
 Christus in ecclesia apostolos eorumque successores constituit, qui iuxta beati Gre-
 gorii² sententiam *bene agentibus per humilitatem sunt socii, contra delinquentium vitia 25*
per zelum iustitiae erecti, quatenus et istos mansuetudo bovis sustentet et illos feritas
leonis stimulet. Quod utrumque pastoris ecclesiae exemplo colligi potest, qui et Cor-
 nelium humilitate utentem blandis alloquiis delinivit et contra Ananiam et Saphiram
 cf. Act. 10, 26. ib. 5, 3 sqq. fraudulenter agentes se vehementer^e erexit. Saneti igitur viri aliquando mansue-
 cf. Ps. 22, 4. tudinem boum, aliquando feroitatem habent leonum, quia et virgani tenent, qua fortes 30
 fortiter regant, et baeulum, quo infirmorum debilitates sustentent.

*fol. 77. X. *Quomodo intellegendum est, quod in Canticis cantieorum
 cf. Cant. 2, 14. scribitur: 'Ostende mihi faciem tuam et auditam fae mihi
 voem tuam, quoniam vox tua suavis est et facies tua spe-
 eiosa'; quod quidem capitulum illi in pudentissime ad ima- 35
 ginum visionem protulerunt³.

Facies⁴ ecclesiae, quam Christus blandis nominum varietatibus alloquitur, modo
 cf. ib. v. 10. eam columbam, modo formosam, modo amicam voeans, quam surgere, id est eredere,
 properare, in operibus bonis excrescere, renire, ad aeternam remunerationem aeedere,
 iubet, non corporalis, sed spiritalis est, qnia et eetera, quae de ea in hisdem Cantieis 40

a) superser. V. b) sic emendandum videtur; me VA; me i. l. r. V. c) vehementer erexit
 i. l. r., et insuper 8 litt. erasae sunt V.

1) *Acta conc. Nicaeni II, in act. IV; Mansi XIII, 43.* — *Responsio Hadriani MG. l. c.*
 p. 54, c. XXIV. 2) Cf. *Gregorii M. Regulae Pastoralis lib. pars II, c. VI; Migne, Patr. Lat.*
LXXVII, 34. *Eiusdem Homil. IV. in Ezech.; Migne l. c. LXXVI, 815/6.* *Eiusdem epistol. I, 24;* 45
MG. Epp. I, 34. 3) *Acta conc. Nicaeni II, in actione VI; Mansi XIII, 219/222.* — *Responsio*
Hadriani MG. p. 24, c. XX. 4) *Ad sqq. cf. Gregorii M. super Cant. cant. Expos. c. II,*
v. 15. 16; Migne l. c. LXXIX, 499. 500; Cassiodori in Cant. cant. Expos.; Migne l. c. LXX, 1066.

canticorum scribuntur, non carnaliter, sed spiritualiter^a intellegenda sunt¹. Nam si hic versiculus cuidam corporali rei adcommodari potest, ut illi somniant, qui hunc ad imaginum visionem protulerunt, ergo et omnia, quę de sponsae Christi, ecclesiae, membris scribuntur, corporalia credenda sunt. Et si haec omnia non membris visibilibus, sed virtutibus convenienter invisibilibus, ergo et facies eius virtus potius invisibilis quam cuiusdam debet intellegi visus imaginis.

Facies itaque ecclesiac cognitio virtutum eius est, cuius pulcritudinis venustate^b ab sponso diligitur, cui bene per prophetam dicitur: *Quoniam concupivit rex speciem tuam*, Hortatur ergo Christus ecclesiam, ut ‘faciem suam ei ostendat’, id est: ut semper eum contempletur fide et operibus, ut cum Helia dicere possit: *Vivit Dominus, in cuius conspectu sto; ne sit de illis, quos per prophetam denotat dicens: Verterunt terga ad me, et non faciem*. Hortatur etiam, ut ‘vox eius sonet in auribus’ illius, quia paratus est ad exaudiendum sanctos suos psalmista adtestante, qui ait: *Clamaverunt iusti, et Dominus exaudivit eos et ex omnibus tribulationibus eorum liberavit eos*. Vocem eius dulcem et faciem dicit esse decoram, quia orationes sanctorum semper Deo accepte sunt eorumque grata presentia, qui de Christi lumine acceperunt, ut in decore institiae permanerent. Esto, convenit, ut ad imaginum visionem aptari possit hic versiculus: ‘Ostende mihi faciem tuam’ sive: ‘Facies tua speciosa’, — quid de voce dici poterit, quam et suavem propheta decantat et auditam sibi fieri hortatur? Quę utique, si anima non vegetantur, multo minus voce fruuntur. Et si voce non fruuntur, multo minus vocis suavitatem potiuntur. Si igitur anima non vegetantur, nec vocis dulcedine potiuntur.

Unde liquido patet, ut sicut in ceteris ex hoc negotio assertionibus illorum ad rem non pertinentia dicta frustrantur, ita etiam et in hac parte frustrentur, presentim cum nec de earum faciei visione recte dici possit: *Ostende mihi faciem tuam, neque de earum voce, qua prorsus carent: Et auditam fac mihi vocem tuam, quoniam vox tua suavis est, et facies tua speciosa*.

XI. *Quomodo intellegendum est, quod per Esaiam prophetam scribitur: ‘Erit altare Domini in medio terrae Egypti’, quod capitulum illi stolidi et minus docte ad imaginum adorationem referre nituntur².

Hanc prophetiam Iosephus³ in Onia sacerdote, qui profugus in Aegyptum plurimi ludorum vallatus catervis descendit altareque ibi et templum construxit, impletam fuisse narrat. Nos vero, qui ea, quae de Christi adventu et vocatione gentium propheetata sunt, non ut futura autumamus, sed ut preterita devota mente tencimus et credimus, non hanc prophetiam completam fuisse sentimus per Oniam sacerdotem, sed per Christum Dominum, Dei et hominum Mediatorem, qui videlicet fidem in hoc mundo, qui plerumque Aegypti nomine designatur⁴, constituit, in cuius soliditate a fidelibus orationum sacrificia et sanctorum meritorum libamina Domino litantur, iuxta cuius terminum titulum posuit, id est evangelium sive apostolicam doctrinam, quibus mentes fidelium ad peragenda bona opera informantur.

Quod vero subiungit: *Et erit in signum et in testimonium Domino exercituum in terra Egypti*, signum et testimonium Dominicæ voluit passionis mysterium intellegi^c.

a) corr., ut videtur, e spiritualiter V. b) sic V.A. c) Dominicæ — intellegi i. l. r. V, et insuper 12 litt. erasæ sunt V.

1) Cf. p. 41, l. 40. 2) Acta conc. Nicaeni II, in actione II, in epistola Hadriani papae ad Constantinum et Irenæum directa; Mansi XII, 1065. — Nihil in responsione Hadriani. 3) Ut ait Hieronymus, Comment. in Isaiam l. VII; Migne l. c. XXIV, 191; cf. Iosephi Antiquit. Iud. l. XII, c. 7; Opp. ed. Naber, III (Lipsiae 1892), 133. 4) Cf. Hieronymi Ep. XLVI, c. 7; CSEL LIV, 336 sq.; Migne l. c. XXII, 488. Cf. etiam supra p. 3, l. 33.

^{¶. Is. 19, 2.} *Tunc¹ hi, qui crediderint concurrentibus Aegyptiis contra Aegyptios et pugnante viro contra fratrem suum et civitate contra civitatem dimicant^a, cum persecutionis seilieet ib. v. 20, 21. tempus ingruerit, implorabunt Domini misericordiam, statimque Salvator adveniet, id est Iesus, — hoc enim in lingua nostra sonat —, et cognoscetur Dominus ab Aegyptiis, et *fol. 58r. cognoscent eum sive persecutores, qui fuerunt superati sive credentes praesenti auxilio liberati.*

Cum igitur iste sit sensus prophetiei sermonis et hie sit intelleetus tituli et altaris, quis hunc ad imaginum adorationem adseverandam proferat, nisi quem suae vœordiae caligo exequat? Quisve per prophetium bene ab Spiritu saneto prolatum sermonem suum audeat adstrnere niti errorem, nisi quem erroris magnitudo suum usquequaque feeerit esse sequaceem? Quomodo ergo quoddam vel leve^b quidem ex his sancti prophetae verbis adminieulum poterit sumere imaginum adoratio, eum eonstet ea, non^c ut historialiter in quodam altari sive titulo eonplerentur, sed ut spiritualiter in Christi fide et evangelio a fidelibus haberentur, dieta fuisse? Quae tamen etsi de corporali altari sive titulo historialiter dieta fuissent, non ideireo imaginum poterat 15 adstrui adoratio, cum seilieet illa non^c adoranda fore, sed fore tantummodo propheta praedixerit. Aliud enim est: ‘erit’, aliud: ‘adorabitur’; aliud: ‘altare Domini’, aliud: ‘cuiuslibet imago’; aliud: ‘titulus iuxta terminos’, aliud: ‘similitudo in quibuslibet materiis’. Non ergo ait: ‘Erit tempus, quando nullus nisi imaginum adorator Deo placet’; nec ait: ‘Tantus imaginum cultus inoleset, ut quisquis eas non adoraverit^d neque ture et luminaribus sive quibusdam primitiis honoraberit, anathemate dignus erit’, ib. v. 19, 20. sed ait: *Erit altare Domini in medio terræ Aegypti et titulus iuxta terminum eius Domini eritque in signum et in testimonium Domino exercituum in terra Aegypti; ae si patenter dieeret: ‘Erit fides in mundo et evangelii prædieatio, per quam Dominicæ passionis et nostræ redemptio manifestatio declarabitur’.*^e 25

*fol. 79. XII. **Absurdissime et ineante contrarios, qui imagines adorare contempnunt, ab his, qui eas adorant, prolatum testimoniū sancti evangelii: ‘Nemo aeeendit lueernam et ponit eam sub modio’^f.*
^{Matth. 5, 15.}

O res inconsequens et risu digna^f, quod quædam, neseio quo sensu, in eiusdem 30 vanitatis leetione de nobis, qui imaginum adorationem spernimus, seribuntur ex his, qib. 10, 16sq. quæ Dominus discipulos ad prædieandum mittens instituit, ut magnam haberent fiduciam prædicandi et, ne consequentium terrore exterriti delitescerent et similes essent et, quod audierant in cubieulis, in teitis prædiearent. Illi ergo lueernam suam, id est 35 imaginum eulturam, adorando in suae fidei fastigio ponant; nos vero, si quis nobis scientiae splendor est, in Christo, qui est lueis origo, eonlocemus, quatenus nobissemus in sanctae ecclesiae domo manentibus et verbi et exempli splendorem exhibere valeamus.

XIII. De eo, quod ad suum errorem confirmandum dicuntur ^g beatum Silvestrem, Romanum urbis antestitem, apostolorum

a) dimicantem A.   b) levem VA   c) N. V.   d) adoraberit A.   e) erasa est una linea minus quarta parte V.   f) i. l. r., insuper dimidia linea erasa est V.   g) confirmando A.

1) Hieronymus, Comment. in Isaiam l. V; Migne l. c. XXIV, 192.   2) Acta conc. Nicaeni II, in actione IV. V. et VI; Mansi XIII, 130. 190. 210. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 31, c. XXXIII.

imagines Constantino imperatori detulisse, cum tamen eas non legatur adorare iussisse¹.

Saepe in hoc nostro speciali de imaginibus opere fateri cogimur, quod ille non haberet, sed adorari a nobis inhibeantur, nec illarum in ornamentis basilicarum et memoria rerum gestarum constitutarum fugienda sit visio, sed insolentissima vel potius superstitionis exsecranda sit adoratio. Unde siue in ceteris, ita *et in hoc ex-^{*fol. 79v.} emplo adsertio frustrabitur, qui suum errorem in adoratione imaginum emitentem in eo fulcire conentur, quod Silvester, Romanus ecclesiae presul, Constantino imperatori apostolorum imagines detulisse legitur².

10 Detulit ergo eas illi ad videndum, non ad adorandum. Detulit, non ut adorare, quem a simulaeorum cultu abstrahere et ad solius Dei adorationem eonvolare hortabatur, compelleret, sed ut idem imperator, quos in somnis viderat, eorum vultus in picturę fuisse cognoscere. Detulit, non ut ab idolorum cultura fugientem imaginum adorationi eedere informaret et ab hostili gladio liberatum intestini ensis rigore perimeret.
16 sed ut per res notas ad res ignotas eius mentem extolleret, ut, quos non poterat mentis oculo cernere needum gentilitatis mænulis exutus spiritualibus miraeulis, cerneret nimirum eorum imagines corporalibus conditas instrumentis.

Has igitur ei etsi adorare iussisset, cum tamen non iussit, ideo fortassis iuberet, ut eum, qui visibilium cultor erat, per visibilia ad invisibilia provocaret,
20 non ut nos de invisibilibus ad visibilia revocaret; nee ideo nobis, qui ad percipendum solidum eibum vires accepimus, ad lacteam esam lactantium more infantium redeundum esset, si illi, cui needum per fidei teneritudinem solidus cibus impertiri poterat^a, sine dolo lac concupiscendum daretur, in quo cresceret. Unde et Apostolus novelle^b ecclesiae ex circummissione et^c gentilitate venienti spiritualis lactis et holierum
25 eibum dabat, id est faciliora ad intelligendum 'doenmenta et leviora ad explendum
præcepta, quibus earnales mentes quasi in quadam infantiae teneritudine enutritae ad perecipiendum spiritualium archanorum eibum capaces efficerentur^d.

Libro igitur aetuum^e beati Silvestri, ubi de imaginibus Constantino imperatori delatis seribitur, ideo obniti potest, quia, quamquam a pluribus catholiceis legatur, non
30 tamen ad ea, quae in questionem veniunt, adfirmanda plene idoneus perhibetur. Quod in libro beati Gelasii^f, Romanus urbis antestitis, qui inserbitur: 'Decretalis de recipiendis sive de non recipiendis eodicibus', apertius demonstratur.

XIV. Quod non ita intellegenda sit sententia beati Atanasii, Alexandrinus urbis episcopi, ut illi eam intellegendam putant,
35 qui hanc ad adorationem^g imaginum adeo modare^h nitunturⁱ.

Sententia nempe beati Atanasii, Alexandrinus urbis episcopi, quam illi inconquerenter, siue et cetera divinarum Scripturarum testimonia, ad suum errorem adstruendum protulerunt, prorsus hinc rei extranea esse detegitur, cum non in ea quaedam

a) 15 litt. erasae sunt V. b) et — efficerentur (l. 27) i. l. r. I'. c) ad superscr. V. d) in serie 40 capitum supra p. 62, l. 16: coaptare V: corr. ex admodum A.

1) Acta conc. Nicaeni II, in actione II, in epistola Hadriani ad Constantinum et Irenen scripta; Mansi XII, 1057. — Nihil in responso Hadriani Carolo missa. 2) Cf. vitam s. Silvestri, in Mombriti Sanctorario (ed. nova cur. a monachis Solesm. II, Parisiis 1910), 511 sq.
3) Cf. Decr. Gel. (Dobschütz l. c. 9. 10. 42): . . item actus beati Silvestri apostolicae sedis
45 praesul, licet eius, qui conscripsit, nomen ignoretur, a multis tamen in urbe Roma catholiceis legi cognovimus et pro antiquo usu multae hoc imitantur ecclesiae. 4) Acta conc. Nicaeni II, in actione II; Mansi XII, 1068. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 31, c. XXXIV.

cuiuslibet imaginum adorationis vel tenuiter mentio fiat, sed ad conparationem rei, de qua sermo fiebat, fassus sit imagines in eadem materia atque elemento reeuperari posse dicens¹: *Sicut ea, quæ scribitur in lignis, forma abolita exterioribus sordibus iterum necesse est in idipsum recuperari atque uniri his, cuius est forma, ut innovari possit imago in eadem materia atque elemento; per eius enim formam et ipsa materia, ubi et conscribitur, non deicitur, sed in ea ipsa configuratur.*

^{*fol. 80} Dieant ergo, quod eis adminieulum haec sententia præbeat, dieant, ubi imagines adorare pereensem; et cum hoc adseverare nequierint, restat, ut ita a sanis mentibus intellegatur, sicut a venerabili viro prolata est.

XV. Quod male ad suum errorem adstruendum sententiam ¹⁰ beati Ambrosii, Mediolanensis urbis episcopi, quam ex libro tertio, capitulo nono, esse mentiuntur, usurpent, qui per eam imaginum adorationem firmare eupiunt².

Faeillime namque sanctorum prædicatorum sententias eriminari audebunt, qui divinae legis et prophetarum oracula eriminari non metuunt, nee formidabunt ob sui ¹⁵ erroris materiam stabiendum iuniorum documentis quandam inferre violentiam, qui seniorum doctrinis, immo senioribus non formidant inferre iniuriam. Beati igitur Ambrosii, Mediolanensis ecclesiae saecordotis, sententiam, ut illorum errori faveret, ordine, sensu verbisque turbasse perhibentur.

Ordine scilicet, quia non in libro tertio, capitulo nono, ut illi somniant, sed in ²⁰ libro nono³ exarata reperitur.

Sensu, quia, eum ille dixerit⁴: *Numquid, cum et divinitatem eius adoramus et carnem, Christum dividimus?* illi dixerunt: ‘Numquidne, eum et deitatem et carnem eius adoramus, dividimus Christum?’ Quæ quidem particula subiunctivæ eoniunctionis ‘ne’ tantam huic sententiae permutati sensus ingerit iaeturam, ut eam prorsus confiteri ²⁵ *fol. 81. eonpelli, ‘quod illa negare eontendit.

Verbis, quod in sequenti eommate, ubi ille posuit ‘veneramus’, illi ‘adoramus’ posuisse deteguntur⁵.

Et ut apertius nostrae disputationis sensus pateat, qualiter haec sententia ab industri viro et aeloquentiac^b coturnis cum spiritali sensu compto prolata qualiterve ab ³⁰

a) *in sequentibus usque ad l. 6. Alcuinum ineptias translationis actorum concilii antiquae retinuisse appareat. V. notum 1. b) voci aeloquentiae superscripta erat alia vox postea deleta, ut videtur lenociosae; cf. infra praef. l. III.*

1) Athanasius, *De incarnatione Verbi* e. 14; Migne, Patr. Graec. XXV, 119. Ad textum corruptum (cf. not. a) illustrandum textum Graecum — quem diserepare ab authentico ne mireris, ³⁵ quia in litteris papae (Mansi XII, 1056 sq.) citatus a Graecis iterum in vernaculari linguam translatus est —, ut in actis concilii (Mansi XII, 1067) habetur, adiungere lieeat: καὶ αὐτὰ τὰ ἐν ξύλοις γραφόμενα, μορφῆς παρελθόντης ἐκ τοῦ ξύλου όπου, πάλιν ἀναγκαῖον τὸν αὐτὸν ἀναλαβέσθαι καὶ ἐνδοσαι, οὐ τινός ἔστιν ἡ μορφὴ, τοῦ ἀνακαίνου δυνηθῆναι εἰκόνα ἐν τῇ αὐτῇ ὅλῃ καὶ στοιχείῳ. διὸ γὰρ τὴν αὐτοῦ μορφὴν καὶ ἡ ὅλη, ὅπον καὶ γράφεται, οὐ ⁴⁰ καταβάλλεται, ἀλλ᾽ ἐν αὐτῇ συνιστορεῖται. 2) Acta eone. Irenaenii II, in actione II; in epistola Hadriani papae imperatoribus Constantino Irenaequi scripta; Mansi XII, 1068. — Nihil in responso eiusdem papae Carolo misso. 3) Intelligas: nono librorum dogmaticorum, praeedentibus se. quinque libris *De fide et tribus De Spiritu sancto*. Cf. G. Mereati, *Le Titulationes nelle opere dogmatiche di S. Ambrogio; Ambrosiana* (Milano 1897), VIII; Th. Schermann, ‘Die Geschichte der dogm. Florilegien’: (= ‘Texte und Untersuchungen zur Gesch. der altehr. Lit.’, N. F. XIII, Leipzig 1905) p. 24. 4) Ambrosius, *Liber de Domin. incarnationis sacram.* c. 7; Migne, Patr. Lat. XVI, 873. 5) Mansi l. c. 1067, l. 40; 1069, l. 1.

illis falsata sit, singillatim ponamus. Ille enim, ut in duarum naturarum proprietatibus unam Domini veri Dei verique hominis personam adseveraret, ait: *Numquid, cum et divinitatem eius adoramus et carnem, Christum dividimus? Numquid, cum in eo imaginem Dei crucemque veneramur, dividimus eum?* Isti vero ex hac sententia imaginum adorationem adstruere nitentes dixerunt: ‘Nunquidne, quando et deitatem et carnem eius adoramus, dividimus Christum? aut, quando in ipso et Dei imaginem et crucem adoramus, dividimus eum?’ per imaginem scilicet Dei, quae Christus est, et per crucem eius, quae in hoc loco propter mortalitatem carnis eius posita est, imaginum introducere cupientes obstinata mente adorationem. et Col. 1, 15.

¹⁰ XVI. Quod non pro materialibus imaginibus, ut illi aiunt^a, beatus Augustinus¹ dixerit: ‘Quid est imago Dei, nisi vultus Dei, in quo signatus est populus Dei?’²

Deum nemo vidit unquam, ait Iohannes apostolus, *nisi unigenitus Filius, qui est in sinu Patris.* Et Moysi eadem summa maiestas dixit: *Non enim videbit^b me homo et vivere potest.* Qui si invisibilis est, immo quia invisibilis est, necesse est, ut incorporeus sit; et si incorporeus est, necesse est^c, ut corporaliter pingi non possit. Igitur si invisibilis est^d et incorporeus, prorsus^d corporalibus materiis pingi non potest. Unde sollicitius nobis quaerendum est, quid sit ‘imago Dei’ quidve ‘vultus’ eius, ‘in quo signatus est populus Dei’.

²⁰ Interrogemus ergo egregium prædicatorem. Forsitan ab eo docti nosse valebimus, quid sit ‘imago Dei’. Dic, vas electionis, dic, doctor gentium, quid sit imago Dei. cf. 1.Tim.2,7. cf. Act. 9,16. 1. Tim. 2,7. ‘*Gratias, inquam, agentes^e Deo Patri^f, qui dignos fecit nos in partem sortis sanctorum in lumine, qui eripuit nos de potestate tenebrarum et transtulit in regnum Filii dilectionis suae, in quo habemus redemptionem in remissionem peccatorum, qui est imago Dei in visibilis.* Dixi de imagine, dico etiam de figura: *Novissimis diebus istis loquutus est nobis Deus in Filio, quem constituit haeredem universorum, per quem fecit et saecula, qui est splendor gloriae et figura substantiae eius portansque omnia verbo veritatis suae.*

Ecce Paulo apostolo docente didicimus Christum esse imaginem Dei, et illi hor tantur materiales imagines hanc intellegere debere. Iste dicit eundem Filium, qui est unius cum Patre substantię, imaginem esse Dei et splendorem glorię et figuram substantiae eius, et illi dicunt opificum industria præparatas figuras imaginem esse Dei. O exsecrabilis error! o inpudens dementia! o improvida vçcordia tanto imaginum amore exaestuans, ut ea, quę de unigenito Dei Filio dicta sunt, materialibus figuris conferre non crubescas!

³⁵ Dicat etiam sanctissimus Augustinus, quid sit ‘imago Dei’, qui ab illis hanc *fol. 82. materialem existere dixisse criminatur. Ait enim³: *In Deo conditio temporis vacat; non enim potest recte videri Deus in tempore generasse Filium, per quem condidit tempora; consequens autem est, ut non solum imago eius sit, quia de illo est, et similitudo, quia imago est, sed etiam aequalitas tanta, ut nec temporis intervallum impedimento sit.*

⁴⁰ Dic itaque etiam tu, sanctissime Ambrosi, quid de hac imagine sentire te constet. Defende beatum Augustinum per te favente Deo ad fidei rudimenta conversum, quem

a) *superscr. atramento nigro V.*   b) *i. l. r. scr. manu 4. V.*   c) *12—13 litt. erasae sunt V.*
d) est — prorsus *i. l. r. V.*   e) *superscr. V.*

1) *Verba allata — quae Gracci Augustinum ἐν τοῖς νοὐθεοῖαις, Anastasiū translatio ‘in admonitionum sermonibus’ scripsisse contendunt — non inveni, et v. cl. Goldbacher harum rerum peritissimus ea in operibus s. Augustini aulhuc editis se non legisse me docuit.*   2) *Acta conc. Nicaeni II, in actione II; item in dicta epistola; Mansi XII, 1065.* — *Nihil in responso Hadriani.*   3) *Augustinus, De diversis quaestionibus, c. 74; Migne, Patr. Lat. XL, 86.*

vides nunc ab imaginum adoratoribus infauste criminatum. Prebe ei adminiculum, ut exuatur tanti criminis mole, qui quondam per te exutus est haeretici dogmatis errore.

^{Col. 1, 15.} ^{Hebr. 1, 3.} ^{Sap. 7, 26.} ‘Prophetæ, inquam¹, dicunt Christum, qui est *imago Patris invisibilis et figura substantiae eius*, quod ipse sit *splendor lucis aeternae et speculum sine macula Dei maiestatis et imago bonitatis illius*. Hoc ergo modo cum prophetis et apostolis Augustino meo, immo ⁵ vero Dei cultori, tutelam conferre curabo. Vide² quanta dicantur: ‘splendor’, quod *claritas paternae lucis in Filio sit*; ‘speculum sine macula’, quod pater in Filio, ‘imago bonitatis’, quod non *corpus in corpore*, sed *virtus in Filio tota cernatur*. *Imago docet non esse dissimilem, caracter expressum esse significat, splendor signat aeternum*^a. *Imago itaque non vultus est corporalis, non fucis composita, non ceris, sed simplex de 10 Deo, egressa de Patre, expressa^b de fonte^b*. Per hanc imaginem Philippo Patrem Domini monstravit dicens: ‘Philippe, qui me videt, videt et Patrem, et quomodo tu dicis: Ostende nobis Patrem? Non credis, quia ego in Patre, et Pater in me est?’ Vedit enim in imagine Patrem, qui cedit in Filio. Vide quam imaginem dicat: *imago ista veritas est, imago ista iustitia est, imago ista Dei virtus est; non muta, quia verbum est; non inseparabilis, quia sapientia est; non inanis, quia virtus est; non vacua, quia vita est; non mortua, qui resurrectio est*. Vides ergo, quia, dum *imago dicitur, Patrem significat esse, cuius imago sit Filius, quia necno potest ipse sibi imago sua esse*’.

*Ioh. 8, 2.

Ioh. 14, 9, 10.

Quoniam igitur ‘imaginem Dei’ non materiales imagines, ut illi garriunt, sed Dei Filiū sanctorum patrum sententiis adprobavimus, restat, ut, qualiter ‘in eo signati simus’, breviter explicemus. Signati itaque sumus in eo, quando secundum Apostolum Rom. 6, 3. *in morte eius baptizati* sacrosancti unguinis liquore delibuti sumus et accepimus christiani nominis praerogativam iuxta illud, quod ei in Canticis cantorum dicitur: Cant. 1, 2. *Oleum effusum est nomen tuum; inpleturque divinum per Aesiam prophetam quondam et Iis. 62, 2.* promulgatum oraculum, quo ait: *Seruentibus vero mihi vocabitur nomen norum. Signatur ergo in eo, qui secundum Apostolum signavit nos et dedit proximus Spiritus in coribus nostris,* in quo etiam Spiritus pignore signati sumus in die redemptionis, signati autem sumus Spiritu Dei sancto, ut et spiritus noster et anima in primis signaculo cf. Gen. 1, 27. Dei, et illam recipiamus imaginem, ad quam in exordio conditi sumus, quam peccando *Ioh. 8, 3. ‘nec^c in totum amissimus nec in totum in nobis intemerata remansit, quia si hanc in 30 Ps. 38, 7. totum amisissemus, nequaquam diceretur: *Quamnam in imagine ambulet homo, tamen rane conturbatur;* et si hanc in totum intemeratam conservassemus, nequaquam Apo. Rom. 12, 2. 2. Cor. 3, 18. stolus diceret: *Reformamini in novitate mentis vestrae;* et illud: *In eandem imaginem transformamur a claritate in claritatem.*

XVII. Quod Gregorii Niseni episcopi, ex quo illi ad suum ³⁵ errorem adstruendum testimonia trahunt, et vita nobis et prædicatio sit incognita³.

Quid in hac parte nobis observandum sit, apostoli Pauli monitis perdocemur, ^{recte} 1. Ioh. 4, 1. qui ait: *Probate spiritus an ex Deo sint; et iterum: Noli credere omni spiritui, sed proba mentem.* Nam dum, ut prefati sumus, Gregorii Niseni episcopi et vita nobis ⁴⁰ et prædicatio sit ignota, testimonia, quae de eius opusculis proferuntur, ad res dubias confirmandas minus cernuntur esse idonea. Unde eius doctrina nec a nobis est in-

a) splendor — aeternum i. l. r. V.   b) expressa — fonte i. l. r. V.   c) nec — imaginem ^a i. l. r. V.

1) Cf. Ambrosius, *De Fide lib. I, c. 7*; Migne, *Patr. Lat. XVI*, 562.   2) Idem, l. c. 45

3) Acta conc. Nicaen II, in actione II; in epistola dicta Hadriani papae imperatoribus missa; Mansi XII. 1065. — Nihil in responso eiusdem Carolo dato.

signi laude preferenda nee admodum reprehendenda, sed illius dogmate cum ceterorum dogmatibus, quos ignoramus, postposito restat, ut post propheticas et evangelicas sive apostolicas scripturas inlustrium etiam Latinorum doctorum, quorum nobis et vita et praedieatio innotuit¹, sive Gr̄ecorum, qui et eatholiei fuerunt et a catholieis aequa in nostram linguam translati sunt, tantum dogmatibus contenti simus.

XVIII. Quod non ad adorationem imaginum^a pertineat testimonium, quod de sexta synodo^b protulerunt^c.

^dTextus sane testimonii, quod de sexta synodo in eadem nugarum ad- *fol. 83.
glomeratione, quae pro adorandis imaginibus scripta est, taxasse perhibentur, talis
10 est: *In quibusdam venerabilium imaginis picturę agnus digito precursoris monstratus
designatur, quod in signum relictus est gratiae, verum nobis per legem pr̄emonstrans
agnum, Christum Dominum nostrum.* Qui tamen, quamquam non ita ab illis prolatus
sit, sicut in eadem synodo habetur^d, nec sie quidem, ut ab illis usurpatus est, cuiusdam
15 imaginum adorationis quandam feeisse dinoseitur mentionem; sed cum pene nullum
habeat Latinę integritatis vigorem sensuque sit tepidus verbisque inlepidus et quadam
ex parte ratione nudatus, nullum tamen eorum errori adminiculum praebere mon-
stratur.

XIX. Quod sententia Iohannis^e, Constantinopolitani episcopi^f,
20 quam illi in testimonium adorandarum imaginum trahunt,
non ad id, quod illi putant, pertinere dinoseitur^g.

Sed neque sententia Iohannis, Constantinopolitani episcopi^h, quamquam ab illis
mutilata sit, sicut et ceterę sanctorum patrum sententiae, quas in eiusdem synodiⁱ
scriptura depravatas ab illis reperimus, quoddam illorum errori deferre creditur ad-
iutorium; quippe eum in eadem non illarum imaginum quedam mentio sit, quae in
25 basilicis esse consueverunt, sed illarum, quas^j gentili et superstitione ritu Romanorum
imperatores^k ostentabilius ob sui favoris arrogantiam adorare censuerunt. Quam *fol. 84.
quidem sacrilegam impietatem ita nullos antiquorum regum reperimus habuisse, sicut
et pene nullam gentem tantę erudelitatis tantorumque idolorum servitiis subditam, ut
illam, uspiam legimus extitisse. Magnę ergo erudelitatis et revera magnae crudeli-
tatis et fortitudinis quondam fuit, quae a propheta Daniеле in expositione quadrifide^l
statuae, quae^m quatuor fortissimorum mundi regnum praeagium fuit, post caput
aureum, quod Assyriorumⁿ sive Chaldeorum regnum signavit, peetus vero argenteum,
quod Medorum Persarumque regnum figuravit, femora vero aerea, per quae Mae-
donum regnum^o monstratum est, in erubus ferreis designata est; et quomodo ferrum
35 conterit et domat omnia, ita haec pene omnia regna edomuit^p. Quę etiam a prefato
propheta in quatuor bestiarum visione post leenam, per quam Babiloniorum regnum *fol. 7, 38sq.
^{cf. Dan. 2, 31sqq;}

a) superser. V. b) superser. atram, nigro V. c) praecedunt 5 litt. erasae, ut videtur archi V.
d) i. l. r. V. e) orum — edomuit (l. 35) i. l. r. A. f) 7 litt. erasae sunt; V.

1) In decreto Gelasiano nempe (cf. p. 20, l. 8; p. 73, l. 31) opera Gregorii Nysseni non
40 invenies. 2) Sc. Trullana, quinisepta q. v., a. 680 l. celebrata. 3) Acta conc. Nicaeni II,
in actione IV; Mansi XIII, 39; cf. ib. 219. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 32,
c. XXXV. 4) In canone LXXXII. synodi Trullanae legitur: In nouillis venerabilium
imaginum picturis agnus, qui digito precursoris monstratur, depingitur, qui ad gratiae figuram
assumptus est, verum nobis agnum per legem Christum Dominum nostrum praemonstrans. Mansi
45 XI, 978. 5) Chrysostomi. 6) Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XII, 1068. —
Responsio Hadriani MG. l. c. p. 47, c. XIII. 7) Cf. ad sq. Augustini De civitate Dei
l. XVIII, c. 24; CSEL XL, 300; Migne, Patr. Lat. XLI, 581. 8) Cf. Hieronymi Comm.
in Danielen c. 2; Migne l. c. XXV, 526.

monstratum est, et ursum, per quem Medorum et Persarum regni successio designata est, sive pardum, per quem Macedonum regnum figuratum est, quarto nimirum loco, sicut in statua in cruribus ferreis, ita etiam in bestiis quacdam terribilis ac formidolosissima bestia dentes ferreos habere describitur, de^a qua nunc dicere longum est^a, in qua non sint, sicut in ceteris bestiis, singula, sed omnia, quae in superioribus fucre,⁵
*fol. 84v. crudelitatis indicia, quae gentes, quas delevit, devorasse, quas vero tributis addixit, pedibus conculcasse dicitur, et in tantum dēmonum culturis inservivit, ut^b quarumdam^b gentium, quas subegerat, idola suis nihilominus idolis socians infeliciter adoraret.

Unde vanissimum et ab omni ratione seclusum est ab ea re intra sanctam ecclesiam suinre exempla, quae propter gentilitatis maculam prorsus a catholicis ereditur abdicata, nisi forte illud in hac parte concedatur, ut ab errore error fulciatur et res vana rem nihilominus vanam habeat in exemplum resque obliqua^c a re^c non recta putetur accipere posse munimen. Textus igitur sententiae Iohannis — si tamen eiusdem Iohannis est — hoc modo in eadem dementissima synodi lectione taxatus habetur¹: ‘Nonne^d eum, qui induetur, iniuriā? Nescis, quia, si quis imaginem imperatoris¹⁵ iniuriat, ad eum ipsum imperatorem, principaliter dignitati eius, affert iniuriam? Nescis, quia, si quis imaginem ex ligno aut ex colore detrahet, non sicut ad elementum sine anima auras iudicatur, sed sicut adversus imperatorem disgregata imaginem totidem imperatoris gestans ei, iniuriam ad imperatorem ducit? Et iterum idem de eodem patre, sermone in quinta feria Paschē: Omnia facta sunt propter gloriam Dei, usui²⁰ vero nostro: ubes ad imbrum ministerium, terram ad fructuum abundantiam, mare navigantium; absque invidia omnia famulantur homini, magis autem imagini Dei. Neque enim quando imperialis virtus et imagines in civitates introducuntur, et obviant iudices *fol. 85. et plebes cum laudibus, nou tabulam honorantes neque effusae cerae scripturas, sed figuram imperatoris. sic et creaturam non terrenam speciem honorat, sed eadem ipsam²⁵ caelestem figurā reveretur’. Quae sententia quamquam loquutionem faleris et verborum eruditio careat et procul a negotio, cui inposita est, evagari credatur, nec illorum adscriptioni eam præbere solatium nec nostrę constat quoddam conferre dispendium nec aliquod christianę religionis sensibus inulecare discidium, præsertim quac, ne divinae et Gen. 1,27. imaginis characterem in nobis malis operibus inquinemus neve ei, ad cuius imaginem³⁰ et similitudinem conditi sumus, peccando eiusque imaginem et similitudinem polluendo iniuriam inrogemus, hoc dicere videatur, ut quisquis imperatoris imagini iniuriam inrogat, non imagini, sed eidem imperatori iniuriam inrogare credatur. Quod autem

— a) de -- est i. l. r. V.   b) i. l. r. V.   c) corr. ex obliquare V.   d) v. supra p. 74, n. a.

1) Ut textus nimis depravatus (cf. not. d) melius intelligatur, textum Graecum ex actis³⁵ concilii adiungimus: [Ἐνδῆμα βασιλεὺς ἐὰν ὑβρίσης, οὐχὶ τὸν ἐνδνόμενον αὐτὸν ὑβρίζεις;] οὐκ οἶδας, ὅτι δοτις τὴν εἰκόνα τὴν ἐκ ξύλου καὶ χρωμάτων λοιδορεῖ, οὐχ ὡς πρὸς ἄψυχον τολμήσας πρότεται, ἀλλὰ κατὰ τὸν βασιλέως; δισσῶς γὰρ τῷ βασιλεῖ προσφέρει τὴν ὑβριν. Καὶ πάλιν ἐκ τοῦ λόγου τοῦ αὐτοῦ πατρὸς, τοῦ εἰς τὴν ἀγίαν πέμπτην τῆς πασχαλίας πάντα ἔγενοτο εἰς δόξαν Θεοῦ, εἰς χρῆσιν δὲ ἡμετέρων νέφη πρὸς τὴν τοῦ ὑετοῦ διακονίαν, 40 ἥ γῆ πρὸς καρποφορίαν πλήθησε, θάλασσα τῶν πλεόντων ἀρθοντος. πάντα δουλεύοντοι Θεῷ, μᾶλλον δέ τῇ εἰκόνῃ τοῦ Θεοῦ. οὐδὲ γὰρ ὅτε βασιλεὺς χαρακτῆρες καὶ εἰκόνες ἐν ταῖς πόλεσιν εἰσφέρονται, καὶ ἀπατῶσιν ἀρχοντες καὶ λαοὶ μετὰ ἐπαίνουν, τὴν σαΐδα τιμῶσιν, ἥ τὴν πηρόχυτον γραφήν, ἀλλὰ τὴν ἴστοριαν τὴν βασιλικήν οὕτως καὶ ἡ πτίσις οὐ τὸ ἐπίγειον εἶδος τιμᾷ, ἀλλὰ τὴν οὐρανον τὸν ἴστοριαν εὐλαβεῖται. Mansi XII, 1066/7. Sed verba allata⁴⁵ in operibus Iohannis Chrysostomi non inveni; cf. l. 13: si tamen eiusdem Iohannis est; cf. infra p. 79, l. 2; et MG. Epp. V, 47, l. 10 sq. cum n. 4; MG. Conc. II, 510, n. 4. 5. In responso Hadriani verba sere similia Severiano, episcopo Gavalensi, attribuuntur. MG. Epp. V, p. 17, c. VIII. et p. 25, c. XXI.

dixit nubes, terram sive mare famulari imagini Domini, non hoc pro manufacta et inrationabili imagine dixit, — si tamen idem¹, quem illi dicunt, aut quislibet catholicus dixit, — sed aut pro Christo, qui est *imago Dei*, cui *flectitur omne genu caelestium, Col. 1, 15.
terrestrium et infernorum*, aut pro homine, qui utique ad *Dei imaginem conditus pene Phil. 2, 10.*
^{Gen. 1, 27.} omnibus visibilibus^a creaturis praeculatus est.

Quod si quis contentiosus pro insensatis^b dictum fuisse arbitretur imaginibus, adseveret, quo pacto quove modo quave familiaritate nubes, terra, mare imaginibus famulentur, et mox adassertioem suam magna ex parte fultam habere dinoseetur. Si ergo vulgus partim laetitiae bachatu effrenis, partim secularis pompe novitate ar- ^{*fol. 85v.}
cessitus, partim ventosi honoris inflatione cupidus, partim adolationis vitio stimulatus, partim publice securis metu perterritus imperatorum imagines vanis et perniciosis laudibus honorat, quid ad nos, qui gloriari in cruce Domini nostri Iesu Christi, per ^{cf. Gal. 6, 14.}
quem nobis mundus crucifixus est nosque mundo, quorum conversatio in caelis est, qui ^{Phil. 3, 20.}
eum Apostolo dicimus: Nobis, quibus Christus crucifixus est, quid nobis cum foro?, qui ^{cf. 1. Cor. 5, 12.}
tanto errori obniti potius quam assensum^c praebere debemus, qui non solum ab eo exemplum ad adorandas imagines minime sunere, sed etiam eum eum suis sequaeibus prorsus exsecrari debemus?

XX. Quod non ad adorationem imaginum pertineat, ut illi adserunt, sententia beati Cirilli in expositione evangeli secundum Matheum².

In eo etiam, quod dicunt beatum Cyrillum, Alexandrinae urbis antestitem, dixisse³: *Depingitur enim fides, quod in forma Dei existit verbum, sicut et nostrae vitae redemp-*
tione oblatus est Deo, secundum nos similitudinem et factus homo, quamquam aut inter-
pretis inperitia aut scriptoris vitio semiplenum sensum habere videatur, non tamen ibi
quodammodo imaginum adoratio innuitur; sed neque in eo quaedam^e huiusc erroris,
non dicam adfirmatio, sed nee etiam mentio fit, quod dicunt eum post pauca dixisse:
Imaginum nobis explet opus parabolę significantium virtute, cui quomodo et oculorum
adhiberi et palpatu manus afferri in vestigiis mentibus inapparabiliter habens visionem. ^{*fol. 86.}

Quoniam ergo hic liber apud nos non habetur, qui utique Greco sermone editus esse a praefato doctore perhibetur, huius capituli sensus in inconpositis et in impro priis dictionibus ita nobis per coniceturam sensus querendus est, veluti quis in pul vereis vel in eiuslibet materiae sordidis involueris nunmos quaerat. Hoc enim, ut conicimus, huius capituli textus significare videtur, quod, dum Christus in forma Dei ^{cf. Phil. 2, 6, 7.} existens Verbum nostrae carnis similitudine indutus et factus est homo et pro nostrae vita redemptione oblatus Deo in sc, vera Patris imagine, eiusdem Patris visionem ^{cf. Col. 1, 15.} nobis ostendit iuxta illud: *Qui videt me, videt et Patrem:* et in parabolaram imagi- ^{Ioh. 14, 9.}

• a) superscr. V. b) atis i. l. r. et deinde 6 litt. erasae sunt V. c) assensum praebere i. l. r. V.
d) v. supra p. 74, n. a. e) quiddam VA; emendavit Tilius.

1) Sc. Iohannes; cf. p. 78, l. 13. 2) Acta conc. Nicaeni II, in actione II, in epistola Hadriani imperatoribus missa; Mansi XII, 1068. — Responsio eiusdem Carolo data MG. l. c. p. 33, c. XXXVII. 3) En verba allata, — quae in eis, quae supersunt ex eius commentario in s. Matthaeum, non inveniuntur, — secundum textum Graecum ex actibus ipsius conc. Nicaeni II: ζωγραφεῖ γὰρ ἡ πίστις τὸν ἐν μορφῇ τοῦ Θεοῦ ἐπάρχοντα λόγον, ὃς καὶ ἡ τῆς ζωῆς ἡμῶν λύτρωσις προσηγένθη τῷ Θεῷ, τὴν καθ' ἡμᾶς δύοισιν ἐποδὺς, καὶ γενόμενος ἀνθρώπος; et postea: εἰνόντων ἡμῖν ἀποτληρῶνται χρεῖαν αἱ παραβολαὶ, τῷν σημανομένων τὴν δύναμιν σίωνεῖτως καὶ ὀφθαλμῶν παραθέσει, καὶ ἀργὴ χειρὸς ἐποβάλλονται, καὶ τὰ ἐν ἴσχυαῖς ἐνροίαται ἀφανῶς ἔχοντα τὴν θεωρίαν (Mansi l. c. 1067).

nationibus ita nostris sensibus mysteriorum significieavit archana, sicut in imaginibus earum rerum, cuius sunt, imaginatio quodammodo monstratur — hoc quidem iuxta conjecturę ambiguitatem. Ceterum exclusis dubietatis ambagibus nullam hic imaginum adorationem designari manifestum est.

XXI. Quod non sit contra religionem christianam, ut illi dicunt, non colere et non adorare imagines¹.

Magna quidem sunt christianę religionis instrumenta, quae, quamquam ex fidei soliditate et ex dilectione Dei et proximi pendeant, singillatim enumbrare longissimum est. Inter quae nullum penitus loeum imaginum cultus et adoratio tenent, quoniam quidem nullo aut'quitatis instituuntur documento vel fulciuntur exemplo, sed pene 10 eunetarum divinarum Scripturarum abdicantur^a eloquio. Solum namque Deum colere, ipsum adorare, ipsum glorificare debere^b totius divinae Scripturae tuba terribilis intonat.

Unde cavendum illis est et modis omnibus pertimescendum, ne, dum imaginum cultuni et adorationem christianę religioni ingerere nituntur, singularem unius Dei cultum et adorationem frustrari videantur. Quae duo ita inter se mutuo reluctantur, 15 ut, si unum steterit, aliud stare non possit. Si enim singularis cultus soli et uni Deo debitus inconvulsus erit — et revera inconvulsus erit — imaginum cultus modis omnibus cassabitur; et si imaginum cultus non convellatur, soli et nni Deo cultus debitus non erit singularis. Ac per hoc si religionis christiana arx sive munimen et gloriosum insigne unius Dei cultus et adoratio est, immo quia est, hanc imaginibus vel 20 quibuslibet rebus exhibere contra religionem christianam est; et si has non adorare seu colere contra religionem christianam est, ut illi delerant, solum Deum adorare seu colere eiusque cultus et adorationis arcem singularem esse fateri contra religionem christianam erit. Solus igitur Deus colendus, solus adorandus, solus glorificandus est —

^{Ps. 148, 13.} de quo per prophetam dicitur: *Exaltatum est nomen eius solus*. Cuius etiam sanctis. ²⁵

^{cf. 1. Cor. 16, 13.} qui triumphato diabolo cum eo regnant sive quia viriliter certaverunt, ut ad nos in colonis status ecclesiae perveniret, sive quia eandem ecclesiam assiduis suffragiis et intercessionibus adiuvare noseuntur, veneratio exhibenda est. Imagines vero omni sui cultura et adoratione seclusa, ntrum in basilicis propter memoriam rerum gestarum et ornamentum sint an etiam non sint, nullum fidei catholicac adferre poterunt præ- ³⁰ iudicium, quippe cum ad peragenda nostrae salutis mysteria nullum penitus officium habere noscantur.

XXII. Quod non bonam habeant memoriam, qui, ut non obliviscantur sanctorum vel certe ipsius Domini, idecirco imagines erigunt².

^{Ps. 72, 28.} *Mihi autem, ait propheta, adh̄erere Deo bonum est.* Qui cum sit spiritus iuxta ³⁵

^{Ioh. 4, 24.} illud: *Dominus Deus sp̄ritus est, et in sp̄itu et veritate adorari debeat, non ei carnaliter, sed spiritualiter quis adh̄erere potest, nec corporalibus ei sensibus, sed rationali animę intuitu iungi valet.* Quamobrem, ut ait sanctissimus Augustinus³, *saluberrime*

a) addicantur A. b) superscr. V.

40

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione VII; Mansi XIII, 379. 398. Item in actione VIII; ib. 415.* — *Responsio Hadriani MG. l. c. p. 41, c. LVII.* 2) *Non sunt verba definita et laudata a synodo, sed ex sensu allata;* cf. *Mansi XIII, 114. 122. 167. 187. 219. 362. 473.* — *Responsio Hadriani MG. l. c. p. 49, c. XVIII.* 3) *Augustinus, De diversis quaestionibus liber unus, c. 9;* *Migne, Patr. Lat. XL, 13/14.*

45

aumonemur averti ab hoc mundo, qui profecto corporeus est et sensibilis, et ad Deum, id est veritatem, quae intellectu et interiore mente capit, quae semper manet et eiusdem modi est, quae non habet imaginem falsi, a quo discerni non possit, tota alacritate converti. Ad contemplandum itaque Christum, qui est Dei virtus et Dei sapientia, sive 1. cor. 1, 24. ad intuendas virtutes, quae ab eo in sanetis eius derivatae sunt, non corporeus nobis visus, quem *eommunem cum irrationalibus animantibus habemus, sed spiritualis est *fol. 87'. neeessarius, quem sibi impertiendum propheta a Domino postulabat, eum dieebat: Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua. Hunc ergo spiritalem auditum, ps. 118, 18. non earnales aures Dominus quererebat, cum dieebat: Qui habet aures audiendi, audiat. Matth. 11, 15. His sensibus privari pro culpa perfidie populum Israhel, non membris debilitari iubet, eum Esiae prophetę dieit: Excepta cor populi huius et aures eius adgrara et oculos Is. 6, 10. eius clade, ne forte rideant oculis suis et auribus suis audiant et corde suo intellegant.

Quae dum ita se habeant, magna se caecitate obrutos esse fatentur, qui vim illam animae, quae memoria nuncupatur, ita se vitiatam habere demonstrant, cui nisi imaginum adminiculum suffragetur, ab intentione servitutis^a Dei et veneratione^a sanctorum eius reedere conpellatur; nee se idoneos arbitrantur mentis oculum supra creaturam corpoream levare ad hauriendum aeternum lumen, nisi creaturae corporeae adiutorio fulciantur. Sed ne forte sui erroris murum his temptent tueri munitionibus, eo quod et nos ob memoriam rerum gestarum imagines quibuslibet habendas esse eoneedimus, his a nobis eorum firmitas^b arietibus^b, tantis veritatis quatietur impulsibus, quod aliud est eas habere oblivionis timore, aliud ornamenti amore; aliud voluntate, aliud indigentia; aliud ideireo videre, ne Dei et sanctorum eius valeat quis oblivisci. aliud ideo speetare, ut gestarum rerum possit reminisci; aliud est eas res *videre, quae, *fol. 88. nisi videantur, non obsunt, aliud eas, quae, nisi videantur, offieunt, cum videlicet sine^c imaginum intuitu^c homo salvari possit, sine Dei vero notitia omnino non possit. cf. Ioh. 17, 3. Cum ergo mens hominis ita ei inherere debeat, ad eius imaginem condita est, ut cf. Gen. 1, 27. nulla creatura interposita^d ab ipsa veritate, quae Christus est, formetur, dementissimum^d cf. Ioh. 14, 6. est eam interpositis materialibus imaginibus, ne eius oblivionem patiatur, admoneri debere, eum videlicet hoc infirmitatis sit vitium, non libertatis indieium. Quia vero desensio Christi ad inferos sive aseensio eius ad eaelos sive spei nostrae fructus non cf. symb. apost. in rebus visibilibus, sed in corde tantum quaerendus sit, Paulus apostolus testatur, cum dieit: Spes, quae videtur, non est spes; quod enim videt quis, quid sperat? Si autem, Rom. 8, 24, 25. quod non videmus, speramus, per patientiam expectamus. Et iterum: Ne dixeris in corde ib. 10, 6–10. tuo: Quis ascendit in caelum? id est Christum deducere. Vel quis descendit in abyssum? hoc est Christum ex mortuis revocare. Sed quid dicit Scriptura? Prope est verbum in ore tuo et in corde tuo, hoc est verbum fidei, quod praedicamus, quia, si confitearis in ore tuo Dominum Iesum et in corde tuo credideris, quod Deus illum suscitavit a mortuis, salvus eris. Corde enim creditur ad iustitiam, oris autem confessio fit ad salutem.

Multa quidem ad rem pertinentia et huic negotio neeessaria in hoc capitulo diei poterant, si brevitas, eui studemus, permitteret.

XXIII. Quod contra beati Gregorii, Romanę urbis antestitis, instituta sit imagines adorare seu frangere¹.

*Imagines sane, quarum insolentissime adorationis amor Constantino et matri eius *fol. 88'. Herenç neenon et Tharasio, Constantinopolitano episeopo^e, exereendę synodi eausa

⁴⁵ a) servitutis — veneratione i. l. r. V. b) i. l. r. V. c) sine — intuitu i. l. r. V. d) sita — de i. l. r. V. e) anteā liūt. quaedam erasae sunt, sicut supra p. 18, l. 21. V.

1) *Responsio Hadriani MG. l. c. p. 37, c. L.*

exitit, quorum disentiendus error presentis nobis disputationis materiam prebuit, a beato Gregorio, Romanae urbis antestite, et adorari prohibentur et frangi, qui non longe a causa vagantibus verbis nullisque dubietatis ambagibus involutis sermonibus sed proprie ac pure, quid in hae parte observandum quidve tenendum sit, Serceno¹ Massiliensi episcopo suis mandavit apieibus.⁵

Nam dum isti² prodecessores sive parentes suos, qui eas fregere, exsecrabiliter dampnare perhibeantur, et illi istos, qui eas adoraturi erant, abominabiliter dampnasse credantur, inter has diversi erroris acies ad unius soordiae bivium tendentes medium se prefatus interponit antestis et utrique parti inter se mutuo confligenti arma prebet, eum et istos, qui eas adorant, cum illis, qui eas fregere, et illos^a, qui eas fregere,¹⁰ cum^a istis, qui eas adorant, pontifiealis zeli eusipide ferit^a. Et istis hinc adorantibus, illis inde frangentibus spretis, nostrae partis sibi ecclesiam adseiscit, quae mediocritatis callem recti itineris carpens et in ornamentis [et]^b ob memoriam habere concedit et istos hinc adorantes, illos illine frangentes dispieiendo postponit. Sic enim prefatum Serenum et laudasse, quia adorare prohibuerit, et reprehendisse, quia fregerit, idem¹⁵ venerabilis papa perhibetur: *Perlatum, inquit³, ad nos fuerat, quod inconsiderato zelo*

^{*fol. 89.} *succensus sanctorum imagines sub hac quasi excusatione, ne adorari debuissent, confringeres. Et quidem, qui^c eas adorare retuisses, omnino laudavimus, fregisse vero reprehendimus.* Et post pauca: *Frangi ergo non debuit, quod non ad adorandum in ecclesiis, sed ad instruendas solummodo mentes fuit nescientium coulocatum.* Et quia in locis²⁰ venerabilibus sanctorum depingi historias non sine ratione vetustas admisit, si zelum discretione condisses, et ea, quæ intendebas, salubriter obtinere et collectum gregem non dispergere, sed potius poteras congregare. Putabat enim idem venerabilis presul in imaginum comminutione populares animos perturbatos et ideo pusillorum scandalum per-

^{cf. Matth.}
^{18, 6.}

timeseens haec inferebat.²⁵

Unde et in subsequentibus cum instruit, qualiter eas et habere in ecclesiis quibuslibet permittat et adorare modis omnibus devitet. Ait enim: *Couvocandi sunt diversi ecclesiae filii, eisque Scripturae sacre est testimonium ostendendum, quia omne manufactum ibi, 4, 10. adorari non licet, quoniam scriptum est: 'Dominum Deum tuum adorabis et illi soli serries'; ac deinde subiungendum, quia picturae imaginum, quae ad aedificationem in-³⁰ periti populi factae fuerant, ut nescientes litteras ipsam historiam intendentem, quod dictum sit, discerent, transisse in adorationem rideras, idcirco commotus es, ut eas imagines frangi precepieres, atque eis dicendum: Si ad hanc instructionem, ad quam imagines antiquitus factae sunt, habere vultis in ecclesiis, eas modis omnibus et offerri et haberi permittas^d,*

^{*fol. 89'.} *atque indica, quod non tibi ipsa visio historiae, quæ pictura teste pandebatur, dispi-³⁵ cuerit, sed illa adoratio, quae picturis fuerat incompetenter exhibita; atque in his verbis eorum mentes demulcens eos ad concordiam tuam revoca, et si quis imagines facere voluerit, minime prohibe, adorare vero imagines omnibus modis devita.*

Eccc quo magisterio quove documento venerandi pontificis inbuti imagines in ecclesiis habere non rennuimus, sed carum adorationem prorsus abdieamus; cuius⁴⁰ institutis contraire se, quisquis eas vel frangit vel adorat, modis omnibus recognoscatur.

a) illos — cum i. l. r. V; illos — ferit i. l. r. A.   b) deest VA; suppleri; cf. supra p. 6, l. 1; p. 73, l. 4; p. 80, l. 29.   c) sic VA.   d) sic VA cum omnibus codd. Gregorianis; permitto corr. Hartmann.

1) *Serevus (a. 595—601) vehementer cultui imaginum se opposuit.*   2) Cf. infra p. 100. 45
3) *Gregorii I. Registrum lib. XI, ep. 10; MG. Epp. II, 270 sq.*

XXIV. Cum^a praeter Deum solum nihil aliud debeat adorari, aliud est hominem adorare caritatis et salutationis officio, aliud imagines manufactas¹.

Adeo genus humanum Deus dilexisse credendus est, ut in ipso conditionis eius exordio non uteunque, sed ad suam imaginem et similitudinem id consideret et creaturis ceteris prætulerit et a floriger^c sedis felicitate per peccata ad huius mortalitatis eruminas transmissum stupendis miraculis et luculentis vatum oraculis erudire per momenta temporum non desierit et angelis, qui utique ab eo peccando discesserant, perpetua damnatione multatis, ut id denuo civibus aethereis, pro quorum societate coni^diderat, sociaret, hominem adsumere non dispexerit dicente Apostolo: *Nusquam enim ib. 2, 16. angelos adprehendit, sed semen Abrahae adprehendit.*

Unde datur intelligi aliud et longe aliud esse hominem adorare salutationis gratia, qui tot meritorum prærogativis *pollet, aliud imagines, quae his omnibus carent; aliud est hoc homini humilitatis gratia exhiberi, qui opus Dei est, quam imagini, quae opus artificis est; aliud est illam naturam humilitatis officio adorare, quae in caeli rege ab angelis et archangelis adoratur, aliud illam, quac usibus non solum hominum, sed et ceterorum animalium adhibita famulatur. Quantum ergo opera Dei eminent humanis operibus, efficientia effectis, rationabilia inrationabilibus, sensibilia insensibilius, viventia non viventibus, tantum adoratio, quae, ut prædictimus, humilitatis et salutationis officio erga homines agitur, adorationi, quae imaginibus superstitiose et superflue exhibetur.

Quoniam quidem homines Deus, non imagines diligere iussit, propter homines Filium suum in mundum, non propter imagines misit; ab hominibus Pater vocari, non ab imaginibus voluit. Et Dominus in evangelio non ait: *Nolite scandalizare unam de imaginibus istis, sed unum de pusillis istis, quoniam angeli eorum semper vident faciem Patris mei, qui in caelis est;* et Apostolus *invicem nos honore prevenire, non imagines honorare hortatur.* Quia ergo melior sit opifex operc et efficiens^b effectis. liber Sapientiae testatur^b; ait enim: *Nemo enim sibi similem homo poterit Deum fingere; cum sit enim mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior est enim ipse his, quos colit.* quia ipse quidem vixit, cum esset mortalis, illi autem nunquam. Et beatus Augustinus² ait: *Fateor tamen altius dimersos esse, qui opera hominum deos putant, quam qui opera Dei.*

Hoc quidem de idolis eorumque cultoribus. Ceterum illi, qui intra sanctam ecclesiam in sacro eloquio solum Deum adorandum solumque colendum praedicant et, ut imagines adorentur, sinodos adgregant, videant, ne forte domesticam pacem intestino bello perturbent et prosperitatem rerum nostrarum isto errore quasi quodam civili bello commaculent³. Quod facillime vitare poterunt, si intra metas propheticas et evangelicae sive apostolicae prædicationis contineantur et exclusis vocum novitatibus sanctorum patrum solummodo institutis contenti sint⁴.

^{a)} *n) unica haec superscriptio litteris maiusculis uncialibus q. v. exarata est V.*   ^{b)} *primo scr. erat: efficiens effectu, sapientia testatur V.*

¹⁾ Cf. Mansi XII, 1069; XIII, 39. 90. 398. 403. 406 sq. 415. — *Nihil in responso Hadriani.*   ²⁾ Augustinus, *De doctrina christiana lib. III, c. 7;* Migne, *Patr. Lat. XXXIV, 70.*   ³⁾ Cf. supra p. 1, l. 13; *infra praef. l. III.*   ⁴⁾ Cf. supra p. 4, l. 42 sq., *infra praef. l. III.*

XXV. Quod nusquam ab apostolis exemplis aut verbis, ut illi garriunt, imagines adorare institutum sit¹.

Ecclesiasticae norma institutionis prophetarum et apostolorum vel ipsius Domini aliquando nobis commendatur verbis, aliquando exemplis, aliquando obumbratis, aliquando patefactis monstratur oraculis, nonnumquam etiam figuratis, nonnumquam similiibus perdoeetur eloquiis. Inter quę omnia omnium rerum adoratione inhibita, salva oratione, qua nos mutuo salutantes adoramus, solius Dei adoratio instituitur.

Nam dum hanc imaginibus hi, qui illarum cremantur amore, exhibendam ab apo-

*fol. 91. stolis fateantur esse traditam, dicant necc^ssc est, quibus ab illis exemplis sit institutum quibusve documentis constet esse promulgatum. An forte Petrus hanc imaginibus ex- 10
cf. Act. 10, 26. hibendam instituit, qui Cornelium, ne se adoraret, blande compescuit? An Iohannes,
cf. Apoc. 19, 10. qui angelum adorare cupiens, ne id favearet, sed ut Deum adoraret, audivit? An
cf. Act. 14, 14. Paulus, qui hanc superstitione Licaonibus sibi inferre cupientibus expavit? An Barnabas, qui hanc pariter cum Paulo refugit^a? Cum ergo angelus et apostoli se adorari prohibeant, quis tam v̄eors tamque vesanus est, qui dicere audeat eos imagines^a adorari instituisse; presertim qui, etsi^b se adorari deberent^b, cum videlicet alterius meriti alteriusve defuitionis sint angeli sive homines et alterius imagines.

Si igitur angeli sive homines, ut pr̄sentis exempli ratio docet, minime adorandi sunt, salva adoratione, quae caritatis et salutationis officio exhibetur, multo minus imagines, quae rationis expertes sunt nec salutatione nec adoratione dignae, eo quod insensatae sint, adorandę sunt. Quae si adorandę non sunt, immo quia non sunt, duplex illi in hac parte deliquium patrare perhibentur, sive quia eas adorant sive quia, ut hoc facerent, ab apostolis sibi traditum esse mentiuntur. Apostolus denique Paulus

cf. Luc. 10, 35. — evangelicus ille stabularius², qui a visione patriae cœlestis genus humanum digressum *fol. 91. et ad huius defectionis erumnas dilapsus et a malignis spiritibus vulneratum a 25
ef. Job 7, 20. custode omnium ad sanandum pr̄dicationis verbis lenibus et austoris accepit, cui Redemptor duplicitis scientiae sive duorum Testamentorum pecuniam concedit² et, si quid cf. Luc. 10, 35. ad crudendum redemptum populum consilium dans supererogaverit, redditum se ei esse promittit — nec in his, de quibus libere pr̄cepta dat, nec in his, de quibus supererogans consilium dat, sicut de virginibus fecisse perhibetur, nihil tale de imaginum adoratione, ut illi somniant, uspiam instituisse vel pr̄cepisse reperitur. Nam et idem doctor gentium, cum discipulis Timotheo et Tito scriberet instruens eos et docens de ordinatione episcopatus, pr̄sbyterii et diaconii et omnis ecclesiasticae discipline, sive de spirituali conversatione et hereticis vitandis, ideo imaginum adorationem minime instituit, quia hanc a religione christiana alienam esse cognovit. Qui et in 35 ceteris epistolis, quas universo orbi seripsit^c, quae vitanda essent quaeve sequenda edocens^d, hanc penitus^d rem parvipendit, quam nec abnuere quandam errorem nec statuere quandam credidit esse virtutem.

Qui ergo has non adorare scelus, has autem adorare inter prima fidei sacramenta ab apostolis institutum esse delerant, perpendant, quoniam idem vas electionis nec eas 40 Gal. 5, 19-21. spernere inter secula enumerat, cum dicit: *Manifesta sunt autem opera carnis, quae sunt forniciatio, inmunditia, inpudicitia, luxuria, idolorum servitus, beneficia, inimicitiae, contentiones, emulationes, irae, rixae, dissensiones, secte³, hereses³, invidia,*

a) refugit — imagines i. l. r. A. b) inter etsi et deberent quaedam excidisse videntur.
c) 7 litt. erasae sunt V. d) edocens — penitus i. l. r., deinde 3 vel 4 litt. erasae sunt V.

1) Cf. Mansi XIII, 74. 267. 327 sqq. 379. 398. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 32, e. XXXVI. 2) Cf. Ambrosii Expos. evang. see. Lucam l. VII, e. 80; Migne, Patr. Lat. XV, 1807. 3) Cf. Hieronymi Divin. bibliotheca, ad Gal. e. 5; Migne l. e. XXIX, 816 cum n. 4.

homicidia, aebrietates, comessationes et his similia, quae prædico vobis, sicut praedixi, quoniam, qui talia agunt, regnum Dei non consequentur, nec eas adorare inter spiritales fructus enumerat, cum dicit¹: Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax, Gal. 5, 22-24. patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, fides, modestia, continentia. Adversus huiusmodi non est lex. Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum citois et concupiscentiis.

Sed neque in eadem eloquentiac venustate, qua sensus suos quibusdam rivulis per membra et caesa et decentes eircuitus rhetorico de flumine derivans ab anafora² incipit et per secessus^a onomatōn² decurrit et contraria contrariis per topicorum argumentationem, quam filiosphi ‘a contrariis’² nominant, opponens pulcherrimis antithetis orationem suam honestat, ubi huius vitae *tempus acceptabile*, paenitentiae videlicet aptum, 2. Cor. 6, 2. et *dies salutis*, id est ad bene agendum aptos, denuntiat, inter ceteras, quas enumera, virtutes huiusce adorationis quandam vel levem fecisse noscitur mentionem. Ait enim: *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Nemini dantes ullam offensionem, ib. 6, 2-10.* ut non vituperetur ministerium nostrum, sed in omnibus exhibeamus nosmetipos sicut Dei ministros in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis, in plagiis, *fol. 92*. in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in ieuniis. in castitate, in scientia, in longanimitate, in suavitate, in Spiritu sancto, in caritate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei, per arma iustitiae a dextris et a sinistris, per gloriam et ignobilitem, per infamiam et bonam famam, ut seductores et veraces, sicut ignoti et cogniti, quasi morientes, et ecce vivimus, ut castigati et non mortificati, quasi tristes, semper autem gaudentes, sicut egentes, multos autem locupletantes, tamquam nihil habentes. et omnia possidentes. In quo virtutum catalogo, ut prefati sumus, idem egregius prædicator imaginum adorationem insereret, si hanc harum sociam ecclesiaeque proficiam esse decernet, quam dinumerare ideo distulit, quia hanc utilem minime esse persensit.

XXVI. Quod non parvi sit erroris manufactas imagines arcae testamenti Domini coequare conari, ut illi in sua synodo facere conati sunt³.

Magnæ absurditatis, imimo temeritatis est arcae testamenti Domini imagines coequare conari, cum tot mysteriorum indiciis ab illa noscantur differre, et rei, quae condita est Dominicæ voeis imperio, res adsimilare, quæ eiuslibet artificis conduntur arbitrio. Siquidem illa condita est Domino imperante, iste conduntur artis industria iuvante; illa a sancto viro Moyse, iste a quolibet opifice; illa a legislatore, iste a pictore; illa redundet mysteriis, iste colorum tantummodo fucis; illa et presentibus fuerit in miraculorum stuporem et de futuris mistica quacdam et archana significarit, iste et praesentibus miraculis et futurorum significationibus nudae rei^b, cuius sunt, tantum^b memoriam ingerant. De cuius typicis præfigurationibus sive horum, quae intra eam sunt, in superiore libro monstratum est⁴; nunc vero, quantum a manufactis imaginibus differat, breviter exsequendum est.

Qui igitur materiales imagines a quibuslibet opificibus conditas arcae testamenti Domini, quae Domino imperante, Moyse oboediente^c condita est, acquiperare contendunt,

a) secessus nomatōn VA. b) rei — tantum i. l. r. V. c) i. l. r. V.

1) Cf. supra p. 58, l. 5; infra p. 96, l. 7. 2) Cf. Cassiodori Expos. in Psalt., Ps. XXV. XXVI. XXIX. XXXIII. XLIII. CV; Migne, Patr. Lat. LXX, 184. 189. 204. 236/7. 314. 757. — Beda, De schenatis et tropis; Migne l. c. XC, 177. 178. 3) Acta conc. Nicaeni II, in actionibus II. III; Mansi XII. 1069. 1145. — Hadriani responsio MG. l. c. 41, c. LVIII. 4) Cf. p. 35 sq.

cf. Ex. 2, 3sq. inveniant, si queunt, opifieem, qui Moysi meritis aequiparari queat, — qui flumineis
 sit fluetibus expositus, cuius salus inter lymphaticos cursus Deo soli relinquatur, a
 quibus exceptus et matri restituatur et ab his, quibus perimi iussus fuerat, delieiosis-
 sime ali iubeatur, — qui *omni sapientia Aegyptiorum eruditus* sit, — qui videat arbo-
 reos ramos incendia pati et non uri, — qui miretur fragilem materiam admirabili
 igne nec modium nulla ei dando alimenta pati dispendium, vel potius inde voce
 emissa se ex nomine vovari et^a mistica^a sibi precepta et spem liberandę gentis et
 cf. ib. 4, 3. adipiscendę paternaे promissionis dari, — qui obstupescat suae virgę rigorem in
 cf. ib. c. 7-11. sinuosum conversam^b esse draconem, — cuius^c administratione Nilicolaе deeem^c prodi-
 cf. ib. 14, 22. giosis feriantur plagis, — qui Aegyptiis opibus ditatis euneis et aequoreos fluctos 10
 fol. 98. cf. ib. 15, 25. pede sieco transmeantibus dux fieri valeat, — qui amaras aquas in dulcem convertat
 cf. ib. 17, 5sq. saporem et ieiunam silicem ietu virgae undiflum cogat evomere liquorem, — qui ex-
 cf. ib. 17, 11. tensione manuum hostiles tumultus vinei conpellat et suos victoria potiri concedat, —
 cf. ib. 19, 16sq. qui inter terrificos tubarum strepitus et fulminum coruscationes et nubis densissimę
 obumbrationem et crepitantium ignium rogos exterritus et tremebundus montem con- 15
 cf. ib. c. 20 sq. scendat, legem accipiat et inter Deum et homines verus interpres a Domino promul-
 ib. 25, 40. gata precepta populis observanda demonstret, — qui secundum exemplar, quod ei in
 cf. ib. 33, 9sq. monte monstratum fuerit, tabernaculum faciat, quod, cum ingressus fuerit, gloria Domini
 ib. 40, 32. Num. 12, 3. operiat, — qui sit mitissimus super omnes, qui morantur in terra, — ad quem loquatur
 Ex. 33, 11. Deus facie ad faciem, sicut loqui solet homo ad amicum suum, — qui, donee sol 20
 cf. ib. 34, 28, 29. quater decies ortum oceasumque perficiat, omni eibo penitus potuque careat, — cuius
 cf. Num. 21, 24, 35. facies nimio splendore vix intueri queat, — qui de duobus regibus mirabiliter triumphet,
 cf. Deut. 34, 7. — qui quater tricens annorum cursibus exemptis nec oculorum caliginem nec den-
 tium motionem patiatur, — qui faciat ex qualibet materia ‘imaginem’, quae tot redundet
 cf. Ex. 25, 22 sq. mysteriis et exuberet saeramentis, ut in eius superficie tremenda audiantur oracula, — 25
 cf. Ios. 3, 17; 6, 6 sq. ante cuius^d conspectum hostiae terrore quatiantur agmina et per medium sui arentem
 *fol. 94. prestant transeuntibus tramitem flumina et antique urbis in momento funditus eversa
 cf. Thren. 2, 1. pugnaeibus legionibus ingressum undique praebant moenia, quae vocetur seabellum
 cf. 1. Reg. 6, 1 sq. pedum Dei nostri, — ad eius introitum pavendis hostium regio feriatur flagellis,
 ib. c. 7. — quam indomitę contra naturam vaccae vitulis post terga relietis ad Israhelicam terram 30
 plaustri novi gestamine trahant, — ad eius regressum stupendis indigenę terreantur
 2. Reg. 6, 12 sq. miraeulis, — ante quam cęgregius propheta et rex^d inflatus magna eum exultatione ludere
 non erubescat et eam ad locum destinatum in musicis concordibus hymnorumque sua-
 visionis modulaminibus introduceat: quae, dum et suis et opificeis tot signorum eminuerit
 prerogativis, non immerito areae testamenti Domini poterit coaequari. 35

Cum ergo nec tanti meriti opifex nec tantae gloriae opificium reperire valuerint, restat, ut legislatorem nostrae aetatis hominibus et aream testamenti Domini manu-
 factis imaginibus modis omnibus anteponant nec res tam viles tamque mysteriis^e
 mūdas rei tam sublimi totque posteriorum insignibus exuberanti aequiparare conentur.
 Nam si, ut illi delerant, imagines areae testamenti^e Domini adsimilari queunt, necesse 40
 cf. Num. 7, 89. est, ut quiddam sit circa eas, quod propitiatorio adsimilari queat, necesse est, ut me-
 tuenda inde oracula dentur. Non autem inde quacdam oracula dantur; non igitur, ut
 illi desipiunt, imagines areae testamenti Domini adsimilari queuant.

a) i. l. r. V. b) a corr. ex u. V. c) cuius — decem i. l. r. V. d) post rex scr. erat prius
 et sacerdos, quae verba deleta sunt V; cf. p. 87. n. c. e) mysteriis — testamenti (l. 40) i. l. r. V. 45

1) Intelligas: imaginis (l. 24) ab opifice (l. 1) facienda (l. 24).

XXVII. Quod magnè sit temeritatis ingentis que absurditatis *fol. 94.
sepe memoratas imagines corpori et sanguini Dominico
acquiperare velle, sicut in eadem vanitate, que pro illis
adorandis scripta est, legitur¹.

Cum Dominus in evanglio dicat: *Veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu* Ioh. 4, 23.
et veritate, miramur eorum vesaniam, qui in adorandarum imaginum tantam exarsere
socordiam, ut, cum eas nec spiritum nec veritatem esse constet, non solum adorare,
sed etiam corpori et sanguini Dominico aequiperare eas praesumant dicentes: 'Sicut
corpus Dominicum et sanguis a fructibus terre ad insigne mysterium transit, ita et
10 imagines artificum industria compaginatae ad earum personarum, in quarum similitudinem
compaginantur, transeant venerationem'², cum scilicet corporis et^a sanguinis
Dominici sacramentum ad commemorationem sua^b passionis et nostræ salutis nobis
concessum ab eodem Mediatorc Dei et hominum per manum sacerdotis et invocationem
divini nominis conficiatur, imagines vero nullius manus impositionis vel conse-
15 crationis mysterio indigentes non ab aliis nisi ab his, qui pictoriae artis experientia
inbuti sunt et conficiendorum colorum peritiam habent, vel ab his, qui fabrilis vel
celatura vel certe alicuius artis conperta institutione et cognita vi materiae vultus
conponunt, formari et compaginari noseantur, et nimurum ad horum consecrationem
sacerdos infulatus^c circumstantis populi deprecationes *suis precibus miscens cum *fol. 95.
20 interno rugitu memoriam faciat Dominicæ passionis et ab inferis resurrectionis necnon ef. canon
et in caelos gloriosissimæ ascensionis et haec perferri per manus angeli in sublime altare missæ.
Dei et in conspectum maiestatis deposcat, pictor vero patrandi operis loca congrua
appetens in harum formatione colorum tantum venustatem et operis supplementum
quacrat. Nimium igitur nimiumque a veritatis, rationis et discretionis traumite distat.
25 qui corpori et sanguini Dominico imagines aequiperare^d conatur.

Nam Melchisedech rec Salem, sacerdos Dei summi, in typo Dominicæ corporis et Hebr. 7, 1.
sanguinis non imaginem quandam^d, sed panem et vinum legitur optulisse. Nam et cf. Gen.
Mosaico ore in præfiguratione nostri Redemptoris, cuius carnem in remissionem pecca- 14, 18.
torum sumimus et sanguinis tinctione percutientis angeli impetum evadimus, agnus Matth. 26, 28.
30 per familias comedì iubetur et calendarum vel adorandarum imaginum usus omnino
abdicatur. Psalmografus quoque et panem angelorum, Christum videlicet, ab hominibus cf. Exod.
manducandum et imaginum conditores similes his, quae conduntur, imaginibus fieri 12, 3 sq.
suavisona modulatione cantavit. Ipse namque Auctor humani generis, qui pro salute cf. ib. 3 sq.
nostra carnem nostri causa non est dignatus accipere, cum et veteris Testamenti 20, 4.
35 terminum et novi adpropinquante suaे sacratissimæ passionis die salutiferum consti- cf. Ps. 77, 25.
tuet initium et in se lapide angulari duos ex adverso parietes conectens et secundum cf. ib. 113, 8.
Apostolum faciens utraque unum, accepto pane, benedicto ac fracto, hoc
salutare discipulis dedit preceptum: 'Accipite³, inquit, et manducate: *Hoc est corpus
meum*'. Similiter et calicem, postquam cenavit, accipiens dedit discipulis suis dicens:
40 'Accipite et bibite. *Hic est enim calix sanguinis mei, novi et^e aeterni Testamenti, qui
pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Haec quotiescumque
feceritis, in mei memoriam facietis*'.

a) et sanguinis i. t. r. V.   b) seu A.   c) i. l. r. V; cf. p. 86, n. d.   d) aequiperare —
quandam (l. 27) i. l. r. A.   e) superser. V.

1) Cf. acta concilii Nicaeni II, in actione VI; Mansi XIII, 263. — Responsio Hadriani
45 l. c. p. 33, c. XXXVIII.   2) Verba allata non inveniuntur sic in actis concilii Nicaeni II;
cf. Hefele, 'Conciliengeschichte' III, 702 sq.   3) Sequentia sunt verba consecrationis missæ,
quae cum evangelicis et apostolicis maxime concordant.

Cum ergo istius evidentissimi et sacrosancti mysterii et per veteris Testamenti mysticas figuras et per novi institutionem salutiferum et luce clarius teneat ecclesia documentum, adorandarum imaginum huic non est coequandus insolentissimus usus, ^{¶. Ex. 20, 4.} qui videlicet non solum fieri non iubetur, verum etiam et per paginam veteris Instrumenti interdicitur et in novi serie Testimenti non solum non conceditur, verum etiam ^{¶. Ex. 20, 4.} reprehenditur. Qui enim dixit: *Caro mea vere est cibus et sanguis meus vere est potus;* ^{¶. Ex. 20, 4.} ib. v. 57. et: *Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in illo,* non dixit: 'Imago mea vere est vita, et pictura nomini meo adscripta vere est salus', et: 'Qui pingit meam similitudinem et adorat meam imaginem manufactam, in me manet ^{¶. Ex. 20, 4.} ib. v. 54. et ego in illo'. Et qui dixit: *Nisi manducaberitis carnem Filii hominis et biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in robis,* non dixit: 'Nisi depinxeritis meam imaginem ^{*fol. 96.} et adoravere'ritis meam pictoria arte constructam similitudinem, [non]^a habebitis vitam in ^{ib. v. 51.} vobis'. Qui igitur dixit: *Ego sum panis vivus, qui de caelo descendit; si quis ex ipso manducaberit, non morietur, sed habebit vitam aeternam;* et *ego suscitabo eum in novis simo die;* et iterum: *Sicut misit me virens Pater, et ego vivo propter Patrem, et qui manducat me, ipse vivit propter me;* et iterum: *Hic est verus panis Dei, qui de caelo descendit et vitam tribuit mundo. Qui manducaverit ex eo, permanet in aeternum,* et ^{ib. v. 52.} ^{ib. v. 53.} ^{ib. v. 54.} ^{ib. v. 55.} *panis, quem ego dabo ei, caro mea est pro mundi rita.* Qui credit in me, non esuriet neque sitiens umquam, nihil tale uspiciatur de imagine legitur dixisse, cum videlicet, ut ^{¶. Lue. 22, 19.} prefati sumus, commemorationem suac sacratissimę passionis non in artifice, non in mundanarum artium opificiis, sed in consecratione sui corporis et sanguinis constituerit, nec fidem et confessionem suam in picturis, sed in ore et corde fieri decreverit ^{Rom. 10, 10.} dicente Scriptura: *Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* ^{¶. Ex. 20, 4.} Ioh. 15, 7. Quum¹ enim dicit: *Si manseritis in me, et verba mea in vobis manserint,* evidentissime ostendit non imagines in nobis et nos in imaginibus permanere debere, sed nos in se per fidem et verba sua in nobis per lectionis studium et operis complementum necessario mansura designat.

^{¶. Act. 9, 15.}
^{*fol. 96.}

Paulus quippe apostolus, vas electionis, corporis et sanguinis 'Dominici sacramentum non omni sacramento equiparandum, sed pene omnibus preferendum esse conspiciens dicit: *Probet enim se homo et sic de pane illo manducet et de calice bibat.* ^{¶. Cor. 11, 28, 29.} *Qui autem manducat et bibt indigne, iudicium sibi manducat et bibt.* Cum ergo tantę sollicitudinis studio probando eos, qui ad haec sumenda accedunt, ostendat, et qui negligenter et indigne ad haec percipienda convenient, tantae animadversionis telo feriat, nihil huic simile de his, qui imaginum adorationem refugiunt, profert, sed e contrario de his, qui male imaginibus utuntur, dicit: *Et mutaverunt gloriam^b incorruptibilis Dei in similitudinem corruptibilis hominis.* et cetera.

^{¶. canon missae.}

Multum igitur, et ultra quam mentis oculo perstringi^c queat, distat saeramentum Dominici corporis et sanguinis ab imaginibus pictorum arte depictis, cum videlicet illud efficiatur operante invisibiliter spiritu Dei, hae visibiliter manu artificis; illud conseretur a sacerdote divini nominis invocatione, hae pingantur a pictore humanę artis eruditione; illud angelieis manibus in sublime Dei defratur altare, hae humanis manibus per artem structę ad mirantium intuitus ponantur in pariete; per illud peccata remittuntur, per has, si incaute abutantur, adiciuntur; illud in virtute nec, quo creseat, habet nec ullo modo minuitur, hae pro artificis ingenio in pulehritudine et creseunt et quodammodo minuuntur: illud confirmat nova antiquitas et antiqua novitas, ^{*fol. 97.}

a) deest VA.   b) 5 litt. erasae sunt V.   c) prestringi V; praestringi A; emendavit Tilius.

1) Cf. supra p. 62, l. 36.

has plerumque corrumpit cariosa vetustas; illud est vita et refectione animarum, hae cibus tantummodo oculorum; illud ducit per eos ad eaelestis regni introitum, hae rerum gestarum deferunt memoriam per intuitum; illud aboleri ab ecclesia nee in persequutionibus potuit, harum interdum colorem guttarum inluyies abluit; et cum sine illius perceptione nemo salvetur, sine istarum vero observatione omnes, qui recte fidei sunt, salvantur, constat eas a nullo cornu, qui sancto mentis intelligentiam habent, tanto mysterio equipandas.

Qui ergo absolute omnes imaginum adoratione carentes anathematis vinculo nituntur obligare, quaerendum ab eis est, quid de apostolis sentiant, quos nulla docet catholicae Scripturæ series imagines uspiam adorasse, et tamen nullus fidelium ambigit non solum eos, sed etiam cornu sequipedas eaelestia regna penetrasse, quidve de martyribus, qui a fonte baptismatis confestim per lictorum manus sine adoratione imaginum ad eaelestia regna migrabant, quidve de infantibus, qui originali noxa per lavaerum regenerationis abluti et neendum per corporales sensus aliquid huiusemodi agere valentes pene ante eaelestia regna quam terrenorum gressuum effacieam appetere meruerint? Si omnes imaginum adoratione carentes secundum illorum falsissimam opinionem pereunt, infantes baptismatis unda loti et corporis Dominie edulio et sanguinis hausti satiati, qui neendum imagines ad orare valuerunt et sic ex saeculo migravent, pereunt; et si pereunt, Veritatis verbum cassatur dieentis: *Sinite parrulos venire ad me, talum est enim regnum caelorum.* ^{*fol. 97.} *Non autem*^a *Veritatis verbum infantibus regnum caelorum promittentis cassatur.* Non igitur pereunt omnes imaginum adoratione carentes^a.

XXVIII. Quanta ratione mysterium Dominice crucis ab imaginibus distet, quas quidem illi eidem equiparare contendunt¹.

Quot excellentiae^b praerogativis quotve virtutum insignibus mysterium Dominicæ crucis manufactis imaginibus, quas illi temere ei equiparare affectant, emineat, opere pretium est breviter pandere, quamquam nostra prosequuntione prorsus explicari nequeat.

Hoc enim vexillo antiquus hostis, non imaginibus, vietus est. His armis, non colorum fruis, diabolus expugnatus est. Per hanc, non per picturas, inferni claustra destituta sunt. Per hanc, non per illas, humanum genus redemptum est. In cruce namque, non in imaginibus, pretium mundi peperit. Illa itaque ad servile supplicium, non quaedam imago, ministra extitit. Hoc est nostri regis insigne, non quaedam pietura, quod nostri exercitus indesinenter aspiciunt legiones. Hoc est signum nostri imperatoris, non compaginatio colorum, quod ad proelium nostre sequuntur cohortes.

Non igitur quaedam materialis imago, sed Dominicæ crucis mysterium est vexillum, quod in campo duelli, ut fortius configamus, sequi debemus; arma, quibus libertatem tueri valeamus; munitione, qua infestantium hostium incursum evitemus. Est enim cassis, qua diabolici ensis impulsio quatitur; est clypeus, qui ad resistendum illius missilibus telis opponitur; est torax, quo illius spiculorum sive pilorum inflatio ignita frustratur. Hoc est munimen, quo illius flexuoso frandis meandros et callida machinamenta devincimus, ne vincere valeat temptatos, quos primi hominis tenuit ^{cf. Gen. c. 3.} suassione captivos. Per crucis lignum, non per imagines, antiqui illius sceleris facimus

45 a) autem — carentes i. l. r. IV. b) superser. IV.

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actionibus IV—VII; Mansi XIII, 39. 270. 302. 310. 378. 379. 406.* — *Responsio Hadriani l. c. p. 52, c. XX.*

diluitur, quod in protoplasto per ligni aesum contractum est. In crucis amo¹, non in quadam pictura, criminum auctor captus est, cum ratione potius quam dominatione et iustitia potius quam potentia constrictus praedam compulsus est evomere, quam absorptam iam dudum noscebat tenere. Non ergo per materiales ab opificibus con-

et. 1. Cor. 1, 23. ditas imagines, sed per crucis mysterium, quae a *Iudeis* putatur scandalum, a *gentibus* 5
ib. v. 20. *stultitia, superba saeculi et inflata sapientia* corruit; nec per picturam quandam, sed
ib. v. 25. per crucem patuit, *quod stultum Dei est*, quanto sit *hominibus sapientias, et quod infirmum Dei est*, quanto sit *fortius hominibus*.

et. 1. Tim. 2, 7. Interrogemus igitur doctorem gentium, interrogeamus egregium prædicatorem, dicat
Gal. 6, 14. nobis, utrum in imaginibus an in cruce Christi glorietur? *Miki,* inquit, *absit gloriari* 10
*fol. 98v. *nisi in *cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est et ego*
ib. 2, 19. 20. *mundo.* Dicat etiam, utrum, ut Deo viveret, imaginibus an cruci confixus sit? *Ego,*
 inquit, *per legem legi mortuus sum, ut Deo virum, Christo confixus sum cruci; vivo autem iam non ego, rict vero in me Christus.* Dicat etiam, utrum in intellegendis
 colorum fucis et imaginum formis aut materiarum qualitatibus an ad intellegendum, 15
 quae sit latitudo crucis et longitudo, sublimitas et profundum, *inluminatos cordis*
Eph. 3, 18. *oculos habere debeamus?* *Ut possitis,* inquit, *comprehendere cum omnibus sanctis, quae*
 sit latitudo et longitudo et sublimitas et profundum.

In exponendis igitur his tanti prædictoris verbis nec nostros sensus temere ostentare nec alienos furari debemus, sed hos, quos a beato Augustino² in libris de 20 doctrina christiana positos reperimus, nos quoque ponamus. Latitudo ergo est transversum lignum, quo extenduntur manus; altitudo, que a transverso ligno incipiens superius eminet, ubi fuit caput; longitudo vero est, quac a transverso ligno incipiens usque ad terram desinit; profundum vero, quod terre infixum absconditur. Ex quo
et. Luc. 9, 23. ligno crucis omnis vita sanctorum describitur, qui tollentes crucem suam et mortifi- 25
cf. Matth. 16, 24.
cf. Col. 3, 5. *cantes membra^a sua, quae sunt^a super terram, Christum sequuntur.* Quorum quanto
et. 2. Cor. 4, 16. exterior homo corrupitur, tanto interior renovatur^b de die in diem, et spe aeternae
 requieci gaudentes cum hilaritate bonis operibus insistunt. *Hanc hilaritatem significat*
*fol. 99. *crucis luctu in transverso ligno, ubi figuntur manus.* Per manus enim opus *intelle-
 gitur, per latitudinem hilaritas operantis, quia tristitia facit angustias. Porro per 30
 altitudinem crucis, cui caput adiungitur, expectatio sempiternae retributionis de sublimi
 iustitia Dei significatur, ut et ipsa opera bona non propter beneficia Dei terrena ac
Gal. 5, 6. *temporalia facienda credantur, sed potius propter illud, quod desuper sperat fides, quae*
 per dilectionem operatur. Iam vero per longitudinem, qua totum corpus extenditur,
 ipsa tolerantia significatur, ut longanimes permaneamus, unde longanimes dicuntur, qui 35
 tolerant. Per^c profundum autem, hoc est partem illam ligni, quae in terrae abdito
et. Rom. 11, 33. *adfixa latet, sed inde consurgit omne, quod eminet, inscrutabilia indicantur iudicia Dei,*
et. 1. Cor. 12, 4. *de quibus occulta eius voluntate rocatur homo ad participationem tantae gratiae, aliis*
 sic, alius autem sic.

Sed quid tantum in apostolicis sermonibus immoramus? Quid tantum per eius 40
cf. Lue. 10, 39. sensus latissimos campos evagamur? Veniamus ad Dominum, sedeamus cum Maria
 ad pedes eius, audiamus verbum ex ore eius, audiamus eum in seipso, quem actenus
et. 1. Tim. 2, 7. in Apostolo loquentem audivimus! Audivimus ergo, quid de cruce dixerit doctor gentium,
 — audiamus, quid dicat Creator gentium; audivimus egregium prædicatorem, — audiamus

a) bra — sunt i. l. r. V. b) margini adscr. V. c) om. VA.

1) *Sequentia usque ad l. 28. sic fere, a l. 28. usque ad l. 39. verbotenus apud Isidorum De ecclesiasticis officiis l. I. c. 30; Migne, Patr. Lat. LXXXIII, 765.* 2) Cf. quoque Augustini De doctrina christiana l. II, c. 41; Migne, Patr. Lat. XXXIV, 64.

rerum omnium Conditorem! *Si quis, inquit, vult post me venire, abneget semetipsum et Luc. 9, 23.
tollat crucem suam et sequatur me.* O mirum *præceptum! O salutifera exhortatio! *fol. 99^r.
O vitale tonitruum! Dixisti, o fons lucis, dixisti, o origo bonitatis, eo quod *depo-*
nentes veterem hominem cum operibus eius denegemus nosmetipsos tollamusque unus-
5 *quisque cruelem suam et mundo erucifigamur mundusque nobis erucifigatur, ut per* cf. Gal. 6, 11
earnales eruciatus et per mortificationem membrorum nostrorum, quae sunt super cf. Col. 3, 5
terram, vivamus tibi vel potius tu vivas in nobis, et tanto mysterium crucis extulisti, cf. Gal. 2, 20
ut et tu per eam principatus et potestates et omnem inflationem mundi evacuares et
in erucis nomine, quae quotidie te sequuturis portanda est, ardorem tuac dilectionis
10 *vel ceterarum virtutum emolumenta designares!* Dic etiam, quod de imaginibus præ-
ceptum, quas quidem saeræ cruei aequiperare nituntur, constitutas. *Reddite, inquam, Matth. 22, 21.*
quae sunt caesaris caesari, et quae Dei Deo. Si ergo erucem tollere et te, qui per
cruem triumphans terrena eaelestibus sociasti, sequi et imaginem eaesari eaesari
reddere debemus, non sunt imagines cruei aequiperandæ, non adorandæ, non eolendæ,
15 sed huie mundo eum ceteris, quae mundi sunt, relinquendæ, et tu solus adorandus,
tu solus sequendus, tu solus eolendus es, qui in unitate substantiae eum Patre et
Spiritu sancto perpetim regnas¹.

XXIX. Quod præsumptive et indocte eas Tarasius cum sequacibus^a suis sacratis vasis^b aequiperare non formidet².

20 *Faeile quisque falletur in minimis, qui facillime fallitur in magnis; nec mirandum, *fol. 100.
si brevum et pene iuvisibilium erroris iaculorum inevitabiliter perferat ictus, qui evi-
tare nequit immaues et ad evitandum faciles pilorum impulsus. Quid itaque mirandum
est, si saeris vasis^b Tarasius et, cui prefuit, synodus imagines eequiperare nitatur,
cum arcę testamenti Domini et omnibus, quae in ea et que circa eam fuisse nos-
25 cuntur³, sive mysterio Dominicæ crueis⁴ necon corporis et sanguinis Dominicæ eviden-
tissimo et nostræ salutis aptissimo sacramento⁵ eas aequiperare concetur. Cuius vide-
lieet in coequandis his sacris vasis error cum magno poterat admirari stupore, nisi
tanto preveniretur error. Quanta ergo excellentia vasa divino cultui mancipata ima-
ginibus emineant, divinae legis instrumenta demonstrant, eum utique illa præcipiente
30 Domino per Moysen in testimonii tabernaculo eondita et instituente vatuum sanctissimo
David per Salomonem in templo Hierosolimis condita atque dicata et tipiorum sen-
suum archana significaverint^c et in his, quę ad Dei cultum pertinent, diurni mini-
sterii officium gestaverint; hae autem salva ratione cherubim sive boum et leonum,
qui non ad adorandum, sed ad rerum futurarum significationem conditi sunt, non solum
35 a quoquam sanctorum non conditę vel dedieatę, sed pene cunctorum divinę legis ora-
culturum testimoniis usquequaque sunt abdieatę. Haec quoque vasa, quae ad peragenda
nostræ redēptionis mysteria sancta habet ecclesia, semper sunt fidelibus *necessaria *fol. 100^d.
semperque in divino cultu officiosa.

In vasis igitur Deo sacrificium, non in imaginibus, offertur, in vasis timiātata,
40 luminaria vel cetera divinis eul̄tibus apta, non in imaginibus, dedicantur; in quibus

a) i. l. r. V.   b) corr. e vasibus; sic et in sqq. V.   c) corr. pro aportenderint quod
deletum est V.

1) Cf. supra p. 80, l. 24.   2) Acta conc. Nicaeni II, in actionibus VI et VII; Mansi
l. c. XIII, 270, 302, 310, 378, 379. — Responsio Hadriani l. c. p. 33, c. XXXIX.   3) Cf.
45 supra I, c. 20 (p. 45); c. 29 (p. 57); II, c. 26 (p. 85).   4) Cf. supra II, c. 28 (p. 89).
5) Cf. supra II, c. 27 (p. 86).

cf. Ex. 25,
9 sol.
cf. 1. Par.
22, 6.
cf. 3. Reg.
7, 17.

tamen et si quaerad am imagines sunt, non ideo sunt, ut adorentur aut quasi sine his
sacerorum charismatum munus vilescere queat, sed ut pulchrioris impressis materialium
qualitas fiat. Denique sine imaginibus et lavacri unda¹ et sacri liquoris unctio² percipi
et timiamata adulteri et luminaribus loca sancta perlustrari et corporis et sanguinis
Dominici consecratio effici potest, sine vasis vero numquam. Nam et nostrae salutis⁵
auctor^a, cum et veteri Testamento terminum et novo initium poneret, non imaginem,
^{cf. Matth. 26, 27.} sed calicem accepisse perhibetur; et per prophetam Dominus non ait: 'Mundamini,
^{Is. 52, 11.} qui fertis imagines', sed: *Mundamini, qui fertis vasa Domini.* Babylonicus ergo rex
^{cf. Dan. e. 5.} non ob alienius iniuriam imaginis corripitur, sed quia vasa^b divinis cultibus officiosa,
quae ab avo de Iudea adlata in delubris suorum posuerat idolorum religionis si-¹⁰
quidem et reverentiae causa, inter comedationes^a delubris eximi et usibus humanis
exhibita peregrinari censuerit, et presago miraculi stupore adtonitus, quae sibi ventura
essent, andivit et inter hostiles cuneos vitae pariter regnique iacturam sensit. Qui
prophetas scit, ea, quae dicimus, cognoscit.

*fol. 101. XXX. 'Contra eos, qui dicunt: "Sicut divinae Scripturę libros, ita¹⁵
imagines ob memoriam venerationis habemus nostrę fidei puritatem
observantes"³.

Si hic error, quo divinae Scripturę libris imagines aequiperare nituntur, ceteris
eorum erroribus conparetur, quamquam erga se sit magna enormitatis, aliis vero con-
paratus, quibus eas et arecae Domini et corporis et sanguinis Dominici sacramento et²⁰
crucis mysterio aequiperare nisi sunt⁴, minor procul dubio reperitur, praesertim cum
nec illis nec istis rite aequiperari possint; cum videlicet illae solius Dei altissimo
archanoque ac presago indicio sint ante saecula praedestinatae et per momenta saecu-
lorum ad humanae salutis emolumenta elementi exhibitione concessae habeantque
auctores sanctos ac venerabiles viros virtutum lampadibus et miraculorum insignibus²⁵
^{cf. Matth. 26, 26—28.}
^{1. Cor. 11, 24.} coruscantes vel certe ipsum Dominum, qui corporis et sanguinis sui mysterium sive
crucis sacramentum nostre saluti congruum concessit, — iste vero et gentilium aucto-
torum vanitate prolate sint et nullam salutis exhibitionem, nullam sacramenti alicuius
mortalibus praerogativam addueant, sed oculis tantummodo faveant, per quos quasi per
quosdam legatos gestarum rerum memoriam cordibus mandent.³⁰

Eo etenim tempore, quo Moyses cum populo Dei in heremo morabatur et praep-
*fol. 101. 'cipiente Domino sacra legis doctrinam et caeremoniarum sacratissimos ritus populo
tradebat et genus humanum ad divini cultus eruditionem informabat, Cecrops⁵, quidam
rex Atheniensium, demonico infectus veneno rudes gentilium mentes ad imaginum
simulacrorumque et ad vanorum deorum culturas excitavit; et quo tempore populus³⁵
Dei mandata vite percepit, hoc ille iniciendis animabus perpetue mortis pocula et
diurni erroris seminaria praeparavit. De quo est illud Sedulii⁶:

*Quos lethale malum, quos vanis dedita curis
Attica Cecropei serpit doctrina reneni.*

Unde imaginum usus, qui a gentilium traditionibus inolevit, sacra legis libris⁴⁰
aequiperari nec debet valet, quia in libris, non in imaginibus doctrinae spiritualis

a) i. l. r. IV. b) 2 litt. erasae sunt V.

1) *I. e. baptismus.* 2) *I. e. confirmatio.* 3) *Acta concilii Nicaeni II. in actione IV;*
Mansi l. c. XIII, 19. — *Responsio Hadriani MG. l. c. p. 42, c. I.* 4) Cf. supra p. 91,
not. 3 — 5. 5) Cf. Augustini *De civitate Dei lib. XVIII*, cc. 8 — 11; CSEL XL, 2, 276 sq.;⁴⁵
Migne, Patr. Lat. XLI, 565 sq. 6) *Sedulius, Carmen paschale I*, vv. 39, 40; CSEL
X, 18.

eruditionem discimus. Non enim ait Paulus apostolus: ‘Quaecunque pietatia sunt, ad nostram doctrinam pietatia sunt’, sed ait: *Quaecunque scripta sunt, ad nostram doctrinam* Rom. 15, 1. *scripta sunt, ut per patientiam et consolationem Scripturarum spem habeamus ad Deum;* nec ait: ‘Omnis pictura’, sed: *Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum, ad erudiendum, ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.* Quinquagesimo denique die post agni immolationem et maris rubri transiunctum Dominus in montem Sinai descendens legem non pictam, sed *scriptam* Moysi dedit, et in *tabulis lapideis* non imagines, sed apices, qui indices rerum sive signa verborum *esse perhibentur, tradidit.

2. Tim. 3,
16, 17.cf. Ex. 12, 3sq.
14, 22.

cf. ib. 19, 20.

cf. ib. 31, 18.

*fol. 102.

10 Idem¹ quoque Moyses^a originem^b mundi^b non pingendo, sed scribendo edocuit, et omnia, quae per spiritum prophetiae sive de praeteritis cognovit, ut ea, quae de mundi principio, de creatione hominis, de diluvio sive de ceteris patriarcharum per ordinem historiis promulgavit, sive quae praesenti sibi tempore fiebant, ut ea, quae per Balaam sive Balaac sive per ceteros, qui illi absentes erant, agebantur, conperit^c, sive ea, quae de futuris Spiritus sancti flamme afflatus intellexit, ut est illud, quod de praevaricatione populi Iudeorum sive de eorum captivitate vel etiam de adventu Christi dixisse legitur, in quinque libris adnotans non pingendo, sed scribendo saeculis post futuris Domino imperante mandavit; nec de eo scribitur: ‘Accepit picturas’ sed: *Accepit librum Moyses et recitarit in avres populi verba libri.* Unde et *Ex. 24, 7. 20 Apostolus scribit: *Lecto enim omni mandato legis a Moyse universo populo,* et post Hebr. 9, 19. pauca: *Ipsum quoque librum et omnem populum aspersit,* ut nosse possimus legislatorem ib. non fucatis picturis, sed saluberrimis^d Scripturis usum fuisse.

cf. Num.
c. 22 sq.cf. Deut. c. 28.
ib. 18, 15.

Iosue etiam, successor eiusdem Moysi, qui cum populo Dei Iordanem sicco pede transit et Cananitidis gentis prostratis regibus reprobationis terram filiis Israhel sorte divisit tipumque Mediatoris Dei et hominum gessit, qui transactis veteris legis ritibus per baptismum populum Dei *ad terram reprobationis adducit et prostratis vitiorum sive aeriarum potestatum² tyrannis patriae caelestis fidelibus praedia confert, cuncta, quae tempore suo sibi vel populo, cui precerat, contigerunt, scribendo potius quam pingendo memorie posteritatis mandavit.

cf. Ios. 3,
1 sq.

cf. ib. v. 12, 13.

cf. 1. Tim.
2, 5.

*fol. 102.

cf. Eph. 2, 2.

30 Samuel quoque, magnus sanctitatis et excellentie vir, qui matri petenti post magnam orationis instantiam divino munere conatus est et ab ipsis cunabulis in Domini tabernaculo militia prophetali militavit et in deliniendis regibus exemplar extitit, historias iudicium sive Ruth vel etiam regum usque ad David non imaginibus, sed apicibus praenotavit.

cf. 1. Reg.
1, 11, 20.

cf. ib. 2, 11.

cf. ib. 15, 1.

16, 13.

35 Et post hunc per David res suo tempore gestae conscripte sive caeterorum regum historiae aut per reges aut per prophetas, qui tunc temporis fuere, conscripte usque ad Hieremiam, qui omnes regum historias in unum colligens Malachian³ totum edidit, ad nostram usque memoriam, non per picturam, sed per scripturam delatae sunt.

Prophetæ etiam singuli, qui libros habent, prophetias suas post futuris saeculis profuturas non in picturis, sed in scripturis constituere.

Unde et Daniel non in coloratis figuris, sed in libris intellexit numerum annorum, quo populus Dei in captivitate Babylonica detineri deberet. Ait eni: *Ego Daniel* Dan. 9, 2. *intellexi in libris numerum annorum, in quo factus est sermo Domini.*

a) margini add. V.   b) i. l. r. V.   c) sic V.1.   d) i. l. r. et 4 litt. erasae sunt V.

45 1) Cf. ad sqq. usque ad l. 38. Isidori Etymologiarum l. VI, c. 2; Migne, Patr. Lat. LXXXII, 230.   2) Cf. infra l. III, c. 25.   3) I. e. Regum libros 3 et 4.

David quoque sanctissimus prophetarum, qui de Christi incarnatione, nativitate,
 *fol. 103. passione, *morte, resurreetione, gloria, regno, sicut ceteris patribus in eiusdem Domini
 et. Matth. 1, 1. secundum humanitatem genealogia praelatus est, ut videlicet idem Dominus filius David
 nuncupetur, ita etiam eeteris uberiori apertiusque eantavit, ita in persona Christi dixisse
 Ps. 39, 8. legitur: *In capite libri scriptum est de me.* Non enim ait: ‘pictum’, sed: *scriptum*; 5
 nee: ‘in capite parietum’ sive ‘tabularum’. sed: *in capite libri.* In capite itaque
 Gen. 1, 1. libri Geneseos, qui utique cunctorum librorum caput est, ita scribitur: *In principio
 crearit Deus caelum et terram.* In principio¹, id est in Filio. Ipse enim Iudeis inter-
 Joh. 8, 25. rogantibus, quis esset. respondit: *Ego sum principium, quia^a et loquor vobis.* Potest
 etiam et in hoc versu primi psalmi principium intelligi, qui de Christi incarnatione 10
 adoritur. et per octaram speciem definitionis, quam dialeciae *cat aferesin to enentio^b*,
 cf. Ps. 1, 1. id est per privantiam contrarii eius, quod definitur², Christum non abisse in consilio^c
 impiorum, id est detestabiles cogitationes, quas sibi genus humanum peculiariter vin-
 dicat, non habuisse demonstrat; et *in via peccatorum non stetisse*, id est actus
 vitiouse conversationis penitus evitasse, sed in mundo venientem mundi vitia immacu- 15
 ib. lata conversatione transisse praedicat; nec eum *in cathedra pestilentie sedisse*, id
 est doctrinas abominabiles. que pestilentis dogmatis venena disseminant^d, sed mundi
 vulnera medicabili praedicatione sanasse declarat, eumque tribus illis modis, quibus
 humanos constat provenire errores, cogitatione, facto *videlicet et dieto, modis omnibus
 ib. v. 1, 4—6. carnisse eommemorat declaratque eum nec *impium* fuisse, qui in Deum preeasset, 20
 cf. Joh. 6, 38.
 cf. 1. Petr. eo quod nequaquam in Deum preeaverit, qui semper utique voluntatem Patris fecerit,
 2, 22.
 Joh. 14, 30. nee *peccatorem*, qui in se deliquerit, qui utique ait: *Venit enim princeps mundi
 Ps. 1, 1, 5. huius et in me non incenit quicquam*, nee pestilentem, qui nunquam proximum de-
 i. Lue. 19, 10. populatus sit atque leserit, qui in hoc venit, ut *salvum faceret quod perierat.* Haec
 enim figura apud grammaticos pro eo, quod *singula³ verba singulis quibusque apte
 clausulis ibi subiunguntur.* ypozensis, et pro eo, quod dietiones plures simili modo
 finiuntur, ut: abiit, stetit, sedit, omoeonteleuton nuncupatur. Merito igitur hic psalmus,
 qui est caput libri et in cuius capite de Christo scriptum est, titulo earet, sive quia
 capitulo nostro, quod est Christus, nihil praeponi debet, qui est verum principium; sive
 quia hic psalmus eeterorum psalmorum tituli et, ut ita dixerim, prefationis locum 30
 tenet, quoniam, quamquam alii psalmi de Christo multa dicant, nullus tamen de eius,
 quae fuit in terris, conversatione tam evidenter loquitur. Qui, cum eum per octavam
 speciem definitionis per ea, quae non fecerit, beatum definierit, protinus ad secundam
 nihilominus definitionis speciem, quae ab artigraphis enneomatice⁴, id est notio, dieitur,
 convolavit et per ea, quae egit, quasi per quedam signa in notitiam devoteata, non 35
 Ps. 1, 2. quid sit. sed quid egit, specialiter indicavit dies: *Sed in lege Domini fuit voluntas
 eius, et cetera.* ●

*fol. 104. Quia vero paulo longius capituli libri duleidine capti a causa seeedentes evagati
 sunnus, restat, ut ad propositum redeamus.

Veniamus nunc ad evangelia! Videamus utrum evangelistae an ipse Dominus 40
 Lue. 3, 4. imaginum an Scripturarum fecerint mentionem? Ait enim evangelista: *Sicut scriptum
 est in libro sermonum Esiae prophetae. Scriptum dixit.* non ‘pictum’, et *in libro*, non

a) *ia i. l. r. V.* b) *cata feresin atogenentio VA, i. e. ζαρ' ἀγαίγεσιν τοῦ ἐναρριῶν.* c) *sic VA.*
 d) *supplendum* non habuisse *vel simile aliiquid.*

1) *Ad sqq. usque ad l. 37.* cf. Cassiodori *Expos. in Psalt., Ps. I;* Migne, *Patr. Lat.* 45
LXX, 25 sq. 2) *Sic apud Boetium De diffinitione lib.; Migne l. c. LXIV, 904.* 3) *Sic
 apud Bedam, De schematis et tropis s. Script. lib.; Migne l. c. XC, 177.* 4) *I. e. ἐννοηματική.*

'in quadam materia'. Et idem Dominus ac Redemptor noster, dum antiqui hostis maehinamenta¹ destrueret sive in plurimis suae praedicationis locis Scripturarum, non pieturarum exempla protulisse perhibetur. Et² dum mulier in adulterii reatu eonprae-
ef. Ioh. 8, 3sq.
 hensa eique stipante eaterva oblata fuisset, et Pharisaei illius deeceptione pleni syllo-
 gisini, qui a saecularium litterarum magistris afixis, id est inevitabilis, nuncupatur,
 eornua evitans, qui nee erudelis esset sanguinisque effusionem consentiens, qui per
 severitatem legalis rigoris adulteram lapidare iussisset, nee legis transgressor pecca-
 torumque fautor, qui contra legis sententiam eandem indemnum dimittere iussisset.
 sed iustus et mansuetus gravissime eos propositionis telo utpote eaelestis philosophus
 10 perculisset, illis sua quibusque facinora audire timentibus altero post alterum abeun-
 tibus *digito in terra* non pinxisse, sed *scripsisse* perhibetur, ut, cuius digito olim in
 lapide propter significandam *duritiam cordis* Iudeorum lex scripta est, ipsius nihilominus
 minus *digito in terra* cordis gentilium, quae divini verbi semina aeeipiens fructus
 dignos suo conditori quotidie affert, evangeliea lex seriberetur, quatenus et per lapi-
 15 deas tabulas rigor veteris Testamenti et duritia Israhelitiae gentis et per terram,
 quae digito Domini scripta est, gentilium ad erendum et ad fruetus adferendos
 mollia eorda sive suavitas Testamenti novi innueretur.

Apostoli denique, de quibus per prophetam dictum est: *Quam pulchri sunt pedes, Is. 52, 7.*
qui adnuntiant pacem et praedicant salutem, qui evantes ibant et flebant mittentes semina Ps. 125, 6.
 20 *sua*, qui per multas videlicet temporales tribulationes divini verbi semina iacebant et
cum exultatione renti sunt ad illud generale examen portantes manipulos, populos
 videlicet per suam praedicationem ad fidei docementa conuersos, non imagines, sed
 epistolas ad diversas mundi partes destinasse leguntur; nee per pieturas genus humanum
 ab idolorum cultibus ad verę fidei puritatem revocare, sed per scripturas, quibus
 25 Redemptor sensum aperuit, non ut intellegarent pieturas, sed scripturas. Scriptum est
 enim: *Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent scripturas.* In evangelio quoque *Multa quidem et alia signa fecit Jesus in conspectu discipulorum suorum, quae non sunt scripta in libro hoc.* *Haec autem scripta sunt, ut creditis, quoniam Jesus est Filius Dei, et ut credentes vitam habeatis in nomine eius.* Iohannes quoque, qui de
 30 arehano Dominie pectoris nectarea hauriens fluenta eaelestia poeula eoribus propinavit, dum caesareis iussibus in Pathmos insula religatus Dominici ealieis gustum ante sibi promissum acciperet et eaelestibus plenus mysteriis seereta quaedam Domino revelante audiret seu cerneret, scribere ea in libro, non pingere iussus est. Et in *septem ecclesiis* unam, sanetam, catholieam sive apostolieam ecclasiam³ septi-
 35 formis gratiae Spiritu plenam non pingendo, sed scribendo admonuit. Dietum enim illi supernae voeis tonitruo est: *Quod vides, scribe in libro, et mitte septem ecclesiis.*

Unde datur intellegi, non picturas, sed^a scripturas ad nostrę fidei eruditionem esse concessas. Quam ergo sit ineautum quamque a ratione remotum dicere: 'Sicut divinae Scripturę libros, ita imagines ob memoriam venerationis habemus', faile intelligere potest, quisquis divinarum Scripturarum cognitionem habet.

In illis inveniuntur arma, quibus contra adversa configatur; quibus vitia reprimantur; quibus virtutes erigantur; quibus gulæ coneupiscentia vigiliis et eonpunctione cordis reprimatur; quibus fornicatio eontritione eordis et corporis afflictione, orationum instantia, laboris exercitio metuque suppliciorum vel amore aeternae patriae refrenetur; quibus invidia amore fraternali dilectionis et eaelestis regni desiderio, quod non nisi

a) 4 litt. erasae sunt V.

1) Cf. supra p. 89, l. 43. 2) Ad sq. cf. Hieronymi Comment. in Matth. l. III, c. 19; Migne, Patr. Lat. XXVI, 138. Eiusdem Ep. LXIX, c. 2; CSEL LIV, 680; Migne l. c. XXII, 655. 3) Ex symbolo Constantinopolitano a. 381.

concordes adipiscuntur, supereretur; quibus ira modestissimae patientiae gravitate et aeumine rationis et aequanimitatis munere frangatur; quibus avaritia elemosynis et spe *fol. 105*. aeternæ retributionis *ealeetur: quibus tristitia fraternalis alloquiis, assiduis lectionibus vel orationibus pellatur; quibus arrogantia metu amittendarum^a virtutum, eum qua illae haberi non possunt, et aeeessus vanç gloriae, qui est virtutum inimicus, seeluditur; in 5 quibus superbìa metu diabolieç ruinę et exemplo humilitatis Christi conteritur. In Gal. 5, 22. 23. illis inveniuntur instrumenta^b fructus^b iustitiae, id est *caritas, gaudium, pax, patientia, longanimitas, bonitas, beuignitas, fides, modestia, contineutia*. In illis invenitur medella, qua nee sapientes in sua sapientia gloriantes nee fortes in sua fortitudine confisi perielitentur nee simplices sive infirmi sua impossibilitate deieiantur; qua nee lętos 10 nimia laetitia extollat nec tristes nimia animi contritio afficiat; qua nee divites rerum opulentia elatos effieiat nee pauperes rerum indigentia frangat. In illis invenitur norma, per quam instituitur^c, qualiter praelati erga subditos et subditi erga praelatos agere debeant, qualiter coniugia diligentur, qualiter saecularia consilia prudenti delibera- 15 ratione tractentur, qualiter patria defendatur, hostes pellantur, extranearum domestica- rumque rerum administratio habeatur, et, ut euneta breviter complectar¹, in illis et animae perpetuus eibus et praesentis vitae doctrina et sapientia, quae deoꝝ est vitae, et vitae perpetuae documenta continentur. Est enim thesaurus nullo bono earens, *fol. 106*. omnibus bonis redundans, ad quem quisquis devotus aeedit, quicquid *fideliter quaerit, felieiter se adquisisse gaudet. 20

Esto², mundanę sapientiae et saecularis seolae quemquam^d amor oblectat, aecedat ad divinae legis armaria, quae sapientes mundi sicut meritorum eelsitudine, ita etiam tempore praeceedit, et liberalium studiorum profunditates, quas scit, cognovisse, et quas nescit, invenisse se gaudeat. Illie inveniet et reetę loquutionis deeorem, ethimologias nominum, sehematum varietates, tropieas perplexiones. De quibus beatus Augustinus³ ait: *Sciant autem litterati modis omnium loquutionum, quos grammatici Gręco nomine tropos vocant, auctores nostros usos fuisse. Quos tamen tropos, id est modos loquutionum, qui novemur, agnoscunt in litteris saeculis, eorumque scientia ad eas intellegendas aliquantulum audiuntur.* Inveniet etiam historias, metra, quae omnia proprię artis grammaticae sunt. 30

Sed dicet fortassis aliquis: Non illie metrorum scansiones et temporum eertas dimensiones invenio. Cognoseat multa in divinis Scripturis metra, plures rhithmos esse, sed translatio linguae non eadem sinit habere temporum intervalla in peregrina, quae habentur in propria, cum tamen eosdem sensus easdemque rerum proprietates habeat, quia et si quis nobis debitor aurum reddat, non multum distat, eum non unius 35 sit monetę eum illo, quod aeceperat, si tamen unius sit ponderis uniusque fulgoris. Nam ut beato Hieronimo⁴, Hebraicę linguae peritissimo, doeente didicimus, quaedam divine Scrip'turae in Hebrę daetilo spondioque, quaedam anapesto, quaedam vero iambo iuxta artis rigorem deeurrunt.

Illic⁵ etiam inveniet nitorem et copiam eloquentiae, genera eausarum et status; 40 illic exordia, quibus benivoli, dociles vel adtenti auditores fiunt; illic narrationes

a) i. l. r. V. b) sic VA. c) instruitur A. d) an corrigendum quemquam? (cf. l. 19). .

1) Cf. supra p. 27, n. 3. 2) Ad sqq. usque ad p. 98, l. 9. cf. Cassiodori Expos. in Psalt. praef. c. 15; Migne LXX, 20. 3) Augustinus, *De doctrina christiana lib. III*, c. 29; Migne l. c. XXXIV, 80; quem cit. Cassiodorus l. c. 4) Hieronymus, Praef. in lib. Job; Migne l. c. XXVIII, 1140; cf. Cassiod. l. c. 19/20. 5) In sqq. septem, quae dicuntur, artes liberales earumque elementa in sacra Scriptura ubilibet reperienda enumerantur:

apertas et breves, clausas etiam et longas, quae non nisi Spiritu saneto reserante panduntur; illie conclusiones^a, quibus proprietas rerum monstratur, argumentationes^b, quibus animi audientium concitantur ad implenda ea, quae dieuntur; illie leges sive sententiae, illie magna¹ granditer, parva summis, mediocria temperate pro-
5 muntur; illie prosopopeian, ethopeian vel omnes figuræ loquutionum, quae a rhetoribus traduntur, inveniet et plures illis augustiores, quae perceperisse se gaudebit, ad quas nec grammaticorum nec rhetorum scola pertingere potuit. Illie quoque inveniet isagogas, quae ad inquirendas res lectorem utiliter introducunt; categorias, quae predicamentorum utilitate ad investigandas res excellunt; definitiones vel
10 modos syllogismorum, quae subtili indagatione ea, de quibus dubitatur, adfirmant; topica, quae, dum sint fontes sensuum et origines dictionum, omnibus communiter, grammaticis videlicet, poetis, oratoribus vel etiam philosophis argumenta praestant, quae non solum scolastico, sed etiam vulgari et tumultuoso sermoni perpetuo coherent.
Nam quamquam tumultuosus, quamquam vulgaris sit sermo, si pro quibuslibet *vitae fol. 107.
15 utilitatibus profertur, ad topica veniet. Per ea quasi per quaedam magisteria locales regulas, quibus evagari aut non possit aut non debeat, inveniet; in illis etiam terminum, qui^c sine sensu dispendio transgredi difficile sit, se reperisse cognoscet. Et ut euncta breviter dicam, omnis sermo, nisi ad topica venerit, indefinitus procul dubio remanebit. Illic periermenias, quarum scrupulosis semitis et laciniosis diverticulis pro-
20 funditas inveniendorum sensuum dubiorumque adfirmatio invenitur quibusque syllogis-
morum vel ceterarum argumentationum silva exoritur, quae omnia proprie artis sunt dialecticæ, illie in numeris per arithmeticam artem archana sensuum profunditatesque reperiet, quoniam dicente eadem Scriptura *omnia in mensura et numero et pondere* sap. 11, 21.
Deus fecit. Illic etiam musicæ non solum consonantias instrumentaque, quibus plerique
25 sanctorum patrum usi sunt, sed etiam repertorem² inveniet. Inveniet quoque terrarum situs dimensionesque, quae proprie artis sunt geometricæ. Nec non et quorundam siderum cursus et positiones et temporum varietates, mensium^d annorumque sive horarum curricula, diem etiam^e et causam conditionis siderum, quae proprie artis sunt astronomiae, illie reperisse se studiosus quisque eognoscat.

Sed dicit forte aliquis: ‘Nec nomina principaliter disciplinarum nec uniuscuiusque discipline singillatim partes nec unius*cuinsque partis membra singillatim in sacris litteris inveniuntur’. Quibus breviter respondendum est omnia in Scripturarum sanctarum amplissimis pratis per partes inveniri posse, quae artigraphi in suorum hortorum areolis posuere. Inveniuntur, inquam³, in^b virtute sensuum, non in promulgatione verborum; in radicum profunditatibus, non in foliorum lapsibus. Sic enim in profunditate divinarum Scripturarum liberales artes ab studiosis quibusque cernuntur, sicut vina in vitibus, segetes in seminibus, frondes in radicibus, fructus in ramis arborumque magnitudines sensu contemplantur in nucleis. Est plane divina Scriptura verax, est fixa,

a) i. l. r.; deinde 5 litt. erasæ sunt V. b) i. l. r. V. c) sic V. I; i i. l. r. V. d) mensum corr. e mensum V; mensum A; emendavit Tilius. e) 9 litt. erasæ sunt V.

grammatica et rhetorica (l. 7), dialectica (l. 22), arithmeticæ (l. 22), musica (l. 24), geometria (l. 26), astronomia (l. 29). Cf. Cassiodori *De artibus ac disciplinis liberalium litt.*; Migne l. e. LXX, 1149—1219. Eiusdem *De institutione divin.* litt. c. 27; Migne l. c. 1140 sq. Augustini *De doctr. christ.* l. II, c. 27 sq., l. IV, c. 2 sq.; *praesertim* l. II, c. 42, l. III, c. 29; Migne l. e. 45 XXXIV, 55 sq. Isidori *Etymologiarum* l. I, c. 2; Migne l. c. LXXXII, 74. Cf. quae disseruimus N. A. XXXVII, 495 sq. 1) Cf. Augustini. l. c. l. IV, c. 17 sq.; Migne l. c. XXXIV, 104 sq. Cicero, *Orator* c. 29, cf. supra p. 6, l. 4. 2) I. e. Iubal; Gen. 4, 21. 3) Cf. supra p. 27, n. 3.

est casta, est caelestis magisterii instrumentum et aeterna praedicatio purissimo nitens
 Ps. 118, 105. eloquio, est lux mortalium dicente propheta: *Lucerna pedibus meis verbum tuum, Do-*
 Hebr. 4, 12. *mine, et lumen semitis meis;* est vivax et mori nesciens dicente Apostolo: *Vivus est*
Dei sermo et efficax et penetrabilior^a omni gladio ancipiit et pertingens usque ad divi-
sionem animae ac spiritus; est tenebrarum discussio Salomone adtestante, qui ait: 5
 cf. Prov. 6, 23. *Lucerna est mandatum legis et lux vitae et increpatio et disciplina;* de quo per Esaiam
 cf. Is. 26, 9. dicitur: *De nocte spiritus meus vigilat ad te, Deus, quia lux praecepta tua sunt super*
terram. Semper enim vitalia iubet, noxia prohibet, terrena removet, caelestia per-
 suadet. Est, inquam¹, fons aethereo de margine scaturiens, de quo quanto amplius
 *fol. 108. hauritur, tanto minus *expenditur, et quanto in plures partes derivatur, tanto amplius 10
 in sensibus^b augmentatur; est pecuniae marsupium, de quo nec ea, quae dantur,
 amittuntur nec diminutionem assiduus dandi usus affert, sed quanto inde amplius dandi
 devotione eicitur, tanto illud magisque completetur.

Nihil igitur horum, quae perstrinximus, sive his similium, quae brevitatis studio
 praetermisimus, in imaginibus, o imaginum adorator, o rerum insensatarum cultor, 15
 invenire posse te constat. Quae dum his omnibus meritorum^c praerogativis careant,
 dolendus potius quam mirandus es, quur eas divinae Scripturae libris, in quibus tot
 bona reperiuntur, aequiperare affectes? Tu, qui fidei tuae puritatem in imaginibus
 conservare te dicis, supplex eis adstare memento cum timiamatibus; nos praecepta
 Domini solerti indagatione perquiramus in divinę legis codicibus! Tu luminaribus per- 20
 lustra picturas; nos frequentemus divinas Scripturas! Tu fucatorum venerator esto
 colorum; nos veneratores et capaces simus sensuum archanorum²! Tu depictis demul-
 cere tabulis; nos divinis mulebamur alloquiis! Tu figuris rerum insta, in quibus nec
 cf. Ps. 113, 5-7. visus nec auditus nec gustus nec odoratus nec tactus est; nos instemus divinae legi,
 quae est inreprehensibilis, in qua testimonium Domini iustitiae sive præcepta, timor 25
 sive indicia eius inveniuntur!

*fol. 108'. Quae singula pulchre psalmographus per sep*thuam definitionis speciem, — quam
 dialectici³ cata metaforan, id est 'per translationem', vocant, eo quod rem aliquam brevi
 praeconio, quae sit, ostendit — sub senarii⁴ numeri perfectione, — qui iuxta arithmeticæ
 experientiam discipline perfectus habetur, eo quod suis partibus dimensus et his iterum 30
 in unum redactis absque ullo detrimento aut incremento sui in se reddit, — ita definitivit
 ib. 18, 8-11. dicens: *Lex Domini inreprehensibilis, convertens animas; testimonium Domini fidele,*
sapientiam præstans parvulis. Iustitiae Domini recte; laetificantes corda; præceptum
Domini lucidum, inluminans oculos. Timor Domini sanctus, permanens in saeculum
saeculi; indicia Domini vera, iustificata in semetipsa, desiderabilia super aurum et 35
lapidem pretiosum multum et dulciora super mel et favum. Quae omnia ideo senarii
 numeri perfectione decorantur, quia, quamquam quodammodo inter se distare videantur,
 singula tamen ad perfectionem legis, qua viri sancti perfecti efficiuntur, pertinent,
 c quibus, sicut uno subtracto sextus numerus minime adimpletur, ita si aliquid de-
 trahatur, perfectionis integritas mutilatur.

Lex enim inreprehensibilis est, quia perfecta veritate consistit, quae per Salvatorem 40
 Matth. 5, 17. torem non repræhensa, sed potius probatur inpleta: *Non reni;* inquit, *legem solvere,*
 sed adimplere. Et ut noscere possemus evangelium quoque legem Domini esse et duobus

a) penetrabilior om i. l. r. V. b) in sensibus superser., deinde 5 litt. erasae sunt V. c) meritorum præ i. l. r. V.

1) Cf. supra p. 27, n. 3. 2) Cf. supra p. 97, l. 22. 3) Ad sqq. usque ad p. 99,
 l. 38. cf. Cassiodori Expos. in Psalt., Ps. XVIII; Migne, Patr. Lat. LXX, 140 sq. 4) Cf.
 usque ad l. 31. Augustini De Genesi ad litteram l. IV, c. 2; Migne l. c. XXXIV, 296.

Testamentis, novo videlicet et veteri, legem consistere, *adiunxit: *Convertens animas,* Ps. 18, 8.
 quoniam veteris Testimenti pagina rigorem habet inreprehensibilis severitatis, novi
 vero convocationem et mansuetudinem, per quam errantes corriganter et ad Christi
 gratiam animarum conversio fiat. *Testimonium ergo Domini fidele,* quoniam, quae- ib.
 5 cumque pollicetur Deus, plenissima veritate complentur. Quod testimonium *sapientiam* ib.
praestat parvulis, non utique superbis nec tumida se elatione iactantibus, sed his par-
 vulis, de quibus Apostolus dicit: *Nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estote.* 1. Cor. 14, 20.
 Dat itaque testimonium Pater, dat Filius, dat et Spiritus sanctus; et sicut sunt unius
 essentiae et nature, ita etiam in reddendo testimonio sublimes. De Patre in evangelio
 10 legitur, quod testimonium de Filio perhibuerit; de Filio autem Apostolus ad Timo- cf. Matth.
 theum scribit: *Praecipio tibi coram Deo, qui vivificat omnia, et Christo Iesu^a, qui testi- 3, 17.*
 monium reddidit sub Pontio Pilato; de Spiritu quoque sancto idem Apostolus dicit:
Nam et ipse Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro. Iustitiae itaque Domini recte 1. Tim. 6, 13.
 ideo dicuntur, quia non aliter cognoscitur fecisse quam docuit, nec aliud illi in ore,
 15 aliud in opere est. *Laetificantes sunt corda,* quia iustorum mentes aeternorum praec- ib.
 miorum conlatione demulcent. Quorum praemiorum perceptione confusus erat ille, qui
 dicebat: *De reliquo reposita est mihi corona iustitiae, quam reddit mihi Dominus in* 2. Tim. 4, 8.
illa die, iustus index. **Nam praeceptum Domini recte lucidum dicitur, sive quia a Putre* *fol. 109'.
luminum procedit, sive metonomice, quod lucidos officiat. Inluminat etiam oculos, Ps. 18, 9.
 non
 20 carnales, quos nobiscum animantia communes habere noseuntur, sed interiores, qui divini
 muneris iubare spiritualiter perlustrantur. *Timor autem Domini sanctus, permanens in* Ps. 18, 10.
saeculum saeculi: mista est cum pavore dilectio, quae usu saeculari reverentia nuncu-
 patur. In omni ergo sanctitate versatur, qui suum iudicem et timere cognoscitur et
 amare. Inter timorem namque Domini et formidinem humanam hoc interest, quod
 25 formido humana cum tempore commutatur, — de ea, ni fallor¹, dictum est: *Perfecta* 1. Iob. 4, 18.
caritas foras mittit timorem —, timor autem Domini a proprio statu nulla temporali
 conversione mutatur, sed in id ipsum sinceritate bonę conscientię perseverat. Porro
iudicia Dei, quae et vera et iustificata in semetipsa a propheta describuntur, mandata Ps. 18, 10.
 sunt eius, quae in veteri et novo Testamento conscripta habentur, quia revera ex
 30 iudicio sunt prolata. *Vera,* inquam¹, metonomice, et *iustificata*, quia veraces et iustifi-
 catus observatores suos efficiunt. Inter iudicium tamen Dei et iudicia eius hoc interest,
 quod iudicium numero singulari illud generale examen est, iudicia vero eius numero
 plurali sacramenta sunt, quae in duabus Testamentis, non in imaginibus nec in pie- *fol. 110.
 turis inveniuntur. Quae idem psalmographus per schema, quod Grce auxesis, id est
 35 augmentum, eo quod paulatim ad superiora concreseat, ita expressit dicens: *Desidera-* ib. v. 11.
bilia super aurum et lapidem pretiosum multum et dulciora super mel et favum. Sicut
 enim lapides pretiosi auro praeferruntur in pretio, ita nimis auro et lapidis pretio
 mel et favum dulcedine praefertur. Per² hanc enim figuram idem psalmista
 susceptorem suum, gloriam etiam et exaltantem caput suum Dominum esse decantat
 40 dicens: *Tu autem, Domine, susceptor meus es, gloria mea, et exaltans caput meum,* et ib. 3, 4.
 Apostolus ait: *Quis nos separabit a caritate Christi? tribulatio? an angustia? an per-* Rom. 8, 35.
secutio? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius? in qua per augmenta no-
 minum rei magnitudo sensim succrescit. Cui quamquam vicina sit figura, quac Grece

a) ihesu VA unico loco sic scr.

45 1) Cf. supra p. 27, n. 3. 2) Ad sq. usque ad p. 100, l. 8. cf. Cassiodori Expos. in
 Psalm., Ps. III; Migne l. c. LXX, 44. Augustini De doctrina christiana l. IV, c. 7; Migne
 l. c. XXXIV, 93.

climax, Latine gradatio dicitur, quando positis quibusdam gradibus sive in laude sive in vituperatione semper adereseit, ab ea tamen plurimum distat, quod auxesis sine ulla iteratione nominum rerum proeurrat augmenta, climax vero postremum verbum, quod est in primo commate positum, in sequenti membro modis omnibus repetit sieque Rom. 5, 3-5. velut eatena aliud semper in alio neetitur, ut est illud Apostoli: *Scientes, quod tribulatio 5 *fol. 110^c. patientiam operatur, *patientia probationem, probatio spem; spes autem non confundit;* ib. 8, 29, 30. item illud: *Nam quos praeescivit et praedestinavit, eos et rocarit; et quos rocarit, illos et iustificavit; quos autem iustificavit, illos et glorificabit.*

Nam si forte tu, amator vel potius adorator imaginum, interiore pectoris raneore submurmures dicens: ‘Quid necesse est tantum per sehemata evagari?’ cognoscet ea 10 nobis amabiliora imaginibus sive pictis tabulis tuis esse et ideo tantum in illis [nos]^a evagatos esse. Has etenim dulcedines, has refectiones in Scripturis sive in Scripturarum sehematibus nos sive ceteros Scripturarum amatores reperire cognosce, quas tu sive soei tui in figuris, neque in tabulis, in quibus cordis tui puritatem servare te dieis, penitus non reperies. 15

XXXI. Quod eontra Dominicae voeis imperium faciunt hi, qui parentes suos anathematizant¹, et, si secundum eorum opinionem predecessores eorum heretici fuere, isti ab hereticis geniti, doeti et consecrati sunt; sive: De non iudicandis his, qui de saeculo recesserunt; vel: Quantum istorum 20 error a parentum errore dissentiat, cum videlicet illi imagines frangere, isti adorare censuerint.

Denique illi, qui eas corpori et sanguini Dominie coequare praesumunt², tanto *fol. 111. *illarum instigantur amore, ut etiam parentes suos, qui eas sprevisse noseuntur, anathematizare non dubitent errorem errori neetentes, eum videlicet et illis incongruam 25 et inordinatam exhibeant adorationem et his, vel a quibus per earnis materiam propagati sunt, vel hos^b, per quorum consecrationem et baptismi saeramentum et eetera^c charismata^d sumpsere, inopportunam ingerant exseerationem. Nam si secundum illorum vesaniam omnes imaginum adoratione earentes heretici sunt, constat maiores corum, qui eas non adoravere, hereticos fuisse. Qui si heretici fuere, neque consecrationes 30 faciendi neque manus inponendi potestatem habuerunt. Qui si hanc non habuerunt, hi, qui ab eis hanc se accepisse putant, neque consecrationem neque manus impositionem habent. Item si predecessores eorum, ut illi aiunt^e, anathematis colligatione digni fuerunt, ligandi solvendique potestatem non habuerunt. Quam si non habuerunt, omnia, quaecunque ab eis in ecclesia gesta sunt, cassanda sunt. Si omnia abnuenda 35 sunt, gradus et ordinationes abnuendi sunt. Si igitur predecessores illorum anathematis colligatione digni fuerunt, istorum gradus et ordinationes cassanda sunt. Non enim seismaticeis et anathematis vineulo conligatis ligandi solvendique, sed idoneis et catholicae potestatem a Domino legimus esse concessam. Parentibus *interea honorem inpendendum non solum legalis, prophetica et apostolica, verum etiam evangelica ad- 40 monitio doceat dicente Domino: *Honora patrem tuum et matrem tuam.* Qui enim et per paginam veteris Instrumenti et per sui corporis praesentiam hoc salutare pre-

^a cf. Matth. 18, 18.

^b cf. Ex. 20, 12.
^c cf. Exclus. 7, 29.
^d Eph. 6, 2.
^e Matth. 15, 4.

a) deest VA. b) sic VA; del. videtur. c) 2 vel 3 litt. erasae sunt V. d) 13 vel 14 litt. erasae sunt V.

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actionibus I, VI—VIII; Mansi XII, 1016; XIII, 206 sq.*
375. 398. 403. 411. 415. — *Responsio Hadriani MG. l. c. p. 38, c. LI.* 2) Cf. supra II, 45
c. 27 (p. 87). 3) Cf. Mansi XIII, 398; cf. supra n. 1.

ceptum contulit, idem Mosaico ore promulgavit dicens: *Benedictus, qui honorat patrem suum et matrem suam;* et c^o contrario: *Maledictus, qui non honorat patrem suum et matrem suam.*

Unde perpendendum est et magnopere animadvertisendum, quantae sit arrogantiae 5 quantaeque temeritatis et, ut ita dixerim¹, sceleris parentes anathematizare, si ille maledictioni subiacet, qui eos convincitur non honorare. Nam cum lex dieat: *Non reveles turpitudinem patris tui* et Apostolus: *Fili, obedite parentibus vestris,* isti utriusque praecepto reluctari videntur, cum nec turpitudinem eclarere nec honorem nituntur impendere. Sacri igitur canones de non contempnendis parentibus omni occasione 10 seclusa, hanc videntur protulisse sententiam: *Quicunque filii a parentibus sub pretextu divini cultus abscedunt nec debitam reverentiam dependunt illis, anathema sint.* Si vero hi, qui eis debitam reverentiam non impendunt, anathematizantur, quo putas damnationis vinculo, qui eos anathematizant, connectantur? Saluberrimus namque a sanctis 15 parentibus ecclesiis traditus ^{*fol. 112.} usus est pro defunctorum spiritibus Dominum deprecari; quem nos cum sanctis, omni^a, catholica et universalis ecclesia amplectentes non solum pro nostrorum parentum, verum etiam pro amicorum fidelium, qui nos in pace Domini 20 nica praecesserunt, spiritibus clementissimam Domini pietatem exposcimus. Cui venerande et ecclesiasticae constitutioni non medio criterio contraire videntur, qui defunctorum parentum spiritus non orationibus adiuvare, sed anathematis vinculo configare 25 nituntur; et qui orare etiam pro inimicis apostolice eruditio documento iubentur, pro suis hoc facere parentibus reluctantur. Nos nostris secundum ecclesiasticum usum per orationum et elemosynarum instantiam deposcimus veniam, illi suis per inanum conciliorum conventus exoptant poenam. Nos nostris quietem exposcimus per missarum solemnia, illi suis ingerunt convicia per inordinata concilia. Nos nostrorum^b memoriam facimus in oratione, illi suis anathema iaciunt cum quadam^b abdicatione. Nos 30 nostrorum spiritus requie potiri oramus in sinu Abrahae, illi suorum optant daunari animas cum Arrio, Sabellio, Dioscoro, Nestorio et Euticete. Nos nostros conlocari postulamus parentes inter agmina beatorum, illi suos inter obstinatas turbas hereticorum.

35 Quacum ita se habcent, constat eos duplex in hac parte patrare deliquium, cum et parentibus honorem derogent contra Dominicac ^{*fol. 112'.} *vocis imperium et contra Apostoli sententiam his, qui a seculo migraverunt, temerarium conentur inferre iudicium. Quod non sit ergo temere iudicandum de his, qui iam ex seculo migraverunt, vel de rebus ad Deum solum pertinentibus, haec est beati Pauli sententia: *Nemo Rom. 14,7-13.* nostrum sibi vivit, et nemo sibi moritur. Sive enim vivimus, Domino vivimus; sive morimur, Domino morimur. Sive enim vivimus, sive morimur, Domini sumus. In hoc enim Christus resurrexit a mortuis, ut et^c vicorum et mortuorum dominetur. Tu autem quid iudicas fratrem tuum, aut quare spernis fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal Dei. Scriptum est enim: Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectet^d omne et. Is. 45, 23. genu, et omnis lingua confitebitur Deo. Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Non ergo amplius iudicemus; sed hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculum fratri vel scandalum. De qua re etiam sanctae ecclesiae Romanae antestes

a) superscr. V. b) i. l. r.; deinde 2 vel 3 litt. erasae sunt V. c) superscr. V. d) sic VA.

1) Cf. p. 27, n. 3. 2) Concilii Gangrenensis can. XVI; quem citat auctor ex collectione 45 Dionysio-Hadriana q. v. (Migne, Patr. Lat. LXVII, 159), non ex Hispana q. v. (Migne l. c. LXXXIV, 114).

cf. canon missae.

Anastasius Anastasio imperatori sic perhibetur scripsisse¹: *Ne quod sit in hoc offendiculum in ecclesia, dum, quod facere non possumus, de his, qui iam transierunt, iudicare conemur, obserrandum esse tranquillitas tua cognoscat.* Quia ergo nec filiis parentes inhonorandi nec a viventibus mortui temere iudicandi sunt, divinarum Scripturarum paginis prolatum est.

Nunc mentis oculo sollicite intuendum est, quantum in supra memoratarum imago*n*inum abolitione vel veneratione filiorum error a parentum errore dissentiat, cum utrimque sibi et istorum et illorum error repugnare non desinat. Illi enim eas convellendas atque contemnendas esse censuerunt ab ecclesia perpetua abdicatione, isti eas non solum habendas, verum etiam venerandas student subpli adoratione. Illi ¹⁰ eas mancipavere crepitantibus ignibus, isti honorant odoriferis timiamatibus. Illi eas effugiebant etiam cernere, isti non cessant amplecti. Illi effodere ad ornamentum ecclesiae ab antiquis constitutas in parietibus, isti nuper conditas oblatis perlustrant luminaribus. Illi cas studebant prorsus abominari, isti sanciunt omnino osculari. Illi anathematizabant habentes, isti e contrario non adorantes. Quae duo mala cum ¹⁵
^{Num. 21, 22.} alterutrum sibi contraria sint et a recto tramite remota, restat nobis, ut *viam regiam*
^{cf. Is. 30, 21.} secundum Apostolum² gradientes *neque ad dexteram neque ad sinistram declinemus*, ut nec cum illis prorsus abolendas diiudicemus nec cum istis adorandas decernanias, sed solum Deum adorantes et eius sanatos venerantes secundum antiquam patrum et ecclesiasticam traditionem eas in ecclesia in ornamento et memoria rerum gestarum, ²⁰ si libet, habeamus, et cum iustitia³ hinc severitatem, illinc adolationem contempnentes, cum prudentia hinc versutiam, illinc hebitudinem declinantes, cum temperantia hinc libidinem, illinc insensibilitatem spernentes, cum fortitudine hinc timiditatem, illinc audaciam abiicientes cum sanctis patribus, qui eas in ornamento solummodo esse ²⁵
^{*fol. 113v.}
^{cf. Ps. 118, 32.} ecclesiae siverunt, istis hinc adorantibus, illis illinc abominantibus postpositis *viam*
^{Ioh. 14, 6.} *mandatorum* Domini teneamus, qualiter ad eum, qui est *via, veritas et vita*, ipso opitulante pervenire valeamus.

EXPLICIT LIBER SECUNDUS.

INCIPIT PRAEFATIO LIBRI TERTII.

Constat huius nostri operis stilum sive in superioribus, qui iam Deo annuente ³⁰ digesti sunt, libris sive in praesenti, in cuius inceptionis adorimur articulo, sive etiam in eo, quem postinodum Domino opitulante digesturi sumus, adversus eorum insaniam vigilare, qui quamquam diversis temporibus diversisque voluntatibus synodos, aut ut abdicari aut ut adorari imagines in ecclesia censeant^a, adsolent adgregari.

Et^b quoniam illius insanies scriptura^b, quam^c inani desiderio septim^d synodi ³⁵ vocabulo censeri ambiant^d, proprietum sensuum erroribus quasi membris concreta et divinae legis testimoniorum incompetenter sibi adhibitorum commatibus quasi quibusdam pinnis cernitur esse suffulta, libuit nobis in praecedentibus libris pinnarum subsidia ei, quibus incassum fulciri arbitratur, demere, in sequentibus vero eam vanorum conpage

a) 10 litt. erasae sunt V. b) et — scriptura i. l. r. V. c) 5 litt. erasae sunt V.

40

1) Jaffé-Kaltenbrunner nr. 744; Andreas Thiel, *Epistolae Rom. Pontif.* (Brunsbergae 1868) II, 616, c. 2. 2) Quem dictum Apostoli auctor laudare velit, nescio; similia leguntur 1. Tim. 5, 21 et Hebr. 12, 13. Cf. praeterea Hieronymi Comment. in Isaiam l. XVI, c. 57; Migne, Patr. Lat. XXIV, 573/4. Cf. etiam supra p. 4, l. 44; p. 5/6, l. 29/1; p. 83, l. 37; infra p. 125. 3) In sequentibus virtutes quattuor cardinales enumerantur. 4) Mansi XII, 473.

45

membrorum, *quibus subsisteret se posse suspicatur, destituere, ut praecedentes ab ea pinnarum remigia auferant, sequentes eius artus frustatim^a dirimant, praecedentes eam volatu, sequentes privent gressu, ut videlicet — spiritalis intellegentiae ense^b divini eloquii pinnis, quibus enormiter vehi putabatur, abscisis et propriis sensibus, a quibus violenter in aliis peregrinari compellebantur, restitutis et catholicae fidei fortis et inexpugnabilis pugni impulsione quassatis vacuarum et ratione parentium adscriptionum acervis — et congruis sensibus et divinorum apicum testimoniis carens omnibus appareat enervata. Quae non ab omnibus creditur esse digesta, quoniam quidem, dum suorum intentat auctorum^c in sublime laudis insigne efferre, prosperitatem rerum domesticarum civili¹ non formidat certamine perturbare; dumque pessum ad quarundam rerum interdictam cives adorationem provocat, civium in se domestica arma territat et spiculorum iactus, quibus et libertas debuit tueri et hostili globo obniti, in indigenas pro dolor compellit intorqueri.

Hanc igitur non versutis cavillationibus, non forensi facundia, non procul a causa vagantibus loquutionum faleris, non lepore lenociniosi coturni, non callidac exsequutionis nodosis argumentationibus iactanter enervare decrevimus, sed purę ac simplicis orationis ambitu divinorum eloquiorum tenacibus nervis concreto et sanę sobrieque doctrinae *eloquentia colorato, qui elationis ostentatione carens ecclesiae sanctae potius ^{*fol. 114'.} profectus amator, quam suae vel nostrae sit ventosę laudis sectator.

Quoniam igitur in praesentis libri textu, in quo nunc adoriri nos liquet, illorum sententias discutientes, qui aliter quaedam, quam a sanctis patribus tradita sunt, in sua synodo posuere, de fide quodammodo disputaturi sumus, ordo exposcit, ut primum nostrae fidei fundamentum iaciamus, hoc videlicet, de quo ait Apostolus: *Fundamentum enim aliud ponere nemo potest praeter id, quod positum est, quod est Christus Iesus.* Cuius venerandę fidei sinceritatem mox ut, sicut corde credimus, ore ^{cf. Rom. 10, 10.} protulerimus et tanti fundaminis firmitate futuri operis primordia munierimus, liberius nostra fabrica surgens rectius solidiusve struatur et illorum, sieubi minus recte minusve solide surrexerit, facilius deiciatur.

Quia ergo primum nos munire nostraque firmare et post contra adversa consoligere et oppositis resistere debemus, non solum sacrarum litterarum perdocemur documentis, sed etiam ipsius Romani auctoris eloquii monemur institutis, qui ait: *Argumentandum² est ita, ut primum nostra firmemus, dehinc adversa confringamus.*

EXPLICIT PROLOGUS.

INCIPIUNT CAPITULA LIBRI TERTII.

I. Confessio fidei catholice, quam a sanctis patribus accepimus, tenemus et puro corde credimus.

*II. Quod Tarasius ab errore errorem linire conatus sit et ab aegritudine ad aegritudinem dilapsus sit, cum videlicet^d ex^e laico conversus repente^f ad episcopatum promotus nititur hoc emendare in imaginum adoratione, quod admisit in repentina^f consecrationis susceptione.

III. Utrum Tarasius recte sentiat, qui Spiritum sanctum non ex Patre et Filio secundum verissimam sanctae fidei regulam^g, sed ‘ex Patre per Filium procedentem’ in suae credulitatis lectione profiteatur?

a) corr. e frustratim, ut videtur manu l. V. b) esse A. c) excidisse videtur vanitatem vel simile aliquid. d) marg. adscr. V. e) ex — repente i. l. r. V. f) i. l. r. V. g) superscr. eadem manu loco confessionem V.

1) Cf. supra p. 1, l. 13; p. 83, l. 35 sq. 2) Cicero, *De oratore* l. II, c. 19. Cf. Isidori *Etymol.* l. II, c. 7; Migne, *Patr. Lat.* LXXXII, 128.

IV. Utrum Theodorus, episcopus^a Hierosolymorum, reete sentiat, qui, cum ‘Patrem sine principio penitus et sempiternum’ se eredere dixerit, Filium nescio sub qua ambage verborum ‘non aliud principium quam Patrem agnoseentem et ex ipso subsistetiam habentem’ professus est?

V. Quod idem Tarasius non reete Spiritum sanetum ‘contribulum Patri et Filio’ ⁵ dixerit, eum sufficeret dieere ‘eoaeatum, consubstantiale eiusdemque essentiae et naturae’.

VI. De eo, quod Basilius, Anehirę episeopus, in suae fidei lectione post confessionem Patris et Filii et Spiritus sancti imaginum et lipsanorum oseulationem et adorationem inseruerit, fidem se habere dieens partipare ipsis^b sanetificatione, remissionem vero peccatorum sive earnis resurrectionem seu vitam futuram omnino taeuerit.

VII. De eo, quod Theodosius, Amori episeopus, desidiose fidem sanetae et unieę Trinitatis taeuerit, de imaginibus vero ineaute et extraordinarie dixerit: ‘Confiteor et promitto et suseipio et oseulor et adoro imagines’; et post pauca: ‘Qui non ^{*fol. 115v.} instruunt diligenter omnem Christo dilectum ‘populum adorare^c et venerari saeras et honorandas imagines omnium sanctorum, qui a seculo Deo plaeuerunt, anathema’.

VIII. Quod pene de omnium fide ambigitur, cum Spiritum sanetum quidam a Patre tantum, quidam vero neque a Patre neque a Filio proeedentem confessi sunt.

IX. De eo, quod, si forte aliquis error in praefatorum episeoporum sententiis de fide prolatis indiseussus remanserit, propter difficultatem et enormitatem sermonis ²⁰ illorum remanebit, qui plerumque tanta ignavia obsitus est, ut, quid significare velit quive sensus in eo intellegendus sit, minime pateat.

X. Ridiculose et pueriliter dietum in sententia fidei Theodori episeopi^d: ‘Mirabilis Deus in sanitatis suis, et continuo: Sanctis, qui in terra sunt eius, mirificavit omnes voluntates meas inter illos’, tamquam hie versieulus illum priorem subsequatur. ²⁵

XI. Quod inutiliter et incaute Gręci eeclesiam eatholieam anathematizare eonati sint in eorum synodo, eo quod imagines non adoret, cum utique prius debuerint omnino scrutari, quid uniuseuiusque partis eeclesia de hac causa sentire vellet.

XII. Quod magna ex parte mansuetudinem et patientiam abiecerunt in non continendo os suum et inordinate loquendo. ³⁰

XIII. Quia mulier in synodo doeere non debet, sieut Herena in eorum sinodo fecisse legitur.

XIV. Contra eos, qui dieunt: ‘Dei cooperantes nos direximus congregare vos’; sive: ‘Congregavit vos Deus consilium proprium statuere volens’.

^{*fol. 116.} XV. Contra eos, qui dicunt: ‘Si enim imperiales effigies et imagines emissę^e in ³⁵ civitates et provincias obviabunt populi cum eęreis et timiamatibus, non cęre^f perfusam tabulam honorantes, sed imperatorem, quanto magis oportet et in eeclesiis Christi de pingi imagines Salvatoris nostri Dei et intemeratę matris eius et sanctorum omnium!’. ⁴⁰

XVI. Contra eos, qui dicunt, quod imaginis honor in primam formam transit.

XVII. Quod infuste et praecepitanter sive insipienter Constantinus, Constantiae ⁴⁰ Cypri episeopus, dixit: ‘Suseipio et amplector honorabiliter sanetas et venerandas imagines et^g quae^g secundum servitium adorationis, quae^h substantiali et vivifieatrie Trinitati^b emitto; et qui sic non sentiunt neque glorificant, a saneta, eatholiea et apostolica eeclesia segrego et anathemati submitto et parti, qui abnegaverunt inearnatam et salvabilem dispensationem Christi, veri Dei nostri, emitto’. ⁴⁵

a) 4 vel 5 litt. antea erasae sunt; corr. ut videtur ex archiepiscopus V; cf. n. d; p. 18, l. 21. et p. 81, l. 44. b) i. l. r. V. c) adorari VA; emendavi. d) archi manu 4. del. V; cf. n. a. e) emissas recte *infra* p. 133. f) cera *infra* p. 133. g) et quae V; et que A, deest recte *infra* p. 138 VA; an leg. atque? cf. ib. n. 2. h) quod recte *infra* p. 138.

XVIII. Quod Eutimius, Sardensis episcopus, a prefati Constantini errore non multum dissentit in eo, quod ait: ‘Ex toto corde suscipio venerandas imagines eum condecenti honore et amplectibili adoratione. Illos enim, qui aliter aut contrarie sentiunt aut dogmatizant contra saeras imagines, alienos catholieae ecclesiae deputans et praedicio et hereticos adnuntio’.

XIX. Inutile et dementia prolatum et risu dignum dictum Agapii, Caesareę Capadociae episeopi, reprehenditur in eo, quod dixit: ‘Scriptum est in nostris divinis Scripturis’.

XX. De eo, quod Iohannes præsbiter Theodosio^a, abbate monasterii sancti^b Andreæ, recitante verba Iohannis Crisostomi et dicente: ‘Vidi angelum in imagine *fol. 116v. persequentem barbarorum multitudinem’, dixit: ‘Quis est iste angelus, nisi de quo scriptum est: Quoniam angelus Domini percussit centum octaginta quinque milia Assiriorum in una nocte in eireitu Hierusalem exercitantium?’

XXI. Quod nulla auctoritate vigeat neque in nullo autentieorum librorum reperiatur, quod illi dieunt per imaginem cuiusdam Polemonis quandam ab adulterii perpetratione coereitum fuisse: quod quidem aequare nituntur miraculo, quod fimbria Dominie^c vestimentis^e actum est, quam mulier contingens exoptatam recepit sanitatem.

XXII. Quod indicees, qui in praefata synodo fuerunt, insolenter et incongrue artem pectoriam extollere conati sunt dicentes: ‘Pia enim est ars pectoris, et non recte eam quidam insipienter detrahunt; ipse enim Pater pictorem pie agentem commendat’.

XXIII. Inutile et mendacio plenum dictum Iohannis præsbiteri et legati Orientalium dicentis: ‘Non contraeunt pictores Scripturis; sed quicquid Scriptura dicit, haec demonstrant, quatenus concordes sunt Scripturarum’.

XXIV. Quod non sunt coaequandae imagines reliquiis sanctorum martyrum et confessorum, ut illi in sua erronea synodo facere nituntur, eo quod reliquiae aut de corpore sint aut de his, quae in corpore, aut de his, quae circa corpus eiusdem sancti fuerunt, imagines vero nec in corpore nec circa corpus fuisse vel fore creduntur illis, quibus adscribuntur.

*XXV. Quod non ideo adoranda sunt imagines, quod per eas, ut illi dieunt, *fol. 117. nonnulla signa demonstrata fuisse putentur, cum tamen non omnes res adorentur, per quas vel in quibus miracula apparent.

XXVI. Quod Theodorus, Mirenensis episcopus, ridiculose et pueriliter egerit, qui, ut imaginum adorationem adstrueret, somnia archidiaconi sui in eadem synodo retulit.

XXVII. Quod, cum Dens inlocalis sit, illi minus docte dixerunt: ‘Veneramur et adoramus sicut locum Dei’.

XXVIII. Inutile et demens et errore plenum dictum, quod dieunt: ‘Qui Deum timet, honorat omnino, adorat et veneratur sicut Filium Dei Christum Deum nostrum et signum erueis eius et figuram sanctorum eius’.

XXIX. Dimentissimum et ratione carens dictum Iohannis presbyteri Orientalium in eo, quod ait, quod ‘non adsistente imperatore imago eius honoratur, non enim in honoratur; quatenus et nunc Dominatorem omnium Iesum Christum visibiliter nobis non apparentem — invisibilis enim est carnalibus nostris oculis, sicut enim Dens ubique inest — honorandam eius imaginem sicuti et imperatorem Pater sensit’.

a) i. l. r. V.   b) sanetae V.I; em. sec. textum infra p. 143.   c) sic V.I; vestis recte infra p. 145.

XXX. De co, quod apochrifas et derisione dignas nenia suis loquutionibus interposuerunt.

XXXI. Deliramentum errore plenum, quod de retruso quodam dixerunt, qui daemoni iurasse et idipsum iuramentum irritum fecisse perhibetur, cuius abbas non mediocriter delerasse dinoscitur dicens ei commodius esse omnia in civitate lupanaria 5 ingredi, quam abnegare adorationem imaginis Domini aut eius sanctae genitricis.

EXPLICIUNT CAPITULA LIBRI TERTII.

INCIPIT LIBER TERTIUS.

*fol. 117'. I. *Confessio¹ fidei catholicae, quam a sanctis patribus accepimus, tenemus et puro corde credimus.* 10

Credimus^a in Deum Patrem omnipotentem, cunctorum visibilium et invisibilium conditorem.

Credimus et in Dominum nostrum Iesum Christum, per quem omnia creata sunt, verum Deum, unigenitum et verum Dei Filium, non factum aut adoptivum, sed genitum et unius cum Patre substantiae, atque ita per omnia aequalem Deo Patri, ut nec tempore 15 nec gradu nec potestate esse possit inferior; tantumque esse confitemur illum, qui est genitus, quantus est ille, qui genuit. Non autem, quia dicimus genitum a Patre Filium, divinae et ineffabili generationi aliquod tempus adscribimus, sed nec Patrem aliquando coepisse nec Filiuni. Non enim aliter confiteri possumus aeternum Patrem, nisi confiteamur etiam coaeternum Filium; ex Filio enim Pater dicitur, et qui semper Pater fuit, semper 20 habuit Filium.

Credimus et in Spiritum sanctum, Deum verum ex Patre procedentem, aequalem per omnia Patri et Filio voluntate, potestate, aeternitate, substantia. Nec est prorsus aliquis in Trinitate gradus, nihil, quod inferius superiusve dici possit; sed tota deitas sui perfectione aequalis est, ut exceptis vocabulis, quae proprietatem personarum indicant, 25 quicquid de una persona dicitur, de tribus dignissime possit intelligi. Atque ut confundentes Arrium unam eandemque dicimus Trinitatis esse substantiam et unum in tribus personis fatemur Deum, ita impietatem Sabellii declinantes tres personas expressas sub proprietate distinguimus, non ipsum sibi Patrem, ipsum sibi Filium, ipsum Spiritum sanctum esse dicentes, sed aliam Patris, aliam Filii, aliam Spiritus sancti esse personam. Non enim nomina tantummodo, sed etiam nominum proprietates, id est personas vel, ut Graeci exprimunt, hypostasis, hoc est subsistentias, confitemur. Nec Pater Filii aut sancti Spiritus personam aliquando excludit; nec rursus Filius aut Spiritus sanctus Patris nomen personamque recipit, sed Pater semper Pater est, Filius semper Filius, Spiritus sanctus semper Spiritus sanctus. Itaque substantia unum sunt, personis ac 35 nominibus distinguuntur.

Ipsum autem Dei Filium, qui absque initio aeternitatem cum Patre et Spiritu sancto possidet, dicimus in fine saeculorum perfectum naturae hominem suscepisse ex Mariu semper virgine et Verbum carnem esse factum assumendo hominem, non per-

a) excepta prima voce Credimus — in qua littera C formam quadratam habet — totum capitulum 40 super rasura scriptum est manu 3. Inter folia 117 et 118 duo alia excisa sunt V.

1) *De hac confessione v. infra p. 108, n. 1.*

mutando deitatem; nec, ut quidam sceleratissime opinantur, Spiritum sanctum dicimus fuisse pro semine, sed potentia ac virtute Creatoris operatum.

Sic autem confitemur in Christo unam Filii esse personam, ut dicamus duas perfectas atque integras esse substantias, id est deitatis et humanitatis, quae ex anima continetur et corpore. Atque ut condempnamus Fotinum, qui solum et nudum hominem confitetur in Christo, ita anathematizamus Apollinarem et eius similes, qui dicunt Dei Filium minus aliquid de humana suscepisse natura et rel in carne vel in anima vel in sensu adsumptum hominem his, propter quos adsumptus est, fuisse dissimilem, quem absque sola peccati macula, quae naturalis non est, nobis confitemur esse conformem.

¹⁰ *Illorum quoque similiter execratur blasphemiam, qui novo sensu asserere conantur a tempore susceptae carnis omnia, quae erant deitatis, in hominem demigrasse et rursum, quae erant humanitatis, in Deum esse transfusa, ut, quod nulla *unquam heresis^a dicere *fol. 118*. ausa est, videatur hac confusione utraque exinanita substantia, scilicet deitatis et humanitatis, et a proprio statu in aliud esse mutata, qui tam Deum imperfectum in Filio quam hominem confitentur, ut nec Deum vere nec hominem tenere eredantur. Nos autem ita dicimus susceptum a Dei Filio passibile nostrum, ut deitas inpassibilis permaneret. Passus enim Filius non putative, sed vere^b omnia, quae Scriptura testatur, id est esuriem, sitim, lassitudinem, dolorem, mortem et caetera huiusmodi; secundum illud passus est, quod pati poterat, id est non secundum illam substantiam, quae adsumpsit, sed secundum illam, quae adsumpta est. Ipse enim Dei Filius secundum deitatem suam inpassibilis est ut Pater, inconpraehensibilis ut Pater, invisibilis ut Pater, ineonvertibilis ut Pater. Et quanris propria persona Filii, id est Dei Verbum, suscepit passibilem hominem, ita tamen eius habitatione secundum suam substantiam deitas Verbi nihil passa est, ut tota Trinitas, quam inpassibilem necesse est confiteri. Mortuus est ergo Dei Filius secundum Scripturas iuxta id, quod mori poterat. Resurrexit tertia die, ascendit in coelum, sedet ad dexteram Dei Patris manente ea natura carnis, in qua natus et passus est, in qua ctiam surrexit. Non enim exinanita est humanitatis substantia, sed glorificata et^c in aeternum cum deitate mansura. Accepta ergo a Patre potestate omnium, quae in caelo sunt et in terra, venturus est ad iudicium vivorum ac mortuorum, ut et iustos remuneret et puniat peccatores.*

Resurrectionem carnis ita credimus, ut dicamus nos in eadem, in qua nunc sumus, veritate membrorum esse reparandos, qualesque semel post resurrectionem fuerimus *fol. 119*. effecti, in perpetuo mansuros. Unam esse vitam sanctorum, sed praemia pro labore diversa; c contrario pro modo delictorum peccatorum quoque esse supplicia.

³⁵ *Baptisma unum tenemus, quod hisdem sacramenti verbis in infantibus, quibus etiam in maioribus [asserimus]^d esse celebrandum.*

Hominem, si post baptismum lapsus fuerit, per paenitentiam credimus posse salvare.

Norum et vetus Testamentum recipimus in eo librorum numero, quem sanctae catholicae ecclesiae tradidit auctoritas.

Animas a Deo dari credimus, quas ab ipso factas dicimus, anathematizantes eos¹, qui animas, quasi partem Dei, divinae dicunt esse substantiae. Eorum² quoque condemnamus errorem^e, qui eas ante peccasse vel in cælis conversatas fuisse dicunt, quam in corpora mitterentur.

⁴⁵ a) haereses A. b) i. l. r. V. c) deest A. d) deest VA; supplevi secundum textum Baronii; cf. p. 108, n. 1. e) i. l. r. V.

1) I. e. Manichæos et Priscillianistas. 2) I. e. Origenistarum.

Exsecramur etiam eorum blasphemiam, qui dicunt impossibile aliquid homini a Deo esse praeceptum, et mandata Dei non a singulis, sed ab omnibus in commune posse servari, vel qui primas nuptias cum Manicheo aut secundas cum Catafrigis dampnent.

Anathematizamus etiam illos, qui Dei Filium necessitate carnis mentitum esse dicunt, et eum propter adsumptum hominem non onus facere potuisse, quae voluit. 5

Ioviniani quoque dampnamus heresim, qui dicit nullam in futuro meritorum esse *fol. 119^r. distantiam nosque eas ibi habituros virtutes, quas hic habere neglexerimus.

Liberum sic confitemur arbitrium, ut dicamus nos semper Dei indigere auxilio, et tam illos errare, qui cum Manichaeo dicunt hominem peccatum ritare non posse, quam illos, qui cum Ioviniano asserunt hominem non posse peccare. Uterque enim tollit arbitrii libertatem. Nos vero dicimus hominem semper et peccare et non peccare posse, ut semper nos liberi confiteamur esse arbitrii. 10

Hace est catholieae traditionis fidei vera integritas, quam sineculo corde eredimus et fatemur et in hoc opere beati Hieronimi¹ verbis expressam taxavimus. Haec est vera fides, hanc confessionem conservamus atque tenemus. Quam quisque ineonvulse 15 et intemerate custodierit, perpetuam salutem habebit^a.

II. Quod^b Tarasius ab errore errorem linire conatus sit et
 *fol. 120. **quod ab aegritudine ad aegritudinem dilapsus sit, *eum videlicet repente ex laico conversus et ad episcopatum promotus nititur hoc emendare in imaginum adoratione, quod 20 admisit in repentina consecrationis susceptione^c.**

Peritorum vetus iste medicorum mos est, sic unius aegritudinis molestiis medicaminibus cerebris curando instare, ut tamen alterius pestis nequitiae non videatur^e ad minicula prestatore, quoniam quaedam res, sicut unius vires extenuant, ita exhibitet alterius viribus alimenta ministrant; et spiritalis vineae cultorum est sic quorundam 25 convellere vitiorum stirpes, ut tamen aliorum nullis convalescant incrementis radices, quoniam quorundam vitiorum pestifera plantatio aliorum abolitione vitiorum inoleseit sieque alieni pesti subsidia praebens agro mentis officit, quae per se officere non valens suis viribus extirpata fatesit. Quorum utrorumque praestantibus moribus, sive peritorum medicorum sive spiritalium cultorum, non mediocreiter Tarasius prohibetur ob- 30 niti, qui per rem penitus interdictam et nullatenus proficien tem nititur emendare rem penitus interdictam et prorsus officientem. Et veluti si quis lutulentum quid ingestus inpuritate eluere cupiens, dum lutulentis nihilominus eluere nititur aquis, quo magis *fol. 120^d. abluere appetit, *eo magis eisdem inpuritatibus inficit, ita idem ex^d laico repente^d ad episcopatum, ut^e fertur, promotus, dum repentinam^e tanti gradus susceptionem per 35 insolentem nisus est emendare imaginum adorationem, inlieito^f inlieitum^f adposuit et quanto unum errorem altero errore linire putavit, tanto se maioribus errorum nexibus

a) usque ad superscriptionem capituli II. spatium 11 ret 12 linearum vacuum V. b) superscriptio i. l. r.; haec unica litteris capitibus rusticis scripta est V. c) sic VA; an tegendum videantur? d) ex — repente i. l. r. V. e) ut — repentinam i. l. r. V. f) i. l. r. V.

1) Mediis temporibus haec confessio et beato Hieronymo (cf. Opp. ed. Vallars. (Venetiis 1771) XI, part. 2, p. 201/2; Migne, Patr. Lat. XXX, 181) et sancto Augustino (cf. Migne l. c. XLV, 1716) adscribi solebat; sed revera est libellus fidei Pelagii, quem primo in lucem edidit Baronius in Annal. eccl. ad a. 417; cf. Ioh. Garnerius, Marii Mercatoris opp. (Parisii 1673) I, 307 sqq.; Migne l. c. XLVIII, 488 sq.; Iohannes Launoii Opp. II, part. 2 (Coloniae 1731), 45 p. 302 sqq.; praelestum 313. Differentias variorum textuum enotavit Augustus Hahn in 'Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche' (Breslau 1897) p. 288. 2) Cf. supra p. 45, l. 34 sqq.

præpedivit. Nam si inopportuna imaginum adoratione inopportuna ordinatio stabiliri potest, facile res inlicitæ rebus poterunt firmari inlicitis; et si res inlicitæ rebus poterunt firmari inlicitis, facillime impura quaeque quibusdam impuris ablui poterunt. Non autem impura quaeque quibusdam impuris ablui poterunt; non igitur inopportuna ordinatio adoratione inopportuna nihilominus imaginum quoquomodo poterit stabiliri. Et si ecclesiasticæ ordinationis regula a sanctis patribus tradita¹ intemerata servanda est, immo quia servanda est, omnino corrupti non debet; et si omnino corrupti non debet, nec pro utili quadam re corrupti quidem debet; et si pro utili quadam re nullatenus corrupti debet, multo ergo minus pro inutili corrupti debet; cum videlicet utrumque, et imagines adorare et^a sine ordine graduum^a pontificalem cathedram subire, inutile sit.

Sed quorsum ista? Accedamus ad Apostolum, veniamus ad vas electionis, interrogemus egregium praedicatorem! Intonet nobis, quid de ordinatione episcopi censcat!
Qui procul dubio respondebit: *Manus cito nemini imposueris.* Et rursus: *Non neophytum, ne in superbia elatus in iudicium incidat diaboli;* ne videlicet, dum patat se non tam ministerium humilitatis quam administrationem saecularis potestatis adeptum, condemnatione superbiae sicut diabolus per iactantiam deiciatur. Unde periculosissima est talis ordinatio, in qua *diaboli iudicium* suspicatur, et formidolosissimum est eius^b doctrina, qua imagines adorare censet^b, uti, in quo tam atrocis exempli ruina formidatur; cum prohibitum sit popularem hominem sacerdotii magisterium adimplere debere, cuius nec officium tenuisse nec disciplinam creditur agnoscere, et eum ea docere posse, quae constat eum nequaquam antea didicisse.

De tali itaque ordinatione haec est beati Gregorii Romanæ urbis antestitis sententia²: *Quidam desiderio honoris inflati defunctis episcopis tonsurantur et repente sunt ex laicis sacerdotes atque inveterate religiosi propositi ducatum arripunt, qui nec esse alii milites didicerunt.* Quid putamus, quid isti subiectis prestaturi sunt, qui, antequam discipulatus limen attingant, tenere locum magisterii non formidant? Quia de re necesse est, ut^c, etsi^c inculpati quisque sit meriti, ante tamen per distinctos ordines ecclesiasticis exerceatur officiis, videat quod imitetur, discat quod doceat, informetur ad id, quod tencat, ut postea non debeat errare, qui eligitur riam errantibus demonstrare. *Din ergo religiosa meditatione poliantur, ut placeat; et sic lucerna super candelabrum positâ luceat, ut adversa ventorum vis innuens conceptam eruditio flammam non extinguat, sed angeat.* Nam cum scriptum sit, ‘ut prius quis probetur, et sic ministret’, multo amplius ante probandus est, qui populi intercessor adsumitur, ne fiant causa ruinæ populi sacerdotes mali. Nulla igitur contra hoc excusatio, nulla potest esse defensio, quia cunctis liquido notum est, quae sit in huius rei diligentia sancta egregii sollicitudo doctoris, qua neophytum ad ordines retat sacros accedere. Sicut autem tunc neophytus dicebatur, qui initio sanctae fidei erat conuersatione plantatus, sic modo neophytus habendus est, qui repente in religionis habitu plantatus ad ambiendos honores sacros inrepserit. *Ordine*^d ergo ad ordinem accedendum est. Non^e gradum sacrum recte appetit^e, qui ad summa loci fastigia postpositis gradibus per abrupta quaerit ascensum. Et cum idem Apostolus doceat inter alia sacri ordinis instituta disciplinum manus non et ib. 5, 22.

a) et — graduum i. l. r. V. b) eius — censet i. l. r. V. c) i. l. r. V. d) ordinate Greg. e) nam casum appetit Greg.

45 1) Cf. can. II. conc. Nicaeni I; can. III. syn. Laodicensis; can. XIII. syn. Sardicensis; Migne LXVII, 42. 70. 180 (Coll. Dionysio-Hadriana; cf. supra p. 101, n. 2). 2) Registr. lib. IX, ep. 218; MG. Epp. II, 207 sq.

cf. Act. 9, 15.

*fol. 121.
1. Tim. 5, 22.
ib. 3, 6.

*fol. 121.
cf. Matth.
5, 16.

1. Tim. 3, 10.

esse cuiquam citius imponendas, quid hoc celerius quidve praecipitantis, quam ut exoriatur a summitate principium, ut ante esse incipiat episcopus quam magister^a?

Contra quam eeelesiastieae institutionis normam dum superius memoratus Tarasius saeerdotale culmen, ut^b aiunt, conseendit, turbare potius quam gubernare dinoscitur plebes^b. Nec mirandum est, si non reete praedicet, qui ad praedicationis officium non recte pervenit. De eius inordinata consecratione multa sanctorum patrum poni testimonia poterant, quae tamen brevitatis causa omissa sunt. Haec tantum de hac re posuisse sufficiat.

III. Utrum Tarasius recte sentiat, qui Spiritum sanctum non ex Patre et Filio secundum verissimam sanctae fidei regulam^c, sed ex Patre per Filium proeedentem in suae credulitatis lectione profiteatur^d?

Nostris memorialibus nequaquam subtraxit oblivio sensibus, quod in primordiis huius nostri operis polliciti sumus^e nihil nos indiscutsum relicturos nihilque silentio praeterituros, quod in eadem synodo, quae pro adorandis imaginibus gesta est, reprehensione dignum inveniretur, ‘nisi forte quod aut difficultas inordinati sermonis nostro intellectui inpertire negaret aut puerilis dieti ineptiam reverentia exhibente nostra disputatio persequi dispiceret’.

Ideoque non est consequens, ut ab hoc nostra suspendatur disputatio, quod Tarasius Spiritum sanctum non ex Patre tantum, sicut quidam, qui, quamquam eum ex Filio procedere quodammodo tacuerint, tamen ex Patre et Filio procedentem omnino crediderunt, neque ex Patre et Filio, sicut omnis universaliter confitetur et credit ecclesia, eum procedere, sed ‘ex Patre per Filium’ in suae fidei professione procedere confessus est. In qua professione nisi puritas et sineeritas cordis sit, quae^f eredat eum ‘non creaturam esse, sed creatorem, nec Patre Filioque minorem, sed eis^g aequalem et consubstantialem, et ab utroque procedere^h, perniciosum virus poterit exoriri.

Omnium ergo rerum definitio talis esse debet, ut omnibus obscuritatibus seu ambiguitatibus explosis ad demonstrandę rei recto tramite tendat indicium et, si aliarum rerum definitio tam perspicua tamque debet esse dilucida, ut ea, quae demonstranda sunt, evidenter demonstret, multo magis fidei definitio dilucida et perspicua et omni ambiguitate sive tortuositate carens esse debet. In qua si aliquid aut tortuosum aut ambiguum aut quodam nubilo verborum obductum fuerit, magnam affert dicentiⁱ vel audienti^j iacturam.

Ex Patre enim et Filio Spiritum sanctum, non ex Patre per Filium procedere recte creditur et usitate confitetur, quia non per Filium utpote creatura, quae per ipsum facta sit, neque quasi posterior tempore aut minor potestate aut alterius substantiae procedit, sed ex Patre et Filio ut eoaeternus, ut consubstantialis, ut eoaequalis, ut unius gloriae, potestatis atque divinitatis cum eis existens procedere creditur. Alteram namque vim habet ‘ex’ praepositio et alteram ‘per’. Unde et Dei Filius natus ex homine, non per hominem creditur, id est non per coitum, non per humanam operationem, sed ex virgine carnem adsumendo natus. Et^k idecirco quaeri potest,

a) minister *Greg.*   b) ut — plebes *i. l. r. V.*   c) atramento nigro corr. e confessionem *V*; cf. supra p. 103, n. g.   d) quae — procedere (*l. 26*) *i. l. r. V.*   e) superscr. *V.*   f) dicenti — audienti *i. l. r. V.*   g) v. p. 111 n. a.

1) Cf. *acta conc. Nicaeni II, in actione III; Mansi XII, 1121.* — *Responsio Hadriani MG, Epp. V. p. 7, c. I.*   2) Supra p. 6, l. 9 sgg.

utrum recte dici queat Spiritus sanctus a Patre 'per Filium' procedere, ne, dum incaute haec praepositio 'per' in tanti^a *mysterii professione ponitur, Arriani illius ^{*fol. 123.} erroris viros sum cuiquam poculum ministret, qui Spiritum sanctum creaturam esse et per Filium sicut et cetera, quae creata sunt, creatum esse blasphemat, qui etiam ⁵ sui baptismatis tinctionem non iuxta fidem evangelicam *in nomine Patris et Filii et Matth. 28, 19.* *Spiritus sancti*, sed 'in nomine Patris per Filium in Spiritu sancto' infelibus quibusque ad se conversis inpertivit.

Spiritus namque sanctus non creatura, sed creator esse his testimoniis adprobatur. *Ps. 32, 6.*

Ait enim David: *Verbo Domini caeli firmati sunt, et Spiritu oris eius omnis virtus eorum.* *Ecclesiastes 1, 9.*

¹⁰ Et Salomon dicit: *Ipse creavit ea per Spiritum sanctum.* Item David: *Emitte Spiritum Ps. 103, 30.*

tuum et creabuntur, et renovabis faciem terrae. Et in libro Iob scribitur: *Spiritus divinus Iob 33, 4.*

est, inquit, qui creavit me. Et in libro Iudith: *Tibi, inquit, serviet omnis creatura tua,* ^{cf. Iudith 16, 17.}

quoniam dixisti et facta sunt; misisti Spiritum tuum, et aedificavit. Tantè enim potestatis

sive^b virtutis^b Spiritus sanctus ostenditur, ut ipso cooperante corpus Domini nostri

¹⁵ Iesu Christi, quod est nostra redemptio, in utero virginis formaretur evangelista

dicente: *Ne timeas, Ioseph, accipere Mariam coniugem tuam; quod enim in ea natum Matth. 1, 20.*

est, de Spiritu sancto est, item: *Inventa est in utero habens de Spiritu sancto;* non *ib. v. 18.*

quod Salvatoris nostri Spiritus sanctus pater dicendus est, ut duo patres credantur,

sed quod Patris et Filii idem Spiritus sanctus cooperator et unius potestatis cum

²⁰ eisdem esse^b credatur^b Domino affirmante: *Ite, inquit discipulis, baptizate omnes gentes ib. 28, 19.*

in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Sicut enim Dominus apostolos ad *praef.^c ^{*fol. 123.}

dicendum destinavit, pari etiam modo Spiritus sanctus facere declaratur. Scribitur

enim in Actibus apostolorum, quod *Petro cogitante de visione dicit ei Spiritus sanctus:* *Act. 10, 19, 20.*

Ecce viri quaerunt te; exsurgens rade cum eis nihil dubitans, quia ego eos nisi ad te;

²⁵ et item: *Segregate mihi Paulum et Barnabam ad opus, ad quod elegi eos;* et item: *ib. 13, 2.*

Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus constituit episcopos. Nam *ib. 20, 28.*

et universa cum Patre et Filio, ut ostensum est, procreavit, et Deus esse unius

cum isdem essentiae his testimoniis adprobatur. David enim ait: *Andiam, quid lo- Ps. 84, 9.*

quatur in me Dominus Deus. Lucc itaque clarius constat, quod omnes prophetae non nisi

³⁰ per Spiritum sanctum adnuntient vel loquantur Domino adtestante, qui ait: *Cum venerit^c*

Spiritus ille sanctus, quem Pater mittet in nomine meo, ipse vos docebit et ventura adnuntiabit Ioh. 14, 26.

robis. Item per prophetam Dominus dicit: *Noluerunt audire sermones meos, quos mandavi cf. Zach. 7, 11, 12.*

in Spiritu meo per os prophetarum priorum, dicit Dominus. Paulus quoque apostolus ad

Hebreos scribens ait: *Testificatur nobis Spiritu sancto, et hoc est testamentum, quod cf. Hebr. 10, 15, 16.*

³⁵ dispono ad eos post dies illos, dicit Dominus. In Actibus quoque apostolorum ad

Ananiam dixisse pastorem ecclesiae legimus: *Ut quid Satanus implevit cor tuum, men- Act. 5, 3.*

tiri te Spiritui sancto? Et ostendens eum Deum esse, in subsequentibus dicit: *Non es ib. v. 4.*

mentitus hominibus, sed Deo. Paulus quoque vas electionis ad Corinthios scribit: *cf. Act. 9, 15.*

Divisiones autem donationum sunt, idem vero Spiritus; et dirisiones ministeriorum sunt, 1. Cor. 12, 4-6.

⁴⁰ idem ipse Dominus; et divisiones operationum sunt, *idem vero Deus, qui operatur ^{*fol. 124.}

omnia in omnibus. Quibus apostolicis verbis Spiritus sanctus idem Deus, idem Do-

minus declaratur. Idem vero Dominus in evangelio dicit: *Spiritus est Deus.* Item *Ioh. 4, 24.*

ad Corinthios Paulus scribens ait: *Dominus autem Spiritus est;* et ad Ephesios: *Nolite, 2. Cor. 3, 17.*

inquit, contristare^d Spiritum sanctum Dei; item ad Corinthios: *An^e nescitis, inquit, quia Eph. 4, 30.*

⁴⁵ membra vestra templum sunt^f Spiritus sancti, quem habetis a Deo? Et cum Deum in

a) et — tanti i. l. r. V. b) i. l. r. V. c) sequebatur inquit, quae vox d in t correcta del. V.

d) contristari A. e) superscr. V. f) i. l. r.; deinde & litt. erasae sunt V.

^{1. Cor. 6, 20.} humanis corporibus habitantem ostendens adiungit et dieit: *Glorificate ergo et portate Deum in corpore vestro.*

Qui dum his testimoniis et creator et Deus approbetur et ex Patre et Filio ab omni catholica ecclesia proeedere eredatur, quaerendum^a est^b, utrum neeesse sit cum per Filium a Patre et non potius ex Patre et Filio procedere profiteri, eum^c huiusemodi ⁵
^{cf. Act. 2, 3.} professio neque in Nieeno neque in Caledonensi symbolo a sanetis patribus facta
^{cf. Ioh. 20, 22.} inveniatur. Per Filium enim super apostolos in igne apparuit^e, per Filium hominibus datus est, quoniam ab hominibus^d Spiritus sanctus^e aecipi non nisi per Filium poterat. Per Filium vero eum a Patre proeedere profiteri^f synodieae confessioni inusitatum est, quoniam Spiritus sanetus, ut a Patre proeedat, non eget alterius adiutorio, ut per ¹⁰ aliquem proeedat, cum utique sit tercia in eadem sameta Trinitate persona et unius cum Patre et Filio sit potestatis atque essentiae. Qui cuin ad se Deus sit, ad nos ^{cf. 1. Cor. 12, 11.} autem relative *donum*¹ est, *distribuens singulis, prout rult, gratiarum dona.* Nam et ^{*fol. 124v.} *prophetias, quibus cult, impertit et peccata, quibus rult, dimittit, quae sine illo non donantur.* Qui inde proprie caritas nuncupatur, vel quia naturaliter eos, a quibus pro- ¹⁵ cedit, coniungit et se unum cum eis esse ostendit, vel quia in nobis id agit, ut in Deo manemus et ipse in nobis. Unde et in donis Dei nihil maius est caritate et nullum est maius donum Dei quam Spiritus sanctus. Ipse est et gratia, quae, quia non meritis nostris, sed divina voluntate gratis datur, inde gratia nuncupatur. Sicut autem unicum Dei Verbum proprie^g vocamus nomine sapientie, eum sit universaliter et Spiritus sanctus ²⁰ et Pater ipse sapientia, ita Spiritus sanctus proprie nuncupatur vocabulo caritatis, cum sit et Pater et Filius universaliter caritas^g. Est enim Spiritus Patris² adtestante Do-
^{Matth. 10, 20.} mino, qui ait: *Non euim cos estis, qui loquimini, sed Spiritus Patris restri, qui loquitur in vobis.* Est et Spiritus Filii Paulo adtestante, qui ait: *Quisquis autem Spiritum Christi non habet, hic non est eius.* Ac³ per hoc Spiritus amborum dicitur^h, quia ex ²⁵ Patre et Filio procedens unius probatur esse substantiae et naturae. Qui, si ingenitus dieeretur, duo patres profiterentur; si genitus, duo filii ineonpetenter dieerentur. Sed quia nec Pater est nec Filius, ideo nec ingenitus nee genitus, sed ex utroque pro- edens dicitur.

Pater enim solus non est de alio, ideo solus appellatur ingenitus, non quidem in ³⁰ Scripturis, sed in consuetudine disputantium et de re tanta sermonem, qualem valuerint, ad presentium sive futurorum profeetum proferentium. Filiusⁱ solus de Patre est natus, ideo solus dicitur genitus. Spiritus sanetus solus de Patre et Filio^j procedit, ideo solus amborum nuncupatur Spiritus. Procedit enim ex utroque, non nascendo, ut alieuius filius diei possitⁱ. Diceretur^k autem filius Patris et Filii, si, quod abhorret ab omnium filielium^k sensibus, cum ambo genuissent; non igitur ab utroque est genitus, sed proredit ab utroque amborum Spiritus. A Patre illum autem proeedere ³⁵
^{*fol. 125.} Dominus noster Iesus Christus diseipulos docuit dicens: *Cum autem venerit, inquit, Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille ^{10. 15, 26.} testimonium perhibebit de me.* Et rursum ipse Dei et hominum Mediator, Dominus ⁴⁰ ^{1. Tim. 2, 5.}

a) quaerendum i. l. r. V. b) est utrum *mary. adscr.* V. c) cum — apparuit i. l. r. V.
d) omnibus A. e) 9 vel 10 litt. erasae sunt V. f) sequebatur: periculoso est, nisi forte, ut superius memoravimus, impericie deputetur, quae plerumque, quae bene credit, erudite confiteri nequit; quibus verbis deletis in margine signo **hp** (i. e. hoc ponas) apposito scriptum est: synodieae confessioni inusitatum est V. Cf. supra p. 12, n. b; infra p. 113, n. f. g) proprie — caritas (l. 22) i. l. r. V. h) una linea ⁴⁵ et duae litterae erasae sunt V. i) filius — possit (l. 35) i. l. r. V. k) i. l. r. V.

1) *Ad sqq. usque ad l. 22. cf. Isidori Etymolog. l. VII, c. 3; Migne, Patr. Lat. LXXXII, 269.*
2) *Cf. p. 115, l. 25 sq.* 3) *Cf. ad sqq. usque ad l. 37. Augustini De Trinitate l. XV, c. 26;*
Migne l. c. XLII, 1095; cf. praeterea usque ad l. 29. Isidorum l. c.; Migne l. c. LXXXII, 268.

Iesus Christus post resurrectionem suam, ut ostenderet a se procedere Spiritum sanctum sicut et a Patre, insufflans in discipulos suos ait: *Accipite Spiritum sanctum.* Ioh. 20, 22.
Qui nisi ab eo procederet, nequaquam eum insufflans discipulis daret. Unus ergo est Spiritus Patris et Filii, unus, ut supra memoravimus, amborum Spiritus.

Quod si quis quaerat, quomodo¹ Filius a Patre nascendo procedit, Spiritus vero sanctus proeedendo non nascitur, — aut quar non uterque sint filii, cum uterque a Patre proeedant, — aut quar non et Spiritus sanctus dieatur ingenitus, sicut^a Pater, — aut quomodo ab utroque proeedat, — aut^b quar Filius dicat^b: *Sicut habet Pater vitam ib. 5, 26. in semetipso, sic dedit Filio vitam habere in semetipso,* quasi antea sine vita idem Filius exstiterit et hane Patre dante suscepit, — aut^c quomodo Pater numquam sine Filio et tamen Pater genuit Filium, — aut quomodo^d Filius numquam sine Spiritu^e et tamen ait: *Nisi ego abiiero, Paraclitus non veniet ad vos,* — aut quomodo^f ib. 16, 7. Filius non de se, sed de Patre^d est, nee tamen ei est posterior, de quo est, — aut quomodo Spiritus sanctus de Patre procedit et Filio, nec tamen ab eis praeceditur, a quibus procedit, — seiat haec et his similia humanae fragilitatis sensibus inscrutabilia et ineonprachensibilia^e esse. Quis enim ista consideret? Quis ista comprchendat? Si enim humanae nativitatis Christi seereta non capimus, divinae naturae mysteria quomodo capiemus^e? Verum quia in illa eaeterna et aequali et ineorporali et ineffabiliter immutabili atque inseparabili Trinitate difficillimum est generationem a proesione distinguere, sufficiat hoc credere, hoc firmiter tenere, hoc toto corde fateri Patrem ingenitum, Filium genitum, Spiritum vero sanctum nec creatum nee genitum, sed ex Patre et Filio proeedentem, ita^f duntaxat, ut in eonfessione fidei omnes opinationes, omnes verborum novitates caveantur, et his verbis hisque sententiis fidelium^{cf. 1. Tim. 6, 20.} confessio roboretur, quae sanetae et universales synodi in symbolo taxaverunt^f.

IV. *Utrum Theodorus, episcopus^g Hierosolymorum^h, reecte^{*fol. 126.} sentiat, qui, cum ‘Patrem sine principio penitus et sempiti-

a) sicut p. i. l. r. V. b) aut — dieat i. l. r. V. c) aut — Spiritu (l. 12) i. l. r. V. d) Patre est i. l. r. V. e) inconprachensibilia — capiemus (l. 18) i. l. r. V. f) ita — taxaverunt in margine scriptum signo hp (= hoc ponas) praefixo; in ipso textu huec deleta sunt: non ex Patre per Filium, ut praefatus Tarasius dixisse prohibetur, sed, ut diximus, ex Patre et Filio, quoniam Spiritus sanctus sicut non eget adminiculum Filii, ut per eum sit Deus aut per eum sit Patri (6 vel 7 litt. erasae sunt; an et Filio del.?) consubstantialis, ita non eget eius adminiculum, ut per eum a Patre procedat, cuius omnipotentiae sicut naturale est Deum esse, ita etiam naturale est ex Patre et Filio procedere, — explosa praepositione ‘per’, quae in processione Spiritus sancti a Patre omnino vitanda est, ne aut validis mentibus fastidium aut invalidis quoddam inrogare *eernatur periculum. Quae duo, immo omnia pericula tunc^{*fol. 126.} facillime evitari poterunt, si exclusis verborum novitatibus et sensuum opinationibus his sensibus hisque verborum proprietatibus catholicae confessio proferatur, quibus a sanctis patribus Hilario, Atanasio, Augustino, Ambrosio, Hieronimo, Gregorio vel ceteris huiuscemodi, qui pene omnibus Latinis lectoribus noti sunt, prolata et ecclesiae tradita esse dinoscitur, qui et armis spiritualibus contra fidei hostes viriliter certaverunt et lampade divini verbi caliginosas ignorantiae tenebras a fidelium pectoribus depulere. Nam et si forte in quoruadum scriptorum opusculis, quorum nobis et vita et praedicatio manet ignota², huiusmodi confessio inveniatur, quae Spiritum sanctum a Patre per Filium procedere fateatur, ab his nostri iudicij et laudem pariter et vituperationem suspendimus nescientes, au illorum simplicitas au alterius lingue in alteram transferendi necessitas nova afferat et inusitata in sacrae fidei confessione verba; sed hos, si qui forte sunt, simpliciter praeterentes illorum sequipede (*sic*) in tanti negotii professione esse volumus, quos et nos superius³ memoravimus et omnis generaliter praecepsos magistros et venerabiles doctores sancta custodit et veneratur ecclesia. g) corr. ex archiepiscopus V. h) corr. ex Hierosolymorum V.

1) *Sequentia usque ad l. 18. sic fere ex Isidori, Sentent. l. II, c. 3; Migne, Patr. Lat. LXXXIII, 71.* 2) Cf. p. 76, l. 40. 41; p. 77, l. 3/4. cum n. 1. 3) Cf. l. 37/8.

ternum' se credere dixerit, Filium nescio sub qua ambage verborum 'non aliud principium quam Patrem agnoscementem et ex ipso subsistentiam habentem' professus sit¹?

Et superiore quidem² capitulo exsequuti sumus³ in sanctae fiduci confessione dilucidam et perspicuam definitionem fieri debere, et nunc necessario id ipsum exsequimur, 5 quoniam, nisi recto tramite omnibus ambagibus hinc inde postpositis ad demonstrandam rei veritatem sermo gradiatur, et de eius, a quo profertur, fidei integritate ab audientibus dubitatur et hereticac pravitati, etsi non voto, sono tamen adpropinquare videtur.

Unde cavendum est, ne in professione fidei Theodori episcopi^a, qui^b, dum Patrem 10 dieat^b 'sine principio' et Filium^c 'non aliud principium quam Patrem agnoscementem et ab ipso subsistentiam habentem', Pater Filium aut tempore, qui^d sibi consempiternus^d est, aut substantia, qui sibi consubstantialis est, aut honore, qui sibi aequalis est, praecedere suspectur. Quod quidem etsi a prefato viro recte et catholice creditur, ita tamen ambiguum positum est, ut legenti de eius fide possit oriri suspicio, quod 15 *fol. 127. plerunque non infirma credulitas, sed 'sermonis solet efficere difficultas³'. Quoniam igitur in hac professione non eluet evidenter, utrum eius fides aut probari aut improbari debeat, cum eam probandum potius quam improbandum esse nostra mallet intentio, restat, ut quod de haec re a sanctis patribus perceperimus, credimus et tenemus, breviter exsequamur. ²⁰

Hoc enim in tali professione expavescendum est, ne, dum Pater 'sine principio' dicitur et Filius 'non aliud principium quam Patrem agnoscere', antiquior Pater Filio, quia genuerit, et Filius posterior Patre, quia genitus sit, suspectur, cum videlicet nihil sit in sancta Trinitate anterius posteriusve, ubi nihil ex tempore incoatur, ut consequenti perficiatur in tempore. Quoniam sicut tres personae consubstantiales sibi 25 sunt, ita etiam consempitern^e. Et sine tempore generatio Filii de Patre intelligitur, sine tempore etiam processio Spiritus sancti de utroque. Est enim Pater Filio principium non creando, sed gignendo; non tempore praecedendo, sed ineffabilis Pater ineffabilem Filium, sine quo nunquam fuit, ineffabiliter sibi consempiternum generando. Est et Filius principium, non Patri, sed rebus a se conditis. Est et Spiritus sanctus 30 principium omnibus, quae ab eo creata sunt, quia nullo modo separari potest ab appellatione creatoris. Sunt Pater et Filius principium Spiritui sancto non gignendo, *fol. 127'. quia non est Filius, neque creando, quia 'non est creatura, sed dando, quia ab utroque procedit. Est item Pater et Filius et Spiritus sanctus unum principium omnibus, quae a se solo et uno creatore creata sunt. Et cum sit Pater principium et Filius 35 principium et Spiritus sanctus principium, non tamen tria principia, sed unum est principium, una divinitas, una substantia, una omnipotentia.

Haec enim, quae breviter perstrinximus, praedicatoris egregii Augustini verbis adprobanda sunt. Ait^f enim: *Dicitur ergo relativa Pater, idemque relative dicitur principium, et si quid forte aliud, ipse^e Pater ad Filium dicitur, principium vero ad 40 omnia, quae ab ipso sunt. Item dicitur relativa Filius, relativa dicitur et verbum et ct. 2. Cor. 4, 4. imago; et in omnibus his vocabulis ad Patrem refertur, nihil autem horum Pater dicitur.* ^{ef. Ioh. 1, 1.} ^{1oh. 8, 25.} *Et principium Filius dicitur; cum enim diceretur ei: 'Tu quis es?' respondit: 'Principium, quia et loquor vobis'. Sed numquid Patris principium? Creaturæ^f se quippe*

a) corr. ex archiepiscopi V. b) qui — dicat i. l. r. V. c) i. l. r. V. d) qui — con 45 i. l. r. V. e) sed Aug. f) creatorem Aug.

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione III; Mansi XII, 1136. — Responsio Hadriani MG. Epp. V, 11, c. II.* 2) Cf. p. 110, l. 28 sq. 3) Cf. supra p. 6, l. 10. 4) *Augustinus, De Trinitate l. V. cc. 13. 14; Migne, Patr. Lat. XLII, 920 sq.*

ostendere voluit, cum se dixit esse principium, sicut et Pater principium est creaturae, quod ab ipso sunt omnia. Nam et creator relative dicitur ad creaturam, sicut dominus ad servum. Et ideo cum dicimus et Patrem principium et Filium principium, non duo principia creaturae dicimus, quia Pater et Filius simul ad creaturam unum principium est, sicut unus creator, sicut unus Deus. Si autem quicquid in se manet et gignit ^{*fol. 128.} ali- ^{1. Cor. 12, 7, 8.} quid vel operatur, principium est ei rei, quam gignit, vel ei, quam operatur, non possumus negare etiam Spiritum sanctum recte dici principium, quia non eum separamus ab appellatione creatoris; et scriptum est de illo, quod operetur et utique in se manens ^{cf. Ioh. 5, 17.} operatur. Non enim in aliquid eorum, quae operatur, ipse mutatur et vertitur. Et, quae ^{1. Cor. 12,} operatur, vide: ‘Unicuique, ait Apostolus, datur manifestatio Spiritus ad utilitatem; alii ^{7, 8.} quidem datur per Spiritum sermo sapientiae, alii sermo scientiae secundum eundem Spiritum’ et reliqua. Item idem post pauca: Nam et singillatim si interrogemur de Spiritu sancto, verissime respondeamus, quod Deus sit; et cum Pater et Filio simul unus Deus est. Unum ergo principium ad creaturam dicitur Deus, non duo vel tria principia. Ad se autem invicem in Trinitate, si gignens ad id, quod gignit, principium est, Pater ad Filium principium est, quia genuit eum. Utrum autem et ad Spiritum sanctum principium sit Pater, quoniam dictum est: ‘De Patre procedit’, non parva quaestio est. ^{cf. Ioh. 15, 26.} Quia, si ita est, non^a iam principium ei tantum rei erit, quam gignit aut facit, sed etiam ei, quam dat. Ubi et illud elucescit, utpote quod solet multos movere, quoniam^b non sit Filius etiam Spiritus sanctus, cum et ipse a Patre exeat, sicut in evangelio legitur. ^{ib.} Exit enim non quomodo natus, sed quomodo datus; et ideo non dicitur Filius, quia neque natus est sicut unigenitus neque factus, ut per gratiam in adoptionem nasceretur, sicut nos. Quod enim de Patre natum est, ad Patrem solum refertur, cum dicitur Filius, et ideo Filius Patris est, non et noster; quod autem datum est, et ad eum, qui dedit, refertur et ad eos, quibus dedit. Itaque Spiritus sanctus non tantum Patris et ^{cf. Matth. 10, 20.} Filii, qui dederunt, sed etiam noster dicitur, qui accepimus: ‘sicut dicitur ‘Domini salus’, ^{*fol. 128'.} quia dat salutem, eadem etiam nostra salus est, qui accipimus. Item idem post pauca: ^{cf. Gal. 4, 6.} Si ergo et quod datur, principium habet eum, a quo datur, quia non aliunde accepit illud, quod ab ipso procedit, fatendum^c est Patrem et Filium principium esse Spiritus sancti, non duo principia, sed sicut Pater et Filius unus Deus et ad creaturam relative unus creator et unus Dominus, sic relative ad Spiritum sanctum unum principium, ad creaturam vero Pater et Filius et Spiritus sanctus unum principium, sicut unus creator et unus Dominus.

V. Quod^c Tarasius¹ non recte Spiritum sanctum ‘contribulum Patri et Filio’ dixerit, cum sufficeret dicere ‘coaeternum, consubstantiale eiusdemque essentiae et naturae^d’.

Dixisse quoque in suae fidei professione Spiritum sanctum ‘Patri et Filio contribulum’ Tarasius prohibetur. Quod absurdissimum dictum et a catholiceae fidei confessione penitus convellendum^d non solum ab eorum sensibus, qui litterarij sollertiae disciplinam non nesciunt, sed etiam ab eorum, qui communibus tantum utuntur litteris, prorsus respuitur et modis omnibus abdicatur.

a) non — fatus (l. 29) i. l. r. V. b) super qu scripta est c VA. c) eras. ut videtur idem V; cf. p. 104, l. 5. d) non vellendum A.

1) Inno Theodorus, episcopus Hierosolymitanus (v. supra p. 113, l. 25). 2) Acta conc. Nicaeni II, in actione III; Mansi XII, 1136. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 13, c. III.

Est enim in promptu animadvertere, quod sicut ‘consanguinei¹’ dicuntur, qui sunt unius sanguinis, et ‘consortes’, qui sunt unius sortis, et ‘coaetanei’, qui sunt unius aetatis, qui etiam ‘coaevi’ dicuntur, et ‘conformes’, qui sunt unius formæ^a, ita ‘contribuli’ dicuntur, ‘qui de una tribu sunt. Quoniam loquelas ista præpositio² hanc vim obtinet, ut, ubique in compositione verborum ponitur, diversa quæque coherere demonstrat, sicut et in hac compositione, duos aut plures homines cum ‘contribulos’ vocamus, evidenter eos de una tribu esse ostendimus. Est enim ‘tribus’³ multitudo hominum, quae aut ab una stirpe genus dicit, sicut ab Iacob duodecim tribus processisse noseuntur, aut uno ministerio fungitur, sicut in exordio Romanæ urbis in tres ordines ab eiusdem urbis conditore Romanus populus disperitus est, in senatoribus videlicet, militibus sive plebibus. Unde hactenus huius nominis ethimologia servatur, et, qui eis praesunt, ‘tribuni’ vocantur. In Deo autem, qui est summum bonum, unus apex, rerum singulare cacumen, unus in substantia, trinus in personis, nequaquam contribuli nomen inveniri potest, quia non alibi contribulus inveniri potest, nisi ubi invenitur et tribus.

Spiritus^b autem sanctus non Patri et Filio contribulus, sed consubstantialis est. Qui si contribulus est, tribus tantummodo aut adfinitatis societate — quod profanum est dicere — iungitur; si — quod eredere non solum absurdum, sed etiam impium est — tribus tantummodo aut adfinitatis societate coniungitur, non est consubstantialis. Est autem Patri et Filio consubstantialis; non igitur eis contribulus erendum est^b 20
cf. 1. Tim. 6, 20. aut dieundus. In tanti enim mysterii confessione spretis dictionum novitatibus sufficerat dicere Spiritum sanctum Patri et Filio coessentialm, coaeternum, coaequalem, unius potestatis et gloriae, ita ut in tribus personis unitas substantiae, potestatis et gloriae summi Dei credatur et a catholicis confiteatur, *‘qui est super omnia Deus benedictus in saecula.*

Legat igitur, quisquis hoc nomen in sancta Trinitate recte nominandum putat et assertionibus fulcire affectat, libros tredecim beati Hilarii⁴ et quindecim sanetissimi Augustini⁵ de cadii sancta et ineffabili Trinitate subtilissime disputantes et viriliter intonantes. In quibus cum hoc nomen sanctae Trinitati aptatum minime repererit, id ei minime aptare praesumat, quoniam, si ulla tenus sanctae fidei confessioni conveniret, 30 tot disputationum silvas effugere nequiret, nec esset tam eloquentibus tamque Latinitatis peritia eruditis viris in disputando alienum, si errori esset extraneum. Legat etiam ceterorum^c catholicorum^c patrum^d de fide opuscula^e et, cum huiusce nominis mentionem in tam sublimi tamque præclaro negotio non repererit, hanc supervacue alibi se invenisse eognoseat. Quoniam sicubi extra horum disputationes in sanctae fidei confessione invenitur, aut incloquentiae, quae imperitiæ de fonte procedit, aut alterius linguae proprietati deputandum est, quae plerumque, dum ad aliam lingua transit, vim suam amittit.

VI. De eo, quod Basilius, Anchire episcopus, in sue fidei lectione post confessionem Patris et Filii et Spiritus sancti 40 imaginum et lipsanorum osculationem et adorationem in-

a) *deinde duae lineae erasæ V.* b) *spiritus — est (l. 20) i. l. r. V.* c) *i. l. r. V.* d) *superscr. V.*
e) *sequitur quos in superiore capitulo adnotavimus del. V.*

1) *Ad sequentia usque ad l. 3. cf. Isidori Etymol. l. IX, c. 6 et l. X; Migne, Patr. Lat. LXXXII, 357. 372.* 2) *Cf. supra p. 9, l. 22 sqq.* 3) *Cf. Isidori Etymolog. l. IX, 45 c. 4; Migne l. c. LXXXII, 349.* 4) *Migne l. c. X, 9 sqq.* 5) *Migne l. c. XLII, 819 sqq.*

seruerit, fidem se habere dieens partieipare ipsis sanetificatione, remissionem vero preeata'rum sive carnis resur- *fol. 130.
retectionem seu vitam futuram omnino taeuerit¹.

Remissio peccatorum, quae a Basilio, Anchirae episcopo, in suae fidei eonfessione est praetermissa, inter summa eeelesiastieae dignitatis est elarismata numeranda.

Hane propheta insigni laude praeferit, cum eos beatos dieit, quibus fit: *Beati, Ps. 31, 1.*
inquiens, *quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata.*

Hane vox verbi, vox sapientiae, *amicus sponsi* inter prima evangelieae tubae cf. Ioh. 3, 29.
tonitrua intonavit, sieut scriptum est: *Et renit in omnem regionem circa Iordanem prae-* Luc. 3, 3.
dicans baptismum paenitentiae in remissionem peccatorum.

Hane *Mediator Dei et hominum, agnus Dei, qui tollit peccata mundi*, pietate, qua mundum redimere venerat, dedieavit, cum et quibusdam ante passionem peecata remisit et, ut totius mundi preeata dilueret, se Deo Patri in sacrificium obtulit et, ut hanc perpetim eeelesia consequi valeret, *Spiritus ei ineffabile donum* et sui caracteris insuperabile signum² et sacrosaneti baptismatis salutiferum saeramentum concessit.

Hane apostoli in eonlatione fidei³, quam ab invieem discessuri quasi quandam credulitatis et predicationis normam statuerint, post confessionem Patris et Filii et Spiritus saneti posuisse perhibentur et in tanti verbi brevitate, de quo per prophetam dietum est: *Verbum abbreviatum faciet Dominus super terram*, hanc ponere minime distulerunt, quia sine hae fidei sineeritatem^a integrum esse^a minime perspexerunt. Nee eohibuit eos ab eius professione illins symboli brevitas, quam exposeebat sacre fidei integritas tantique doni veneranda sublimitas. Fit enim per Spiritum sanetum, per quem remittuntur peccata, sive sanguinem Christi, qui a nobis in saeramento sumitur et pro nobis effusus est in remissionem peccatorum. Fit et per aquam baptismatis, in qua originalis noxæ antiquum et obsoletum vulnus diluitur. Unde et apostolus *tres* dicit *testimonium* perhibere, *spiritum, sanguinem et aquam, et tres* ^{1. Ioh. 5, 8.} *unum esse*, quia et per Spiritum sanetum et per sanguinem Christi et per aquam baptismatis ad unum compitum, id est ad remissionem preeatorum, pervenitur.

Hane quidam^b doctorum^b, enī, quid sit *canticum norum*, lueulente dissereret, ^{Ps. 149, 1.}
inter eeteras novitates, quas in Christi incarnatione dixit esset completas, enumeravit dieens: *Nocum⁴ est Filium Dei hominem fieri, nocum est eundem ab hominibus morti tradi, novum est die tertia surgere, novum est cum corpore ad caelum ascendere, novum est remissionem peccatorum hominibus dari.* Novum itaque dixit remissionem peccatorum hominibus dari^c, quae, sieut in novo Testamento datur, in veteri non dabatur.

Pagina enim Instrimenti veteris preeata non diluit, sed ostendit.

cf. Rom. 3, 20.

Carnis quoque resurreetio, quam credere et fateri christianorum, non credere vero Sadduceorum est, quam praefatus episeopus in suae fidei professione retieuit, et veteris Instrumenti leetione monstratur, enī et per Iob, virum evangelium potius quam legalem, di-

*fol. 131.
cf. Act. 23, 8.

a) sineeritatem — esse i. l. r., deinde dimidia linea erasa est V. b) quidam doctorum i. t. r.;
deinde 15 vel 17 litt. erasae V. c) 6 litt. erasae sunt; signum **hd** (i. e. hic deest) reniit ad marginem,
ubi signo **hp** (i. e. hoc ponas) praefixo scriptum est: quae sicut in novo testamento datur V.

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione I; Mansi XII, 1009.* — *Responsio Hadriani MG.*
l. c. p. 14, c. IV. 2) *I. e. confirmatio.* 3) *I. e. symboli apostolici;* cf. *Rufini Symbol.*
ap. c. 2; *Migne, Patr. Lat. XXI, 337.* *Ambrosius, Explan. symbol. ad initiandos;* *Migne, l. c.*
45 *XVII, 1193.* *Augustini Sermo CCXIV, c. 8;* *Migne l. c. XXXVIII, 1065/6.* 4) *Unde verba*
allata sumpta sint, nescio.

Iob 19, 25-27. eitur: *Scio, quod redemptor meus vivat, et in novissimo de terra surrecturus sim, et rursus circumdabor pelle mea et in carne mea videbo Deum, quem visurus sum ego ipse, et oculi mei conspecturi sunt, et non alius.* Et per Danihelem, virum sanctissimum et arehanorum Dei scrutatorem, monstratur dicentem: *Multi de his, qui dormiunt in terrae pulvere, resurgent, alii in vitam aeternam, alii in obprobrium, ut videant semper.* Et ipsa Veritate ad terras pro salute generis humani descendente omnino commendatur, cf. Dan. 2, 29.
ib. 12, 2. qui eam et prædicationis suae sacrosanctis oraculis edocuit et suae resurrectionis salutari exemplo monstravit. Si^a vero aliquis dicat, Iob in hac sententia suam solummodo resurrectionem, non generalem omnium hominum dixisse, audiat eum in alio loco generali omnium resurrectionem adfirmantem et dicentem: *Lignum habet spem: si præcisum fuerit, rursum virescit, et rami eius pululant.* Si sennerit in terra radix eius et in pulvere mortuus fuerit truncus eius, ad odorem aquae germinabit et faciet comam, quasi cum primum plantatum est. Homo vero cum mortuus fuerit et nudatus atque consumptus, ubi queso est? Quomodo, si recedant aquæ de mari et fluvius vacuefactus arescat, sic homo, cum dormierit, non resurget, donec attetur cælum, non^b evigilabit nec consurget de somno suo? Quod totum ita intellegendum est: Numquid lignum habet spem revivescendi^c, et homo non habet resurgendi? Numquid quomodo, si recedant aquæ de mari et fluvius vacuefactus arescat, sic homo, eum dormicrit, non resurget? Numquid, donec attetur cælum, non evigilabit nec consurget de somno suo? Quibus verbis non suam solummodo, sed totius humani generis resurrectionem generalem demonstrat^d.

cf. Act. 17, 18, 32. Hanc etiam apostoli, cum diversas quidem nationes — non diversa fide diversis linguis inbuti — non diversas constitutiones tradituri peterent, omnibus gentibus inter cetera mysteriorum spiritualium arehana tradiderunt et, ne oblivione dilueretur aut heretica pravitate cassata per temporum incrementa frustraretur, in symbolo posuerunt et in tam autentico fidei indieo, in quo totius fidei integritas admirabili brevitate conpletitur, locaverunt. Hanc unus illorum, qui fera gentium corda sacri stili doctrina 1. Cor. 15, 52. perdomuit, inter cetera, quae de ea profatus est, *in momento, in ictu oculi* fore prædictit.

Vita quoque futuri saeculi, quam idem Basilius neglegenter retieuisse dino- 30
cf. Ioh. 3, 15. citur, et ab ipso nobis Domino pollicetur et pene in omnibus sanctarum Scripturarum oracula praedicatnr, quippe eum sine ea earnis resurrectio nil valeat et ob eam adipiscendam totius nostræ religionis desudet intentio.

Unde datur intelligi non eum mediocriter delerasse, cum in suac fidei confessione res tantis mysteriis plenas, et revera mysteriis plenas, sine quibus christiana credulitas stare non potest, silentio praeterierit et in earum loco res non necessarias^d et risu^e dignas protulerit. Non igitur ei ideo tantummodo succensetur, quia eas profiteri distulit, si tamen eas corde credit, cum plerunque quaedam aut brevitatis studio aut quadam occasione in dicendo prætermittuntur, quae in credendo firmiter tenentur, sed quia in earum loco id intulit, quod a nullo sanctorum patrum in fidei 40 professione inlatum fuisse perlegit; quia et miles, qui quandam pugnavit aut quandoque pugnaturns est, non ideo arguitur, si ad tempus non pugnet, sed si fuga lapsus et suam nobilitatem ignobilitet et sociorum vires inutili exemplo enervet. Dixit enim praefatus episcopus, postquam imaginum adorationem et osculationem inter prima suae fidei munimenta fassus est “fidem se habere participare illis sanctificatione”. Nec in- 45 merito rebus insensatis et non solum sanctificatione, sed etiam vita^f earentibus

a) si — demonstrat (l. 21) infimae paginae signo ſr (A: sequitur) apposito adser. manu 3. V.
b) n̄ V; nec A.   c) sic VA; an, sicut coniecit Tilius, legendum revirescendi?
e) ideo tantummodo i. l. r. V.   f) 6 litt. erasae sunt V.

participare dignus, qui post confessionem sanctę et unicę Trinitatis in talibus neniiſ fidem se habere dixit et ea, quae inter prima christianaę religionis charismata enumeranda ſunt, remiſſionem videlicet peccatorum, carniſ resurrectionem et vitam futuri ſaeculi, desidioſe praetermisit.

5 Esto denique, utile quiddam est imagines adorare! Quid adimitur christianaę religioni, ſi inter primas fidei profesſiones illius quoque rei professio non detur, cum pleraque ſint, quae inter ceteras ecclieſiaſtice institutionis traditiones fidelibns tradita ſunt, quorum etsi in fidei confessione professio tacetur^a, nihil tamen ideo sanctae religioni adimitur? Aut in quo praeiudicat, ſi earum adoratio taceatur, fidei integrati, 10 cum a sanctis patribus inhibita potius quam instituta credatur? Non enim eo modo praeiudicat praetermissio imaginum adorationis ſacré fidei puritati, quae interdicta potius quam instituta eſt, ſicut praeiudicant remiſſio peccatorum, carniſ resurrectione et vita futuri ſaeculi, ſi in confessione praetermittantur, quae utique et in omnium Scripturarum ſanctorum ſerie praedicantur et, ut praefati ſumus, ab apostolis in ſymbo¹ laudabili^b brevitate connexae tenentur.

VII. *De eo, quod Thcodosius, Amori episcopus, desidioſe ^{*fol. 132v.} fidem ſanctae et unicę Trinitatis tacuerit, de imaginibus vero incante et extraordinarie dixerit: ‘Confiteor et promitto et ſuscipio et oſculo^c et adoro imagines’; et post pauca: 20 ‘Qui non instruunt diligenter omnem Christo dilectum populum adorare^d et venerari ſacras et honorandas imagines omnium ſanctorum, qui a ſaeculo Deo placuerunt, anathema^e’.

Basilium, Anchirae^e episcopum, in ſuperiore capitulo arguendum recte ostendimus, eo quod ſuae fidei iacto^e fundamine^e in aedificio tam excellentis mysterii res valde 25 necessarias ſuperaedificare neglexerit et vice earum res ab omni penitus religionis fabrica abnuendas ſuperaedificare nifus ſit; in praefati vero Thcodosium, Amori^f episcopum, rectius competentiusque arguendum decernimus, qui nullo ſuae fidei in praefata synodo poſito fundamento res tantum inaneſ et ratione ſeclusas inaniter et inrationabiliter aedificare coepit. In illius enim aedificio ſi id, quod inaniter surrexit, 30 deiiciatur, ſaltem id, quod bene fundatum eſt, remanebit; in iſtis vero ſi omne, quod inane et frivolum eſt, destituatur, nil, quod remaneat, erit. Si ergo illi recte ſuccenſetur, qui ſanctae et unicę Trinitatis *confessioni imaginum adorationem inſeruit, ^{*fol. 133.} multo rectius huic ſuccenſebitur, qui illius ſummi et ineffabilis mysterii confessione postpoſita de illarum adoratione frivola nescio quae tantummodo ſomniavit.

35 Ita enim exorsus eſt: ‘Confiteor et promitto et ſuscipio et oſculo^c et adoro imagines’. O mira confeffio epifcopi! O pulera dictio ſacerdotis! O laudanda devotio praefulsi! Tacet confeffionem excellentiſſimę maiestatis et inſonat confeffionem inſolentissimę vanitatis. Ab eius confeffione pedem retrahit, qui dixit: *Omnis, qui me confeffus fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui eſt in caelis;* et in imaginum confeffionem totis ſe gressibus infert. Tacet, quod et ille fateri et ceteros, ut faterentur, debuit hortari, et fassus eſt, quod nec ille fateri et, ne ceteri faterentur, debuit reluctantari; et qui *oppone murum pro domo Israel* debuit et stare ^{cf. Ezech. 13, 5.}

a) corr. ut videtur e taceatur V. b) superscr. V. c) corr. ex oſculor V. d) adorari VA; emendavi, cf. ſupra p. 104, l. 15. e) i. l. r. V. f) ri epifcopum i. l. r. et 4 litt. erasae ſunt V.

45 1) Cf. ſupra p. 117, l. 21; p. 118, l. 25. 2) Acta conc. Nicaeni II, in actione I; Mansi XII, 1013. 1016. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 15, c. V.

Ezech. 13, 1. *in proelio in die Domini*, ipse ad deditio[n]is dedecus, pro dolor! sponte dilabitur; quia videlicet, qui debuit a prava confessione et a ridiculo errore aliorum mentes eoer- cere praedicationis studio, ipse primum illis errandi via efficitur pravae confessionis exemplo.

Quod vero anathematizat omnes, ‘qui non instruunt omnem Christo dilectum 5
 populum adorare et venerari imagines omnium sanctorum, *qui a saeculo Deo placuerunt*’, quam absurdum quamque incaute agat, prudens lector advertat, presertim qui
 *fol. 133v. anathema, quod aliis temeraria p[re]sumptione inferre contendit, in se suosque in-
 reverenter interquet et telum, quo sui erroris extraneam nititur perfodere partem, in
 suam civiumque deflectit necem. Nee liberat imaginum adoratio ab anathematis con- 10
 ligatione suos, quae nectere tantummodo nitebatur exteris. Anathematizat enim, ‘qui non
 instruunt omnem Christo dilectum populum adorare imagines’. Numquidnam, ut ceteros
 taceam¹, in sibi commissa plebe omnes ‘instruunt omnem Christo dilectum populum ima- 15
 gines adorare’, qui nec instruendi habent officium nec praedicationis gradum? numquid
 et ipse ‘omnem Christo dilectum populum instruit’? — cum videlicet pene totus mundus
 cf. Ps. 75, 2. Christi populo plenus sit, quoniam desiit tantummodo *in Iudea notus esse Deus*, sed in
 Rom. 10, 18. *omnem terram exiit sonus apostolorum, et repleta est omnis terra gloria Domini, et omnes*
 Is. 6, 3.
 ib. 2, 2. *gentes veniunt et adorant in conspectu Domini iuxta Malachiac vaticinium in verbo Do-*
 Ps. 21, 28.
 Mal. 1, 11. *mini dicentis: Ab ortu solis usque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, et in*
 cf. Act. 10, 11sq. *omni loco sacrificatur et offertur mihi hostia munda*. Et pastor ecclesiae, cui in figura 20
 disei diversorum animantium generibus pleni totus orbis gentibus plenus ad
 ib. 10, 34. 35. Dei gratiam voeandus ostenditur, dicit: *In veritate comperi, quoniam non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente, qui timet eum et operatur institutum, acceptus est illi.*
 *fol. 134. Nam si secundum eius deleramentum, ‘quicumque ‘non instruunt omu[m] Christo dilectum populum’, anathemate digni sunt, neque ipse idem neque coepiscopi, qui in 25
 eadem synodo fuisse perhibentur, neque illis subdit[us] plebes anathematis vinculo carere
 quibunt, quia, etsi instruunt duarum aut trium vel certe plurimarum provinciarum²
 gentes, non tamen ‘omnem Christo dilectum populum instruunt’, cum per tam prolixas
 tamque vastas mundi partes sit catholica ecclesia, que utique ‘Christi dilectus populus’
 est, diffusa et tam per inaccessas et ignotas nationes sit Domino largiente dilatata. 30
 Aut ergo omnem Christi ecclesiam ab oriente usque ad occidentem, a septentrione
 usque ad meridiem se suosque in imaginum adoratione instruere perdocebit aut se-
 cundum suae vanitatis sententiam cum sociis sive subditis anathemati subiacebit,
 Judith 8, 23; q[ui]oniam, etsi ‘omnem populum instruere’ possent, non igitur omnium sanctorum, *qui a*
 9, 16. *saeculo Deo placuerunt*, imagines, in quarum adorationem universitatem populi in- 35
 struerent, habere poterant, quorum multitudo tanta est, ut de his per prophetam ex
 Ps. 138, 17. 18. persona Filii ad Patrem dicatur: *Nimis honorati sunt amici tui, Deus, nimis confor- tatus est principatus eorum. Dinumerabo eos, et super arenam^a multiplicabuntur*. Quod
 cf. Judith 8, 23; 9, 16. etsi hyperbolice dictum sit, tanta eorum, *qui ab initio Deo placuerunt*, sunt agmina,
 cf. Apoc. 7, 9. ut nee pingi nec dinumerari possint ab alio nisi ab eo, *in cuius libro eorum scripta* 40
 *fol. 134v. **habentur nomina*. Nam si a se prolati idem episcopus anathematis iacturam vitare
 cf. ib. 13, 8. *cupit, necesse est, ut omnium sanctorum, qui per diversas mundi partes ab initio Deo*
 cf. Judith 8, 23; 9, 16. *placuerunt, imagines et habeat et adoret; et si eas p[re]ae multitudine sui habere nequi- verit, immo quia nequibit, a se ergo prolato anathemati colla submittat*.

a) m superscr., deinude 7 litt. erasae sunt V.

1) Cf. supra p. 27, n. 3. 2) Cf. supra p. 1, l. 3. 4; infra l. IV, c. 28.

VIII. Quod pene de omnium fide ambigitur, cum Spiritum sanctum quidam a Patre tantum, quidam vero neque a Patre neque a Filio procedentem confessi sint¹.

Ex Patre et Filio Spiritum sanctum procedere, quantum adtinet ad brevitatem huius stili, cui studemus, Domino annuente in superioribus monstratum est². Nam cum pene omnes in prefata synodo hoc aut penitus tacuerint aut ambigue protulerint, nos — quasi homines humana inbeillitate cogitationum et eorum, quae nec audimus nec legimus, ignari — nec eorum fidei testimonium perhibemus, qui hoc silentio præterierunt, nec eorum, qui ambigue protulerunt, nec ideo eorum credulitatem abnuimus, ‘quia hoc tacuerunt vel ambigue protulerunt, quoniam, qualiter teneant, *fol. 135.
nescimus; sed hanc rem et indiscussam præterire, ne cis tacendo adsensum^a præcibere^b videamur, et^b quia non patenter eluet, quid velit, improbare timentes illius examini reservamus, quem occulta non fallunt. Seimus denique eos haud^c procul ab errore esse, qui, si ab eo ideo elongantur, quia bene de hac re sentiunt, ideo tamen ei adpropinquant, quia, quod recte sentiunt, recte fateri neglexerunt; quod autem recte corde creditur ad iustitiam, recte ore debet profiteri ad salutem.

Rom. 10, 10.

ct. 1. Cor. 14, 25.

IX. De eo, quod, si forte aliquis error in praefatorum episcoporum sententiis de fide prolatis indiscussus remanserit, propter difficultatem et enormitatem sermonis illorum remanebit, qui plerumque tanta ignavia obsitus est, ut, quid significare velit quive sensus in eo intelligendus sit, minime pateat¹.

Cum multa eloquutionum sint genera, quae a grammaticis sive a rhetoribus copiose ac varie traduntur, omnium tamen sermonum sive dictionum series quadripertita ratione dividitur. Omnis³ autem sermo aut sapiens est et dissertus^d, aut sapiens et non dissertus, aut dissertus et non sapiens, aut nec sapiens nec dissertus. Sapiens ergo est et dissertus, sicut plurimi divinarum Scripturarum libri et, ut ceteros taceam^e, ut est liber Esiae prophetae, cuius sermo et sapiens est, utpote quem Spiritus sanctus dictaverit, et dissertus, quia ab inlustri et urbano viro prolatus est. Sapiens autem et non dissertus, ut quidam in ipsis etiam divinis Scripturis habentur: sapiens vide-licet in sententiarum celsitudinibus divini fla'minis nectare promulgatis, indissertus *fol. 135'. vero aut simplicitate sanctorum virorum, a quibus prolatus est, qui sensuum potius quam verborum venustatibus uti maluerunt, aut indigenarum loquendi usu, inter quos sancti viri divini verbi latores nati aut conversati fuisse noseuntur, sicut de beato Ieremia Hieronymus^{e. 5} dicit^a, quod *simplicitas sermonis de loco ei Anatothi, in quo natus est, accesserit*. Dissertus ergo et non sapiens, sicut gentilium scriptorum est⁶,

a) i. l. r. V. b) 4 litt. erasae sunt V. c) corr. ex aut V. d) corr. e disertus; sic et in sq. V.
e) superscr. V.

1) *Nihil in responsione Hadriani.* 2) Cf. supra p. 110 sqq. 3) Quae sequuntur, ex 40 Augustini *De doctrina christiana* l. IV, cc. 2 sqq. (Migne, Patr. Lat. XXXIV, 89 sq.) sumpta esse videntur. Cf. quoque Isidori Sententiarum l. II, c. 29; l. III, c. 13; Migne l. c. LXXXIII, 630. 687. Alcuini *Dialog. de reth. et virt.*, Migne l. c. CI, 931. 939. 4) Cf. p. 27, n. 3. 5) Hieronymus, *Prolog. in Ieremiam*; Migne l. c. XXVIII, 903. 6) Cf. Isidori Sententiarum l. III, c. 13; Migne l. c. LXXXIII, 687. Hieronymi *Comment. in Isaiam* l. X; Migne 45 l. c. XXIV, 380/1. Eiusdem *Comment. in Oseam* l. II, c. 5; Migne l. c. XXV, 905.

qui etsi venustus est humanarum artium eruditione, insipiens tamen est, quia et veri Dei notitia et salutifera caret exhortatione. Est et quorundam hereticorum sermo dissertus nee tamen sapiens, qui, etsi humanorum ingeniorum industria est expolitus, sapientiae veritate et virtutum documentis est omnino nudatus. De dissertis vero nee
 ls. 33, 19. tamen sapientibus per Esaiam prophetam dieitur: *Populum enim imprudentem non videbis, populum alti sermonis^a, ita ut non possis intelligere dissertitudinem linguae eius, in qua nulla est sapientia.* Nec dissertus ergo nee sapiens est, sicut plurimorum, qui temere ad quilibet docenda aeedunt, antequam saeratissimorum sensuum dapibus refieiantur et eloquentiae ornamentis inbuantur, vel etiam ut istius synodi scriptura
 *fol. 136. est, cuius errores discutere nitimus, in eius sententiis nec sensuum *reperitur ornatus 10 nee ex eloquentiae flumine quidam deducitur rivulus.

Et eum omnis scriptura aut culta^b sit et aperta^c, aut eulta^d et non^e aperta^e, aut^f inculta et aperta, aut nee culta nec aperta, haec^g et^g duabus primis istis speciebus est aliena et duabus sequentibus omnino conserta, quia nee sermonum eultu aut eloquentiae eoturno adtollitur nec puritate aperte loquutionis texitur, quo^h inⁱ altero 15 ob^k sui nitorem mentem legentis^l demuleeat, inⁱ altero^k ob sui puritatem ad intellegendum promoveat. Nec culta est et non aperta, quia non longis periodis involvitur, non variis topieorum perplexitatibus exornatur nee lubrieis syllogismorum eonclusiobus ex industria dialeeticae artis^m venientibus eatenatur, quae omnia et culta sunt, utpote quae sophistio poliuntur cilindro, et non aperta, quia a simplieum lectorum 20 sensu procul renota eruditissimorum tantummodo se inferunt ingenio. Sed aut aperta est, quae eruditione carens omnibus legentibus sive audientibus patet; aut inordinate et incompte digesta et soloeismis mutilata, barbarismis corrupta, eeteris vitiorum nubilis obduetaⁿ et hueulenta^o oratione earens et ordine texendorum sensuum ex-
 ploso nec eulta est nee aperta.

Ideoque si forte aliquis error in sententiis de fide prolatis indiseussus remanserit,
 *fol. 136'. his a nobis se tuebitur armis, quia se *talibus incompositarum dictionum abdidit in-
 volueris et a nobis ideo deprehendi nequivit, quia ad nos difficultate sermonis quasi
 quodam pallio obsitus advenit.

X. Ridiculose et pueriliter dictum in sententia fidei Theo- 30
 ps. 67, 36. dori episcopi^p: ‘Mirabilis Deus in sanetis suis, et e continuo:
 ib. 15, 3. Sanetis, qui in terra sunt eius, mirificavit omnes volun-
 tates meas inter illos’, tamquam hie versieulus illum pri-
 ore m subsequatur¹.

Id vero, quod Theodorus episcopus^q hos duos psalmistae versieulos ita interiecta 35
 particula adverbii ‘e continuo’ in unum protulit, quasi alter alterum nulla intereapedine
 aliorum versum interposita subsequatur, eum videlicet hie versieulus, quem illum
 ‘e continuo’ subsequi dieit², non solum confestim non subsequatur, sed etiam ferme ante

a) 2 vel 3 litt. erasae sunt V.   b) cu i. l. r. V.   c) aper i. l. r. V.   d) c et lt i. l. r. V.
 e) non ap i. l. r. V.   f) aut inculta i. l. r. V.   g) et haec A.   h) quod A.   i) in altero 40
 i. l. r. V.   k) ob — altero deest A.   l) is i. l. r.; deinde 2 vel 3 litt. erasae sunt V.   m) armis A.
 n) tres voces erasae sunt V.   o) i. l. r.; deinde tres voces erasae sunt V.   p) corr. exarchiepiscopi V;
 cf. supra p. 113, l. 47; p. 114, l. 45; p. 119, l. 44.   q) corr. ex archiepiscopus V; cf. n. p.

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione III; Mansi XII, 1144. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 16, c. VI.*   2) *Revera Theodorus hos versus interiecta particula ‘zai āv̄θiς’ (= ‘et 45 rursus’, ut recte postea interpretatus est Anastasius bibliothecarius) inter se coniunxit (Mansi XII, 1143).*

quinquaginta psalmos cum^a, cui postponitur, precedere noscatur, non ideo nobis reprehendere libuit, quod fidei quoddam prejudicium adferat, sed quia ridiculosae^b reprehensioni subiaceat et reprehendentibus deridendi materiam conferat pateatque talem scripturam non esse idoncam, ut magna absque errore instruat, quae in parvis absque vigore titubat, nec habere tam vim res dubias adfirmandi et incognitas docendi, quae non habet ingenium res non^c dubias narrandi et notas proferendi.

Quomodo ergo illius synodi poterit *recipi doctrina, cuius in tot locis reprehenditur scriptura? Aut quomodo cum ceteris synodalibus a sanctis patribus digestis vel suseptis scriptis societatis poterit adipisci dignitatem, que carum sensuum et verborum fugit societatem? Ille enim in nullo reprehenduntur et ideo in omnibus suscipiuntur, hacc vero, quia in multis reprehenduntur, non inmerito pene in omnibus repudiatur.

XI. Quod inutiliter et incaute Græci ecclesiam catholicam anathematizare conati sint in corum synodo, eo quod imagines non adoret, cum utique prius debuerint omnino scrutari, quid uniuscuiusque partis ecclesia de hac causa sentire vellet¹.

Ecclesiasticæ tubae prædicatio intonat peccantem fratrem primo clam corripiendum; qui si audire noluerit, seorsum adhibitis fratribus vel corrigendi studio vel conveniendi testimonio admonendus est; qui si et illos audire contempserit, tunc multis res notescenda est, ut detestationi eum habeant et qui nequivit salvari pudore, saltim obprobriis^d salvetur; qui si neque multorum admonitioni adsensum præbuerit, ethnicorum sive publicanorum more detestandus est.

Cui prædicationi non medioeriter illorum ecclesia contraire videtur, quae totius mundi ecclesias, prinsquam more ecclesiastico per epistolare eloquium consulendo sive serutando alloquatur, presumptive sive incaute anathematizare conatur. Debnerat enim ad circumiacentium provinciarum ecclesias legationem sciscitativam facere, utrum imagines adorari aut non adorari deberent, ut iuxta cuiusdam sapientis vocem per consilium et sequenda sequens et vitanda vitans non eam in postmodum paenitere constaret, sed quicquid de hac re plures secundum apostolicam institutionem tenere vellent ecclesiae, ipsa quoque teneret et, quae pluribus consentientibus antiquis institutionibus obniti temptaret et obstinata mente ab universitate ecclesiastici corporis se dirimere vellet, hanc detestationi^e multaret. Nam quis furor est quaevi dementia, ut unius partis ecclesia rem, quae neque ab apostolis neque ab eorum successoribus statuta est, nitens statuere totius mundi ecclesias conetur anathematizare, et conpellantur aut apostolicis institutis contraire aut ab illis prolato vanissimo^f anathematizare? Sed cum illorum dementissimum anathema illis potius quam nobis iacturam impertiat dicente Apostolo: *Neque maledici regnum Dei possidebant, etiam si quodammodo ledere posset, tolerabilius nobis esset illud perpeti, quam apostolorum*

cf. Ecclesi. 32, 24.

1. Cor. 6, 10. fol. 138.

sive ceterorum sanctorum patrum monitis obniti, quippe qui cum Susanna dicimus:

Melius est incidere in manus hominum, quam derelinquere legem Dei nostri, et pastoris Dan. 13, 23. ecclesiae verbis perdoemur oboedire oportere Deo magis quam hominibus. Sicut enim Act. 5, 29.

a) deest A. b) sic corrigendum videtur; ridiculo sui VA. c) corr. ut videtur ex in V. d) briis corr. manu 4 e priis V; priis A. e) sic VA. f) vanissimo amat i. l. r. V.

45 1) Cf. acta conc. Nicaeni II, in actionibus I. VII. VIII; Mansi XII, 1009. 1016. XIII, 379. 415. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 39, c. LII.

euilibet civium sive principis societate fruenti a seditionis quibusdam, qui contra principem et cives agunt, tolerabilius est ab illis inflata convicia sustinere, quam cum eis in seditionem conspirare, ita nimis tolerabilius nobis est, ab illis exsecurari, qui etiam suos parentes exsecurari non formidant¹, quam cum illis res insensatas contra divinarum Scripturarum instituta adorare. Exsecuratio namque sine ratione et ira sine 5 potestate et dampnatio sine auctoritate quantum^a eos, contra quos inhiant, minime ledunt, tanto^a auctores suos maioribus tediis affieunt et magis desides et impatientes esse produnt.

Nisi ergo eos vetusta pernicio² et antiqua lues, dux mortis, radix malorum, quae et angelos ab aethereorum civium societate et homines a floriger³ sedis dignitate expulit, stimulis suae nequitiae inflammaret, nec synodus ob adorandas imagines sine conhibentia plurimarum catholicarum et Deo fidelium ecclesiarum aggregatam cf. Col. 1, 24. universalem nominare curarent³ nec tot tantasque ecclesias, que utique corpus Christi *fol. 138^c. sunt, tam insolenter anathematizare auderent *nec rerum insensatarum culturam et 1. Cor. 12, 3. adorationem contra divinarum apicum institutionem statuere temptarent. *Nemo enim,* 15 ait Apostolus. *in^b spiritu Dei loquens^b dicit anathema Iesu.*

cf. Col. 1, 24. Unde cavendum est, ne, dum ecclesiam, quae est corpus Christi, inconsulte et cf. ib. 1, 18. incaute anathematizare nituntur, illi, qui eius caput est, iniuriam inferre videantur. Tanta itaque dilectione sibi Christus ecclesiam adsevit, ut inseparabiliter ei, utpote caput corpori, praemineat et illa ei perpetim utpote corpus capiti cohereat, ut nequaquam corpori aut iniuria aut honorificentia exhibeat, quod non ad caput referatur. Ecclesiae etenim persecutionem a Iudeis inflatam suam Christus referebat, cum cf. Gen. 49, 27. *rapaci lupo* Saulo⁴, needum Paulo, *mane praedam* in vastationem ecclesiae comedenti, *respere spolia* in saluberrima praedicatione sive epistolarum missione *dirisuro* dicebat: Act. 9, 4. *Saulo, Saulo, quid me persequeris?* Non quod ille Christum persequeretur in aetheris 25 arcibus regnante, sed ecclesiam iam tunc pullulanter et in huius saeculi horrisonis cf. Col. 1, 24. fluctibus natitantem⁵. Christus^c ergo in^d corpore suo, quod^e est ecclesia^c, etiam^f nunc persecutionem^f sustinet⁶, non quidem corporaliter ut dudum pro mundi salute, sed^g quadam pietatis miseratione, qua^g suorum membrorum, id est fidelium in unitate sanetae ecclesiae conmanentium, semper^h miseretur, de quibus erat ille, qui dicebat: 30 ib. 1, 24. *fol. 139. *Gaudeo in passioⁱnibus meis, quia expleo ea, quae desunt passionum Christi, in carne mea propter corpus eius, quod est ecclesia^j.* Hanc passionem, quam Christus in cf. 2. Reg. 6, 22. sanctis suis sustinet, David praefigurabat, eum dicebat: *Adhuc ludam et rilior apparebo,* cf. Phil. 2, 8. quia dum se humilians usque ad mortem ad crucis perveniret mysterium et a sinagoga, quae sterilis ex tunc remansit, dispieceretur, in sudore sanguineo membrorum suorum 35 passiones ostendebat^k esse futuras ac contra ecclesiae exhibitam honorificentiam suam Matth. 10, 40. esse testatur, cum dicit: *Qui ros recipit, me recipit, et: Quandiu fecistis uni de minimis istis, mihi fecistis.*

Si ergo illi, de quibus sermo est, custodem virtutum, magistrum bonorum, humilitatem amplectentur, nec corpus Christi, quod est ecclesia, impudentissime anathema- 40

a) sic V.A. b) in — loquens i. l. r. V. c) i. l. r. V. d) i. l. r.; deinde 8 rel 9 litt. erasae sunt V. e) quod — ecclesia i. l. r. V. f) iam — persecutionem i. l. r. V. g) sed — qua i. l. r. V. h) semper miseretur i. l. r. V. i) 15 litt. erasae sunt V. k) corr. ut videtur e portendebat V.

1) Cf. supra II, c. 31 (p. 100). 2) I. e. *diabolus*; cf. supra p. 19, l. 10; infra p. 125, l. 34. 3) Cf. infra l. IV, c. 28. 4) Cf. Ambrosii *De patriarchis* c. 12; CSEL XXXII, 45 158 sq.; Migne, *Patr. Lat.* XIV, 726. Isidori *Quaest. in Gen.* n. 61 sq.; Migne l. c. LXXXIII, 286. 5) Cf. supra p. 1, l. 16 sq. 6) Cf. Augustini *De gratia novi Test.* (Ep. CXL) c. 6; CSEL XLIV, 168/9; Migne l. c. XXXIII, 545.

tizare temptarent nec ob suae, imo vanę laudis appetitum pro re tam inutili tamque inofficioiosa synodum adgredarent.

XII. Quod magna ex parte mansuetudinem et patientiam abiecerint in non continendo os snum et inordinate loquendo¹.

Adgregata igitur synodo, si in ea ecclesiastico more egissent res necessarias et fidelibus profuturas pertractantes, omnes *rocam noritates* et inordinatas loquutionum naenias evitarent et mediocritatis callem tenentes neque ab apostoliceis doctrinis neque ab antiquarum synodorum institutionibus dissentirent, sed patientiae et mansuetudinis ornamenti ornati nequaquam *dicentes bonum malum et malum bonum, ponentes amarum dulce et dulce amarum*, propheticō sermoni contrairent, et ea, quae necessario statuenda erant, prudenter statuerent et quae dicenda, diligenter dicerent et spreto supervacuo et extraordinario anathemate res utiles perdocerent, res vero ambiguas aut certe inutiles silentio multarent, et nostrae partis² sive ceterarum mundi partium ecclesiae eorum statutis parerent³. Sed quoniam impossibile est et eorum statutis adsensum praebere et antiquis patrum institutionibus parere, cum videlicet inter se diversa sint et quantum lux tenebris, vita morte, visio ecclitate, probitas improbitate, puritas impuritate, sanitas aegritudine, tantum eorum instituta a sanctorum patrum institutis^b distent, idecirco deterioribus spretis potioribus contenti sumus et contemptis fallacibus diverticulis certum ac regimmo trahitem³ tenere desideramus.

Ubi, quae⁴, praestantissima virtus, mansuetudo⁵, vel tu, fortissima furiis sive cunctis levibus incitamentis inimicia, patientia, eratis^c? Quo abieratis? Quo discesseratis, eum tam incantas tamenque perversas constitutiones a tot saecerdotibus patrari videretis, enī ecclesiae tot anathematum vincla inferre^d cerneretis^e? Quur non saltim in duobus vel tribus hospitium habuistis? Quur omnes sprevistis? Quur cunctis vestram absentiam praesentastis? Quur non eos a tot nugis vestri moderaminis compescuistis frenis? Quur non a tot deleramentis vestrae industriae coereuistis habemis?

Stimulante^f namque iactantia^g sive ventosae laudis appetitu^h et ministrant suam, oris videlicet incontinentiam, contra nos pugnaturam impellente, quae omnia ut cetera malorum fomenta non incongrue nostrae legiones respunnt, ab eis abscessimis et apud eos tandem hospitari nequivimus, quos taliumⁱ errorum tumultibus invasos esse conperimus. Nulla enim est *societas lucis*^g et teuebris nec quaedam *communicatio Christi et Belial*, quoniam iuxta cuiusdam sapientis sententiam *spiritus Dei*, qui utique nostri exercitus dux est, *effugiet fictum, non habitabit in corpore subditu peccatis*. Non enim nos in medio eius nec ille in medio nostri habitavit, qui facit superbiam^k, quoniam iuxta^h verba Iesuⁱ filii Sirach^h *odibilis coram Deo et hominibus superbia et: Syagogae superborum nou erit sanitas; frutex cuius peccati radicabitur in illis*. Tanto enim in eorum synodo discipula superbiae, oris scilicet incontinentia, viguit, quanto modestia sive prudentia debuit, et eius nec extrema quidem manus in tali aetu

a) *superser. loco cohibentiam exhiberent V.*   b) 7 litt. *erasue sunt V.*   c) *deest A.*   d) *sic VA.*
40 e) i. l. r. *V.*   f) *talium errorum i. l. r. et deinde 4 litt. erasae sunt V.*   g) 5 litt. *erasae sunt V.*
h) *iuxta -- Sirach superser. V.*   i) *ihū A.*

1) *Nihil in responsione Hadriani.*   2) Cf. supra p. 5, l. 7.   3) Cf. supra p. 102, l. 16.   4) Cf. supra p. 27, n. 3.   5) Cf. Augustini Serm. CLVII, c. 2; Migne, Patr. Lat. XXXVIII, 860.   6) Cf. supra p. 100.   7) *Sequentia usque ad p. 126, l. 19. ex ore mansuetudinis et patientiae prolata intelligas.*   8) *I. e. diabolus;* cf. supra p. 124, n. 2.

cf. 1. Tim.
6, 20.

*fol. 139v.
cf. Is. 5, 20.

*fol. 140.

cf. 2. Cor.
6, 14. 15.

cf. Sap. 1, 4. 5.

cf. 1s.
14, 13. 14.
Apoc. 2, 13.
Eccl. 10, 7.
ib. 3, 30.

cf. Deut. 17 7.

duei debuit, principatum, pro dolor! tenuit; et quae principatum tenere debuit, nec
*fol. 140^r. extrema *quidem eius manus illorum eotibus interfuit.

Tuo itaque instinctu, o incontinentia oris, quae gressus hominum in terra viventiū dirigi prohibes dicente propheta¹: *Vir linguosus non dirigetur super terram, — et*
^{Ps. 139, 12.} *eius annisu peccatum non deest iuxta illud: Ex multiloquio non effugies peccatum,*^{Prov. 10, 19.} *parcens autem labiis sapiens eris. — et per quam anima leditur iuxta sapientis vocem*
^{Eccles. 20, 8.} *dicentis: Qui multis utitur verbis, ledit animam suam, — et quae non solum respondere, antequam audias, verum etiam sanctam ecclesiam anathematizare^a,* ^{Prov. 18, 13.} *antequam adloquatur, tuos sequaces compellis iuxta illud: Qui respondet verbum, priusquam andiat, stultitia est illi et obprobrium,* — te urgente ita penitus nostrum abnuere 10
consortium, ut nostra societas in eorum mentibus nec leve quidem posset inprimere vestigium. Nos enim sequi decor vitac est et nos spernere error insaniae, et se-
^{*Prov. 9, 35.} *cundum magistrae nostrae, sapientiae, voeem exitus nostri exitus vitae sum. Nisi enim legislator nostrorum monitorum sequax fuisset et nostri moderaminis retinaculis gressus*
^{cf. Num. 12, 3.} *suae mentis conexos habuisset dicente Scriptura: Et erat Moyses mansuetus p[re]ou- 15*
uib[us] hominibus, qui sunt super terram, nequaquam tantoties divinis adloquiis frueretur neque tot mysteriorum archanis Domino insinuante inbuueretur nec de eo ab eodem ib. 12, 7, 8. *rerum omnium Domino diceretur: At nou sicut servus meus Moyses, ad quem loquor Ex. 33, 11.* **fol. 141. facie *ad faciem, sicut loqui solet homo ad amicum suum^b.*

Patientiae itaque et mansuetudinis virtus et ab illis prorsus abiecta^b esse per- 20
hibetur^b, qui pessum et extraordinarie ad catholicam ecclesiam anathematizandam
cf. Eph. 1, 3. synodum adgregare nisi sunt, et eam, quae *benedictione* perpetua *benedicta* est, male-
cf. 1. Cor. 6, 10. dieere insanis ausibus eonati sunt nec^c adtenderunt illud, quod scriptum est: *Neque maledici regnum Dei possilebunt^c,* et a nobis fidei brachio et dilectionis manu et
cordis amplexu modis omnibus est adeunda et perpetuam retinenda. Ait enim psalmista: 25
Ps. 24, 8, 9. *Dulcis et mansuetus Domini, propter hoc legem statuit deliuentibus in via, dirigit mites in iudicio, docebit mansuetos vias suas.*

cf. Matth. 11, 29. Unde datur intellegi, quod, qui mansueti Domini sequax esse desiderat, mansue-
tudinem non debet spernere, sed, ut de viis Domini doceatur, eam ei convenit am-
*Prov. 14, 30. plecti. In proverbii² quoque seribitur: *Mansuetus vir cordis medicus est; tinea autem* 30
ib. 16, 19. *ossibus cor intelligens.* Item ibi: *Melior est mansuetus cum humilitate, quam qui dividit*
Ecclesi. 3, 19. *predam cum contumeliosis.* In Ecclesiastico quoque legitur: *Fili, in mansuetudine ib. 5, 13. opera tua perfice, et ab omni homine diligere.* Item ubi supra: *Esto mansuetus ad *fol. 141. audiendum verbum, ut intelligas; et cum sapientia loquere^d *responsum verum.* Nam et
ib. 10, 31. praefatus Iesus^e filius Sirach^e ita intonat: *Fili, in mansuetudine serru animam tuam* 35
cf. 1. Tim. 2, 7. *et da illi honorem secundum dignitatem suam.* Doctor itaque gentium ita ad Ephesios Eph. 4, 1-3. scribit: *Obsecro vos ego vincetus in Domino, ut digne ambuletis vocatione, qua vocati estis, eum omni humilitate et mansuetudine, cum magnanimitate, subportantes invicem in caritate, solliciti serrare unitatem Spiritus in vinculo pacis.* Et Iacobus apostolus Iac. 3, 13. dicit: *Quis prudens et sciens vestrum, monstrat de bono opere conversationem suam in mansuetudine et prudentia.* Quibus omnibus praecepsis illi proeul dubio renisi^f sunt, qui propter imaginum adorationem ecclesiae ausi sunt anathema inferre, que utique

a) 7 litt. erasae sunt V. b) i. l. r. V. c) nec — possidebunt desunt A. d) loq;re V.
e) istis — Sirach i. l. r. V; cf. supra p. 125 cum notis h. i. f) renisi sunt i. l. r. V.

1) Cf. Isidori *Testimonia div. Script. et patr.* c. 17; Migne, *Patr. Lat.* LXXXIII, 1208. 45
2) Cf. Isidorum l. c. c. 12. 17; Migne l. c. LXXXIII, 1206. 1208.

tanto est immunis^a ab^b eorum maledictione, quae iniusta^a est, quanto a Christo, qui eam redemit, delimitur unctione letitiae, quae inmarcescibilis et perpetua est.

cf. Ps. 14, 8.

De prudentia quoque et patientia et continentia oris scriptum est: *Qui¹ parcit verbum proferre durum, prodest ei, patiens autem vir sapiens est.* Quod enim verbum potest esse durius anathemate? Quod si proferre incaute parcerent, non longe a via discederent. Aut quę patientia aut prudentia in hoc negotio illis utilior esset, quam ut ecclesiam per diversas mundi ^cpartes constitutam suis apicibus consulerent et, ^{*fol. 142.} quod omnium adscensus decrevisset, prudenter et patienter sancirent? Dicitur enim per quandam sapientem: *Palpebrae^a tuae praecedant gressus tuos.* In quo dicto, dum ^{Prov. 1, 25.} metonimice per palpebras^a providens ante acta consilium et per gressus ipsas actiones significet, nobis perspicaciter innuit, ut semper nostrarum actionum exercitia provida et prudentia praeveniant consilia, ut antea mentis oculus praevideat, in quibus se postmodum actus extendat. A multiloquio igitur, quo illi in sua synodo usi sunt, his verbis psalmista sc̄ coercitum esse decantat: *Dixi, custodiam vias meas, ut non delin- Ps. 38, 2.* ¹⁵ *quam in lingua mea; posui ori meo custodiam;* et, ut coereri rite valeat, his precibus Dominum implorare contendit: *Pone, Domine, custodiam ori meo et ostium circumstantiae ib. 140, 3. 4.* *labiis meis, ut non declines cor meum in verba malitiae.*

Si ergo omnia, quae per patientiam et mansuetudinem a sanctis patribus sive in veteri sive in novo Testamento gesta sunt, enumereamus et e contrario, quae per superbiam sive oris incontinentiam a perditis quibusque perpetrata sunt, edicere euremus, et quibus testimonii hoc vitium perhibetur, non dicam² unius capituli, sed nec quidem unius libri textus euneta poterit continere. Nunc autem monstratis ex parte, quac egerint quaeve agere debuerint, et^d illorum nugis ex parte discussis ad alia, quac huic operi necessaria sunt, Domino annuente^e accedamus.

25 XIII. *Quia mulier in synodo docere non debet, sicut Herena ^{*fol. 142.} in corum synodo fecisse legitur³.

Cum pene in omnibus illa synodus, quae pro adorandis imaginibus adgregata est, divinarum Scripturarum saluberrimis institutis refragetur, in hac quoque parte oppido^f refragari illis videtur, quod mulierem institutricem sive doctricem habuisse perhibetur, quod quidem non solum divinae legis documentis, sed ipsius naturae lege inhibetur. Non enim eam sexus fragilitas sive animi mobilitas doctrinae sive praelationis super viros apicem tenere permittit, sed tamquam *infirmus^g vas* et ad deeiendum facilius subditam et virili auctoritate repressam esse compellit. Unde et divinis legibus sancitum est, quaedam feminarum vota virili deliberatione cassari possunt, et humanis constitutum est, feminas innuptas, quamvis proveetae sint actatis, propter ipsam animi levitatem in tutela eonsistere debere.

cf. 1. Cor. 14, 34.

cf. 1. Petr. 3, 7.

cf. Num. 30, 48qq.

Novimus⁴ enim feminam causa prolis, causa adiutorii, causa ineontinentiac viro coneidi solere, causa vero doeendi nusquam penitus legimus. Causa inquam² prolis,

a) i. l. r. V. b) superscr. V. c) abhinc usque ad finem capituli omnia i. l. r. V. d) sequitur del. non solum nostris apicibus sed eorum actibus sive scriptis V. e) annuente manu 4. del. V; iterum addidi. f) i. l. r.; ante et post vocem 3 vel 4 litt. erasae sunt V. g) infirmus A.

1) Sic apud Isidorum, *Testim. div. Script. et patr.*, Migne, Patr. Lat. LXXXIII, 1207.

2) Cf. supra p. 27, n. 3. 3) Cf. acta conc. Nicaeni II, in actionibus I. et VIII; Mansi XII, 1001; XIII, 414. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 39, c. LIII. 4) Cf. Isidori Etymol. l. IX, c. 7, n. 27; Migne l. c. LXXXII, 367.

Gen. 1, 28. ut in Genesi legitur: *Et benedixit eos Deus^a dicens: Crescite et multiplicamini.* Hoe est enim matrimonium, quod neque secundum Pelagium¹ peccatum esse putandum est neque secundum Iovinianum² virginitati eoaequandum, sed virginitas illi praferenda est propter munditiae sanctitatem et corporis integritatem dicente Apostolo: 1. Cor. 7, 34. *Nuptia cogitat, quae sunt mundi, quomodo placeat viro; virgo autem cogitat, quae sunt Domini, quomodo placeat Domino, ut sit sancta corpore et spiritu.* Illud vero quamquam altero sibi praelato non est abiciendum neque omnino postponendum, sed cum gratia his, quibus competit, adpetendum, quoniam est et erga se non extraordinarium et erga virginitatem fecundum^b. Est^c enim virginitatis seminarium, quia sicut uva non^d aliunde nisi^e ex vite noscitur, ita et virginitas non aliunde nisi ex matrimonio gignitur; et quamquam sit virginitas *centesimus fructus*, habet tamen infra se *tricesimum*, id est matrimonium, inter quos medius *sexagesimus* est, qui in viduis non incompetenter Gen. 2, 18. accipitur. Causa itaque adiutorii femina viro concessa est dicente Domino: *Nou est bonum hominem solum esse, faciamus ei adiutorium simile sibi*, causa vero ineontinentiae 1. Cor. 7, 9. iuxta illud Apostoli: *Qui incontinentis est, nubat, et iterum: Melius est nubere quam uri.* 15 cf. Act. 9, 15. Interrogemus ergo Apostolum! Dieat egregius praedicator, dicat vas electionis, utrum feminas docere permittat an in viros dominari? Ait enim ad Timotheum: 1. Tim. 2, 11. 12. *Mulier in silentio discat cum omni subiectione. Docere autem mulieri^f non permitto, neque dominari in virum, sed esse in silentio.* Qui quasi interrogaretur, quur eam et doere et dominari in virum prohibuerit, utpote^g sapiens magister sapienter reddit causam ib. 13, 14. et dicit, quur ei utrumque inhibuerit^h: *Adam, inquit, primus formatus est, inde Eva; et Adam non est seductus, mulier autem seducta in praevaricatione fuit*, ut nosse possemus idcirco ei et doctrinae et dominationis dignitatem abⁱ Apostolo in virum minime esse concessam^j, quia non ut doceret, sed ut adiuvaret virum, nec ut ei praesasset, sed subasset, condita esse perhibetur sive quia animo est infirmior et ad temp- 1. Cor. 11, 9. tandem facilior. Non enim, ut ait Apostolus, *vir propter feminam, sed femina propter virum creata est.*

Nam si quis forte tanti erroris presumptionem hoc ancili tueri nitatur^k, quod Tit. 2, 3, 4. idem Apostolus, cum de habitu et continentia anuuun ageret, ait: *Bene docentes^l, ut prudentiam doceant, perpendat^m, quod non eas docere quandam insaniam vel quandam traditionem sacrosanctis patrum institutionibus resistentem vel certe eiusdam insensatae rei adorationem, sed prudentiam et bene vivendi exempla permiserit; nec eas id faeere in eccllesiaⁿ neque in conuentu neque in synodo, sed privatim longevę aetatis experientia et explosis propter aevi maturitatem *vitiorum incentivis inter domesticos et. 1. Tim. 5, 10. permiserit; nee omnes, sed eas, quae in operibus bouis testimonium habent, quae hospites recipiunt, quae sanctorum pedes lavant, quae tribulationem patientibus subministrant, quae omne opus bonum subsequuntae sunt, quarum et ipse incessus, motus,*

a) deest A. b) secundum A. c) non aliunde nisi del. manu 4. V; nos has voces non auferimus.
d) utpote — inhibuerit (l. 21.) deest A; utpote — sapienter i. l. r. V. e) ab — concessam i. t. r. V.
f) tatur i. l. r. V. g) tes ut i. l. r.; prudentiam doceant marg. adscr. V. h) perpendant VA; emendavi. 40

1) Cf. Augustini *De sancta virg.* c. 19; CSEL XLI, 252; Migne, Patr. Lat. XL, 405; sed neque Pelagius neque secta eius nuptias damnat; v. supra p. 108, l. 3. Cf. Augustini *Contra duas epist. Pelag.* l. I, c. 5; l. III, c. 8; CSEL LX, 429/30. 516; Migne l. c. XLIV, 554. 606. Eiusdem *Contra Iulianum Pelag.* l. I, c. 2; Migne l. c. 643. 2) Cf. Augustini *De nuptiis et concupiscentia* l. II, cc. 5. 23; CSEL XLII, 268. 292; Migne l. c. 445. 458. 45
3) Cf. Hieronymi *Ad Iovinianum* l. I; Migne l. c. XXIII, 223; Augustini *De s. virginitate* c. 45; CSEL XLI, 290; Migne l. c. XL, 423. 4) Cf. *ad sequentia usque ad p. 129, l. 1. Isidori De eccl. officiis* l. II, c. 19; Migne l. c. LXXXIII, 808.

vultus, sermo, silentium quandam sacrae continentie gestet honestatem. Aliud est enim matremfamilias domesticos verbis et exemplis crudire, aliud antestitibus sive omni ecclesiastico ordini^a vel ctiam publice synodo quaedam inutilia^a docentem intercesse, cum videlicet ista, quae domesticos exhortatur, eorum et suum in commune adipisci cupiat profectum, illa vero in conventu ventosę tantum laudis et solius arrogantiae ambiat appetitum.

Sicut igitur *caput viri Christus est*^b, ita nimirum^b *caput mulieris vir*, ac per hoc, ^{1. Cor. 11, 8.} si mulier viris praesce debet, iam eorum caput est. Et si illa eorum caput est, illi necessario caput Christi erunt. Non autem ullus caput Christi praeter^c Patrem esse potest secundum Apostolum, qui ait: *Caput Christi Deus*, et de quo in Canticis cantib.^{ib.} corum dicitur: *Caput eius aurum optimum*^c. Non igitur mulier viris se preferendo ^{Cant. 5, 11.} eorum caput esse debet, ne, dum sexus inferior ultra se, quam ordo exposcit, ad tollit et superiori sexui præfert, caput, quod præminere ceteris membris debet, ^{*fol. 144v.} infima petat et pedes, qui ceteris membris præminentibus infima loca tenent, ceteris præminentibus ^{*fol. 144v.} ad superiora tollantur sieque naturae ordo permutatis ac potius perversis legibus fedetur.

Nam si forte aliquis his sacrosanctis apostolicis institutionibus obniti temptans mulieres viros docere virisque praeesse et synodos instituere debere ideo adfirmare natus fuerit, quod secundum evangelicae tubae præconium mulieres crebro Mediatori ^{cf. 1. Tim. 2, 5.} Dei et hominum ministraverint, *ad pedes scilicet eius sedentes et verbum ex ore eius* ^{cf. Luc. 10, 39 sq.} *audientes ac circa frequens ministerium satagentes et lacrimis pedes eius rigantes et capillis tergentes* ^{cf. ib. 7, 38.} et corpus eius miro unguentorum liquore linientes eumque ad passionem ^{cf. ib. 28, 27.} pergentem sequi non distulerint et post resurrectionem eius ad eius monumentum ^{56.} recurrentes cius sacratissimę resurreccutionis gloriosum mysterium et primę cognoverint ^{cf. ib. 24, 1sq.} et discipulis nuntiarint, animadvertisat, quod aliud sit ad pedes Domini sedere et cetera, ^{cf. ib. v. 9.} quae praemisimus, agere, aliud synodos statuere, in conventibus viros docere, perversas constitutiones tradere et viris præferri appetere. Illę etenim typum¹ sanctae ecclesiae gestantes Domino ministravere et sacratissimis eius alloquiis inhēsere, iste vero, si^d quae^d sunt, Athalie^e nimirum exempla sequuntur, ^{*quae^f}, dum viris ^{cf. 4. Rg. 11, 1sq.} ^{*fol. 145.} praesce incompetenti desiderio appetiit, pene *omne semen regium extinxit* et sui nefandissimi capitis interitu ad ultimum indignam vitam digna morte finivit. Femina vero idcirco Domini et Salvatoris nostri resurrectionis nuntiatrix esse existimatur^g, ut, ^{cf. Luc. 24, 9. 10.} quia fuerat ei femina² de cęlis ad terras venienti iter, fieret etiam ei a terris ad caelos redeuenti index, et quem venientem Maria virgo mundo edidit, redeuentem nimirum ^{cf. Marc. 1^f, 9.} Maria a Domino sanata discipulis nuntiaret. Qui Mediator Dei et hominum non idcirco de femina natus esse perhibetur³, ut femineum sexum viris præferret, sed ut utrumque sexum in culpam lapsum sue incarnationis mysterio redimeret: *virum videlicet, quia vir fieri pro nostra salute dignatus est iuxta illud propheticum: Ecce Zach. 6, 12. veniet vir, oriens est nomen eius*, de quo scribitur: *Iesum Nazarenum virum adprobatum* ^{Act. 2, 22.} ^a *Deo virtutibus et signis, que fecit per illum Dominus*, — feminam vero, quia de femina sine ullo masculini sexus contagio nasci dignatus est, et utriusque sexus, sicut verus conditor, ita etiam verus permanet restaurator^f.

a) i. l. r. V. b) est — nimirum i. l. r. V. c) praeter — optimum (l. 11) i. l. r. V.

d) corr. e sic V. e) corr. ex otholię V. f) *textus abhinc usque ad finem capituli i. l. r. scr. V.*

g) existimatⁱ V; existimatus A.

1) Cf. Isidori Alleg. Script. sacr. n. 207. 208. 238; Migne, Patr. Lat. LIII, 124. 128; Augustini Serm. V, c. 7; Migne l. c. LXXXVIII, 58. 2) Cf. Augustini Serm. CCII, c. 2; Migne l. c. 1108. 3) Cf. eiusdem Serm. LI, c. 2; Migne l. c. 334.

XIV. Contra eos, qui dicunt: 'Dei cooperantes nos dire mus congregare vos', sive: 'Congregavit vos Deus consilium proprium statuere volens' ¹.

In primo huius operis libro in prima parte libri², cum eorum error discuteretur, qui dicunt 'Deum sibi conregnare', aliquantulum disputatum est, unde hic quoque error, quo se 'Dei cooperantes' superciliosae iactant, cassari potest, quoniam et 'Deum sibi conregnare' et 'Dei cooperantes' esse non humiliiter, non sanctorum regum exemplis

*fol. 145v. *contenti, non sanctarum Scripturarum institutionibus instructi, sed perperam et fastu arrogantię elati delerant; et dum appetunt id sibi usurpare, quod non competit, timendum est, ne id amittant, quod competit, quia quisquis ambit inlicita, amittere solet adquisita.

Sed quoniam, ut praefati sumus, in superioribus hic error ex parte discussus est, nunc ad id, quod ideo illos, qui in eadem synodo fuisse noscuntur, congregatos dicunt, ut per eos 'Deus consilium suum statueret', nostrae disputationis yertamus articulum. Dicunt enim: 'Congregavit vos Deus consilium proprium statuere volens', quasi non

Ecolus. 18, 1. scriptum sit: *Qui vivit in aeternum, creavit omnia simul*, et quasi Deo quaedam nova voluntas, quae antea non accesserat, accedit — de quo per prophetam scribitur:

Ps. 148, 6. *Statuit ea in aeternum et in saeculum saeculi, praeceptum posuit, et non praeteribit* — ut quasi nullius adminiculo indiguus idcirco alios congreget, ut plurium deliberatione, quid agrebeat, statuat.

*Est*³ enim consilium a consulendo dictum, quo aliquid aut faciendi aut non faciendi assidua consideratione decernitur. Est enim genus causae, quod oratores deliberativum⁴ dicunt, *in quo genere de quibuslibet ritę utilitatibus, quid aut debeat*

*fol. 146. *aut non debeat fieri, tractatur. Sunt enim in eo suasio*⁵ *et dissuasio, id est de ex-*

petendo et fugiendo, de faciendo et non faciendo. In suasione autem duo sunt fortiora.
cf. 2. Mac. 14, 35. *spes et metus. Quia igitur Deus omnipotens est, idco nullius est indigens, ideoque* nec alterius suasione ad ea, quae non vult, peragenda promovet nec ab his, quae agere vult, nullius dissuasione removet nec quodam metu ab aliquibus, quae agere vult, cohibetur^a nec quadam spc ad ea, quae agere non vult^b, agenda hortatur nec cum alio consilii sui deliberationem statuit. Quibus omnibus si indigeret, necessitatatem pateretur; si^c necessitatem pateretur^d, omnipotens non esset. Est autem omnipotens; nullam igitur indigentiam habet. Ac per hoc incautum^e est dicere^f: 'Congregavit vos Deus consilium proprium statuere volens'.

Consilium⁶ namque Dei Filius est, qui non statutus est a Patre quadam deliberatione, sed genitus ante secula ineffabili nativitate, quem Pater genuisse et sine quo

1. Cor. 1, 24. numquam fuisse a fidelibus creditur. Est enim sapientia Dei Patris, quae ei^g con-

a) cohibetur — vult desunt A. b) si — pateretur desunt A. c) incautum — dicere i. l. r. V.
d) ei consemperna est (consepiernaē) i. l. r. V.

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione I; Mansi XII, 1005. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 16, c. VII.* — Ut sententia melius intelligatur, textum Graecum hic ponimus: ταῦτη οὖν τῇ αἰτήσει (sc. ut fieret synodus universalis) ἐπενεύσαμεν, τὸν ἀληθῆς δὲ εἰπεῖν, τοῦ Θεοῦ εὐδόκησαντος καὶ ἡμᾶς ὁδηγήσαντος συναθροῦσαι ἡμᾶς. καὶ ἐπειδήπερ ἀπὸ πάσης τῆς οἰκουμένης ὁ Θεὸς συνήγαγεν ἡμᾶς, βούλην τὴν οἰκείαν στῆσαι θέλων, ... στῆτε ἔδραῖοι τῆς εὐσεβείας ὑπέρωμαχοι. . . . 2) Cf. supra I, c. 1; p. 8. 3) Ex Cassiodori Expos. in Psalt., Ps. I; Migne, Patr. Lat. LXX, 33. 4) Isidorus, Etymol. l. II, c. 4; Migne l. c. LXXXII, 125. 5) Isidorus l. c. 6) Cf. Augustini. In Ioh. evang. tract. I, c. 9; Migne l. c. XXXV, 1384.

semipeterna est et quę dicit: *Ante colles ego parturiebar. Adhuc terram non fecerat,* <sup>cf. Prov. 8,
25—30.</sup> quando parabat caelos, aderam illi; dum vallaret mari terminum et legem poneret aquis, *ego cum illo eram.* Quae etiam celsitudinem^a suam his verbis demonstrat dicens^a: *Ego in altissimis habitavi, et thronus meus in columna nubis;* et iterum: *Girum caeli* <sup>Ecclesi. 24, 7.
ib. v. 8-10.</sup> *circuivi sola et in fluctibus maris ambulavi, in omnem gentem et in omnem populum* ^{*fol. 146'.} *primatum tenui;* et iterum: *Ego quasi terebyntus expandi ramos meos. Ego feci, ut* ^{ib. v. 22, v. 6.} *oriretur lucifer in caelo. Ego omnes, qui me amant, diligo. Exitus enim mei exitus* <sup>cf. Prov. 8, 17.
ib. *v. 30.</sup> *vitae sunt.* De hoc enim consilio psalmographus dixit: *Consilium Domini manet in* ^{Ps. 32, 11.} *aeternum, cogitationes cordis eius in saeculum saeculi.* Qui ideo consilium dicitur, co
10 quod¹ incarnationis cius^b archanum ad consulendum humano generi sit concessum, quod consilium nulla aetate dissolvitur, sed in aeternum manet, quia triumphalis mors Domini diabolicum perenniter extinxit exitum. Cogitationes namque cordis eius praedestinationem interni eius iudicii innuant, in quibus cuncta reposita sunt, quac vel fuerunt vel sequentibus saeculis futura succedunt. Hominum etenim consilia plerumque fru
15 strantur, *Domini autem consilium permanet in aeternum.* Homo enim mortalis caduca ^{ib.} sapit, aeternus Dominus numquam reprehendenda constituit.

Unde et hoc consilium, quod illi dicunt, quod per eos Dominus ‘statuisset’, ideo a Domino statutum esse minime creditur, quia Dominicis praeceptis contraire dincit, cum videlicet et per veteris et per novi Testamenti paginam Deus se solum <sup>cf. Deut. 6, 18.
Matth. 0.</sup> adorari seu coli instituerit, isti autem quasdam res insensatas adorandas sive colendas esse absurdissima deliberatione percenseant. Non enim Deus conmutabilis est, ut, ^{*fol. 147.} quae antea inhibuerat, modo peragenda concedat, sed quod ante saecula in consilio suo, hoc est in Filio, constituit, semper stabilia esse permittit Esaia adtestante, qui ex persona Dei Patris ait: *Omne² consilium meum stabile erit, et omnia, quaecunque* ^{1s. 46, 10.} *cogitavi, efficiam.* Hoc etenim consilium, id est Filius, et testamentum dicitur. Unde et Hieremias ait: *Si³ non esset testamentum meum in custodia die ac nocte, praecepta* ^{*Ier. 33, 26.} *caeli et terrae non dedissem.* De quo testamento dicitur: *Et⁴ testamentum pacis erit in Hierusalem.*

Quomodo ergo Deus illos ideo congregaret, ut per eos consilium proprium statueret, ut illi somniant, in quo tanta est scientia, ut nec praeterita ei quaedam nec futura, sed omnia praesentia sint, cuius substantiam, sicuti^c est^b, nulla potest adtingere opinio, nulla complecti definitio, quoniam plus est quam quicquid dici aut cogitari potest?

Est enim spiritus^d natura simplex, lux inaccessibilis, invisibilis, inaestimabilis, infinitus, perfectus *nullius egens*, aeternus, immortalis — et^d revera immortalis^d, cui^e <sup>cf. Apoc. 8, 17.
1 Mc. 20, 38.</sup> omnia vivunt, a quo omnia initium consequuta sunt — venerandus, diligendus, metuendus, extra quem nihil est, immo in quo sunt omnia quaeque sunt sursum deorsumve, summa ^{cf. Rom. 11, 36.} et ima, *omnipotens, omnia tenens, vere in omnibus dives, quia nihil est, ubi^e non ^{*fol. 147'.} sit, nec aliquis ei locus absens est^e, exceptis impiorum cordibus, ubi^f quamvis sit per potentiam, non est tamen per gratiam^f, qui ubique^g esse his divinę legis testimonii conprobatur. Ait enim psalmista: *Quo ibo ab spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam?* ^{Ps. 138, 7-10.}

a) celsitudinem — dicens i. l. r. V. b) superscr. V. c) i. l. r. V. d) et — immortalis desunt A. e) ubi — est i. l. r. V. f) i. l. r., deinde dimidia linea erasa est V.

1) *Sequentia usque ad l. 14 sic fere verbotenus apud Cassiodorum l. c. in Ps. XXXII;* Migne l. c. 229. 2) *Haec ex Cassiodoro l. c.* 3) *Non inveni; cf. Ezech. 34, 25; 37, 26;* Ps. 121, 6. 4) *Ad sequentia cf. Isidori Etymol. l. VII, c. 1; Migne, Patr. Lat. LII, 261 sq.; eiusdem Sententiarum l. I, cc. 1—3 Migne l. c. LIII, 537 sq.; Alcuini Disput. pueror. Migne l. c. CI, 1110.* 5) *Cf. Augustini De praesentia Dei lib. (= Epp. CLVII) c. 5; CSEL LVII, 94; Migne l. c. III, 837/8.* 6) *Cf. ad sqq. usque ad p. 132, l. 17 Pseud. August. Specul. c. VIII. Quod ubique sit Dominus; CSEL XII, 352.*

Si ascendero in caelum, tu illic es, et si descendero [in]^a infernum, ades; si sumpsero pennas meas ante lucem et habitavero in extremis maris, etenim illuc manus tua deducet me et tenebit me dextera tua. In Esaia quoque legitur: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth, plena est terra gloria maiestatis tuae.* Per Hieremiam quoque Ier. 23, 23, 24. dicit: *Deus adpropinquans ego sum, dicit Dominus, et non Deus de longinquo: quod si absconsus fuerit homo in abditis, ego eum videbo. Nonne caelum et terram ego impleo?* Sap. 1, 6, 7. dicit Dominus. Liber quoque sapientiae dicit: *Sanctus est^b enim spiritus sapientiae et non liberavit maledictum a labiis suis, quoniam renum illius testis est Deus, et cordis illius speculator est verus et linguae auditor, quia spiritus Domini replebit orbem ter- Ecclesiasticus 16, 19. rarum.* In Ecclesiastico quoque scribitur: *Quoniam multa sapientia Dei, fortis in potentia, videns omnes sine intermissione; qui^c bonitate sua eum, qui non erat, creavit, iustitia eum, qui peccaverat, condempnavit, misericordia, immo magna misericordia eum, Ps. 110, 2, 3. qui perierat, restauravit.* De quo per prophetam dicitur: *Magna opera Domini, *exquisita in omnes voluntates eius, confessio et magnificentia opus eius, et iustitia eius ib. 24, 10. manet in saeculum saeculi.* Et iterum: *Universae viae Domini misericordia et veritas: ib. 85, 15. et cui per cundem prophetam dicitur: Et tu, Domine Deus, miserator et misericors, patiens et multe misericordie et verax^e.*

Numquid eum, quem dominationes^f adorant, tremunt potestates et caelestibus ymnis laetabunda angelorum conlaudat militia, quem cherubim et serafim, sublimes virtutes cius^d scientia repleteae, eius amore ardentes^d sensu minime conprehendere 20 Matthei 11, 27. et Hebrei 1, 3. valent, quem nemo novit nisi Filius, qui utique unius est cum eo substantiae, credere oportunum est, ut alterius consilio cogitat et ideo alios convocet, ut per alios consilium suum statuat? O dementissimum dictum! O insulsa loquutio^e! O verba cunctis divinis verbis obnitentia^f! Quae si ab his, quibus dicta sunt, defendantur, insaniac vicina sunt; si non defendantur, ignorantiae et ignaviae deputanda sunt! Adhuc enim Ps. 72, 28. Deo^g quis potest bonis actibus insistendo, sicut ille cupiebat, qui dixit: *Mihi autem adhuc Deo bonum est; consilium autem illi dare nemo potest. Est enim auctor et fons omnium bonorum et, ut crebro diximus^h, nullius indigens. Magnus. ait Propheta, Ps. 146, 5. Dominus noster et magna virtus eius, et sapientiae eius non est numerus.*

Dic, quae soles, sancte Esaias, die nobilissime vatum, die Dominicæ incarnationisⁱ fol. 148^j. et gentium vocationis evangelice potius quam prophetice narrator, die, utrum aliquis sensum Domini cognoscere potest aut ei consiliarius effici valet! *Quis enim cognovit sensum Domini? Aut quis consiliarius eius fuit? Cum quo iniit consilium et eruditiv ib. v. 28. eum scientia et viam prudentiae ostendit illi?* Item idem propheta dicit: *Numquid nescis et non andisti? Deus sempiternus Dominus, qui creavit terminos terrae, non est deficiens neque laborans, nec est investigatio sapientiae eius.* Dicat etiam magister gen- Rom. 11, 33. tium, quid de hac re sentiat! Ait enim: *O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei! quam inconprehensibilia sunt iudicia eius, et investigabiles vias eius!* Cuius enim iudicia inconprehensibilia et viae investigabiles sunt, nullo modo credendus est alterius consilio ad res deliberandas egere, quia sicut natura ita et sapientia super omnes est, et sicut coequari ei quis nequit per naturam, ita nec eius scientiac^h potest ali- quid conferrere perⁱ consilium. Consilium enim ab eo queritur, qui aut per naturam aut per intellegentiam socius est. Deo enim nullus^k aequalis^l, nullus socius est dicente

a) deest VA; suppl. sec. Vulg. b) deest A. c) qui — verax (l. 17) i. l. r. V. d) eius — ardentes i. l. r. V. e) loquutio V; loquutio A. f) obtinentia A. g) 6 vel 7 litt. erasae sunt V. 45 h) scientiae potest ali i. l. r. V. i) per consilium i. l. r. V. k) i. l. r. V.

1) *Quae sequuntur usque ad l. 19 ex praefatione missae sumpta sunt.* 2) Cf. p. 130, l. 25; p. 131, l. 35. 3) *Ad sqq. usque ad p. 133, l. 6 cf. Pseud. August. Specul. c. CXXII. Quod non sit aequalis omnis sanctus Deo CSEL XII, 665.*

Moyse: *Quis similis tibi in dis, Domine? Quis similis tibi, honorificus in^a sanctis^b, mirabilis in maiestatibus, faciens prodigia?* De quo etiam per psalmistam dietur: *Quoniam^c quis in nubibus aequabitur Domino, aut quis similis erit Deo inter filios Dei?* Deus, qui glorificatur in consilio sanctorum, magnus et metuendus super omnes, qui in circuitu eius sunt. Domine Deus virtutum, quis similis tibi? *Potens es, Domine, et veritas tua^d in circuitu tuo.

XV. Contra eos, qui dieunt: 'Si enim imperiales effigies et imagines emissas in eivitates et provincias obviabunt populi eum cercis et timiamatibus, non cera perfusam tabulam honorantes, sed imperatorem, quanto magis oportet in ecclesiis Christi depingi imagines Salvatoris nostri Dei et intemeratę matris eius et sanctorum omnium?'¹

Quisquis alicuius artis sedula meditatione cupit habere peritiam, non inperitorum, sed peritorum artificum monitis adh̄erendo discendę arti praebet instantiam nec affectat eorum sibi magisterium usurpare, quos videt in propria arte minus doctos et despicabiles esse, ne, dum desiderat instanti opere ex adepta arte adipisci laudem, incassum et suum deperdat opus et ceteris sit *in subsannationem*. Hoc a liberalium artium sectatoribus, hoc a medicis, hoc a metallorum conflatib⁹ sive sculptoribus, hoc a lignorum lapidumque cęsoribus, hoc ab agrorum cultoribus fixa ratione observatur. Solum ab his observare neglegitur, qui, ut imagines adorare instituant, a pravis rebus exempla sumere affectant et rem tam inutilem tamque perversam nonnumquam bonis rebus incompetenter, plerumque perversis astruere nituntur in pudenter; et in modum temulentī, qui nimio madefactus mero trementibus membris, titubantibus gressibus, nudatis sensibus, modo barbaris, modo Latinis utitur verbis, modo ignium caloribus, modo pruinārum delectatur algoribus, modo insensate iacere, modo enerviter delecatūr ludere et in nulla parte fixam habens intentionem hue illueque nutabundam et rationis egenam efferre non desinit mentem, ita isti modo divinarum Scripturarum testimoniis incompetenter adhibitis, modo suarum adscriptionum deleramentis, modo mala, modo malarum quarundam rerum malorumque aetuum exemplis suum nituntur usque quaque firmare errorem.

Nam quis furor est quaeve dementia, ut hoc in exemplum adorandarum imaginum ridiculum addueatur, quod imperatorum imagines in civitatibus et in plateis adorantur, et a re inlicita res inlicita stabiliri paretur? Doctor enim gentium non nos imperatorum imitatores, sed suos, immo Christi fieri hortatur dieens: *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi;* et, ut imperatorum fasēes sive vulgi bachatus³ a christicolarum mentibus dirimeret, ait: *Nobis², quibus Christus crucifixus est, quid nobis cum foro?* Iam vero quia de forensibus sive publicis actionibus exempla sumere intra sanctam ecclesiam affectant, quur non seęnicas⁴ mimieasque nugas vel etiam crudelitates, quae in theatris sive in oreistris de ludis gladiatoriis infelieiter fiunt, sibi usurpant? Quur non elerus cum antestite more sequitoris populum velut retiarium insecatatur? Quur non tota circi gentilia vel potius infelicia exempla seetatur, qui Christi^e custodit ecclesiam? Sed absit a eatholiea religione, ut actiones perversas, quas pridem

a) in deest A.   b) sanctus A.   c) superscr. V.

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione II; Mansi uII, 1068; cf. supra p. 78, l. 15. sq. cum 45 n. 1. — Nihil in responso Hadriani. 2) Cf. supra p. 79, l. 9. 3) Cf. ib. l. 14. 4) Cf. Isidori Etymol. l. XVIII, c. 52 sqq.; Migne, Patr. Lat. LXXXII, 657.*

Phil. 3, 20. proterva gerebat gentilitas, nunc christiana imitetur et scrvet gravitas. *Nostra enim conversatio, ait Apostolus, in caelis est.* Ideoque quisquis illo tendere desiderat, quo
 cf. 1. Cor. 11, 3. caput nostrum Christus pr̄cessit, non debet fieri sectator forensium vel publicarum
 ef. ib. 12, 27. actionum, sed ipsius capititis nostri Christi aut eius membrorum, apostolorum videlicet
 sive apostolicorum virorum.
 5

Exempla enim prava ita catholice vitanda sunt, sicut et seductio¹ malorum ho-
 *Ex. 23, 1. minum sive societas^a iniustorum dicente Domino: *Non audies auditum vanum, non*
 cf. Ps. 138, 21. *consenties cum iniusto fieri testis iniustus; non eris cum pluribus in malitia.* Odisse^b
 enim debet christianus exemplo psalmistae eos, qui oderunt Dominum et super inimicos
 eius tabescere. Neque enim Tobi, vir probabilis^b et Deo carus, filium suum exempla 10
 *Tob. 4, 6. pervarsa sectari hortabatur, cum dicebat: *Vide, fili, ne sequaris iter iniquorum, et*
 Rom. 6, 23. *multitudo peccantium non suadeat te, quoniam stipendia eorum mors est; tu autem si*
operatoris fueris veritatem, erit respectus Dei in operibus tuis, et cum omnibus, qui faciunt
iustitiam, hereditabis vitam aeternam. Quisquis ergo videns imagines imperatorum ado-
 rari a populorum frequentiis hoc exemplo munitus imagines adorare percensem
 15
 *fol. 150v.
 Ps. 25, 4-6. silicis, huic sancti viri praeccepto non mediocriter reluctari convincitur nec cum David
 dicere poterit: **Non sedi in consilio vanitatis et cum iniqua gerentibus non introibo;*
odio habui congregationem malignorum et cum impiis non sedebo; lavabo inter innocentes
manus meas et circumdabo altare tuum, Domine.

Sed si^c fortasse huiusc erroris defensor dicet: 'Imperatorum imagines adorare 20
 cf. Dan. 3,
 12sq. peccatum non est', perpendat, quanta gloria^d tribus pueris id facere nolentibus in
 ef. ib. v. 49-50. flagrante camino angelo caelitus emissio edacis rogi flamمام executiente et salutiferum
 rorem illis impertiente conlata sit, quantoque miraculo Babylonicus princeps inter eos
 ef. ib. v. 92. se^e vidisse similem^c filio Dei^e testetur, non ad suam, sed ad illorum gloriam, vel
 etiam ad suam pertinaciam refutandam. Audiant etiam beatum Hieronimum in con- 25
 ib. v. 17. mentario, quem in libro Danihelis edidit taliter dicentem^f: 'Ecce enim, inquit, Deus
 noster, quem colimus, potest eripere nos de camino ignis ardantis et de manibus tuis, rex,
 liberare'. Unde putaverat se terrere pueros, inde cernit in eis materiam fortitudinis.
 ib. Nec in longum differunt, sed praesens sibi pollicentur auxilium dicentes: 'Ecce enim
 Deus noster, quem colimus, ipse nos et de eo, quod minaris, incendio et de tuis potest 30
 ib. v. 18. manibus liberare'. 'Quod si noluerit'. Pulchre ad id, quod dixerat: 'potest eripere nos',
 non intulit contrarium: si non poterit, sed: 'si noluerit', ut non impossibilitatis Dei, sed
 ib. voluntatis sit, si perierint. 'Notum tibi sit, rex, quod deos tuos non colimus et statuam
 *fol. 151. auream, quam erexisti, non adoramus'. Sive 'statuam', ut Symmachus^g, sive 'imaginem
 auream', ut ceteri transtulerunt, voluerimus legere, cultores Dei eam adorare non debent. 35
 Ergo iudices et principes saeculi, qui imperatorum statuas adorant et imagines, hoc se
 facere intellegant, quod tres pueri facere nolentes placuerunt Deo. Et notanda pro-
 prietas, deos coli, imaginem adorari dicunt, quod utrumque servis^f Dei non convenit^f.
 Ecce sancti viri documentis instruimur imperatorum imagines adorare minime debere.

Et quis tam perversus eas non solum adorare^g decernat, sed^g ab earum adora- 40
 tione exempla perversitatis ad aliarum nihilominus imaginum adorationem adsumat?
 Et si homines mortales protervia vanitatis inflati, pompa saeculari elati, honorum am-
 bitione cupidi, iactantia pleni, loco circumscripti, situ contenti, quia non ubique esse

a) superscr. vice conhibentia V.   b) odisse — probabilis i. l. r. V.   c) superscr. V.   d) se-
 quitur locus unius lineae minus quarta parte erasus V.   e) Dei testetur i. l. r. V.   f) servis — con 45
 i. l. r. V.   g) rare — sed i. l. r. V.

1) Cf. ad sqq. usque ad l. 19 cf. Pseud. August. Specul. c. XVIII; De cavenda seductione
 malorum. CSEL XII, 382.   2) Hieronymus, Comment. in Danielem c. 3; Migne, Patr. Lat.
 XXV, 507.   3) Cf. supra p. 33, n. 1.

poterant, ideo imagines suas hominibus adorandas mandavere, quia in seipsis non ubique poterant adorari, quid necesse est Deum in imagine adorare, qui ineireumscriptus est, qui ubique¹ totus est, ubique mirabilis, qui loco non continetur, situ non circumscribitur, quem, sicut ait Salomon, *caelum et caeli caelorum non capiunt*, quem ^{2. Par. 6, 18.} non capit mundus, sed ille caput mundum? Cum enim tanta sit eius virtus, tanta gloria, tanta potentia, non est quaerendus in imaginibus, sed in mundis et sanctis pectoribus; non est adorandus in depicta tabula, sed in aula sancta dicente propheta: *Adorate Dominum in aula sancta eius*; qui non invenitur per picturam statutis loeis, ^{Ps. 28, 2.} sed per opera a mentibus piis; ^{*fol. 151v.} quem non in loco, non in pictura, non tabulis Helias ^{3. Reg. 17, 1.} querebat, sed ubique eum presentem sciebat eique se instantia bonorum operum presentem exhibuerat, cum dicebat: *Vivit Dominus, in^a cuius conspectu sto.*

In tabulis ergo Deum, qui inlocalis et omnipotens est, adorare velle, sicut gentiles reges suos locales sive mortales adorabant, profanum est et ineredulitati vicinum. Nullam enim hoe scelus fecisse legimus² gentem, nisi Babylonios et Romanos vel eas gentes, quae ab his aut subacte³ aut finitim^e fuere aut ab his exempla sumpsere, ut sicut in ferocitate sive in fortitudine haec duo regna eeteris mundi regnis eminuisse noscuntur, ita etiam in eolendis idolis et adorandis proniora fuisse eredantur. Fuit³ itaque inter haee duo fortissima regna magna coneordantia, magna similitudo: magna crudelitas, magna etiam fortitudo, et revera fortitudo, quae eeteris mundi regnis suo tempore imperaverit. Nam ut illud ab Oriente, ita nimirum istud eminuit ab Occidente; illud mundo pubescente, istud iam mundo senescente. Nam omnem, ut^b aiunt historiae^b, Babylonii regni hereditatem et apicis eumulum Romanum suscepit imperium, et inter haec duo regna quasi inter patrem senem, qui iam posse desierit, et filium parvulum, qui needum dominandi vires acceperit, duo regna viee tutoris, Persarum videlicet sive Macedonum, fuisse traduntur. ^{*At dum heres, id est Romanum} ^{*fol. 152.} imperium, adolevit, hoc, quod tutoris locum tenebat, abscessit et susepuit haereditatem filius adulescens^c, quam pater amiscrat veteranus. Quorum duorum regnorum consonantias sive eoneordias persequi longum est.

Nam, ut cetera taeeamus, in hac parte non minima eorundem regnorum^d consonantia est, quod utraque reges suos in statuis sive imaginibus per eampos sive plateas adorare eensuerint et haee facere nolentibus diversa supplicia intulerint. Nam hoc malum euni eeteris malis, quae Christi adventu frustrata sunt, frustrari omnino debet, et non solum ab eo ad alia peragenda exempla sunt sumenda, sed idipsum a christie radicibus est extirpandum, ne qua secundum Apostolum *radix amaritudinis rursum^d pullulet et inquiet multos*. Nam eum apostolicis instruamus doceumentis nullam nos dare debere occasionem maligno, quur talem gentilibus oecessionem demus mortali regum imagines adorando et ab his exempla sumendo, ut nobis ingerere possint dicentes: ‘Nos eorum simulacra vel imagines adoramus, quos vel vera religione deos ereditimus vel antiquorum traditionibus docti deos non esse neseimus; vos vero, quibus istud abominatio est, quur imagines hominum vel eeris pietas vel metallis conflatas^e sub regum reverentia etiam publica adoratione veneramini, et, ut ipsi praedicatis, Deo tantum honorem debitum etiam hominibus datis?’ ^{*Quod si inleitum legique} ^{*fol. 152.}

a) in cui i. l. r., us conspec marg. adscr., tu superscr. V. b) ut — historiae i. l. r. V. c) corr. ex aduliscens V. d) sic V. e) i. l. r. V.

1) Cf. Cassiodori Expos. in Psalt., Ps. LXXXI; Migne, Patr. Lat. LXX, 592/3.
2) Cf. supra p. 77, l. 25; p. 134, l. 33. 34. 3) Sequentia usque ad l. 27. ex Orosii Histor. adv. paganos, partim verbotenus, l. II, c. 1. 3; CSEL V, 83 sqq.; Migne l. c. XXXI, 743 sqq.

contrarium est, quur hoc facitis, christiani, aut quur vestri non prohibent sacerdotes, ne id, quod id ignorantibus nobis pro sacrilegio adscribitis, scientes sub officii excusatione subeatis? Quae dum et his similia primis fidei temporibus a philosophis gentium nostris inlata fuissent, nostri taliter respondisse feruntur¹: ‘Hoc namque, quod dicitis, nec debemus probare nec possumus, quia evidentibus Dei dictis non elementa, 5 non angelos nec quoslibet caeli ac terrae vel aeris principatus adorare permittimus’. Divini enim speciale hoc nomen est officii et altius omni terrena veneratione vel reverentia. Sed sicut in huiusmodi malum primum adolatio homines inpullit, sic nunc ab errore consuetudo vix revocat. In quo tamen incauto obsequio quamquam divinus non deprehendatur cultus, sed propter similitudinem amabilium vultuum gaudia intenta plus 10 faciant, quam aut hi forte exigant, quibus defertur, aut perfungi oporteat deferentes, reverentiores tamen et districtiores hanc consuetudinem perhorrent christiani, quibus taliter inlatis non appetet eos tunc regum imagines adorare^a censuisse, quamquam rudes adhuc et needum solidè ad percipiendum solidum cibum mentes hominum fuerint
 cf. Hebr. 5, 14.
 ef. ib. 17, 18.

15

Iam vero quia dicunt exemplo imperialium imaginum imaginem Dei vel sanctae Dei genitricis Mariae vel omnium sanctorum adorari debere, quam sit absurdum *tol. 153. *quamque inutile, in promptu est; etiam sive in hoc capitulo sive in aliis^b ex parte monstratum est. Nullus enim praeter Deum omnipotentem omnium sanctorum imagines Ps. 138, 17, 18. vel nomina habere vel retinere potest dicente propheta: *Nimis honorati sunt amici 20 tui, Deus, nimis confortatus est principatus eorum. Dinumerabo eos, et super arenam^b*
 Gen. 15, 5. *multiplicabuntur.* Et Dominus Abrahae dixit^c: *Si possunt stellae caeli numerari prae multitudine, semen quoque tuum numerari poterit.* Semen autem Abrahac omnes cre-
 cf. ib. 17, 4. dentes esse omnibus manifestum est. Ipse enim est pater gentium, in cuius semine,
 cf. ib. 22, 18. id est in Christo, benedicentur omnes gentes; qui secundum apostolum non ex circum-
 Iac. 2, 23. cisione, sed ex credulitate amicus Dei vocatus est, nec ei observatio legis, sed cre-
 dulitas fidei ad iustitiam reputata est.

XVI. Contra eos, qui dicunt, quod imaginis honor in primam formam transit^d.

Usitatissimum et oppido familiarissimum illis, qui in adorandis imaginibus aestuant, 30 hoc est, ut credant et asserant imaginis honorem in eandem formam posse transire, cuius imago est. Quod quidem quomodo fieri valeat et utrum fieri valeat, nulla ratione percipitur nec divinorum eloquiorum testimonii adprobatur.

Numquidnam sancti, qui pro meritis suis caelestia regna descendere valuerunt, quorum illi inofficio obsequio imagines adorare percensent, superstitiones aut super-
 *tol. 153'. vacuos honores ambierunt? *Numquid adorari se permiserunt? Quidam enim ex illis abiecti esse cupiebant, ut Domini gratiam mererentur; de quibus erat ille, qui Ps. 63, 11. dicebat: *Elegi abiectus esse in domo Dei magis quam habitare in tabernaculis peccatorum.* Quidam vero flagellari potius quam venerari maluerunt; testis est ille, qui Act. 21, 13. dixit: *Ego autem non solum alligari, verum etiam mori pro Christo paratus^d sum.* Non enim eos honorum appetitores, sed spirituali vigore flagrantes et contra adversa munitos atque igne tribulationis decoctos et mundanis adversitatibus fortiores effectos

a) dimidia linea deinde erasa est V.   b) 6 vel 7 litt. erasae sunt V.   c) dixerit VA; emendavi.
 d) paratus sum i. l. r. V.

1) Attamen sequentia usque ad l. 6 non ex auctore quodam antiquiore deprompta, sed ab Alcuino ipso conficta esse videntur. Cf. supra p. 28, l. 13 sqq.; p. 70, l. 11 sqq.   2) Cf. supra p. 78 sq.   3) Acta conc. Nicaeni II, in actionibus II. III. VI. et VII; Mansi XII, 1064. 1145. XIII, 326. 378. 481. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 17, c. VIII.

doctor gentium fuisse commemorat, cum quosdam ex illis dicit *temptatos*, ut Achiam; cf. 1. Tim.
quosdam *lapidatos*, ut Zachariam et Stephanum; quosdam illorum *sectos*, ut Esaiam¹, 2. 7.
qui per figuram silempsis² pluraliter ponitur; quosdam *in occisione gladii mortuos*, Hebr. 11,
sicut plures prophetarum fuisse noscuntur; quosdam *circuisse in melotibus, in pellibus* 37. 38.
⁵ *caprinis*, sicut Heliam et Iohannem; quosdam *angustatos* sive *egentes* fuisse, 3. Reg.
dignum non fuisse mundum, sicut de pene omnibus sanctis passim credendum est, 14, 5 sq.
commemorat. Quibus exemplis monstratur non eos honorum, sed virtutum desiderio 2. Par.
aestuasse. Nam si ambitione honorum, dum mortaliter viverent, urerentur^a, non hodie 24, 20 sqq.
in caelestibus tanta gloria fruerentur. Dum ergo sit illis a Domino honor perpetuus
10 adtributus, non sunt *transitoriorum honorum indigui. Act. 7, 58.

*fol. 154.

Honor^b itaque digne sanctorum corporibus, reliquiis sive basilicis exhibitus et omnipotenti Deo et sanctis eius manet acceptus; incompetens vero et indecens^b nec Deo nec sanctis eius manet acceptus^b. Hinc est, quod beatus Ioseph post prophetiam cf. Gen.
ossa sua cum adiuratione filii Israhel ad *terram reprobationis* venturis secum de- 50, 24.
15 ferenda percenset, ne, dum Aegyptii memores essent illius sive administrationis, qua Hebr. 11, 9.
in magna aegestate Aegyptum gubernaverat, eius ossibus inutilem exhiberent venera-
tionem, et, qui erat in Dei creatoris devotione firmatus et a vana superstitione Aegyp-
tiorum omnino alienus, eo propensiua suam ostenderet sanctitatem, quo et vivens
humiliter et recte Deo servierit et post obitum cineribus suis incompetens obsequium
20 exhiberi recusaverit. Cum ergo saneti viri et Deo per omnia accepti vana obsequia
hominum devitaverint, — sicut Paulus³ et Barnabas Licaonum superstitiosa obsequia cf. Act. 14, 14.
devitasse noscuntur et Petrus Cornelii devotam venerationem spreverit, angelus etiam cf. ib. 10, 26.
in Apocalypsi Iohannem, ne se adoraret, prohibuerit, — quis eos credat imaginum adora-
tione delectari aut picturarum obsequiis demuleeri? Aut qualiter ad eos honor picturis
25 exhibitus, quae nec de illorum corpore seu vestibus sunt, sed pro eaptu ingenii
cuiusque ab artificibus praeparantur, poterit pervenire? Non enim deliniuntur picto-
rum operibus, qui *cum Christo regnant in caelestibus*, nec ambiunt ab opificebus in
tabulis sive in parietibus pingi, qui a Christo *in libro vite* meruerunt adscribi. cf. Apoc.
19, 10.

cf. Act. 14, 14.
cf. ib. 10, 26.
cf. Phil. 4, 3.

Dicant igitur, quibus hoc tam peculiare est dicere, quod imaginis honor in primam
30 formam transit, dicant, ubi hoc legerint aut quibus valeant testimoniis adprobare?
Dominus namque et Salvator noster non ait: 'Quamdiu fecistis imaginibus' sed: *Quamdiu* Matth. 25, 40.
fecistis uni de minimis istis, mihi fecistis; nec ait: 'Qui imagines', sed: *Qui vos recipit*, ib. 10, 40.
me recipit; nec Apostolus ait: 'Diligamus imagines', sed: *Diligamus nos invicem, quia* 1. Ioh. 4, 7.
caritas ex Deo est; nec imaginum onera, sed nostra alterutrum mutuo vehenda per-
35 censuit dicens: *Alter alterius onera vestra portate, et sic adimplebitis legem Christi.* Gal. 6, 2.

Nam cum imagines plerumque secundum ingenium artificum fiant, ut modo sint
formosæ, modo deformes, nonnumquam pulchræ, aliquando etiam fedes, quaedam illis
quorum sunt simillimæ, quaedam vero dissimiles, quaedam novitate fulgentes, quaedam
etiam vetustate fatescentes, quaerendum est, quae earum sint honorabiores, utrum
40 eae^c quae^c pretiosiores, an eae^d quae^d viliores esse noscuntur? Quoniam, si pretiosiores
plus habent honoris, operis in eis causa vel materiarum qualitas habet venerationem,
non fervor devotionis; si vero viliores — eae quae^d minus similes sunt illorum, quibus
aptari parantur —, iniustum est, cum haec^e, quae *nec opere nec materia praecellunt *fol. 155.

a) viverentur A. b) honor — acceptus (l. 13) i. l. r. A; indecens (l. 12) — acceptus i. l. r. V;
45 post vocem acceptus 10 litt. erasae sunt V. c) aeque V.1; emendavit Tilius. d) eque V.1; item emendavit
Tilius. e) haec quae i. l. r. V.

1) Cf. Hieronymi Comment. in Isaiam proph. l. XV, c. 57; Migne, Patr. Lat. XXIV, 568.

2) Cf. supra p. 63, l. 37. cum n. 4. 3) Cf. supra p. 84, l. 10—14.

nec personis similes esse noscuntur, auctius propensiusque venerantur. Nam dum nos nihil in imaginibus spernamus praeter adorationem, quippe qui in basilicis^a sanctorum imagines non ad adorandum, sed ad memoriam rerum gestarum et venustatem parietum^b habere permittimus¹, illi vero pene omnem suae credulitatis spem in imaginibus conlocent^c, restat, ut nos sanctos in eorum corporibus vel potius reliquiis corporum seu etiam vestimentis veneremur iuxta antiquorum patrum traditionem, illi vero parietes et tabulas adorantes in eo se arbitrentur magnum fidei habere emolumcentum, eo quod operibus sint subiecti pictorum. Nam etsi a doctis quibusque vitari possit hoc, quod illi in adorandis imaginibus exerceant, qui videlicet non qui sint, sed quid innuant venerantur, indoctis tamen quibusque scandalum generant, qui^d nihil aliud in his præter^e id, quod vident, venerantur et adorant.

Unde cavendum est, ne evangelicam sententiam subeant, qui tot pusillos ad Matth. 18. 6. scandalizandum inpellunt, quoniam si^f is, qui unum de pusillis^f scandalizaverit, formidolosissimè sententiè subiacet, multo magis exitiabili ille ferietur severitate, qui pene omnem Christi ecclesiam aut^g ad imagines adorandas inpellit aut imaginum adorationem^{*fol. 155v.} spennentes anathemati submittit. Quod utrumque cum magna^g *cautela vitare necessarium est, ne, dum in utramlibet partem plus se quis quam ordo exposcit inpegerit, iacturam suae salutis evitare non possit.

XVII. Quod infauste et præcipitanter sive insipienter Constantinus, Constantiè Cypri episcopus, dixit: ‘Suscipio et amplector honorabiliter sanctas et venerandas imagines secundum servitium adorationis, quod consubstantiali et vivificatri ci Trinitati emitto; et qui sic non sentiunt neque glorificant, a sancta, catholica et apostolica ecclesia segrego et anathemati submitto et parti, qui abnegaverunt incarnatam et salvabilem dispensationem Christi, veri Dei nostri, emitto².

Quam præcipitanter et, ut ita dixerim³, insipienter Constantinus, Constantiè Cypri episcopus, ceteris consentientibus se ‘suscepturum et amplexurum honorabiliter imagines’ dixerit et ‘servitium adorationis, quod consubstantiali et vivificatri ci Trinitati’ debetur, eis^h se redditum garrierit, non est plurimum nostra disputatione discutiendum, quoniam omnibus, qui hoc vel legunt vel audiunt, liquido patet illum non modici erroris voraginibus immersum^c, quippe qui servitium soli debitum Creatori exhibere se fatetur creaturis, et dum cupid favere picturis, reluctatur cunctis sacris Scripturis.

Quis ergo umquam sani capit is talem absurditatem vel dixerit vel dicenti con- 35 senserit, ut in tanto honore habeatur *picturarum varietas, quanto sancta, vivificatrix etⁱ omnium creatrixⁱ Trinitas, et tale impendatur servitium. picture, quale exhibetur Iudith 9. 19. Domino totius creaturae? Aut quis illum talia nauseantem potius quam loquentem

a) 6 litt. erasae sunt V. b) parietum — permittimus i. l. r. V. c) i. l. r. V. d) sic VA.
e) 7 litt. erasae sunt V. f) si — pusillis i. l. r. V. g) aut — magna (l. 16) i. l. r. V. h) ei VA; 40
emendavi. i) et — creatrix i. l. r. V.

1) Cf. supra p. 6, l. 1; p. 80, l. 29. 2) Acta conc. Nicaeni II, in actione III; Mansi XII, 1148. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 17, c. IX. Liceat textum Graecum hic ponere: . . δεχόμενος καὶ ἀσπαζόμενος τημητικῶς τὰς ἀγίας καὶ σεπτὰς εἰκόνας· καὶ τὴν κατὰ λατρεῖαν προσκύνησιν μόνη τῇ ὑπερονοσίᾳ καὶ ζωαρχικῇ τριάδι ἀραπέμπω . . . Cf. quae disserimus N. A. XXXVI, 644 cum n. 2; cf. insuper Hefele, Concilien geschichte III, 705. 3) Cf. supra p. 27, n. 3.

audire pateretur? Aut quę aures tanti facinoris noxam non abdicare potius quam percipere niterentur? Quoniam quidem perversum est, ut quibuslibet rebus insensatis^a tale impendatur servitium adorationis, quale Deo omnipotenti, cui non est similis, cui per Salomonem dicitur: *Domine, non est tibi similis in caelo sursum nec in terra* *2. Par. 6,14.
5 *deorsum.*

Cum qua ergo fronte, ut de ceteris taccam¹, hoc unum comma divinę legis audit: *Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies*, qui hoc spreto non solum Deut. 6, 13. creaturis servit, sed earum servitium servitio Deo debito aequiperare contendit? Stet namque episcopus in ecclesia et legat: *Dominum Deum tuum adorabis et illi soli* ib. 10 *servies*, et^b mox, ut in conventu sederit, dicat: ‘Suscipio et amplector honorabiliter sanctas et venerandas imagines et illis servitium adorationis, quod consubstantiale^c et vivificatri Trinitati debetur, impendo’, sicque se in divinis verbis instabilem, se aliud ore profitentem, aliud corde credentem, aliud divinis paginis legentem, aliud in antro pectoris sui tenentem et divinis verbis obtinentem et suas nugas Dominicis^c 15 preeceptis praferentem demonstret. Nam cum sibi suisque dimoscatur in sua *per- *fol. 156*. versa professione obesse, nobis c contrario, qui illorum nugis reniti cupimus, dinoscitur prodesse, cum videlicet errorem detegit infastum, quem illi videntur plebibus ingerere palliatum. Aiunt enim: ‘Non² adoramus imagines ut Deum nec illis divini servitii cultum impendimus, sed, dum illas aspicimus et adoramus, illo mentis nostrae 20 acumen defigimus, ubi eos, quorum illae sunt, esse non ignoramus’. At contra iste illorum detegens errorcm et suam pandens absque ulla obumbratione cogitationem fatetur se, quale sanctac Trinitati, talc illis exhibere servitium talemque adorationem; sicque absurditatem, quam illi^d introrsus retinent latenter, hanc iste egerit patenter. Nec latere quempiam potest illorum ignavia, cum hanc pandat huiusee professionis^e 25 sententia^f.

Quia ergo omnes, qui suo errore dissentunt, a sancta, catholica et apostolica ecclesia segregare et anathemati submittere³ et illis^e, qui Domini Iesu Christi incarnationem salutiferam credere recusaverunt, admittere nititur, quantae sit fatuitatis^e, cunctis legentibus lique agnoscere, quippe qui suę ignavię dimersus baratro, dum 30 ceteros ad se secum talia passuros protrahit, si quos tanti periculi voraginem vitare conspicit, eos conviciis et contumeliosis affatibus obiurgare contendit. Nam quę insania vel quę amentia est, ideo Christi plebem ab ecclesię matris überibus conari convellere, eo quod servitium soli Deo *debitum rebus sensu^g parentibus obnititur ex- *fol. 157. habere! Aut quę perversitas est aequales indicare illos, qui Mediatoris Dei et cf. 1. Tim. 2, 5. hominum, Christi Iesu, vivificatricem incarnationem obstinata mente credere recusant, illis, qui spreto secundum divinę legis imperium creaturarum omnium servitio soli Deo, cui omnia famulantur, servire desiderant! Aliud est enim mundi redemptionem non credere, aliud soli Deo velle servire; aliud est Salutem⁴ mundi spernere, aliud imaginum adorationem contempnere; aliud est salutiferis monitis refragari, aliud vanis 40 et superstitionis obsequiis reniti. Idem namque Dominus et Salvator, cum et per paginam veteris Testamenti imagines adorare inhibuerit et per corporalem praesentiam cf. Deut. 6, 13. imaginem caesaris caesari potius reddendam quam adorandam censuerit, talia in se cf. Ps. 118, 91. credendi preecepta contulit dicens: *Qui credit in me, habet vitam aeternam*; et iterum: Ioh. 6, 47.

a) quibuslibet rebus insensatis i. l. r. V. b) et mox i. l. r. V. c) i. l. r. V. d) 12 litt. 45 erasae sunt V. e) 3 litt. erasae sunt V. f) sententiae i. l. r. V. g) su parentibus ob i. l. r. V.

1) Cf. supra p. 27, n. 3. 2) Haec in actis concilii non inveni, sed fere similia leguntur in actione VIII. ap. Mansi XIII, 481; cf. ib. 378. 473. 3) Cf. supra p. 6, l. 7; p. 100, l. 16 sq.; p. 138, l. 24 sq. 4) Cf. p. 140, l. 3.

Ioh. 10, 9. *Ego sum ostium et vita, si quis per me introierit, salvabitur et ingredietur et^a regredietur ib. 3, 5. et pascua inveniet; et iterum: Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non intrabit in regnum caelorum.* Veritas hoc dicit, Salus mundi hoc testatur, Redemptor generis humani hoc profatur, et quis tam hebes tamque segnis parem illum iudieet, qui his tam authenticis monitis contradicit, illi, qui contentus^b divinis eloquii res sine^c sensu adorare contempnit?

*fol. 157v. Esto, imagines adorare virtus et bonum opus est. Numquidnam fidei *aequari potest? Cum tamen cunctis bonis operibus insistendum sit, nullum opus bonum ad perfectam salutem queinquam adducere valet, nisi fidei fundamento superponatur cf. Hebr. et eius munimine fulciatur. Abraham denique non ex operibus, sed ex fide iustifi- 11, 8. catus est; Moyses fide grandis factus est; sancti per fidem vicerunt regna, et sancti ib. v. 24. ib. v. 33. ib. v. 13. l'ps. 32, 4. Marc. 10, 52. Matth. 21, 21, 22. Et propheta dicit: Omnia opera eius in fide; et Do- minus in evangelio: Fides tua te^d, inquit, salvum fecit; item idem: Amen dico vobis, si habueritis fidem et non hesitareritis, non solum de ficalnea facietis, sed et si huic monti dixeritis: Tolle et iacta te in mare, fiet; et omnia, quaecunque petieritis in ora- 15 tione credentes, accipietis. Unde datur intelligi ceteris virtutibus fidem praeminere; et cf. 1. Cor. quamquam ei^d spes et caritas conectantur, tamen per fidem ad eas pervenitur. Nee 13, 13. pari damnatione iudicandus est, qui in ceteris operibus quam qui in fide delinquit, quoniam quidem, cum nullus absque fide imagines adorando salvari possit¹, innumerabiles in caelesti patria sunt legiones, quae sive per martyria sive per innoeentiam 20 cf. Apo. 7, 9. sive per solitudinum conversationes, cum imagines penitus nee habuerint nec adora- 11, 38. verint, per fidei tamen observantiam caelicolis cetibus sociati perpetuis gaudiis perfruuntur.

XVIII. Quod Eutimius, Sardensis episcopus, a praefati Constantini errore non multum dissentit in eo, quod ait: 'Ex 25 toto corde suscipio venerandas imagines cum condecenti *fol. 158. honore et amplectibili adoratio^e. Illos enim, qui^f aliter aut contrarie sentiunt aut dogmatizant contra sanctas im- 30 agines, alienos catholice ecclesie deputans et praedico et hereticos adnuntio'².

Cum Eutimius, Sardensis episcopus, Constantino³, Constantiae Cypri episcopo, pene par sit in confessione, non est ambiguum parem eos habere fidem paremque adepturos retributionem, nisi emendatio in utro^f illorum praecesserit. Ex toto enim corde uterque se confitetur suscipere imagines cum summo honore et amplectibili adoratione. O demens episcoporum confessio! O insana praesulum praedicatio! Ecclesia catholica 35 voce praesulum incarnationis Christi mysterium se suscepisse congratulans Domino Ps. 47, 10. dieit: Suscepimus, Deus, misericordiam tuam in medio templi tui, et isti dicunt: 'Susci- Eph. 2, 14. pimus et adoramus imagines'. Caterva credentium Christum, qui est pax nostra, qui Ps. 71, 3. fecit utraque unum, apostolos⁴ sive apostolicos viros suscipere precatur dicens: Suscipiant montes pacem populi tui, et isti dicunt: 'Suscepimus imagines adoratione 40 amplectibili'.

a) i. l. r. V. b) tus divinis i. l. r. V. c) sine sensu i. l. r. V. d) te — ei (l. 17) i. l. r. V.
e) corr. e qualiter V. f) i. l. r. manu 4. scr. V.

1) Cf. supra p. 81, l. 25. 2) Acta conc. Nicaeni II, in actione II; Mansi XII, 1088 sq. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 18, c. X. 3) Cf. supra c. XVII. 4) Cf. 45 infra p. 141, l. 20.

Cum ergo isti pene omnem auxilii sui spem in imaginibus defigant, non medio-
eriter a sancta et universalis dissentient ecclesia, quae spem auxilii sui non in picture
fueis^a, non in manuactis artificium operibus, sed in Deo, omnium Creatore, defigit,
quae habet adiutores apostolos et apostolios viros^a, qui pro ea quotidie Dominum
5 interpellant et suscepsum dono sancti Spiritus *de supernis sedibus imbre sanetae *fol. 158*.
praedicationis utpote altiora in ecclesia loca fidelibus plebibus sive rectoribus diffun-
dunt secundum Iohel vaticinium dicentis: *Et erit in illa die, distillabunt montes dulce-^{Ioel 3, 18.}*
dinem, et colles fluent lac^b; quod etiam his verbis Ezechiel intonat dicens: *Vestri *Ezech. 6,*
autem montes, Israhel, facient uram et fructum restrum, quem vos manducabitis, populus
10 *meus.* Quae uva¹ et qui fructus, quamquam Christus Dominus intellegatur^c, qui de
montibus Israhel processit², a patriarchis videlicet hominem adsumens^d, potest etiam
duleedo praedicationis³ veteri et novo Testamento compaginata intellegi, quae diffun-
ditur per humilium fidelium mentes et incedulorum corda ad erendum et ad fructum
afferendum mollifieat et rectorum sensus aeternae spei retributione laetificeat eosque
15 iustitia indui et eum subiectis plebibus Deo ymnum canere exhortatur, inpleturque
illud propheticum: *Campi tui replebuntur libertate, pinguiscent fines deserti et exulta-^{Ps. 64, 12-14.}*
tione colles accingentur; induiti sunt arietes ovium, et convalles abundabunt frumento,
etenim clamabunt et hymnum dicent. Levat enim oculos suos ad eos, eum dicit: *Le-^{ib. 120, 1.}*
vavi oculos meos ad montes, unde veniet auxilium mihi. Non enim ait: ‘Levavi oculos
20 meos ad res insensatas, ut ab his adiutorium adipiscerer’; sed: *Levari oculos meos*
ad montes, ad eos videlicet montes, super quos⁴ ecclesia Christi fundata est dicente
propheta: Fundamenta eius in montibus sanctis; qui etiam — videntes liberari populum
Dei a servitute Aegyptia⁵ et ad terram reprobationis concordare, id est mundi
huius erumnosam servitutem fideles quosque spernere et ad aeternam patriam con-
25 volare — exultant dicente eodem sanctissimo prophetarum: *Montes exultaverunt ut arietes,^{Ps. 113, 4.}*
et colles sicut agni ovium. Quisquis ergo ad hos montes spreta cum ceteris vanita-
tibus creaturarum adoratione soli Deo servitum^e exlibens mentis oculos somno in-
fidelitatis depulso levat, eum aeriae^f potestates sive earum sequaces superbi quique
ad exitiabiles Herebi⁷ densitates deseenderint, non tinebit et eum ceteris huiusemodi
30 hominibus eum summa iubilatione cantabit: *Propterea non timebimus, dum conturbabitur ib. 45, 3, 4.*
terra et transferentur montes in eorū maris. Sonuerunt et turbatae sunt aquae eius,
conturbati sunt montes in fortitudine eius.

Quia igitur antiquus hostis, cuius satellites in saeris litteris plerunque ‘montium’
nomine designantur⁸, illorum^f indubitanter montium, *malignorum* videlicet *spirituum*, ^{Lue. 8, 2.}
35 de quibus per Naum prophetam dicitur: *Montes commoti sunt ab illo, et colles tre-^{Nah. 1, 5.}*
muerunt, et de quibus Apostolus dieit: Si habuero omnem fidem, ita ut montes trans-^{1. Cor. 13, 2.}
feram, omnium nalarum suasor et e contrario omnium bonorum dissuasor ideireo

a) fucis — viros i. l. r. V. b) 5 litt. erasae sunt V. c) i altera corr. ex e manu 4; sic semper
in hoc capitulo V. d) corr. videtur ex ad summos V. e) servitum A. f) illorum — fatentur
40 (p. 142, l. 4) i. l. r. V.

1) Cf. Augustini Enarr. in Ps. VIII; Migne, Patr. Lat. XXXVI, 109. 2) Cf. eiusdem
Enarr. in Ps. XCIVIII; Migne l. c. XXXVII, 1270. 3) Cf. eiusdem Enarr. in Ps. LXIV;
Migne l. c. XXXVI, 785. 4) Cf. Augustini Enarr. in Ps. LXXXVI; Migne l. c. XXXVI,
1102; cf. p. 140, l. 39. 5) Augustinus, Enarr. in Ps. CXIII; Migne l. c. XXXVII, 1478/9.
45 6) Cf. supra p. 93, l. 27. 7) Cf. Isidori Etymol. l. XIV, c. 9; Migne l. c. LXXXII, 526.
8) Ad sq. usque ad p. 142, l. 2. cf. Augustini Enarr. in Ps. XLV; Migne l. c. XXXVI, 519.

*fol. 159'. hominibus persuasit creaturas *colere, ut eos a Creatore averteret, illius^a persuasionibus pessimis actum est, ut creaturarum adoratio inoleseret, quae sub praetextu quodammodo religionis et reverentiae sanctorum magnum in his loeum tenet, qui imagines se 'ex toto corde suscipere' et adorare fatentur^b.

Nam dum amborum error pene par, ut praefati sumus, sit, in eo namque quodammodo dispar esse dinoseitur, quod Constantinus¹ eos, qui servitum soli Deo debitum creaturis impendere reeulant, infideles et ineredulos iudicat^c, Eutimius² vero non eos ut ineredulos, sed ut heretieos dampnat, qui tamen sunt, ut ait Sedulius³ de^d quibusdam,

10
ambo errore pares, quamquam diversa sequentes,

qui videlicet ob unius erroris insaniam sanetam eatholieam partim ineredulam, partim hereticam mentiuntur ecclesiam. Nam si nos omnes generaliter christiani, qui spretis creaturarum culturis servitum soli Deo debitum illi soli impendere eupimus, eui merito soli debetur, ideo heretici, quia imaginibus non servimus, ab istis iudicemur, illi proeul dubio sive ante adventum Redemptoris sive post adventum, qui creaturis inserviebant, omnino eatholiei iudicabuntur; et si illi inereduli — et revera inereduli, cf. Rom. 1,25. quia pro Creatore creaturas colebant — modis omnibus iudicantur, nos, qui uni et soli Deo spretis vanitatibus servimus et eius sanetis consequens et congruum obsequium inpertimus, eatholiei et fideles habebimur et indicabimur.

*fol. 160. XIX. *Inutile et dementia prolatum et risu dignum dictum 20
Agapii, Caesareę Capadociae episeopi, reprehenditur in eo,
quod dixit: 'Scriptum est in nostris divinis Scripturis'⁴.

Et plerumque imperitia sons est et insons; sed imperitia sons cerebro, ut officiat, elaborat, imperitia vero insons officere nulli affectat. Sed dum utrumque genus non sit peccato subiectum, utrumque tamen est reprehensioni obnoxium, quoniam imperitia sons et peccato subiaeet — utpote quae probrosa officiendi impellitur voluntate — et reprehensioni, sive quia peccatum non caret reprehensione sive quia, quod vel profatur vel operatur, et insipiente id facit et inerudit; imperitia vero insons, etsi in eo peccato earet, eo quod neminem ledit, reprehensione tamen non earet, quia omne imperitum ineruditum est et omne ineruditum reprehensioni subcumbit.

Ae per hoc ridiculosissimum dietum Agapii, Caesareae Capadociae episeopi, quod dixit: 'Scriptum est in nostris divinis Scripturis', aut eidem reprehensioni, quae peccato obnoxia est, aut eidem, quae imperitiae subiaeet, eēdere conprobatur, quoniam aut eo peccato obnoxia est, quod, quo paeto princeps eorum, dum sint homines eeteris mortalitate non dissimiles, 'Deum sibi conregnare' dieunt et se 'divos' suaque gesta vel dieta 'divalia' nuncupant⁵, eo nimirum paeto suas scripturas 'divinas'

*fol. 160'. nuncupant; aut in eo reprehensioni subeumbit, *quod eloquentiae inseius, loquendi venustatis ignarus, dum dieere debuerat: 'in nostris eodiebus divinas Scripturas continentibus' aut aliquid huiusemodi, id e contrario ineonposite et ridicule dixisse fertur 'in nostris divinis Scripturis'. Quod quidem sic^e, ut praefati^f sumus, arrogantiae fastu, quo et 'Deum sibi conregnare' et se 'divos' nuncupare praesumunt, protulisse ereduntur, insania est; si vero aliud dieere eupientes aliud dixerit nee tanta in eis

a) del. etenim V.   b) v. p. 141, n. f.   c) iuditium A.   d) de quibusdam marg. adscr. V.
e) sicut A.

1) Cf. supra p. 138, l. 19 sqq.   2) Cf. supra p. 140, l. 24 sqq.   3) Carmen paschale l. I, 45 v. 325. CSEL X, 39.   4) Acta conc. Nicaeni II, in actione II; Mansi XII, 1088. In textu Graeco legitur: γέγραπται ἐν ταῖς παρότι μηδείας γραφαῖς. — Responsio Hadriani MG. l. c., p. 43, c. II.   5) Cf. supra p. 8 et 14.

acuminis vis est, ut, quae corde concipiunt, vix certis ac propriis verbis significare queant, ignavia est. Ac per hoc in utramvis partem per devia aut superbia feruntur elati aut ignorantiae caliginosis retinaculis creduntur addicti.

Quis ergo umquam sani capit is tale quid dixerit? Quis sanac mentis tale quid protulerit? Quae v̄ecordia quaeve sit amentia hominem mortalem, passionibus subiacentem dicere: 'Scriptum est in nostris divinis Scripturis'? Si ergo 'nostris', quomodo 'divinis'? Et si 'divinis', quomodo 'nostris'? Ab homine ergo derivatur humanus, a Deo derivatur divinus. Nostraē etenim scripturae humanae sunt, Dei scripturae divinae sunt. De codicibus tamen sanctae legis dicere nos ratio permittit 10 'nostri codices', de Scripturis vero divinis non aliter nisi 'divinas Scripturas' recte et convenienter secundum rationem dicere valemus.

Esto, hoc dictum rationabiliter stare poterat, cum tamen non possit, quo nec *de fol. 161. iactantiae fonte scaturisse nosceretur nec de imperitiae baratro manasse crederetur, in eo denique rephaehendi modis omnibus poterant, quod, cum sit inutile, inutiliter ad rem 15 inutilem, ad imaginum videlicet adorationem, adstruendam prolatum fuisse monstratur.

Nec suffragari ei potest quodammodo simplicitas, quae plerumque rectis quibusque inhērere solet, cum id non pura, non recta, sed perversa voluntate prolatum esse constet. Si enim ex rusticitate sancta, quae sibi solum interdum proficit, simpliciter et innocue et non ad aliquid inlicitum adserendum processisse dinoscetur, a Deo, 20 qui *scrutator cordis et rerum* est, qui plerumque voluntates potius quam actus considerat, ei procul dubio ignosceretur. Sicut enim mala voluntas, etsi non aliquid mali opere perpetret, tamen pro actu plerumque^a tenetur, ita nimis bona voluntas pro bono opere semper accipitur. Quod, ut exemplis inlustremus, et Balaam mala voluntas, 25 qua populum Dei maledicere cupiebat, quoniam ad id, quod desideraverat, non per venerit, a culpa non fuit indempnis; et David bona voluntas, qua templum Domino aedificare cupiebat, quoniam opera non fuerit expleta, divinis tamen est conlaudata oraculis.

XX. De eo, quod Iohannes presbiter Theodosio¹, abba monasterii sancti Andreæ, recitante verba Iohannis Chrysostomi² *et dicente: 'Vidi angelum in imagine consequentem barbarorum multitudinem', dixit: 'Quis est iste angelus, nisi de quo scriptum est: Quoniam angelus Domini percussit censem octuaginta quinque milia^b Assyriorum in una nocte in circuitu Hierusalem exercitantium'³.

Dixisse Iohannem Chrisostomum Theodosius, abba monasterii sancti Andreæ, in sepe memorata vanissima synodo, quae pro adorandis imaginibus gesta est, refert: 'Vidi angelum in imagine consequentem multitudinem barbarorum'. Nam dum hi, qui in eadem synodo fuisse memorantur, patriarcharum, prophetarum ceterorumque sanctorum et^c inlustrium virorum^c verba ob imaginum adorationem stabilendam perturbare nitantur eosdemque patriarchas quaedam egisse, quae non egerint, mentiantur, non est mirandum, si ctiam Iohannem Chrisostomum talia dixisse criminentur.

a) *superscr. V.*   b) *milia A.*   c) et — *virorum i. l. r. V.*

1) *Recte: Antonio monacho recitante verba Iohannis Chrysostomi e libro a Theodosio allato; Mansi XIII, 7.*   2) *Iohannis Chrysostomi Homilia de legislatore; Migne, Patr. Graec. LVI, 407 cum n. a.*   3) *Aeta cone. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 7—10. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 35, e. XLIV.*

cf. Ps. 7, 10.

cf. Num. 22, 5 sq.

cf. 3. Reg. 8, 18.

cf. 4. Reg. 14, 35.

Numquid enim praefatus vir tam eloquens tamque eruditus diceret: 'Vidi angelum in imagine consequentem barbarorum multitudinem', eum seiret angelorum^a immortalem naturam nequaquam^a, ut ab hominibus videatur, picturarum esse indiguam. Sunt enim natura spiritus¹, officio angeli, qui, ut ab hominibus videri possint, corpora ex lucidissimo^b aethere, non ex pectorum opificeis adsumere ereduntur. *Unde non 5 est credendum, ut a Iohanne viro eloquentissimo tale dictum sit prolatum, quod nec verbis sit expolitum nec sensu lucidum nec ulla ratione subnixum. Est enim in eo vitium, quod grammatici amphiboliam², id est ambiguitatem dictionis, nuncupant, quia, dum dieitur: 'Vidi angelum in imagine consequentem barbarorum aciem', non evidenter eluecescit, utrum angelum in imagine viderit, qui alibi persequeretur barbarorum multitudinem an angelum alibi visum fuisse et in imagine barbarorum persequi multitudinem. Quod quidem dictum, etsi hoc vitio eareret, aliis quoque indieis tanti viri non esse appareret, qui dum eiusdem non fuerit aetatis, ridiculosissimum ae potius falsissimum esset eum dicere: 'Vidi angelum barbaros consequentem', qui, ni fallor³, vidisse se in pictura eandem historiam ab artifice depictam, qua angelus barbarorum pridem euneos prostraverat, prosequutus sit. Multi etenim dissipati et eloquentissimi viri in suarum disputationum vastissimis campis, prout ordo et ratio dietat, sicut et ceterarum rerum, picturarum et imaginum faciunt mentionem. Quod dum illi, qui illarum adorandarum aestu uruntur, legentes repererint, totum pervertere ad earum conantur adorationem, ut videlicet inde contra nos, qui Domino annuente *veri* sumus 20 *fol. 162. *adoratores in spiritu et veritate Patrem adorantes*, suam inermem armatam efficere affectent adscriptionem, quod ab eloquentissimis viris quandam imaginum factam fuisse reperiant mentionem, quasi de omnibus, quorum mentio in traetatibus fit, continuo praecepta dentur.

Iohannes igitur presbiter, qui^c, dum praefatus Theodosius abba Iohannem, 25 Constantinopolitanum episcopum, dixisse mentiretur: 'Vidi angelum in imagine consequentem barbarorum multitudinem', protinus subiunxit fertur et dixisse: 'Quis est iste angelus, nisi de quo scriptum est: Quoniam angelus Domini percussit centum octuaginta quinque milia Assyriorum in una nocte in eireitu Hierusalem exercitantium', iam in pluribus illius vanae lectionis locis, quae ex hoc negotio ab illis digesta est, 30 plura notabiliter et ineautus loquutus fuisse deprehenditur⁴. Pene omnibus enim ibi ineautius loquutus fuisse notatur, et quanto velocior in sermonibus, tanto nimirum cf. 4. Reg. 19, 35. segnior adprobatur in sensibus diecente Salomone: *Si videris virum velocem in verbis suis, scito, quia spem habet insipiens magis quam ille.*

Nam dum de pictura dixisse referatur: 'Quis est iste angelus, nisi de quo scriptum est: Quoniam angelus Domini pereussit CLXXXV millia Assyriorum?' et eaetera, quam fuerit ineautus quamque delirus, apparuerit, eum non Assyrios ille angelus pereusserit pietus, sed ille, qui ad^d hoc explendum^d fuerit missus. Quod vero ait: 'In eireitu Hierusalem exercitantium', tamquam ita scriptum habeatur, et in hoc, sicut et in ceteris *fol. 163. *ineruditus esse detegitur, quoniam nusquam hoc ordine verborum scriptum esse 40 reperitur. Quamquam enim Sennacherib, rex Assyriorum, pene omnes civitates Iuda Is. 36, 1. munitas coepit dicente Scriptura: *Et factum est in quartodecimo anno regni Ezechiae,*

a) rum — nequaquam *i. l. r. V.* b) lucidissimo aethere *i. l. r. V.* c) cui *V.A; emendari.* d) ad — explendum *i. l. r. V.*

1) Cf. *Isidori Etymol. l. VII, c. 5; Sententiarum l. I, c. 10; Migne Patr. Lat. LXXXII, 45 272; LXXXIII, 554.* 2) Cf. *Isidori Etymol. l. I, c. 34; Migne l. c. LXXXII, 109. Cassiodori Expos. in Psalt., Ps. XX; Migne l. c. LXX, 151.* 3) Cf. supra p. 27, n. 3. 4) Cf. supra p. 28. 30. 48. 65.

ascendit Sennacherib, rex Assyriorum, super omnes civitates Iuda munitas et coepit eas, nequaquam^a tamen^b ad Hierusalem pervenit nec in circuitu urbis machinis murum feritus castra posuit, sed de Lachis Rabsacen ad Hierusalem misit, qui stetisse legitur Is. 36, 2. in aqueductu piscinę superioris in via agri fullonis. Quod hisdem verbis liber Ver-

borum dicrum, qui Hebraice^c Dibre iomim, Graece Paralipomenon dicitur, qui est chronicon divinę legis, testatur: Misit Sennacherib, rex Assyriorum, servos suos 2. Par. 32, 9. Hierusalem. Ipse enim cum universo exercitu obsidebat Lachis. Nam id, quod prae-

fatus Iohannes more suo usurpasse dignoscitur, tamquam inibi scriptum sit: 'In circuitu Hierusalem exercitantium', in nullo sanctae legis authenticorum codicum invenitur^d.

Quod ut lucidius conprobetur, ipsa sanctae legis verba, prout in codicibus habentur, per ordinem ponenda sunt. Ita enim in libro Regum legitur: *Factum est 4. Reg. 19,
igitur in nocte illa, venit angelus Domini et percussit in castris Assyriorum CLXXXV 35, 36.
milia. Cumque diluculo surrexisset, vidit omnia corpora mortuorum et recedens abiit et reversus est Sennacherib, rex Assyriorum, et mansit in Ninive. Liber quoque sanc-*

*15 tissimi ac dissertissimi vatis Esaiae hoc modo *hanc texit historiam: Egressus est *fol. 163'.
autem angelus Domini et percussit in castris Assyriorum CLXXXV milia, et surrexerunt 1s. 37, 36, 37.
mane, et ecce omnia cadavera mortuorum. Et egressus est et abiit et reversus est Sen-*

nacherib et cactera. Liber quoque Verborum dierum, qui, cum sit ut praefati sumus totius divinae legis chronicon, historias tamen regum e latere libri^f Regum, quac in

*20 eo pretermissae sunt, enucleatim edisserit, hoc modo hanc narrat historiam: Et misit 2. Par. 32, 21.
Dominus angelum, qui percussit omnem virum robustum et bellatorem et principem
exercitus regis Assyriorum, reversusque est cum ignominia in terram suam.*

In quibus exemplis hoc, quod a Iohanne usurpatum^g est, minime^g invenitur^h.

XXI. Quod nulla auctoritate vigeat neque in ullo authen-
25 ticorum librorum reperiatur, quod illi dicunt, per imaginem cuiusdam Polemonis quandam ab adulterii perpetratione coercitum fuisse, quod *quidam accquare nituntur miraculo, *fol. 164.
quod fimbria Dominicę vestis actum est, quam mulier contin- cf. Matth.
gens exoptatam recepit sanitatemⁱ.

Inter cetera, quae ob suum errorem adstruendum deleramenta in eiusdem vanissimę synodi lectione conglomerasse deteguntur, hoc illis est familiarissimum, quod per imaginem cuiusdam Polemonis quandam ad severant ab adulterii perpetratione coercitum. Quod quidem gestum — si tamen gestum esse credatur — quamquam in nullo vel veteris vel novi Testamenti authenticorum codicum sit repertum nec ab 35 ullo eorum^j doctorum^k, qui a sancta Romana, catholica et apostolica ecclesia recipiuntur^l, tamen id et ad suum errorem fulciendum quasi quoddam pro-

a) i. l. r. V. b) superscr. V. c) hebrai cedibrea iomim VA; eedibrea in marg. dextra; iomim i. l. r.; primo, ut videtur, legebatur: hebraice et graece V. d) 4 litt. erasae sunt. V. e) superscr. V. f) ri i. l. r. A; 4 litt. erasae sunt V. g) tum — minime i. l. r. V. h) Del: Cum ergo ille ob 40 amorem imaginum pleraque divinae legis testimonia aliter quam dicta sint, dicat et aliter quam intelligenda sint, intellegat, ille imaginibus, in quibus totam suae credulitatis normam posuit, contentus sit, nos autem sanetae legis oraculis bene ab Spiritu saneto dietatis, bene etiam ab eodem Spiritu per ora virorum inlustrium explanatis intenti simus (i corr. ex u) et cum propheta dicamus: Revela oculos meos et eonsiderabo mirabilia de lege tua V. i) eorum doctorum i. l. r. V.

1) Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 14. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 18, c. XI. 2) Scilicet in decreto Gelasiano; cf. p. 20, l. 8. 3) Prolatum tamen est in Gregorii q. d. Theologi — sic citant Graeci (Mansi l. c.) — carmine De virtute (Migne, Patr. Graec. XXXVII, 737); eum autem eundem ac Gregorium Nazianzenum esse, cuius opera decretum q. d. Gelasianum continent, auctor noster ignorasse videtur.

^{cf. Matth. 9, 20 sqq.} batissimum miraculum proferunt et miraculo, quod Dominicæ vestis fimbria gestum est, aequiperare¹ non metuunt^a.

Quod quidem si, ut illi adseverant, gestum est, salutaribus^b Dominicis gestis nec debet nec potest coaequari, quoniam quanta est distantia inter nescio quem cf. 1. Tim. 2, 5. Polemonem et Dei et hominum Mediatorem, tanta nimirum distantia est inter gesta 5 præfati Polemonis eiusque imaginis et sanctissima miracula Domini Salvatoris; nec Ps. 88, 7. possunt similes actus habere, qui nimium nimiumque sunt dissimiles in virtute. *Quis in nubibus, inquit propheta, aequabitur Domino? Aut quis similis erit Deo inter filios Cant. 5, 11. Dei?* De eo etiam dicitur in Canticis canticorum: *Caput^c eius aurum optimum^d,* *fol. 164^e. quoniam sicut auro^f nullius potest metalli coaequari^g natura, ita Creatori omnium, 10 1. Cor. 11, 3. qui *caput* utique *Christi* est, nulla potest coaequari creatura. De quo etiam in eis- Cant. 2, 3. dem Canticis canticorum ab sponsa dicitur: *Sicut malum inter ligna silvarum, sic^h dilectus meus inter filios*, quoniam sicutⁱ malum, cum sit pulchrum aspectu odoreque 2. Cor. 2, 16. suavissimum^j, praeminet lignis silvarum, ita nimirum Redemptor noster, qui est *odor* cf. Cant. 1, 3. *vite in vitam*, quem quotidie ecclesia *in odore sequitur unguentorum*, cunctis præminet 15 coetibus sanctorum, qui idecirco filiorum nomine censentur, quia non mundo, cui nati cf. Apoc. 4, 10. sunt, sed Christo, cui renati sunt, adhærere noscuntur. In Apocalipsi quoque viginti- quatuor seniores coronas suas ante agnum proiecisse leguntur, quia videlicet omnes sanctorum virtutes cunctaeque illorum victoriae^k, quibus ipso opitulante claruerunt, eius virtutibus et victoriae comparatae minores esse cernuntur^l, quoniam et rivulus a 20 perenni fonte derivatus minor^m esse perhibetur eidem fonti comparatus, et vilis pam- pinus viteis vivacibusⁿ radicibus vel etiam fructiferis palmitibus vilius omnino creditur comparatus.

Esto, factum est — et credi possit —, ut virtus Polemonicae imaginis ab adul- terii scelere quandam conpesceret, num ideo omnes imagines adorandæ sunt? Num- 25 cf. Num. 22, 22 sqq. quid, quia pecialis animantis lingua rudis humanas loquellas profundens arioli cuius- dam perversam intentionem, qua benedictum populum maledicere nitebatur, conpeserit *fol. 165. angelicosque terrificos ictus inrationale animal rationali **homini vitare concessit*, ideo animalia sunt peculia adoranda? Aut quia atrocium ferarum vulnifica ferocitate cf. 4. Reg. 2, 24. puerilis turba virum Dei vanis insultationibus lacesciens est prostrata^o, ideo est ur- 30 sorum rabies adoranda? Plerumque etenim casuali eventu res quodammodo accidentes noxiarum rerum perpetrationem quibusque perpetrare cupientibus inhibit, sed non ideo easdem res, per quas haec fiunt, adorare ratio^p permittit^q.

Si ergo hoc, quod de Polemone et imagine eius dicunt, cuius adminiculo suum errorem fulcire cupiunt, in veritate gestum est, ideo imagines adorandæ non sunt, 35 quia secundum exempla, quae breviter praemisimus, non omnes res, quibus quaedam utilia mortalibus inferuntur, adorandæ sunt. Si vero in veritate gestum non est, ut et nos arbitramur, nec illi plene rationabili auctoritate proferunt^r, qui nullis hoc in veritate gestum authenticis adprobant indiciis, nec ideo vanissima sensu^s parentium^t rcrum est adoratio stabienda, quia mendaciis nec mendaciorum exemplis res, quae⁴⁰ rationabiliter et in veritate fieri debet, nusquam legitur esse statuta, quoniam sicut

a) i. l. r. V. b) i. l. r. V. c) capud A. d) obtimum A. e) corr. e quoaequari A.
f) superscr. V. g) 6 vel 7 litt. erasæ sunt. V. h) victoriae — cernuntur (l. 20) i. l. r. V. i) i. l. r. V.
k) vivatibus A. l) 2 lineæ erasæ sunt V. m) superscr. V. n) i. l. r. V. o) sensu parentium i. l. r. V.

1) *Non aequiparant, sed prolato l. c. Gregorii Theologi Gregorius quidam diaconus legit* 45 *ἐν τοῦ λόγῳ (Antipatri episcopi Bostrenium) τοῦ εἰς τὴν αἱμόδονν; v. Mansi XIII, 13.*

2) Cf. Cassiodori Expos. in Cantica cant.; Migne, Patr. Lat. LXX, 1085. 3) Cf. Cassiodorum l. c.; Migne l. c. 1062.

veritas numquam mendaciis adsentiri dinoseitur, ita nimirum mendacia veritati semper refragari ereduntur; quae duo ita sibi e diverso venientia cernuntur opponi, ut sibi mutuo semper eredantur reniti. Sieut ergo ignis fomitem nemo potest aquarum ^{*fol. 165'.} fluentis nutrire vel e contrario aquarum fluonta nemo potest igneis fomitibus augere, ita etiam nemo potest veritatem, ut illi facere appetunt, mendaciis eonprobare.

Decussis igitur breviter et ex parte probatis, quod gestum imaginis Polemonis — si tamen, ut illi fassi sunt, gestum est — gesto Dominieę fimbriac coaequari nee debet nec valet, sive quod prorsus ambigitur, utrum gestum sit, quod illi gestum fuisse dieunt, an non, sive quod etiam si gestum fuerit^a, non ideireo^a imaginum ad oratio adstrui valbit, nee non et id, quod mendaciis adprobari seu constitui veritas nequeat — nune opere pretium est, ut, quid fimbriae Dominieę vestis, quam illi imagini Polemonis coaequare contendunt, typieis innuerit archanisque mysteriis, breviter exsequamur.

Fimbria¹ namque Dominieę vestis fides est inarnationis, cuius adtaetu gentilitas aegritudinem amisit idolatrieac feditatis. Sicut enim fimbria ad eonparationem corporis sive totius indumenti pars minima est, ita nimirum inarnatione Redemptoris divinę et ineffabili generationi, qua a Patre ante sæcula genitus est, eonparata minima esse videtur. De qua generatione per Esaiam dieitur: *Generationem eius quis enarravit?* ^{1s. 53, 8.} Ubi subauditur: ‘nullus’. Humanam autem eius generationem ita evangelista enarrat: ²⁰ *Liber generationis Iesu Christi, filii David.* Mulier ergo post tergum fimbriam Domini Matth. 1, 1. nicae vestis adtingens exoptatam sanitatem, quam medicorum ‘industria longa per *fol. 166. tempora negaverat, reeepit, quia post passionem et resurrectionem sive in caelum aseensionem Domini gentilitas eruditatis sanitatem, quam nec patriarcharum nee prophetarum ei praedieatio quiverat in pertire, Dominiae vestis fimbriam tangendo, inarnationis videlicet eius mysterium eredendo, pereepit et, cum ad ipsius Domini praedieationem vix modiea discipulorum turba erediderit, ad praedieationem tamen apostolorum^b tanta multitudo celerrimo fidei ardore succensa est, ut una die quinque ^{cf. Act. 4, 4.} milia hominum alia tria eredidisse perhibeantur. Quod et ipsa Veritas discipulis ^{cf. ib. 2, 41.} promisit dicens: *Qui credit in me, opera, que ego facio, et ipse faciet et maiora horum* ^{Ioh. 14, 12.} ³⁰ *faciet.* Quod quidem et in miraculo, quod per Petrum a Domino gestum est^c, quidam ^{cf. Act. 5, 15.} intellegi posse^d putant^d, quoniam, dum Dominus imperio verbi sive^e taetu infirmos sanaverit^e, Petrus umbrę sue tantum adtaetu infirmos^f legitur sanasse^f.

Dominus ergo ad filiam archisynagogi suseitandam pergens fimbriæ adtaetu ^{cf. Matth. 9, 18 sqq.} feminam a profluvio sanguinis liberat, quia videlicet, dum synagogam, quae utique ^{cf. ib.} patriarcharum et prophetarum de stirpe descendit, somno ineruditatis evigilandam adpetere tendit, gentilitatem a démonum insolentissimo eultu suae fidei cognitione sanavit et bonum, quod illa perfidiae culpa inretita pereipere neglexit, ista fidei devotione pereipere meruit. Ad synagogam ergo liberandam se Dominus venisse ^{*testatur, eum et per praesentiam corporalem dieit: Non sum missus nisi ad oves, quae} ^{*fol. 166'. ib. 15, 24.} ⁴⁰ *perierant domus Israhel;* sive eum discipulos *in vias gentium abire et in civitates Samaritanorum cohibet introire;* et quandam allegorice per Salomonem in Cantieis eanticorum ad Israheliteae gentis hortum se deseensurum promittit dicens: *Descendi ad hortum nucum, ut viderem poma convallis;* quia scilicet, dum ad Iudaiei populi

a) fuerit — idcireo i. l. r. V. b) una linea minus quarta parte erasa est V. c) ē quidam i. l. r. V. d) posse putant i. l. r. V. e) sive — sanaverit i. l. r. V. f) i. l. r. V.

1) *Ad sequentia usque ad p. 148, l. 10. cf. Isidori Allegorias quasdam s. Scripturae nn. 160. 214; Migne, Patr. Lat. LXXXIII, 119. 126. Augustini Serm. LXXVII, c. 4 sqq.; Migne l. c. XXXVIII, 485 sqq.*

hortum, in quo erat lex in cortice pandens acerrimam austoritatem, in nucleo occultans incomparabilem suavitatem per carnis susceptionem descendit, gentilicae convallis abiecta opera invisit eamque sibi fidei integritate adscivit. Porro quod sanata in itinere femina ad domum archisynagogi a Domino venitur eiusque filia mortis vinculis destitutis suscitatur, synagoga quandoque somnum suac diffidentiae discussura et Christo 5 per fidem resurrecta et ei perpetim victura monstratur, quando quidem, mox ut Rom. 11, 25. *plenitudo gentium* secundum Apostolum subintraverit, *caecitatem*, quac ei *ex parte* cf. 1. Tim. 2, 5. in non credendo in Mediatorem Dei et hominum *contigit*, a se discutiendo et in eum credendo, qui sibi per patriarchas et prophetas sacrorum oraculorum tonitruis olim Rom. 11, 26. adnuntiatus est, credens *sic omnis Israhel salvus* erit. 10

Cum igitur his et his similibus mysteriis, quae in Dominicae fimbriae gesto innuuntur, Polemonis imago penitus careat, non co modo ut^a *Dominici*^a indumenti fimbria *fol. 167. habenda ^{*}est nec debet ei coaequari in honore, quae *equari* nequit in tot mysteriorum fulgore.

XXII. Quod iudices¹, qui in praefata synodo fuerunt, insolenter et incongrue artem pictoram extollere conati sunt dicentes: ‘Pia enim est ars pictoris, et non recte cam quidam insipienter detrahunt; ipse enim Pater² pictorem pie agentem commendat³’.

Si pestilens humor arcem corporis, id est caput, obsaderit, facile ad cetera 20 membra transfunditur nec mirandum est, si ad pedum ima transfusus eos vehementer laedat, si eum^b iam^b caput, quod omnibus membris preminet, lessisse constet.

Vesania igitur adorandarum imaginum, quae Constantini et Heraenae matris eius sive etiam Terasii^c, Constantinopolitani episcopi, ceterorumque illarum partium sacerdotum mentem inrepsit, non est plurimum magnipendenda, si ad iudicium sive plebium usque 25 mentes subripiendas descendit, quoniam, ut superiori exemplo monstratum est, cum caput insolentia cuiusdam rei invaditur, facile cetera invaduntur, quae capiti subesse monstrantur. *Omne caput languidum*, ait propheta, *et omne cor mereens, a planta pedis usque ad verticem non est in eis sanitas*, quia videlicet, dum a regibus et a sacerdotibus, qui exemplar bene vivendi subiectis plebibus esse debent, recte vivendi 30 *fol. 167. recteque agendi studium pretermittitur, de interna sanitate subiectarum *plebium* quodammodo dubitatur.

Cum ergo in eadem synodo tot^d sacerdotum fuerint obsitae mentes erroribus, quomodo non poterat error iudicum inhærere mentibus? Aut quis ab errore reducat oves, si errandi ducatum teneant pastores? Sacerdotes etenim, qui in errorem subditas plebes inducere noscuntur, talibus per Hicremiam prophetam increpationibus Ier. 23, 2. arguuntur: *Propterea haec dicit Dominus ad pastores, qui regunt populum meum: Vos dispersistis oves meas et expulstis eas et non visitastis eas;* ubi protinus, quanta sit cura Dei erga populum qualiterve amotis negligentibus studiosiores populo Dei dentur ib. v. 2. 4. rectores, protinus subinfertur: *Ecce ego vindico in vos secundum mala studia vestra et suscitabo illis pastores, qui pascant eas, et ultra non timebunt neque terrebuntur,* dicit Dominus. In Ezechiel quoque propheta de talibus — quod quidem non sine ingenti

a) ut *Dominici i. l. r. V.*   b) eum iam *i. l. r. V.*   c) *Thyrasii A.*   d) *superscr. V.*

1) *I. e. Petronas et Iohannes; cf. Mansi XII, 1113.*   2) *Qui pater revera Asterius, Amasiae episcopus, est (v. Mansi XIII, 15); at auctor noster de Deo Patre sermonem esse putat, ut elucet p. 150, l. 10 sqq.*   3) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 18. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 47, c. XIV.*

animi angore prosequimur — qui stipendiis ecclesiasticis utuntur et exemplis erroneis et ineautis populum in errorem inducere creduntur, sicut hi fecisse perhibentur, qui in vanam imaginum adorationem exarserunt et populum subditum^a praelati^a sibi in errore professionis sociaverunt, ita scribitur: *Et ideo, pastores, audite verbum Domini:* Ezech.34,2-6.

5 *Oves meas devoratis et lanis eorum vos cooperitis et, quod crassum est, iugulatis et oves meas dispersistis; quod infirmum erat^b, non confortastis et, quod male habebat, non curastis et contritum non alligastis et, quod errabat, non convertistis *et, quod perierat, *fol. 168.*

10 *non requisistis et fortem oppressistis labore. Et dispersi sunt oves meę, eo quod non sint pastores, et factę sunt in devorationem omnibus bestiis agri, et dispersi sunt oves meę super omnem montem et in omnem collem altum et super faciem totius terrę disperse sunt, nec erat, qui eriperet neque qui revocaret.*

Non ergo in huius negotii vanissima professione tanta est nequitia iudicium, quanta perversitas sacerdotum, sed in istis depr̄henditur ignavia, in illis ingens redundat^c insania, praesertim cum illi se imagines adoratuos eisque servitium, quod 15 sanctae Trinitati debetur, exhibituos profiteantur¹; isti pictorum ‘artem piam’ esse et non debere subsannari et ‘pictorem pic agentem a Patre commendari’ professi sint dicentes: ‘Pia enim est ars pictoris, et non recte eam quidam insipienter detrahunt, ipse enim Pater pictorem pie agentem commendat’. In quibus utrorumque professionibus evidenter ostenditur, tanto sacerdotes praeminuisse iudicibus in errore, quanto nimirum 20 pr̄minent per gradus sublimitatem in honore, nec coaequari potuisse laicos praeſulibus in absurdā professione, qui non coaequari possunt in sacerdotalis cathedrę sessione; sed dum in neutra parte reperiatur, quod recte queat laudari, in utraque tamen parte cernatur, quod merito possit vituperari, et praeſulum error, qui se imagines adoratuos eisque servitium soli Deo debitum exhibituos fassi sunt, ex parte discussus sit²,

25 *restat, ut iudicium etiam error, quo artem pictoram piam esse adſevrant, nostri *fol. 168'. stili invectione discutiatur.

Dieunt enim artem pictoram piam esse, quasi non cum ceteris mundanis artibus communionem pietatis aut impietatis sortiatur. Quid enim ars pictorum amplius habet pietatis arte fabrorum, sculptorum, conſlatorum, cęlatorum, latomorum, lignariorum, 30 terrae cultorum vel ceterorum opificum? Omnes enim quas pr̄emisimus artes, quae non nisi discendo possunt adtingi, et pie et impie possunt ab his, quibus exerceentur, haberi, nec in eas pietas aut impietas cadit, sed in hominibus, qui earum sunt sequaces, qui plerumque aut vitiorum procacissimis tumultibus coarentur aut virtutum salutiferis coetibus exornantur. Si ergo idcirco ars pictorum pia esse perhibetur, quia per 35 cam plerumque piorum hominum actus et pia quaedam gesta pinguntur, ergo et ideo impia perhibebitur, quia plerumque per cam impietas multae, id est trucidationes hominum, atrocitates bellorum, crudelitates scelerorum, inumanitates ferarum, impetus bestiarum vel cetera his similia depinguntur; et si ideo impia nullatenus esse creditur, quia haec, quae exsequuti sumus, adumbrationibus vel etiam lineamentis quibusque 40 humanis visibus inpertinent, nec ideo pia erit, quia per cam bonorum hominum^d gesta signantur. Sicut enim ferrum nec ideo impium dicitur, quia ex eo homines interimuntur, nec ideo pium, ‘quia ex eo quaedam instrumenta fiunt, quibus et ensium *fol. 169. vibrantium inlisiones quatiantur et homines tueantur et a medicis saluti humanę consoluntur, ita et ars pictorum nec ideo impia, quia per eam crudelia, nec ideo pia, quia 45 clementia quaedam pinguntur.

a) subditum praelati i. l. r. V.   b) corr. ex est V.   c) i. l. r. V.   d) dimidia linea erasa est V.

1) Cf. supra p. 138, l. 20 sq.; p. 140, l. 25 sqq.   2) Supra l. III, c. 17. 18; p. 138 sqq.

Quod vero ei non recte a quibusdam insipientibus detrahi suspirant, a nullo, qui sanę mentis est, ambigitur eos in hac quoque parte sicut et in ceteris dementiam sequi, quippe cum nullus sani capitis neque imaginibus detrahatur neque arti pictoriae, sed eorum, qui eas adorant eisque servitium inconsequens exhibent, abominetur vaesa-niam. Non enim vinum, quia aebrietatem generat, reprehenditur, cum plerumque Deo 5 in sacrificium libetur; nec silvę, quae furibus hospitium pr̄ebent, quia plerumque hominum usibus multa, quae expeditunt, administrant; nec ideo igni inputatur, quia interdum edaciter domos vel cetera humanis stipendiis apta devorat, cum mortalium vitę multis adminiculis suffragetur.

Porro quod dicunt: 'Ipse enim Pater pictorem pie agentem commendat', cur 10 Pater, aut ubi scriptum sit, pictorem commendet, nec illorum est adprobare nec nostrum credere, quippe cum in nullo oraculorum divinorum^a volumine pictorum laus perhabeatur inesse. Reperiant ergo illi in quolibet divinarum Scripturarum loco, in quo etiam secundum propriam adseverationem pictores, ideo quod conponendis imaginibus *fol. 169*. instent, conlaudet, et nos reperiemus, qualiter eis respondere valeamus, *quia omni- 15 potens Deus non opera, sed devotionem operum, nec actus, sed voluntates actuum, nec res, sed causas rerum, nec quid^b quis^b faciat, sed qua mente id faciat, plerumque aut probat aut improbat.

XXIII. Inutile et mendacio plenum dictum Iohannis presbiteri et legati Orientalium dicentis: 'Non contraeunt pictores Scripturis, sed quicquid^c Scriptura dicit, haec demonstrant, quatenus concordes sunt Scripturarum^d'.¹

Si omnia Iohannis pr̄esbiteri et legati Orientalium deleramenta, quae in eadem synodo, in cuius inofficiose lectionis reprehensionibus noster stilus versatur, protulit, singillatim a nobis discutienda in unum fuissent congesta, magnorum voluminum tantę disputationis silva esset indigua. Sed nos ea partim brevitatis studio, cui prorsus studemus, partim ordinem ipsius lectionis servantes, quo non singulorum singula seorsum, sed quorundam^e passim per ordinem, prout quisque loquutus est vel etiam in eodem codice posita inveniuntur, discutienda in nostra disputatione ponentes et brevissimę disputationis cuneta articulo coartare conpellimus et non singula seorsum, 30 sed pene^f omnia sparsim, prout ordo dictavit, exsequimur.

Est interea operaे pretium diligenter discutere, qualiter, ut idem profatus est, pictores haudquaquam credantur 'Scripturis contraire' aut qualiter 'quicquid Scriptura dicit, demonstrant' qualiterve 'concor^gdes sint Scripturarum^f'. Quamvis enim non eluceat, de quibus scripturis ille hoc dixerit, credendum est tamen eum de sacris Scripturis 35 dixisse, quas usitate^g 'Scripturas' solemus vocare, ut est illud in evangelio: *Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas^f.*

Picturae interea^g ars cum ob hoc inoleverit, ut rerum in veritate gestarum memoriam aspicientibus deferret et ex mendacio ad veritatem recolendam mentes promoveret, versa vice interdum pro veritate ad mendacia cogitanda sensus promovet et 40

a) superscr. V. b) quisquis A. c) quicquid A. d) i. l. r. V. e) superscr. V. f) sequitur signum (cf. p. 37, n. a) h̄d; in margine signo h̄p praeposito verba quamvis — scripturas l. 37. scripta sunt signo SR addito. g) superscr. V.

1) *Acta conc. Nicaeni II. in actione IV; Mansi XIII, 19. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 48, c. XV.*

non solum illa, quae aut sunt aut fuerunt aut fieri possunt, sed etiam ea, quæ nec sunt nec fuerunt nec fieri possunt, visibus defert. Mendacium enim aut de his est, quae non sunt sed fieri possunt, aut de his, quae nec sunt nec fieri possunt, de quibus in perihermeniis a philosophis acutissima sive subtilissima disputatio est¹, quam huic operi interponere longissimum est. Nam dum dicat 'non contraire pictores^a Scripturis', et multa a pectoribus pingantur, quac Scripturae divinac tacent et ab hominibus, non solum a doctis, sed etiam ab indoctis falsissima esse comprobentur, quis non eius dictum ridiculoussum vel potius falsissimum esse fateatur? Nonne divinis Scripturis contraire noscuntur, cum abissum figuram hominis fingunt habere et limpharum inundationem affatim fundere? Nonne divinis Scripturis eos contraire haud dubium est, cum tellurem in figura humana modo aridam sterilemve, modo fructibus affluentem depingunt? Nonne divinis Scripturis eos contraire manifestum est, cum flumineos amnes in figuris hominum aut situlis aquas fundere, aut alios in alios confluere *depingunt? Nonne, cum solem et lunam et caetera caeli^b ornamenta ^{*fol. 170v.} figuras hominum et capita radiis succincta habere fingunt, sanctis Scripturis modis omnibus contraeunt? Nonne cum duodecim ventis^c singulis singulas formas pro qualitate virium attribuunt aut mensibus singulis pro qualitate temporum, quid unusquisque deferat, quibusdam nudas, quibusdam seminudas, quibusdam etiam indutas diversis vestibus figuratas dant, aut dum quatuor tempora anni^e singula^d diversis^d figuris depingunt^e, aut floribus vernans^f ut ver, aut aestibus exustam^g vel ctiam segetibus onustam^g ut estatem, aut vindemię labris vel botris oneratum^h ut autumnum, aut modo frigoribus algidam, modo ignibus se calefacientem, modo animantibus pabula praebentem, modo nimiis frigoribus marcidas volucres capientem ut hiememⁱ, Scripturis divinis, in^k quibus haec^l ita minime^m continentur^m, contraire noscuntur?

Quomodo ergo a pectoribus, qui poetarum vanissimas fabulas plerumque sequuntur, sanctis Scripturis minime contraitur? Finguntur enim per eos interdum res in veritate gestae in alias atque alias incredibiles nenia; finguntur etiam, quac nec factae sunt nec fieri poterant, sed aut mistice a philosophis intelleguntur aut inaniter a gentilibus venerantur aut veraciter a catholicis respuuntur. Quæ omnia quamquam in gentilium 30 habeantur litteris, *a divinis tamen prorsus sunt aliena Scripturis. ^{*fol. 171.}

An non divinis litteris alienum est, quod ab illis Cimera triceps a Bellero-fonte fingitur imperfecta, cum Bellerofon³ non bestiam, ut illi mentiuntur, prostraverit, sed montem, ut plerique intelligunt, habitabilem fecerit? An non divinis Scripturis alienum est, quod Vulcani claudi et Terræ filius Erichthonius esse et 35 in monte Aethna ferrum coquere eiusque fornax Besuvius^k mons Campaniæ^k esse fingitur, qui perpetuis ignibus ardoreⁿ prohibetur? An non divinis Scripturis aliena sunt, quod Scilla³ capitibus fingitur succincta caninis et Fillis⁴ ob amorem iuvenis cuiusdam in arborem fingitur esse conversa, et altera Scilla⁵ eo, quod Niso patri crinem absciderit purpureum una cum patre, et Itis⁶ ob stuprum materterae 40 a patre gestum et homicidium matris sive materteræ in seipso patratum una cum

a) i. l. r. V. b) corr., ut videtur, e caelorum V. c) corr. videtur ex annorum V. d) singula diversis i. l. r. V. e) superscr. V. f) corr. e vernantem, ut videtur V. g) am corr. ex um V. h) oneratum VA; emendavi. i) 10 litt. erasae sunt V. k) superscr. V. l) haec — minime i. l. r. V. m) nentur i. l. r. et 6 litt. erasae sunt V. n) ardore prohibetur i. l. r. V.

45 1) *Potius de falsitate philosophica, non ethica; cf. c. g. Boetii In librum De interpretatione; Migne, Patr. Lat. LXIV, 324 sqq. v. infra l. IV, c. 23; Aristotelis Περὶ ἔρμηνας cc. 8 sqq.*
 2) Cf. Isidori Etymol. l. XIII, c. 11; Migne, Patr. Lat. LXXXII, 479. 3) Ex Isidori Etymol. l. XI, c. 3; Migne l. c. LXXXII, 423. 4) Cf. Ovidii Her. II. 5) Cf. ciusdem Met. VIII, 1 sqq. 6) Cf. eiusdem Met. VI, 412 sqq.

parentibus sive materterta in volueres finguntur fuisse conversi, aut cum Sirene¹ ex parte virgines et ex parte volueres finguntur, aut cum Ixion² inlusione Iunonis cum nube coiens Centauros fingitur generasse, aut cum Neptunus³ tridenti armatus marinis fingitur fluctibus dominari? An non divinis Scripturis alienum est, quod Perseus⁴ tres sorores Gorgonas adiutorio Minervę interfecisse aut cum alatus⁵ aversus volare fingitur aut cum de sanguine eius nasci fertur Pergasus, equus alatus, qui ungula sua fontem rupisse Musisde pingitur? An non divinis Scripturis *contrarium *fol. 171^{.1} est, quod Prometheus⁵ homines ex luto finxisse inanimatos fingunt et eundem Prometheus a Minerva in caelum levatum inter horas septemplicis clypei et, dum omnia caelestia vidisset, fingunt cum ferulam Phoebiacis adplicasce rotis ignemque esse¹⁰ furatum et pectusculo hominis, quem finixerat, adplicato animatum reddidisse corpus? An non divinis Scripturis contrarium est, quod Tantalum⁶ fingunt in inferno in quodam lacu depositum eique fallaceum aquam gulosis labia titilamentis adtingere pomaque fugitivis cinerescentia tactibus desuper facie tenus pendula apparere eique esse locupletem visum et pauperem effectum? An non divinis Scripturis alienum est, cum¹⁵ Phineus⁷ cœcus fingitur, cuius cibos Arpyę rapuisse eiusque prandia stercoribus fedasse pinguntur, quas Zetus et Calais, Aquilonis venti filii, fugasse a conspectu eius mendaciter finguntur? An non divinis Scripturis contrarium est, cum Admetus⁸, rex Græciae, ut Alcestę coniugio fructetur, secundum propositum soceri leonem et aprum ad currum simul iunctos Apollinis et Herculis adiutorium habuisse pingitur, aut cum Hercules²⁰ Cerberum tricipitem canem inferorum interemisse pingitur? An non divinis Scripturis contrarium est, quod Acteonem⁹ quendam venatorem, eo quod Dianam lavantem viderit, in cervum fingunt esse conversum et a canibus suis non agnitus eorumque morsibus *fol. 172.^{.2} *devoratum? An non divinis Scripturis contrarium est, quod Berecynthia¹⁰ puerum formosissimum Attin amasse eumque zelotipiae vanitate succensa castrasse et semimasculum²⁵ fecisse depingitur? An non divinis Scripturis contrarium est, quod Orpheus¹¹ Euridicen nimpham amasse et sono citharę persuasam uxorem duxisse pingitur, quae etiam, dum Aristei pastoris persequitionem non ferens fugeret et in serpentem incidens mortua esset, eamque maritus insequens ad inferos descendaret et legem acciperet, ne eam conversus aspiceret, hanc conversus aspexisse et denuo perdidisse pingitur? An non³⁰ divinis Scripturis alienum est, quod Venus¹² cum Marte concubuisse et a Sole deprehensa et Vulcano prodita et ab illo adamantinis catenis una cum Marte pingitur fuisse religata?

Haec et his similia, quae et nobis ad retexendum sunt fastidiosa et poetis sive^a philosophis^a gentium vel^b ad cantandum suavia vel^c ad tractandum mistica^c et pictoribus ad formandum familiaria, prorsus sunt, ut praefati sumus, a divinis litteris aliena. Nam, ut cetera taceamus, si quis pictor duo capita in uno corpore aut in duobus corporibus caput unum aut alterius animantis caput, alterius cetera membra, ut Ippocentaurum toto corpore equino et capite humano, et Minotaurum semibovem semivirumque affectet pingere, numquid non Scripturis dicitur contraire? Et quid⁴⁰ est dicere: 'Non contraeunt pictores Scripturis'? quasi non aliqua a pictoribus possint depingi, quae sacris litteris credantur refragari. In sacris etenim litteris nihil vitiosum, nihil inconveniens, nihil inpurum, nihil falsum nisi forte id, quod perversos quosque dixisse vel^d fecisse^d sancta Scriptura commemorat, penitus invenitur; in picturis autem plura falsa, plura vitiosa, plura inconsequentia, plura inconvenientia et, ut singula⁴⁵ *fol. 172.^{.3}

a) superscr. V.   b) i. l. r. V.   c) vel — mistica i. l. r. V.   d) vel fecisse superscr. V.

1) *Ex Isidoro l. c.*   2—12) *Haec fere verbotenus ex Fulgentii Mitolog. (ed. Rudolfus Helm, Lipsiae 1898) II, 14; I, 4. 21; II, 6. 15; III, 11; I, 22; III, 3. 5. 10; II, 7.*

taceam¹, pene omnia sive possibilia sive impossibilia ab eruditis pietoribus depinguntur. Quibus documentis Iohannes presbiter et legatus Orientalium in hae quoque parte sicut et in ceteris delerasse convincitur.

Quod autem idem presbyter ait ‘pictores quicquid Scriptura loquitur demonstrare’, quam sit falsum quamque inutile, prudens lector advertat. Numquidam cuneta divinae legis precepta, quae a Domino per Moysen data sunt, ut est illud: *Audi Israhel, Dominus, Deus tuus, Deus unus est*, et cetera huiuscmodi, in quibus nihil sonant, quae pingi possint, a pictoribus demonstrantur? Numquidam omnia verba prophetarum, in quibus doctrinae, exhortationes, redargutiones, contemplationes, minae vel cetera his similia continentur, in quibus erebro invenitur: ‘Haec dicit Dominus’ aut: ‘Iuravit Dominus’ aut his similia, quae ab scriptoribus potius quam a pictoribus exarantur, pictura secundum eius vanitatem demonstrare valet? Numquidnam verba ipsius Domini et apostolorum singula a pictoribus possunt demonstrari?

Pictores igitur rerum *gestarum historias ad memoriam reducere quodammodo *fol. 173. valent, res autem, quae sensibus tantummodo percipiuntur et verbis proferuntur, non a pictoribus, sed ab scriptoribus comprehendendi et aliorum relativis demonstrari valent. Ac per hoc absurdum est dieere: ‘Non contraeunt pictores Scripturis, sed quicquid Scriptura loquitur hoc demonstrant’.

Porro quod ait: ‘Concordes sunt Scripturarum’, quam sit insulsum quamque absurum, multis potest adprobari indieis. Qualem enim concordantiam possunt habere cum Scripturis saeris, eum illę^a verae^{b. 2} sint, isti plerumque falsa configant, et^c de illis^d dieatur: *Eloquia Domini, eloquia casta*^e, isti interdum fingant impura et incesta, illę^f semper suadeant^g honesta et salubria, isti multoties inhonesta et ludibria, illę^h semper instant humanę saluti, isti plerumque vanitati, illęⁱ semper hortentur ad caelestia dona, isti crebro depingant terrestria quaeque et eaduea? Quanta enim concordantia est inter id, quod semper veritati innititur, et id, quod plerumque veritatem, plerumque falsitatem insequitur, tanta^k nimirum concordantia est inter Scripturas divinas, quae semper puras et fixas regulas^l tenent, et pictores, qui mortalium more plures permutationes habent^m.

XXIV. *Quod non sint coequande imagines reliquiis sancto- *fol. 173. rum martyrum et confessorum, ut illi in sua erronea synodo facere nituntur, eo quod reliquię aut de corpore sunt aut de his, quę in corpore, aut de his, quac cirea corpus eiusdem sancti fuerunt, imagines vero nec in corpore nec circa corpus fuisse vel fore creduntur illis, quibus adscribuntur.

Sicut igitur sacratis rebus — sive quae per legislatorem sive quae per Dei et hominum Mediatorem sacratae sunt, sive etiam quę quotidie a sacerdotibus divini nominis invocatione saerantur et in mysterium nostrę redemptionis sumuntur — imagines nequaquam coaequandę sunt, ita etiam nec sanctorum martyrum seu confessorum reliquiis, quae apud fideles ipsorum^f amore venerationi habentur^f, coaequandę creduntur. Quas quidem illi, qui in earum adorationem exarserunt cum omnibus

a) 9 litt. erasae sunt. V. b) veraces sint i. l. r. V. c) et de superscr. V. d) illis — casta i. l. r. V. e) tanta — habent (l. 29) i. l. r.; deinde tres linea f. 173 et fere tres f. 173' erasae sunt V. f) ipsorum — habentur i. l. r.; deinde 5 litt. erasae sunt V.

45 1) Cf. supra p. 27, n. 3. 2) Cf. Augustini *De civitate Dei* l. XVIII, c. 41; CSEL 331; Migne, Patr. Lat. XLI, 600. 3) Acta conc. Nicaeni II. in actione VII; Mansi XIII, 379. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 41, c. LIX. 4) Cf. Isidori *Etymol.* l. VI, c. L; Migne l. c. LXXXII, 235.

sacratis rebus et mysteriis plenis aequiperare nitantur, reliquiis etiam sanctorum martyrum insolenter atque absurde aequiperare nituntur.

Cum ergo sanctorum corporibus aut certe corporum reliquiis necnon et vestibus aut his similibus, quibus sancti, dum mortaliter viverent, usi sunt, isti picturas aut ^{*fol. 174.} cęlaturas sive sculptilia vel conflatilia ^{quęque ab artificibus quibusque formata co-} 5 quare in honore moliuntur, non modicam sanctis iniuriam inferre monstrantur, cum pręsertim sanctorum vestes et his similia ideo veneranda sint, quia aut in corporibus eorundem sanctorum aut circa corpora fuisse et ab his sanctificationem, ob quain 10 venerentur, percepisse credantur, necnon et sanctorum corpora vel etiam corporum reliquia, quoniam, quamquam nunc in pulvrem redacta fatescant, iuxta mundi ter- ^{cf. Rom. 6, 4 sqq.} minum cum gloria sunt resurrecta et cum Christo perpetim regnatura; imagines vero, ^{Apoc. 22, 5.} quas illi inani voto his, quac praemisimus, coaequarc contendunt, ideo his minimc coae- 15 quari queunt, quia^a neque id sunt, quod sanctorum corpora, neque in eorum corporibus vel circa eorum sacratissima corpora fuere, sed pro captu uniuscuiusque ingenii vel instrumentis artificii modo formosę, modo deformes, plerunque etiam rebus inpuris fiunt.

Unde datur intelligi non eos mediocriter errare, qui illas sanctorum reliquiis nituntur aequiperare. Sanctorum itaque corpora venerari eorumque reliquiis honorem exhibere non sinc causa vetustas admisit.

^{Gen. 17, 4.} Nam¹ Abraham, *pater gentium*, vir fide plenus, devotione summus, oboedientia ^{cf. ib. 23, 4 seqq.} praecipuus, in praeceptis Domini strenuus, non in quolibet loco, sed in agro studiosc 20 ^{*fol. 174.} empto coniugem legitur sepelisse et [iuxta]^b ossa sua, non in loco quolibet, sed in *spelunca pulcherrima, in cuius interiore parte protoplastus² sepultus fuit, iuxta suum imperium ^{cf. ib. 25, 9, 10.} a filiis tumulatus legitur fuisse.

^{cf. ib. 21, 2.} Isaac quoque, utero senili profusus atque Deo^c in sacrificium in figura nostri ^{cf. ib. 22, 2 seqq.} Redemptoris ad^d offerendum ductus^e virque sanctitate et castimonia clarus, iuxta 25 ^{cf. ib. 35, 29.} patrem secundum propriam iussionem creditur a filiis fuisse sepultus.

Iacob quoque, vir^f magnae patientiae, divinis^e affatim roboratus oraculis et crebris^f ^{cf. ib. 45, 28; 46.} repromissionibus exhortatus, cum famis inopiam vitare et dulcissimum pignus, quod extinctum crediderat, cernere cupiens cum clara progenie Niliacas descendisset in horas, non se ibidem sepeliri permisit, sed corpus suum ad terram sibi patribusque ^{cf. ib. 47, 29 sqq.} suis repromissam iuxta ossa patris avique sepeliendum advehi sanxit; et quia quartus in eadem spelunca, in cuius interiore parte Adam sepultus fuerat, iuxta avum patrem- ^{cf. ib. 23, 2; 35, 27.} que sepultus est, loco nomen Arbee^{g, 3}, id est quattuor, dedit.

^{cf. ib. 41, 45.} Ioseph quoque, qui typicis mysteriis a gentilibus *salvator mundi* appellari ^{cf. Hebr. 11, 9.} meruit et mira sanctitate inter fratres enituit, ossa sua filiis Israhel ad *terram repro-* 35 ^{cf. Gen. 50, 24.} ^{Ex. 13, 19.} *missionis* vehenda paecepit; quod quidem legislator⁴ idecirco minime agere distulit, quia id haudquaquam contra fidem esse cognovit.

^{cf. 3. Reg. 13, 1—32.} Viri itaque sancti corpus, qui de Iuda ad arguendam nequitiam Israhelitici regis in Bethel venerat, dum propter inobedientiam, quia cibos civitatis inhibitos sumpsit, ^{*fol. 175.} a leone fuisse ex^{stinctum}, ab eodem nimirum leone legitur custoditum, sed culpa⁴⁰ inobedientiae mortis acervitate^h soluta, non praesumpsit crudelis fera sanctum corpus

a) qui A. b) sic suppl. videtur; cf. l. l. 32. 33. c) superscr. V. d) ad offerendum i. l. r. V.
e) vir — divinis i. l. r. V. f) superscr.; primo scr. erat post exhortatus (l. 29) V. g) corr. ut
videtur ex Arve V. h) acerbitate A.

1) Ad sqq. usque ad l. 38. cf. Isidori *De ortu et obitu patrum cc. 6—8.* 10; Migne, 45 *Patr. Lat. LXXXIII, 133.* 2) I. e. Adam; cf. Isidor. l. c. c. 1; Migne l. c. 131. 3) Cf. Hieronymi lib. *De situ et nom. loc. Hebr.*; Migne, *Patr. Lat. XXIII, 906.* 4) I. e. Moyses; cf. p. 159, l. 26 sqq.

prophete contingere, quem atrociter praesumpserat interimere. Prophetae itaque Bethel nisi sanctis ossibus venerationem exhibendam sciret, numquam se iuxta ossa viri sancti sepeliri precepit dicens: *Sepelite me iuxta ossa prophetę.* Vir itaque sanctus Iosias, ^{cf. ib. v. 81.} et antequam nasceretur ex nomine nuncupatus idolorumque dissipator et paternarum ^{cf. ib. v. 2.} legum strenuus observator, duorum prophetarum ossa, cum plurimorum hominum ossa ^{cf. 4. Reg. 23, 16 sqq.} ob altare profanum polluendum conbureret, nequaquam intemerata servare praecipret, nisi sanctis ossibus venerationem exhibendam sciret.

Ecce quibus exemplis, ut cetera taceamus, monstratum est sanctorum cineribus venerationem exhiberi debere! Dicant illi, ubi umquam iubeamur imagines adorare? Sanctis ergo corporibus honorem inpendere magnum est fidei emolumenitum, quo prae-^{cf. Rom. 6, 8.} sertim et illi in caelestibus sedibus cum Christo vivere et eorum ossa quandoque resurrectura creduntur. Imaginibus ergo, quae nec vixisse umquam creduntur nec resurrexerunt, sed aut ignibus aut carie consumendę perhibentur, adorationem soli Deo ^{cf. Deut. 6, 13} debitam inpertire, aut segnitiae est, si utecumque agitur, aut insanię vel potius infidelitatis, si pertinaciter defenditur. Nos itaque nec cum Vigilantio¹ eiusque sequacibus reliquias abnuentes nec cum Simone² cuiusque complicibus imagines adorantes et reliquiis sive sanctorum corporibus oportunum obsequium exhibemus et basilicas prout libet sanctorum imaginibus sive etiam auro argenteo exornamus et servitium adorationis sive culturę soli Deo, cui soli debetur, ipso opitulante inpendimus.

²⁰ XXV. Quod non ideo adorandę sunt imagines, quod per eas, ut illi dicunt, nonnulla signa monstrata fuisse putentur³, cum tamen non omnes res adorentur, per quas vel in quibus miracula apparent^a.

Hoc etiam illis ad suum errorem adstruendum familiare est, quod per quasdam imagines nonnulla miracula facta fuisse perhibent, quod tamen nec veteris nec novi Testamenti pagina demonstrat. Quę quidem etsi uspiam visa vel audita fuisse probarentur, dubitandum erat, ne forte tortuosi serpentis flexuosissimis meandris⁴ viderentur vel audirentur, qui, cum sit teterrimus et tenebris suę nequitiae obsitus, *transfigurat* ^{2. Cor. 11, 14.} se in angelum lucis, audens se dicere lucem.

³⁰ Multa etenim signa multaque miracula per angelos refugas vel etiam per eorum sequaces fiunt, qui, dum sint^b spiritales potentiae et, ut ita dixerim^c, spiritales nequitiae, et prophetias infelicibus quibusque inpertint et virtutes multas per suos satellites faciunt. De quibus erunt illi^e, qui dicturi sunt: *Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus et in nomine tuo daemonia elecimus et in nomine tuo virtutes multas fecimus?* Quibus internus^d arbiter dicturus est: *Nescio vos.* Quia igitur signa plerumque diabolico instinctu fiunt, ideo beatissimus Gregorius⁶, sanctae Romanae ecclesię antestis^e dixit: *Nolite, fratres mei, amare signa, quae possunt cum reprobis haberi communionem.* Sanctissimus quoque Augustinus⁷ a demonibus miracula fieri, similia miraculis,

a) *marg. adscr. V.*   b) *sint spiritales i. l. r. V.*   c) illi qui (illiq) *i. l. r. V.*   d) *sic VA; an aeternus sicut coniecit Tilius?*   e) *del.:* salutiferis aescis mentes fidelium resovens *V.*

1) Cf. Hieronymi Ep. CIX; CSEL LV, 352; Migne, Patr. Lat. XXII, 907. 2) *Sc. mago;* cf. Augustini *De haer.*; Migne l. c. XLII, 25. 3) Acta conc. Nicaeni II. in actione IV; Mansi XIII, 23. 47. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 40, c. LIV. 4) Cf. Isidori Etymol. l. XIII. c. 23; Migne l. c. LXXXII, 493. 5) Cf. p. 27, n. 3. 6) Gregorius, Homil. in Evang. l. II, hom. 29; Migne l. c. LXXVI, 1216. 7) Cf. infra p. 156, n. 1.

quae fiunt per sanctos servos Dei, his^a verbis testatur. Ait¹ enim: *Non oportet moveri, cum magicis artibus miracula fiunt plerumque similia miraculis, quae fiunt per sanctos servos Dei^a, sicut scriptum est in Exodo, quod magi Pharaonis fecerunt nonnulla similiter, sicut fecit Moyses. Non ergo haec oportet mirari, quia omnia, quae visibiliter fiunt, etiam per inferiores potestates aeris huius non absurde fieri posse creduntur. Sed 5 hoc interest, quod, cum sancti talia faciunt, in nomine Dei Domini omnium rerum de sublimioribus apparatibus inbetur inferiori creature; cum autem mali homines magicis^b artibus operantur, similia, in manus suas dantur, cum exaudiuntur a demonibus. Digni sunt enim, qui tali exauditione decipientur, ut poena illis fiat hoc, quod videntur impe- *fol. 176*. trare^c beneficium, cum eis exhibent quasi privatim inferiores potestates quaedam mira- 10 cula, ut eos habeant subiugatos, permissu tamen divino pro meritis *animarum sua cuique tribuuntur.*

Unde signa et miracula, quae illi dicunt in imaginibus apparuisse, si non apparuerunt, sicut et nulla hoc authentica tradit historia, mendacium est, et mendacio, Matth. 6. 24. quicumque veritatis sunt servi, uti non debent, quoniam, ut ipsa Veritas ait, *nemo potest 15 duobus^d dominis servire*. Quae si apparuerunt et per fantasticas quasdam obumbrationes ad inliencias mentes apparuerunt, periculosissimum est, ne forte calliditatis suę astu antiquus hostis, dum mira quedam demonstrat, ad inlicita peragenda fraudulenter suadeat. Si vero apparuere in veritate signa, quod tamen fieri nullius certis lectionis probatur documentis, et nec mendacio illorum in hac parte sententia subiacet nec 20 fraudulentis hostis machinationibus secundum exempla, quae superius monstrata sunt, sed Dei operatione gesta probantur, cui cuncta sunt possibilia, cui nil impossibile est, animadvertisendum summopere est, quod, cum multa et stupenda nutu Dei per quasdam creaturas vel etiam in quibusque creaturis peracta fuerint, non omnia, in quibus vel per quas facta sint, adoranda credantur, quoniam quidem omnipotens Deus signa 25 pleraque, quae mortalibus ostendit, quae per res quasdam visibles et tractabiles fecit, quatenus visibilium et mortalium hominum duritiam rebus visibilibus molliret, non ideo fecit, ut quarundam rerum celebrandam statueret adorationem, quippe qui se solum adorare, solum praecepit et colere.

^{cf. Ex. 20, 3 sqq.} Numquidnam² quia Dominus de rubo in igne Moysi loquutus est, ideo rubi 30 adorandi sunt? Non enim ideo in rubo apparuit, ut rubi materiam adorandam per- cf. Rom. 7, 7. censeret, sed ut per eius spinas peccata, pro quibus lex venerat, demonstraret. Quia ergo rubus radicem non habet spinis armatam, cum in superioribus spinis densetur, in eo evidenter peccata non esse ex natura monstrantur. Quae ideo ab igni non est combusta, ut innueret per legem peccata non esse delenda, sed tantummodo ostensa. 35 ^{ib.} Lex enim peccata tantuminodo ostendit, gratia autem, quae per Christum data est, peccata, quae lex monstraverat, curavit. Quia ergo in igne Dominus apparuit, non ideo ignem adorandum decrevit, sed in ea natura apparere voluit, quae semper ad alta conscendere contendit. Quia igitur in monte dignatus est apparere, non montium adorationem creditur statuisse, sed quia rationabiliter factum est, ut caelorum rex in ea re appareret, quae semper alta appetit, et non in humili, sed in alto loco, ut et se altissimum demonstraret et suos sequaces ad alta concessuros evidentissime 40

^{cf. Eccles. 1, 8.}

a) his — Dei margini adscr. A.   b) i. l. r. V.   c) t superscr. V.   d) scr. loco vocis del. servire V.

1) *Sqq. ex XXI Sentent. lib., qui non nisi partim Augustino attribuitur; Migne, Patr. Lat. XL, 726.*   2) *Ad sqq. usque ad l. 36, cf. Isidori Quaest. in vet. Test.; in Exod. c. 7; Migne, Patr. Lat. LXXXIII, 289.*

ostenderet. Numquid quia circumcisione^a acutissimo^b lapide^b facta^c legislator tremendi iudicis iram et mortis interitum evasit, lapides adorandi sunt? Merito enim legislator angelum in se tam infestum vidit, quia habitans in terra Madian filium circumcidere neglexit, et qui *Dei Abrahæ* nuntius erat, *signum fidei*^d Abrahae in filio non ferebat, in quo gloriari Iudeos sciebat. Qui^e non ideo lapide circumciditur^e, ut lapidum ex hoc facto adoratio firmetur, sed ut per Christum, qui est *lapis angularis*, peccata amputanda et mortis pericula evadenda ostendantur. Numquid quia virga¹ toties in serpentem conversa, toties legitur in virgę rigorem redacta, quae typicis figuris Christum de vita in mortem, de morte innuit redisse ad vitam, aut quia eadem virga, quam Christi diximus gestasse figuram, maris rubri², baptismatis videlicet, unda divisa ad *terram reprobmissionis*, id est ad caelestia regna populo Dei pergenti transitum praebuit, ideo virgę adoranda sunt? Numquid quia aquae amarę² ligno indulcatę leguntur, quae legem non immerito Christi ligno indulcatam et spiritali dulcedine populorum mentes satiendas innuant, ideo ligna adoranda sunt? Numquid quia serpentis³ encl inspectio, qui Christi mortem praefiguravit^f in ligno, populum a serpentum morsibus, id est ab spirituum inmundorum mortiferis persuasionibus, salvavit, ideo aut aes aut serpentes adorandi creduntur? Numquid quia percussa silex⁴ exustis in arvis laticum fluenta produxit et sitientem populum sitis ariditate^f liberavit, quae nimirum Christi figuram gessit, qui est *lapis de monte abscessus sine manibus* praecidentium, qui evangelice prædicationis fluentis sitim incredulitatis a fidelium mentibus fugat, qui quotidie intonat: *Si quis sitūt, veniat ad me* *et bibat, ideo aut lapides creduntur adorari aut latices? Numquid quia virga⁵ Aaron, qua beatæ virginis partus innuitur, naturali lege calcata nulla humanę operationis irrigatione fecundata floruit et fronduit et protulit nuces, ideo virgæ adorande creduntur?

Numquid quia sancto Hierobaal sicca area⁶ madido vellere aut madens area sicco vellere apparuit, quo miraculo totius mundi gentilitatem caelesti rore immunem, Israhelitici solummodo generis vellus madidum divini verbi imbre, ac postmodum pro culpa perfidiac eundem populum suaे infidelitatis siccitatē arentem mundi que gentilitatem sacrae fidei rore perfusam significari manifestum est, ideo aut areę aut vellera adoranda sunt? Numquid quia Samson⁷ mandibula asini mille viros permittit eiusdemque mandibulę molare evulso aquarum fluentis satiatus^f est typum gereus nostri Mediatoris, qui morte sua aerias potestates^g devicit et spiritalibus^g fluentis fideliū, qui^h utique membra eiusⁱ suntⁱ, arentia corda inrigavit, ideo mandibulę aut molares adorandi sunt? Numquid quia Helias pallio suo, per quod Dominice^j incarnationis mysterium figuratum est, per quod Iordanis, baptismatis videlicet, unda introitum, Iordanem divisisse legitur, ideo pallia adoranda creduntur? Numquid quia Naaman⁸ Syrus in flumineo lavaero leprę contagio ablutus est, per quem gentilitas

a) superscr. V. b) corr. ex acutissimi lapidi V. c) marg. adscr. V. d) i. l. r. insuper 3 litt. 40 erasae sunt V. e) qui — circumciditur i. l. r. et dimidia fere linea erasa est. V. f) i. l. r. V. g) satiatus — potestates i. l. r. V. h) spiritalibus — qui i. l. r. V. i) i. l. r. V.

1) Ad sq. usque ad l. 10. cf. Isidor. l. c., c. 8; Migne l. c. 290. 2) Cf. Isidor. l. c. c. 19; Migne l. c. 296. Ad sq. usque ad l. 15. cf. Isidor. l. c., c. 21; Migne l. c. 297. 3) Ad sq. usque ad l. 17. cf. Isidor. l. c. in Num. c. 36; Migne l. c. 355; cf. supra p. 43, l. 14. 4) Ad sq. usque ad l. 22. cf. Isidor. l. c. in Exod. c. 24; Migne l. c. 299. 5) Ad sq. usque ad l. 25. cf. Isidor. l. c. in Num. c. 15; Migne l. c. 348. 6) Ad sq. usque ad l. 30. cf. Isidor. l. c. in Iud. c. 4; Migne l. c. 382. 7) Ad sq. usque ad l. cf. Isidori l. c. c. 8; Migne l. c. 389 sq. 8) Cf. supra n. 2. 9) Ad sq. usque ad p. 158, l. 1 cf. Isidori Alleg. quasdam Script., Migne l. c. 114.

cf. Ex.
4, 24 sqq.cf. ib. v. 19.
Rom. 4, 11.
Gen. 28, 13.
cf. Rom.
2, 17. 3, 27.
*fol. 177.Eph. 2, 20.
cf. Ex.
4, 2 sqq.
7, 10 sqq.cf. ib. 14, 21.
ib. 15, 22.
Hebr. 11, 9.cf. Ex.
15, 23 sqq.cf. Num.
21, 8 sqq.cf. Ex.
17, 5 sqq.

cf. Dan. 2, 34.

Ioh. 7, 37.

*fol. 178.

cf. Num. 17, 8.

cf. ib. 15, 15.

cf. ib. v. 19.

cf. 1. Tim.

2, 5.

cf. Eph. 2, 2.

cf. 1. Cor.

12, 27.

cf. 4. Reg. 2, 8.

cf. ib. 5, 14.

*fol. 178. *Christi baptismate ab idolorum contagione abluta figurata est, ideo flumina adoranda sunt? Numquid quia viro sancto Helisaeo Spiritus sancti adventus eatenus dilatus est, quatenus psaltes^a applicaretur^a, applicato vero psalte Spiritus sanctus illius se profudit precordiis, per quem Iudaicus populus significatur, qui Spiritus sancti adventum ideo nunc minime recipit, quia et incarnationem Redemptoris minime in credendo suscipit, quam cum mox ut circa mundi terminum perceperit, Spiritus sancti flamme et omnium charismatum donis exornabitur, ideo^b psaltes adorari debet?^b Numquid ergo quia fimbria Dominicę vestis, cuius ad tactu femina sanitatem recepit, quain dominicę incarnationis credulitatem, per quam gentilitas sanata est, significare superius¹ iam diximus, ideo fimbriac adorandę sunt?^c Aut quia Petri umbra^d infirmi^d sanati sunt, ideo umbrę adorandę sunt?^c

et Rom. 11, 25. 26. Non igitur, ut superius² praemisimus, omnes res, per quas vel in quibus miracula quaedam Dei ordinatione monstrata sunt, quodainmodo adorandę creduntur. Quod si hae res, in quibus miracula apparuere, adorandę non^f sunt^f, multo minus imagines adorandę creduntur, in quibus vel per quas quaedam miracula apparuisse nulla authentica lectione monstratur.

*fol. 179. XXVI. *Quod Theodorus, Mirensis episcopus, ridicule et pueriliter egerit, qui, ut imaginum adorationem adstrueret, somnia archidiaconi sui in eadem synodo retulit³.

Cum in eadem vanitatis lectione^f, quam illi septimę synodi nuncupatione censi²⁰ estuant⁴, pene omnia somniorum imaginationibus et fantasticis quibusdam obumbrationibus similia sint, et pene nihil sit ibi, quod non aut somnii vanitatem aut alterius eiusdem deleramenti^g hebitudinem redoleat, cunctaque interiori palato degustata insapidum insulsumque quandam saporem referant, speciali tamen deliramento^h Thcodorus, Mirensis episcopus, somnia archidiaconi sui ibidem legitur retulisse, ut errorem, quem²⁵ nec divinarum Scripturarum auctoritatibus nec ullis sanctorum patrum doctrinis vel exemplis valuit fulcire, saltim somniorum delusionibus valeret adstruere nec immerito ad tam frivolum tamque vecors stabiliendum negotium dignum et pene par exhibens adminiculum.

Quamquam igitur somniorum usus⁵ nec in totum sit adprobandus, quia plerunque démonum fallacibus exhibitur, nec in totum improbandus, quia interdum per eum quaedam mysteria revelantur, ad adstruendas tamen res dubias et ea quae in contentionem veniunt adfirmanda numquam idoneus invenitur. Quis enim umquam somnio suo rem dubiam valeat adfirmare, 'cum, utrumⁱ ita, ut se vidisse profatur, viderit,³⁰ nullius testis testimonio valeat adprobare. Ad rem ergo dubiam et quae in questionem³³ venit roborandam non somniorum ludificatrix vanitas, non apocriforum acervissima procacitas, non levium et inutilium verborum falsitas, sed divinorum librorum sive catholicorum patrum authentica est requirienda auctoritas. Nam sicut res profuturae et mysteriorum archanis competae, cum per somnia innuuntur, per angelos revelantur, ita e contrario, dum res noxiae et omni utilitate carentes per somnia demonstrantur,⁴⁰

a) -s applicaretur i. l. r. V. b) ideo — debet i. l. r. V. c) marg. adscr. (st^v) V. d) -a infirmi — sunt i. l. r. V. e) del. quia sudario Pauli insigne miraculum demonstratum est, ideo sudaria adoranda sunt V. f) i. l. r. V. g) e altera corr. ex i. V. h) deliramenti A. i) 4 litt. erasae sunt V.

1) Cf. supra p. 147, l. 14 sqq. 2) Supra p. 156, l. 24. 3) Acta conc. Nicaeni II. in actione IV; Mansi XIII, 34. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 20, c. XIII. 4) Mansi XII, 986. 5) Ad sqq. cf. Isidori Sententiarum l. III, c. 6; Migne, Patr. Lat. LXXXIII, 668.

a daemonibus demonstrari creduntur. Unde si somnium, quod ille in synodo retulit, ad imaginum adorationem stabiliendam ab angelo archidiacono eius demonstratum est, imagines adorare proficuum est; et si imagines adorare proficuum est, ceteras res^a sensu carentes^a adorare proficuum est. Est autem res^a sensu carentes^a adorare noxiū. Non igitur archidiacono eius somnium, quod retulit ad imaginum adorationem stabiliendam, ab angelo demonstratum est.

Liquido namque patet id ei, cum ab angelo demonstratum non sit, ab incentore spiritu, qui semper vanitatibus et rebus noxiis instat, inlatum fuisse. Quod ut lucidius pateat, rationabili arguento firmandum est. Quoniam, si incentor spiritus id ei minime intulit, angelus procul dubio intulisse credendus est; et si angelus ^{*t. 180.} intulisse credendus est, consensum rebus prohibitis angeli exhibit. Non autem angeli rebus prohibitis vel noxiis seu divinis monitis obnitionibus consensum exhibit. Spiritus igitur incentor id ei intulisse credendus est.

Cum ergo probatum sit id ei ab angelo sancto minime fuisse exhibitum, eo quod ¹⁵ cum spiritus in sui conditoris laude continua permanentes et peccato prorsus carentes ^{cf. Ps. 150,6.} res impuras et delictis obnoxias penitus abnuant, restat, ut aut delusione nequissimi spiritus id sibi fateatur exhibitum aut se prorsus testetur fuisse mentitum, quod utrumque servis Dei non convenit. Nam et spiritibus inmundis catholico cuique resistendum est dicente apostolo: *Resistite diabolo, et fugiet a vobis;* et mendacium sper- ^{Iac. 4, 7.}
²⁰ nendum est dicente Scriptura: *Noli velle mentiri omne mendacium, assiduitas enim illius non bona.* Probandi interca iuxta^b apostoli sententiam *spiritus sunt, an ex Deo sint,* et iuxta Veritatis vocem *a fructibus suis cognoscuntur.* Unde ex fructu suo, quo ^{cf. 1.Ioh. 4, 1.} ^{cf. Matth. 7, 16.} imaginum adorationem affectat id somnium fulcire, evidentissime deprehenditur ille spiritus, qui id intulit, ex Deo non esse.

Sed ne forte nostris solummodo argumentationibus hoc videamur edicere, recurramus ad divinas Scripturas! Interrogemus legos! Dicat, utrum somnia penitus^c recipienda sint? Dicat, qualiter nobis erga somniatores agendum est! Dic, oro, sancte Moyses, dic mitissime virorum, dic vir nobilis et archanorum Dei strenue^d "inspector," dic vir clementissime et ineffabilis Dei fidelissime^d interpres, qui legem in monte pec-^e catis contraria^e et vitiis inimicam accipiens glorificata facie vultum^f intollerabilem peccatori populo adduxisti, — ut sicut lex, quam deferebas, peccatis contraria erat, ita nimirum vultus tuus^g spectantibus terribilis^g esset — dic, vir inclite, qui typum veri Redemptoris gerens mediator inter Deum et homines extitisti! Da praeceptum, utrum ^{cf. 1.Tim 2,5.} quaelibet somnia credenda sint? Fare, utrum quibuslibet inlusionibus consensus exhibendus sit! *'Si surrexerit in medio tui prophetes aut somniator, qui somnium vidisse se dicat, et praedixerit signum aliquod atque portentum, et evenerit, quod loquutus est, et dixerit tibi: Veni, et sequamur deos alienos, quos ignoras, non adtendas verba prophetę illius aut somniatoris, quia temptat vos Dominus Deus vester, ut palam faciat, utrum diligatis eum ex toto corde vestro an non'.* Ecce legislatoris auctoritate perdoceamus, quod verba somniatorum, quanquam effectum habeant, non adtendantur. Dicat nunc Sapientia^h, quid de somniis sentiat! Ait enim: *Ubi multa sunt somnia, plurimae vanitates et sermones innumeri.* Tu vero Deum time. Nam et Egyptios somnia perturbasse creduntur dicente Scriptura: *Somnia enim, quae illos turbaverunt, hęc significabant, ne insciii essent, quare mala paterentur:* Manifestum est enim divinę legis

⁴⁵ a) res — carentes i. l. r. V. b) iuxta apostoli i. l. r., ante et post eas voces 3 litt. erasae sunt V.

c) dicit A. d) strenue — fidelissime i. l. r. V. e) i. l. r. V. f) del. peccatoribus V. g) tuus — terr i. l. r. V. h) 10 litt. erasae sunt V.

*fol. 181. auctoritatibus *somnia et auguria vana esse et quanto quis ea amplius timuerit, tanto cor eius amplius falli.

Unde modis omnibus reprehendendum putavimus, quod prefatus episcopus, cui divinę legis armis contra somniatores vel ceteras nenia configidendum erat, somnia archidiaconi sui ad rem inutilem roborandam in synodo retulit. Hęc enim parvi pendenda non solum in^a divinę legis oraculis, sed et in ipsis gentilium reperitur. litteris. Ait enim philosophus Cato¹: .

Somnia ne cures: nam mens humana haec optat.

Cum vigiles, speras, per somnum cernis idipsum.

Nam si quis forte nobis succenscre nitatur, eo quod gentilium verba nostro in seruimus operi, legat primum libros beatissimorum atque eruditissimorum virorum Hieronimi sive Augustini et mox, ut in illorum opusculis non solum philosophorum, sed etiam poetarum gentilium quaedam verba repererit, nos magistros et auctores, quorum vestigia sequimur, habere cognoscet, cum quibus nec culpari^b abnuimus nec ref. Act. 9, 15. praehendi erubescimus. Nam ut altius repetamus, vas etiam electionis quiddam de 16 Tit. 1, 12. gentilium verbis suis inseruit operibus, ut est illud: *Cretenses semper mendaces, male bestiae, ventres pigi.*

Préterea cum somniorum observationes vel potius vanitates discutimus, non penitus illorum usum abdicandum esse testamur, cum et patriarchis et prophetis quae- *fol. 181'. et Gen. 28, 12. 31, 10 sqq. Dan. 7, 1. Matth. 2, 12. iu. 1, 20 sqq. terentes proprias repedaverunt ad sedes, et viro sancto Ioseph in somnis angelus appa- ruisse et ei mysteriorum archana multis retro saeculis a prophetis adnuntiata legitur demonstrasse. Unde ne quis his et his similibus exemplis somniorum insolenter appetat usum et ea sequi vel credere vel in conventibus recitare aut ab his more Theodori 25 res in contentionem venientes adfirmare praesumat, idcirco est, ut paulo superius praemisimus, a sanctis Scripturis prohibitum. Legimus etiam infidelibus ac profanis quibusque regibus quaedam archana per somnia demonstrata, quae non illis revelata sunt ullis priorum meritorum praerogativis, sed ut viri sancti, qui ea illis Spiritu sancto revelante monstravere, honoribus sublimarentur et suis valerent prodesse con- 30 captivis.

Quamquam² ergo et visiones et somnia mixtim dici consuetudo admiserit, inter visiones vero et somnia hoc quidam distare dicunt, quod somnia ea sunt, quae plerumque falluntur — veniunt ergo nonnumquam ex revelatione, multoties vero aut ex cogitatione aut ex temptatione aut ex aliquibus his similibus — visiones vero dicunt 35 quasdam veraciores revelationes, quarum^d tria sunt genera, corporale videlicet et spirituale sive etiam intellectuale^e. Corporale igitur^f est, quod fit per corpus; spirituale, cum imagines eorum, quae videmus, in memoria condimus; intellectuale nempe, cum ea, quae corporaliter videmus et imaginaliter in memoria retinemus, intellectu disser-

*fol. 182. a) deest A. b) i. l. r. V. c) i. l. r. V. d) del. ut ait sc̄s Augustinus V. e) del. 40 sed ne illius sensus furari videamur, qui quam maxime ea, quę scimus Domino annuente eius et ceterorum didicimus (i. l. r. et 2 vel 3 litt. erasae sunt), illius verba, prout ab eo prolata sunt, nos quoque proferamus. Ait enim V. f) 4 litt. erasae sunt V.

1) Catonis lib. II, distich. XXXI. 2) Ad sq. usque ad p. 161, l. 11. cf. Augustini De Genesi ad litt. l. XII. c. 6 sq.; CSEL XXVIII, 387; Migne, Patr. Lat. XXXIV, 458 sq.; Isidori Etymol. l. VII, c. 8; Migne l. c. LXXXII, 286; Alcuini Ep. 135; MG. Epp. IV, 204, l. 1 sqq. cum n. 1.

nimus. Intellectu^a igitur discernimus, quod^a illud sit corpus, illud similitudo corporis. Hunc quoque intellectum bestiae et pecora atque volatilia^b nullatenus habent. Vident et ipsa per corpus, et eorum, quae vident, imaginaliter spiritus informantur. Unde et peiora praecepsia reeognoscunt, et aves ad nidos suos redeunt, sed nee se ipsa intellegunt nee illa, quae oculis eernunt. Postremo corporalis ista^c visio sine spirituali esse non potest^d. Ergo cum avertimus^e oculos ab eis, quae vidimus, imagines eorum, quae non^f videmus, in memoria retinemus. Spiritualis vero visio sine corporali esse non potest. Unde absentes homines recordamur et in tenebris ea, quae non^f videmus, imaginaliter eernimus. Intellectualis nempe nee corporali indiget nee spirituali. Intelleetu^g nee corpus videmus nee imaginem corporis; per hunc quippe videtur iustitia, caritas, ipse Deus, ipsa mens hominis, quae nullum corpus habet, nullam soliditatem corporis^g.

Cum ergo somniorum ac visio^h tot tantaque sint genera a diversis partibus *fol. 182v. venientia, solerter intuendum est, ne, dum quis quid se in somnis vidiisse cognoseit, statim ea firmiter teneat atque ad res dubias deliberandas quasi quandam authenticam auctoritatem in synodo proferat, ne, dum vanitatem vanitatibus connotatur, ipse^h — quod^h absit — in vanitatem labatur.

XXVII. Quod, eum Deus in loco sicut locum Deiⁱ, dixerint: ‘Veneramus et adoramus sicut locum Dei’^j.

Dicunt etiam venerandas et adorandas imagines sicut locum Dei.

²⁹ Quod si pro templo Dei dieunt, quod plerumque abusive loeus Dei dicitur, vehementer errant. In templo enim Domini saerifieia, non in imaginibus, offeruntur; in templo, non in pieturis, missarum sollemnia celebrantur; in templo populus stans et preeum suarum Deo libamina offerens, non in depictis tabulis, exauditur.

Dominus in templo sancto suo, ait David, non in imagine saneta sua; nec in pie- ^{Ps. 10, 5.}
²⁵ turis, sed in caelo sedes eius. Nec ait: *Oculi eius* in arrogantes sive vanę laudis ib. seetatores, sed in pauperem respiciunt, in pauperes videlicet, de quibus ipsa per se Veritas dicit: *Beati pauperes spiritu*. Et iterum: *In templo eius* ait idem sanetissimus prophetarum, non in imaginibus omnes dicent gloriam. Et rursus: *Adorate Dominum*, ib. v. 2. non ait in pieturis, sed in aula sancta eius. Quantum enim distat inter templum, <sup>Matth. 53.
Ps. 28, 9.</sup>
³⁰ quod multorum hominum eapax est^k, et^k imaginem, quae praeter memoriam^k visionis, quam intuentibus infert, nullis est^l eongrua officiis, tantum distare venerationem sive *fol. 182. adorationem imaginum a veneratione, quae templo Dei exhibetur, multis patet indieis.

Si vero locum Dei animam iusti hominis dicunt, que familiarius loeus Dei diei potest, quam Dominus sanetificando inhabitat et inhabitando sanctificat, in hoc quoque vellementissime errant. Pro salute enim animarum, non pro salute imaginum Deus^m legem dedit; ad liberandasⁿ animas, non ad imagines Redemptor mundi ad terras descendit; propter hominesⁿ, qui animarum nomine plerumque tropie designantur, non

a) intellectu — quod i. l. r. V. b) del. omnia V. e) superscr. V. d) 4 litt. erasae sunt V.
c) imus i. l. r., deinde 4 litt. erasae sunt V. f) superscr. V. g) sequitur signum ad marginem delegans,
40 ubi: Hie interponendum de quinque generibus visionum iuxta Theodosium Macrobius² V; cf. quaz disseruimus ‘N. Arch.’ XXXVII, 51. h) 8 litt. erasae sunt; quod i. l. r. V. i) est superscr.; k) et — memoriam i. l. r. V. l) superserr. V. m) Deus legem i. l. r. V. n) una vox erasa est V.

1) Acta conc. Nicaeni II. in actione IV; Mansi XIII, 46. — Responsio Hadriani MG.
l. c. p. 53. c. XXIII. 2) Cf. Ambrosii Theodosii Macrobius Commentariorum in somnum
45 Scipionis l. I. c. 3; Opp. ed. Eysenhardt (Lipsiae 1893) p. 48f.

Ioh. 17, 24. propter imagines, quę ab artificibus formantur, Patri dixit: *Quos dedisti mihi, volo, ut ubi sum ego, et ipsi sint mecum, ut videant claritatem meam, quam dedisti mihi, quia dilexisti me.* Cum igitur Deus primum hominibus naturalem legem dederit, qua ab hominibus corrupta dederit postea scriptam, qua etiam violata sese per presentiam corporalem videndum exhibuerit, et ante legem et sub lege et sub gratia semper 5 humanę saluti credatur consuluuisse, numquam uspiam tale aliquid imaginibus creditur contulisse. Ac per hoc venerationi, quę hominibus caritatis causa est exhibenda, imaginum veneratio nullatenus est coaequanda. Hoc quidem de loco Dei aut de templo, *fol. 183^r. quod abusive, aut de anima hominis iusti, quę convenientius locus Dei dicitur, 'quibus nullatenus imagines secundum illorum vesaniam coequandę sunt, breviter dixisse 10 sufficiat.

Ceterum de loco Dei, qui loealis non est, qui loco non continetur, qui omnia continet et^a loeus non est^a, cui nihil de sex illis partibus loci accedit, cui nihil anterius posteriusve, dexterius aut sinistrius, superius vel inferius est, disputare^b subtilioris intelligentię est. Quamquam igitur decem illorum pr̄dicatorum, quae a philosophis¹ pertractantur, ordo de eo videatur adscribi, ut pro usia eius, quę ineffabilis est, dicatur: *Dominus Deus, Deus unus, Deus fortis, Deus potens*; pro quantitate eius, quę immensa est: *magnus Dominus et laudabilis valde*; pro qualitate eius, quae inenarrabilis est, dicatur: *bonus omnium conditor*; pro relatione dicatur Dominus: *omnium in se creditentium Pater*; pro situ: *qui sedes super cherubim*; pro tempore: *et anni tui non deficit*; pro loco: *Dominus in celo paravit sedem suam*; pro habitu: *abyssus sicut pallium amictus eius*; pro agere: *suscitat a terra inopem et de stercore exaltat pauperem*; pro pati: laborare me fecistis in peccatis vestris — tamen hęc omnia et his similia humano more de Deo, de quo nihil digne dici a mortalibus potest, dicta monstrantur. Est enim substantia nulli ad indagandum facilis, et ideo ineffabilis, quia nulli investigabilis. Est sine quantitate magnus, sine qualitate bonus, sine relatione omnium *Dominus, et cetera his similia, quae uberioris disputationis materiam quaerunt.

Nam ut de loco Dei aliquid dieamus, sancti Augustini verba ponenda sunt, qui Deum in localem esse unius tantummodo^c quinque partiti syllogismi perplexione probavit. Ait^d enim: *Deus non alicubi est. Quod alicubi est enim, continetur loco; quod continetur loco, corpus est. Deus autem non est corpus. Non igitur alicubi est.* Ubi in sequentibus in alio syllogismo probavit cum et loeum non esse, et omnia in illo esse. Ait^e enim: *Et tamen quia est et in loco non est, in illo sunt potius omnia, quam ipse alicubi, nec tamen ita in illo, ut ipse sit locus. Locus enim in spatio est, quod longitudine, latitudine, altitudine corporis occupatur. Nec Deus tale aliquid est, et omnia igitur in ipso sunt, et locus non est.* Ubi in sequentibus parvo decentissimo commate loeum Dei abusive dici asseruit templum Dei, sed animam hominis melius posse dici: *Locus^f tamen Dei^d, inquit, abusive dicitur templum Dei, non quod [eo]^g continetur, sed quod ei praesens sit; id autem nihil melius quam anima munda intelligitur.* Cum igitur illi^h ita venerandas dicant imagines ut loeum Dei, an pro templo Dei, an 49

a) et — est i. l. r. V. b) superscr. V. c) corr. e tantomodo V. d) superscr. V. e) sic Aug.

1) Cf. e. g. Boetii *In categorias Aristot. libr. quatuor*; Migne, Patr. Lat. LXIV, 159 sqq.; eiusdem *De Trinitate c. IV*. Migne l. c. 1252; Cassiodori *De artibus ac discipl. lib. litt.*; Migne l. c. LXX, 1170. 2) Augustinus, *De diversis quaestionibus c. 20*; Migne, Patr. Lat. XL, 15 sq. 3) Augustinus l. c. 4) Augustinus l. c. 5) Cf. supra p. 161, l. 17 sq. 45

pro anima iusti hominis hoc dicant, utrumque non convenit. Si vero in eo verbo aliquid de Deo locale sentiunt, multum illorum sensus a veritate dissentit.

Nos ergo utpote cogitationum ignari, cum quo affectu quove sensu hoc dixe*rint, *fol. 184*. nesciamus, ea tantum discutimus, quae apicum indicio percepimus.

¶ XXVIII. Inutile et demens et errore plenum dictum, quod dicunt: ‘Qui Deum timet, honorat omnino, adorat et veneratur sicuti Filium Dei Christum Deum nostrum et signum crucis eius et figuram sanctorum eius’¹⁾.

Est quoque et in hoc insanissimum et ab omni penitus cautela remotum, quod dicunt: ‘Qui Deum timet, honorat omnino, adorat seu veneratur sicuti Filium Dei et signum crucis eius et figuram sanctorum eius’.

Quantum ergo distet mysterium Dominicæ crucis, ad quod intelligentum *revelatos* nos docet *oculos* habere Apostolus, ut intelligamus, *quae sit altitudo et longitudo et latitudo crucis Christi et profundum*, in superioribus operis partibus^a Domino cf. Eph. 1, 18. opitulante monstratum est²⁾; et quantum distet adoratio et cultura soli Deo debita ab^b adoratione et cultura, quam illi imaginibus exhibendam asseverant, in hoc tertio libro, cum verba Constantini³⁾, Constantiae Cypri episcopi, seu Euthimii⁴⁾, Sardensis episcopi, disuteremus, prout nobis Dominus opem ferre dignatus est, disseruimus. Nunc vero, quantum timor Domini ab adoratione imaginum distet, breviter Domino auxiliante 20 disseramus.

Dicunt enim: ‘Qui timet Deum, adorat omnino imagines sicut Filium Dei’. Numquidnam omnes patriarchæ⁵⁾ et prophetæ, quia imaginum adorationem sprevere, ideo *fol. 186. Deum credendi sunt non timuisse? Aut Apostoli⁶⁾, quia nusquam leguntur cœlebrasse imaginum adorationem, ideo Dei non habuisse dicendi sunt timorem, aut sanctorum 25 martyrum, anachoritarum⁷⁾ seu etiam cunctorum generaliter ecclesiasticorum virorum turba, quos constat in Dei servitio devotissime militasse, ideo timorem Domini putandi sunt non habuisse, eo quod imaginum adorationem nusquam leguntur vel probantur cœlebrasse? Non enim sanctissimus vatum David adorationem imaginum se docturum, sed Dei timorem dicebat, cum credentes omnes in Christi persona filios nuncupans blandis exhortationibus ad se venire hortabatur dicens: *Venite, filii, audite me, timorem Domini docebo vos.* Nec uspiam imaginum cultum, sed timorem Domini Ps. 33, 12. sanctum testatur dicens: *Timor Domini sanctus permanet in saeculum seculi.* Nec quempiam, qui imagines adorat, sed qui Deum timet, beatum nuncupat dicens: *Beatus ib. 18, 10. vir, qui timet Dominum, in mandatis eius cupiet nimis;* et iterum: *Beati omnes, qui ib. 111, 1. timent Dominum, qui ambulant in viis eius.* Non enim ait, ut illi absurdissime dele- ib. 127, 1. rant^d: ‘Qui timet Dominum, adorat imagines’, sed ait: *Qui timet Dominum, in man- ib. 111, 1. datis eius cupiet nimis.*

Unde liquidissime patet timorem Domini non in adoratione imaginum, sed in voluntate et instantia mandatorum Dei esse. Non enim idem ‘sanctus vir oculos *fol. 185*. Domini super eos, qui imagines adorant, sed super eos, qui timent eum, testatur, cum dicit: *Ecce oculi Domini super timentes eum et in eos, qui sperant in misericordia eius;* Ps. 32, 18.

a) i. l. r. V.   b) superscr. V.   c) permanens A.   d) delirant A.

1) *Acta conc. Nicaeni II. in actione IV; Mansi XIII, 54. — Responsio Hadriani MG.*

l. c. p. 43, c. III.   2) *Supra p. 9.*   3) Cf. supra p. 138.   4) Cf. supra p. 140.   5) Cf. 45 supra p. 93 sqq.   6) Cf. supra p. 84 sq.   7) Cf. supra p. 59

Ps. 33, 10. nec ait: 'Adorate imagines, quoniam nihil deest adorantibus eas'; sed ait: *Timente Dominum omnes sancti eius, quoniam nihil deest timentibus eum;* sed neque initium sapientiae imaginum adorationem, sed Domini testatur timorem dicens: *Initium sapientiae timor Domini.* Quod quidem praeceptum^a Dominicis timoris ita per Moysen legitur Deut. 13, 4. institutum: *Post Dominum Deum vestrum, inquit, pergit et ipsum timete et praecepta eius custodite et vocem eius audite et acquiescite ei.* Inter quae salutaria praecepta nusquam imaginum adoratio legitur instituta. Cum ergo imaginum adoratio in^b divinis eloquii^c inveniatur prohibita, timori Domini, qui tot divinae legis oraculis commendatur, nullatenus est coequanda.

Flores igitur, quibus timor Domini haberi iubetur, quos per vastissimos divinac^d legis campos in pigro ungue discerpsimus, ordo exposcit, ut sub brevitate digeramus, quibus et lectoris animus mulceatur et, si quis illis rerum sensu carentium adorationem aequare conatur, pudore et reverentia indui cogatur. In Proverbiis namque dicitur: Prov. 10, 27. *Timor Domini adiciet dies; anni autem impiorum minuentur.* Item in Proverbiis: cf. ib. v. 29. *Munitior iusti timor Domini: contritio autem operantibus mala.* Item in Proverbiis: ib. *19, 23. *Timor Domini viro in vitam; qui autem sine timore est, commorabitur in loco, quem ib. 15, 33. non visitat scientia.* Item in Proverbiis: *Timor^d Domini disciplina sapientiae, et gloriam praecedit humilitas^e.* Item in Proverbiis: *Non emuletur cor tuum peccatores, sed *ib. 28, 14. in timore Domini esto tota die.* Item in Proverbiis: *Beatus, qui metuit omnia per Eccles. 1, 16. timorem, nam qui duro est corde, incidet in mala.* Item in Ecclesiastico: *Initium sapientiae timor Domini, et cum fidelibus in utero concretus est, et cum electis seminibus ib. vv. 17, 18. creatur et cum iustis et sensatis agnoscitur.* Item in Ecclesiastico: *Timor Domini scientiam agnoscat, sanctitatem castitas custodiet et iustificabitur cor, iocunditatem atque gaudium dabit.* Item in Ecclesiastico: *Timenti Dominum bene erit et in diebus consummationis illius benedicetur. Plenitudo sapientiae timere Dominum, et plenitudo de fructibus eius; omnem domum illius implevit a generationibus, et receptacula de thesauris eius.* Corona sapientie timere Dominum, utraque autem sunt dona Dei. Item in Ecclesiastico: *Timor Domini expellit peccatum, nam qui sine timore est, non poterit iustificare.* ib. v. 36. Item in Ecclesiastico: *Non sis incredibilis timori Domini et ne accesseris ad eum duplici corde.* *fol. 186'. Item in Ecclesiastico: *Qui timent Dominum, non erunt incredibiles verbo eius, et qui diligunt illum, conservabunt viam eius; qui timent Dominum, parabunt corda sua et in conspectu illius sanctificabunt animas suas; qui timent Dominum custodient mandata eius et patientiam habebunt usque ad inspectionem eius.* Timor Domini non despicer iustum hominem pauperem et non ib. 19, 18. magnificare virum peccatores divitem. Item in Ecclesiastico: *Omnis sapientia timor Domini, ib. 40, 27, 28. et in illa timere Deum.* Item^e in Ecclesiastico: *Non est in timore Domini minoratio.* 35 ib. 27, 4. *Timor Domini sicut paradisus benedictionis^e.* Item in Ecclesiastico: *Si non timorem Eccles. 12, 13, 14. Domini tenueris instanter, cito subvertetur domus tua.* Item in Ecclesiastico: *Finis omnis verbi auditor Dei, Deum time et mandata eius custodi, quoniam hoc est omnis homo; quia omne opus adducet Deus in iudicium in omni dispectu sive bonum sive malum.* cf. Prov. 8, 13. Item in Proverbiis: *Timor Domini odit malum, etiam contumeliam et superbiam et vias malorum.*

Hie ergo timor, qui his testimoniis non imaginum adorationis est indicium, sed bonorum operum incrementum, a^g fidelibus est tenendus. Est et alias timores, de quo 1. Ioh. 4, 18. dicitur: *Perfecta caritas foras mittit timorem, quia videlicet hie timor inpellit hominem ad omnia bonorum operum exercitia, ille vero, quem caritas foras abigit, nec tollerare sinit vigilias sive ieiunia vel cetera huiuscmodi nec perpeti pro Christi nomine vene-*

a) superscr. V. b) in divinis i. l. r. et tertia pars linea erasa est V. c) 7 litt. erasae sunt V.
d) timor — humilitas i. l. r. V. e) item — benedictionis del. manu 4 copia A iam exarata, in qua haec verba leguntur; non — minoratio i. l. r. et una linea erasa est; timor — benedictionis i. l. r. et iterum fere una linea erasa est V. f) corr. ex ecclesiastico V. g) a — timor i. l. r., 4 litt. erasae sunt V.

randa martyria. Sicut enim duo sunt genera temptationum, unum videlicet quo quis decipitur — unde est illud: *Deus neminem temptat, ipse autem intemperator malorum est* —; aliud quo quis divina examinatione probatur — unde est illud: *Temptat vos Dominus Deus vester*, sive: *Temptavit Deus Abraham*, iuxta quem modum inulta^a in Scripturis sanctis diligentis indagatione pervestigata inveniuntur —, ita nimirum duo sunt timores, unus, quem^a *caritas foras mittit*^b, et alter^c, qui est bonorum operum initium, quem caritas nutrit.

Nam si initium timoris Domini imagines adorare est, ut illi garriunt, constat omnes sanctos, qui utique Deum timuisse creduntur, imagines adorasse, et si omnes sancti, qui vere Deum timuisse creduntur, imagines adoravere, constat eos creatoris monitis contrairesse, qui creaturas adorare inhibuit seque solum adorare insti-^{cf. Ex. 20, 3 sqq.}tuit. Non autem creatoris monitis in adorando creaturas contrairesse credendi sunt. Non igitur initium timoris Domini, ut illi garriunt, imagines adorare est. Quo documento adprobatur initium timoris Domini non in adoratione rerum sensu^d carentium, sed in observatione esse Dominicorum praeceptorum. Ille etenim veraciter Deum timet, qui cunctis vanitatibus spretis illi se soli fide et operibus servitum exhibit.

XXIX. Dementissimum et ratione carens dictum Iohannis presbiteri Orientalium in eo, quod ait, quod ‘non adsistente imperatore imago eius honoratur, non enim inhonoratur; quatenus et nunc Dominatorem omnium Iesum Christum visibiliter nobis non apparentem — invisibilis enim est carnalibus nostris oculis, sicut enim Deus ubique inest — honorandam cius imaginem sicuti et imperatorem Pater¹ sensit’².

De eo, quod generaliter omnes aut dixisse aut dicentibus consensisse^e perhibentur, quod exemplo imperialium imaginum, quas in civitates emissas obviant cunei populorum cum cereis timiamatis, imago quoque Salvatoris sive sanctorum omnium adoranda sit, in praecedentibus^f iam disputatum est³, et qui iudicum et imperatorum imagines, ex quibus illi exempla sumere moliuntur, adorandę non sint, beati Hieronymi verbis adprobatum est.

Nunc autem specialiter verba Iohannis discutienda sunt, qui in hoc negotio reperitur et crebrius ceteris loquutus fuisse et^g non minus^g delirasse, quoniam quidem quamquam generalem omnium errorem sequatur, speciale tamen aliquid eidem errori augere conatur et, ut reor⁴, generalibus nugis ideo suas magis magisque nugas associare curavit, quia omnium vanitates huic tanto errori adcumulando sufficere minime credidit. Quasi igitur imperatoris modo Deus localis sit et, dum uno loco est, alio esse nequeat, idcirco eius imaginem sicut imaginem imperatoris adorandam adstruere affectat, quod penitus omnis ratio vetat. Deus^b enim nusquam absens est^b. ‘Qui, si

a) multa — quem i. l. r. V. b) i. l. r. V. c) i. l. r. et 4 litt. erasae sunt. d) sensu carentium i. l. r. V. e) corr. loco conhibuisse V. f) corr. e superioribus V. g) et — minus i. l. r. V.

1) I. e. Anastasius. (*Mansi XIII, 55*).; autor de Deo Patre sermonem esse putat, ut ducet p. 166, l. 19 sqq.; cf. supra p. 148, l. 18. 2) *Acta conc. Nicaeni II. in actione IV; Mansi XIII, 58.* — *Responsio Hadriani MG. l. c. p. 36, c. XLV.* Licet hic affere textum Graecum (secundum acta in *Mansi XIII, 57*): παρέστησεν δὲ πατήρ, ὃς μὴ παρόντος βασιλέως ή εἰκὼν αὐτοῦ τυμάται, οὐδὲ μὴ παρόντος ἀτυμάζεται. ὅστε καὶ ἀρτίως τοῦ δεσπότου τῶν δικῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ αἰσθητῆς ἦμῶν μὴ παρόντος ἀθέατος γάρ ἔστι τοῖς τῆς σαρκὸς ἦμῶν δρθαλμοῖς, ὃς δὲ Θεὸς πάντων πάρεστι τυμητέον τὴν αὐτοῦ εἰκόνα, καθὼς ἐπὶ τοῦ βασιλέως δὲ πατήρ ὑπέβαλεν. 3) Cf. supra p. 77 sq. 4) Cf. supra p. 27, n. 3.

uspian absens est, localis est. Si localis est, nec omnia continet nec omnia implet. Omnia autem et complet et implet. Nusquam^a igitur absens est. Quae^b dum ita se habeant^b, non est in materialibus imaginibus adorandus vel querendus, sed in corde mundissimo semper habendus. Nam dum imperatoris imaginem adorare perversum, eiusdem quoque imaginem, qui localis est, imagini Dei, qui inlocaalis est, adsimilare 5 profanum sit, illum proeul dubio profanum et perversum esse constat, qui a re inlicita rem inlicitam corroborare affectat et errorum passibus quasi quibusdam gradibus, dum suac mentis seu linguae moderamen habere nequit, enerviter proh dolor! ad deteriora occurrit.

Quod autem ait: ‘Christi imaginem honorandam sieuti et imaginem imperatoris 10 Pater sensit’, quaerendam est, ubi aut quando aut quur aut quemadmodum hoc Pater senserit aut, quid sit, sensit. Numquidnam cum ab alio iussum esset aut ab aliis fieret, ita Pater sensit? Quia ergo nos non eorum errores, qui in verbis sunt, discutimus, quod immensum esset et ad peragendum difficile, quippe eum^c pene nullus ibi verborum ordo sensum legenti afferat, sed corum solummodo sensus seu sententias 15 reprehendendo percurredamus^d; restat, ut non, quid dicant — cum praesertim, ita ut dictum est, nullum pene sensum habeat — sed, quid dicere vclint, pertraitemus.

^{*fol. 188v.} Quod ait: ‘honorandam eius imaginem ‘sieuti et imperatorem Pater sensit’, hunc vult habere sensum, ut dicat: Pater iussit imaginem Christi adorare^d sicut imperatorem. Quod quidem ubi, quando, quur, quemadmodum gestum sit, ab omni penitus catholico 20 ignoratur. Non enim Pater imaginem eius, sed ipsum eundemque honorare et audire iussit, cum ad fluenta Iordanis saneta Trinitas in unitate substantiae, Pater videlicet Matth. 17, 5. in voce, qua intonuit: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite*, filius in corpore, Spiritus vero sanctus in specie columbę^e mirabiliter claruit. Esto, Pater iuberet honorandam Christi imaginem sicut imperatorem, numquid non 25 rectius esset imperatorem honorandum deceernere sieuti imaginem Christi, ut imago Christi eminentiorem in tali ratione locum tencret? Non ergo Pater imaginem Christi quoquam legitur aut depingere aut adorare aut honorare iussisse, quippe qui se solum et. Ex. 20, 3. adorare sibique soli servire instituit.

Quia ergo imperatores et reges sint a subditis honorandi, quibusdam divinae 30 Scripturę exemplis potest adprobari. Si enim honorandi minime essent, nequaquam 1. Reg. 26, 9. David vir sanctus Saulem, postquam Deus ab eo recesserat, ‘Christum Domini’ vocaret. Non enim erat nescius praefatus vir divinam esse dispensationem in officio ordinis regalis; idcirco Saulem in eadem adhuc dignitate^f positum honorificat, ne Deo iniuriam facere videretur, qui his ordinibus in pertiendum^g honorem deerevit. Quamdiu 35 ^{*fol. 189.} ergo in ea dignitate^h est, honorandus est, si non propter se, vel propter *ordinem.

Rom. 13, 1. Unde et Apostolus: *Omnibus, inquit, potestatis sublimioribus subditi estote. Non est enim potius potestasⁱ nisi a Deo;* et in alio loeo: *Deum timete, regem honorificate.*

Uberior namque ex hac ratione disputatio oriri poterat, sed quia iam aliquantulum ex ea in superioribus huius operis est partibus disputatum^j, nobis nunc est his 40 praetermissis ad alia transeundum.

a) nusquam igitur i. l. r. V.   b) quae — habeant i. l. r. V.   c) cum pene corr. e tantum eum V.   d) superscr. V.   e) 5 litt. erasae sunt V.   f) i. l. r. V.   g) marg. adscr. V.   h) i. l. r. V.   i) i. l. r. V.

1) Cf. quae disseruimus ‘Neues Archiv’ XXXVI, 632 sqq.

2) Cf. supra p. 77 sq.

XXX. De eo, quod apochrifas et^a derisione dignas nenia suis loquutionibus interposuerunt¹.

Si quis ligneam domum aedificans, si parietes cupit marmoreis exornare tabulis aut variare^b multicoloribus vitri frustulis, dum cernit ligno eadem metalla per naturam minime posse coherere, spretis his metallis, quae^c ligno per naturam coherere nequam possunt^e, lignis denuo conatur perficere; aut si quis stagnum vas facere cupiens, si eiusdeni materie ei supplementum desit, non aliorum pretiosorum metallorum materias, quae stagno coherere nequeunt, sed idem stagnum ad perficiendum coeptum opus quaerit: ita nimur illi in sua sinodo, cum erroris sui instrumentum — scripturam videlicet, quae pro adorandis imaginibus composita est — amplificare nisi sunt Scripturasque divinas ei coherere minime posse senserunt, ad apochrifas quasdam et risu dignas nenia dictandi pedem verterunt; et cum viderent divinę legis testimonia *incompetenter eidem operi adhibita nequaquam posse coherere, tales eidem sententias *fol. 189*. aptavere, quae ei sensu verbisque nequaquam possent distare, quoniam sicut ferreo anulo pretiosissima smaracodus inserta aut cilicino tegumento auro textę vestis fascia minime convenit adsuta, ita penitus divinorum cloquiorum testimonia illorum operi nequaquam conveniunt adhibita.

Res ergo dubia et in contentionem veniens non decet adstrui apochriforum neniis, sed aut divinę legis oraculis aut eorum doctorum, qui² a catholica^d et apostolica Ecclesia recipiuntur^d, salutaribus monitis et luculentissimis documentis.

Sed fortasse aliquis huiusce erroris scrupulosissimus adseverator dicet: ‘Non illi apochriforum librorum sententias suo operi inseruere ad rem propositam confirmant^e, sed insultantes ad quorumdam hereticorum vesaniam subsannandam’. Cui noster stilus facillimam potest inferre responsionem. Numquidnam cum Polemonis imaginem, quod nulla authentica lectio narrat, dicunt³ quendam ab seclere coercuisse, alicui insultant^f?

Sunt itaque in eadem lectione^g quaedam, quae illi ad rem propositam adfirmant^h; sunt etiam pleraque, quae, quamquam insultando posuerint, ita sunt involuta, ita inordinate, ita enormiter prolata, ita permixtum digesta, ut penitus vix reprehendi valeat vixque lectoris mente inadtingat, utrum ca, que dicuntur, verba sint insultantium aut his, que dicuntur, fidem exhibentium. Quae res etsi a doctis quibusque ita ut dicitur intellegitur, indecisis vero quibusdam scandalum generare perhibetur; nec inmerito, quae ita imperitia tegitur, ut vix intelligatur.

XXXI. Deleramentum errore plenum, quod de retruso quodam dixerunt, qui de moni iurasse et id ipsum iuramentum irritum

a) 5 litt., ut videtur omni, erasae sunt V. b) i. l. r. V. c) quae — possunt i. l. r. V. d) catholica — recipiuntur i. l. r. et dimidia linea erasa est V. e) i. l. r. V. f) del.: aut eum retrusum quendam spiritui immundo dicunt iurasse et id ipsum iuramentum irritum fuisse⁴, quod nulla illorum, qui recipiuntur in canone⁵, leetio tradit, aliquem subsannat, aut cum Abgari⁶ regis ad Iesum et denuo Iesus ad Abgarum epistolam legunt, quas constat esse apochrifas, alieni insultant; haec enim et his similia (p. 190) executi sunt non insultantes, non subsannantes, non aliquem deridentes, sed imaginum *fol. 190. adorationem affirmare cupientes V. g) lectione — quae i. l. r. V. h) del.: ut haec, quae prae-misimus V.

1) Cf. acta conc. Nicaeni in actionibus IV. et V; Mansi XIII, 87. 167. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 40, c. LV. 2) Cf. p. 20, l. 8; p. 73, l. 31; p. 77, l. 4; infra l. 39. 3) Cf. Mansi XIII, 14; supra p. 145, c. XXI. 4) Cf. supra l. 35. 5) Cf. n. 2; supra p. 145, l. 24 sq. 6) Cf. infra lib. IV, c. X (p. 189).

fecisse perhibetur, cuius abbas non mediocriter delerasse
dinoscitur dicens ei commodius esse omnia in civitate lupanaria
ingredi quam abnegare adorationem imaginis Domini
aut eius sanctae genitricis¹.

Sēpe in hoc operc cogimur dicere a rebus noxiis exempla minime debere suncre, et hoc ideo tam crebro repetimus, quia eos ob suum errorem adfirmandum id crebro fecisse reperimus. Sicut enim ordine competenti bonis actibus adminiculum praebent *fol. 190^a. bonorum nihil omnino actuum exmpla, ita nimirum illi erroneis actibus erroneorum actuum quaerunt suffragia.

Ad propositum namque errorem stabiendum retrusi eiusdam proferunt exemplum, qui, si ita gessit, ut illi adseverant, tripartitum noscitur in ea parte patrasse deliquium: sive quia dēmonico sponte^a parucrit alloquio, sive quod eo iniliente se iureiurando construxerit, sive etiam quia id iuramentum irritum fecerit. Quae tria non solum in exemplum minime sunt adtrahenda, verum etiam ab omni catholico penitus abdicanda, quoniam multis divinę legis sunt testimoniis interdicta. ¹⁵

Societas ergo et seductiones non solum dēmonum, sed etiam malorum hominum *Ex. 23, 1. pluribus divinorum cloquiorum praeceptis inhibentur. Scribitur enim in Exodo: *Non Prev. 1, 10. audies auditum vanum*; et in Proverbiis: *Fili, non te seducant viri impii*. Si ergo malorum hominum seductiones vitanda sunt, multo magis malignorum spirituum alloquia et^b adsensus vitanda creduntur, quoniam, cum sint humanitatis inimici et nobis semper infesti, tanto semper debeimus de eorum esse deceptione suspecti et contra eorum nequitias erecti, quanto eos subtilioris esse scimus naturae vel ingenii. In eo quoque, quod daemoni iuravit, divinis verbis, quibus iuramenta prohibentur, contraiit Ecclesiastico namque scribitur: *Iurationi non adsuescat os tuum, multi enim casus in e*^c
9, 11, 12. *fol. 191. *illa.* *Sicut enim servus interrogatus assidue a livore non minuetur, sic omnis iurans et nominans in toto a peccato non purgabitur. Vir multum iurans inplebitur iniquitate, et Math. 5, non dicet a domo illius plaga. Ipsa quoque Veritas in evangelio dicit: *Ego autem 34—37. dico vobis, ne omnino iuretis neque per caelum, quia sedes Dei est, neque per terram, quia scabellum est pedum eius, neque per Hierosolymam, quia civitas est magni regis, neque per caput tuum iurabis, quia non potes unum pilum facere album aut nigrum; sit autem sermo vester: est est, non non; quod autem amplius est, a malo est.* Porro quod eidem dēmoni se peierasse perhibetur, et in hoc absurde egisse detegitur. Ait enim Lev. 19, 12. Dominus per Moysen: *Non iurabis in nomine meo iniuste et non profanes nomen Zach. 8, 17. sanctum meum; ego sum Dominus Deus vester.* Et in Zacharia propheta legitur: *Et iuramentum falsum nolite diligere, quia haec omnia odivi, dicit Dominus omnipotens.* ²⁵

Cum ergo idem retrusus haec tria divinis verbis obnitentia perpetraverit, eius abbas nihil in eo correctionis exhibuit, sed ei deteriorem peccandi viam ostendit dicens: 'Commodius tibi est omnia in civitate lupanaria ingredi, quam abnegare adorationem imaginis Domini, aut eius sanctae genitricis'. O incomparabilis absurditas! O exitiale malum! O vesania multis vēsanīis praeferranda! Commodius dicit perpetrare rem et per legem et per evangelium interdictam, quam abstinere se a re, quam neque per legem neque per evangelium constat esse institutam. Commodius dicit facinus perpetrare, quam a facinore abstinere. Commodius dicit in profundo caeno sese ultro inmergere, quam viam recti tramitis inoffenso pede tenere. Commodius dicit *templum*

a) dimidia linea erasa est V.   b) et adsensus i. l. r. V.   c) in — sicut superscr. V.

1) *Acta conc. Nicaeni II. in actione V;* Mansi XIII, 194. — *Responsio Hadriani MG. l. c. p. 20, c. XIV.*

Dei violare, quam rerum insensatarum adorationem spernere. Commodius *dicit^a tol- *fol. 191*.
lere membra Christi et facere membra meretricis, quam contempnere adorationem operis cuiuslibet artificis. Dicat ergo, si uspiam reperiire potest, dixisse Dominum: ‘Non ab-
 neges adorationem imaginis’, sicut dixisse eum manifestissimum est: *Non mechaberis.* Ex. 20, 14.
 5 Dicat, si alieibi reperiire valet, dixisse Dominum: ‘Si videris imaginem et non adora-
 veris eam, peccasti’, sieut apertissime dixisse eum eonstat: *Si videris mulierem ad con-
 cupiscendum eam, iam mechatus es eam in corde tuo.* Quae cum non repererit, vehementer
 se errasse persentiat, qui rem tam probrosam perpetrare ob evitandam rem infructuo-
 sam eoncessit. Nam dum Dominus et per legem *accingere lumbos super ubera*, in
 10 corde videlicet libidines resecare, et per evangelium *lumbos accingere et lucernas tenere*,
 eastitati scilicet bona opera adsociare, percenseat et in divini cloquii libris casti-
 tatis praecepta dentur, nusquam tale aliquid de ymaginum adoratione iussum fuisse
 reperitur.

Unde dum retruso illi abbas suus, qui ei utique *ducatum salutis prebere* debuit, Matth. 15, 14.
 15 peceandi habenas laxavit, et qui eum ab erroris laqueo, quo daemoni iuraverat, re-
 trahere debuit, ipse quoque cum eo in erroris voraginem, qui ei gravissimum facinus
 ait esse eommodius perpetrandum, corruit, procul dubio evangelicum illud implevit:
Si cecus, inquit, ceco ducatum prebeat, ambo in foveam cadent. Quisquis ergo tali
 exemplo suam vult fulcire assertionem, non suam insaniam mediocrem, sed eeteris de-
 20 monstrat esse validiorem.

Quia igitur illorum absurditatis instantia et nugarum continuitas sive etiam dele-
 ramentorum eongeries nul^lis in eorum volumine, cuius errores discutimus, in inter- *fol. 192.
 capedinibus requiescant, saltim librorum istorum intereapedinem, qui inter unius finem
 et alterius initium est, requiescat, quo sicut illorum error assidua disputatione dis-
 25 cutitur, ita etiam eorundem errorum^b *continuitas librorum intervallo quodammodo *A fol. 180.
 dirimatur.

EXPLICIT LIBER TERTIUS.

INCIPIT PREFATIO LIBRI QUARTI.

Tribus huius nostrae disputationis libris Deo auxiliante decussis, in quibus
 30 quaedam divinae legis testimonia, etsi breviter, propriis tamen secundum sanctorum
 patrum doctrinam sunt sensibus restituta et nostrae fidei confessio, quamquam pedestri
 sermone, sineera tamen est apostolicae traditionis firmitate exarata et illorum, qui novas
 institutiones ecclesiae inferre nitentes res sensu carentes adorare percensem, vaesania
 quodammodo est diseussa, ad quartum nunc librum nos peraccedere ratio eogit, in
 35 quo, si quae de illorum vanitatibus capitula remansere, Domino opitulante sunt dis-
 cutienda. Quoniam quidem tumultuosum inordinatumque dieendi genus evitantes librorum
 numerositatem ordinavimus et brevitat studentes non amplius quam ad quattuor
 libros huius nostri operis sermonem protendimus et paucorum prolixitate pluriumque
 diminutionem fugientes in hoc numero nostrae disputationis pedem firmavimus, quem
 40 prorsus divinorum eloquiorum testimonii saeratum esse conperimus. Quaternarius¹

a) pagina 191', ultima codicis V, manu eadem saeculi XIII. super rasura exarata est, quae paginam 3
 scripsit; cf. supra p. 9, n. a. b) explicit V; abhinc sequimur A.

1) Cf. ad sqq. Isidori Lib. numerorum, qui in s. Scripturis occurunt c. 5; Migne l. c.
 LXXXIII, 183. Bedae Hexaem. c. 2; ib. l. c. XCI, 87; Augustini Enarr. in Ps. LXXXVI;
 45 ib. l. c. XXXVII, 1103; Alcuini Interrog. in Genes. n. 21; l. c. C, 519; eiusdem Disput. puer.;
 l. c. 1104; cf. p. 170, n. 1; supra p. 1, l. 16; p. 40, l. 17; infra p. 194.

ergo numerus et a phisicis in clementorum ac totius mundanae molis vel etiam ratione^a humani corporis laboriosissima indagatione, de quibus nunc dicere longum est, usitatus adprobatur et a divinis litteris, quae plura sacra et ad misterium pertinentia codem numero coaretata esse testantur, sacratissimus demonstratur. Quattuor etenim flumina ^{cf. Gen. 2, 10sqq.} de uno paradisi fonte¹ emanantia et quattuor evangelia de fonte¹ lucis et origine bonitatis procedentia et quattuor virtutes, prudentia videlicet, fortitudo, iustitia seu temperantia, humanam vitam honestissimis regulis moderantes esse describuntur. Quadratis ^{cf. Gen. 6, 14.} etiam lignis arca fabricata est, in qua humani generis sive omnium animantium vita aquis cuncta vastantibus reservata est. Nunc quoque arca² sanctae ecclesiae, quae in huins sacculi procellosis temptationum innatat undis, quae electorum reproborumque ¹⁰ capax est, quadratis lignis, sanctis scilicet viris patientiae virtute decoratis, fabricata firmatur, quorum vita, quocunque vertitur, firmiter stat, quia nec in adversis deiciuntur ^{cf. 1. Tim. 6, 20.} nec in prosperis sublevantur. Quorum nos vestigia sequentes et *vocum novitates* vitantes et rerum sensu carentium adorationem spernentes solique Deo cultum servitutis exhibentes eiusque sanctis competentem honorem inpendentes *in patientia nostra posses-* ¹⁵ *suros nos speramus animas nostras.*

*A fol. 180'.

'EXPLICIT PRAEFATIO LIBRI QUARTI.'

INCIPIUNT CAPITULA³ LIBRI QUARTI.

I. Falsissimum et risu dignum dictum Iohannis presbiteri, qui non minus ceteris in imaginum adoratione insanisse dinoscitur. Ait enim: 'Qui adorat imaginem et dicit: quoniam hic est Christus Filius Dei, non peccat'.

II. De eo, quod idem Iohannes non recte dixit: 'Per imaginein, quae per colores apparet, adoratur fortitudo eius et glorificatur, et ad memoriam venienius de eius in terra praesentia'.

III. De eo, quod dicunt non scandalizandum quendam eo, quod ante imagines sanctorum luminaria fiant et odoris tymiamata.

IV. De eo, quod dicunt: 'Eiusdem criminis est, qui imagines spernit, cuius et Nabuchodonosor, qui ossa regum Iuda protulit e sepulchris et Iudaici regis oculos occisis filii eruit et cherubim de templo abstulit'.

V. Quod epistola, quam illi sancti Symeonis Stilite dicunt, missa ad Iustinianum imperatorem multum distet a divinis Scripturis sive a sanctorum patrum documentis ^{*A fol. 181.} in eo, quod ait prefato imperatori: 'Pro quibus commemorantes referimus divinis vestris auribus'; sive in eo, quod eidem imperatori misericordia uti prohibuerit.

VI. De eo, quod omnibus hereticis Samaritanos deteriores et Samaritanis detriores eos dicunt, qui imaines destruunt, cum parentes eorum secundum illorum opinionem omnibus hereticis deteriores fuerint, qui utique imagines destruxere.

VII. De eo, quod quanto plura exempla hereticorum et imagines spernentium vel despicientium trahunt, tanto parentes suos maioribus conviciis et iniuriis inhonorant, quos procul dubio eorum sequaces in hac parte fuisse profitentur.

a) *potius del. esse videtur.*

1) *Sic verbotenus Alcuini Ep. 81; MG. Epp. IV, 124; cf. eiusdem Comment. in Apoc. l. I; Migne l. c. C, 1092.* 2) *Cf. supra p. 1, l. 16.* 3) *Quoad extum ex actis concilii Nicaeni II desumptum et aliques nimis corruptum cf. notas singulis capitibus appositas.*

VIII. De eo, quod secundum Demetrii diaconi dictum incaute et inordinate parentes corum egerunt duos libros inargentatos eo, quod quiddam de imaginibus in his continebatur, conburentes et alterius libri duo folia praecciderunt.

IX. De eo, quod in eodem libro in tabulis argenteis Leontius a secreta^a imagines cernens acutissimum et ingeniosissimum sui erroris emolumentum se invenisse gloriatu*s* est.

X. Quod nulla evangelii lectio tradat Iesum ad Abgarum imaginem misisse, ut illi dicunt.

XI. Quod illi libri Gestorum patrum, quorum auctores ignorantur, non prorsus idonei sint ad testimonia danda et ad haec, quac in contentionem veniunt, adfirmando.

XII. De eo, quod Dionisius, presbiter ecclesiae Ascalonitane, in eadem synodo retulisse fertur quendam monachum coram imagine sanctae Mariae semper virginis lucernam inluminasse et post tertium vel quintum seu etiam sextum mensem redeuntem inextinctam repperisse.

XIII. Quod hacc synodus nullatenus aequiparari possit Nicenae synodo, quamquam in codem sit agitata loco, sicut Iohannes ^{*A fol. 181.} presbyter adulanter dixisse perhibetur, quippe cum ab ea non solum in ceteris, [sed]^b et in symbolo discrepare noscatur.

XIV. De eo, quod Gregorius, Neoccesariae episcopus, ait: 'Lactentur et exultent et praesumantur, qui veram Christi imaginem benigno animo facientes et diligentes et venerantes ad salutem animae et corporis offerentes, quam ipse sacrificii perfector et Deus nostrani ex nobis ex toto suscipiens massam secundum tempus voluntariac passionis in signum et in memoriam manifestam suis tradidit discipulis'.

XV. De eo, quod Epiphanius diaconus imaginum adorationem adstruere volens dixit: 'Quoniam hic titulum erigens Domini et sc ipsa tangens fimbriis tituli, sicuti quidem veniat^c sanctum evangelium, quoniam salutem adepta est, inter medium ille et Domini imaginis, herba quaedam germinavit, quae adpropinquans pedem tituli omnes infirmitates curat'.

XVI. Inutile dictum Epiphaniⁱ diaconi reprehenditur in eo, quod ait: 'Multas, quae in nobis sacrantur orationem, sacrata non suscipiunt'; et post pauca: 'Nec plurimum sicut veneranda et honoramus et amplificamus; ipse enim signum vivificae crucis, sine oratione fatur, a^d nobis veneranda est; et sufficiemus signum eius accipere sanctificationem; per quae facta a nobis ad eum adorationem quidam in fronte sanctificatione, et quae in aere per digitum factum signum, effugari daemons speramus; Similiter et imaginem per nomen significationis ad primam formam honoris deducimus, et osculant^e eam et honorabiliter honorantes accipiemus sanctificationem; nam et sacra diversa vasa habentes has osculamur et amplectimur et sanctificationem quandam speramus'.

XVII. Ridiculosissimum dictum Epiphaniⁱ reprehenditur in eo, quod ait: 'Ex proprio ventre loquutus'.

XVIII. Contra eos, qui dicunt: 'Qui imaginem dolorum dixerunt daemoniorum ^{*A fol. 182.} imaginibus similem, accusent Abel et Noe et Abraham et Moysen et Samuhel et David, quod ipsi aliena et pagana sacrificia Deo libaverunt'.

XIX. Contra eos, qui dicunt: 'Si sanctus Epiphanius imaginum destructor fuit et earum abominator, quomodo eius discipuli imagines pingebant in Cypriorum insula, in templo, quod eiusdem patris nomine titulaverant'; cum videlicet multa pingantur, quae non adorantur, et plerumque a bonis magistris mali discipuli orientantur.

XX. Quod adolatoric imperatorem suum sive matrem cius apostolis coacquarc nisi sunt dicentes: 'Sicut olim salutis nostrae rector et perfector Iesus proprios suos

a) cf. p. 188, n. d. b) supplevi; cf. p. 193, l. 12. c) p. 200, l. 41: venitur. d) in A

50 emendavi secundum p. 202, l. 12. 22*

apostolos sancti Spiritus induens virtute emisit, sicut et nunc suos placabiles et apostolorum similcs fideles nostros imperatores erexit de eodem Spiritu prudentes factos et idoneos exsistentes^a virtute ad perfectionem nostram'.

XXI. De eo, quod dixerunt: 'Habet enim prophetia: Ecce virgo in utero accipiet et pariet filium; hanc autem prophetiam in imaginem nos videntes, videlicet 5 virginem in ulnis ferentem quem genuit, quomodo sustinebimus non adorare et osculari? Quis indisciplinatus mente resistere audebit? In tale osculum dignos enim nos ipsos faciamus adorationis, ut non accedentes indigni Oze supplicium subeamus'.

XXII. De eo, quod nec sibi ipsis parcunt, cum parentibus suis iniuriam inferunt dicentes: 'Pro vero tritico zizania ecclesiasticis agris seminaverunt, vinum miscuerunt 10 aquę et proximum potaverunt subversione turbulenta, et lupi Arabici existentes pellem ovium subsannaverunt indueri et veritatem praeterentes mendacium amplexi sunt, sed ova aspidum *iactaverunt et tela aranei^b secundum prophetam texuerunt, et qui sperat ova eorum comedere, confringens caudam inveniet et in eo basiliscum venenum et flatum mortiferum repletum'. 15

A fol. 182. XXIII. Inutilis et incrudita interpraetatio eorum, qui dum adorare et osculari unum esse adfirmare vellent, dixerunt: 'Quique sanctorum principum^c nostrae doctrinae et eorum successores aegregium patrum nostrorum et has adorari videlicet osculari; id ipsum enim utrumque; communem vero Grecae antiquae loquutionis osculari et amplectere designat; et voluntatis extensione aliqua significat amoris, sicuti fero et offero, 20 firmo et confirmo, participio et adoro, quod demonstrat osculum et extensionis amicitiae. Quod enim quis diligit et adorat, et quod adorat omnino et diligit'.

XXIII. De eo, quod superciliosae et indocte dixerunt: 'Similiter et qui ab oriente 25 venerunt coniunximus in eadem Nicæa metropolim^d et praesidentibus omnibus nobis caput fecimus Christum'.

XXV. Contra eos, qui dicunt, quod Epiphanius octuaginta capitula digessit de heresibus, qui tamen, si imagines adorare heresem sciret, id quoque inter hereses computaret.

XXVI. Contra eos, qui imagines sanctas et sacratas dicunt easque in viis sive in plateis, quae plerumque pollutae sunt, poni iubent. 30

XXVII. Quod male pictis imaginibus imaginum cultores falli possunt, sive inquirendum ab eis, qui pene omnem fidei christianaे prærogativam in imaginum adoratione sive cultu existimant, quid pauperibus faciendum sit, qui artificibus, per quos imagines fiunt, omnino carent?

XXVIII. Quod frustra suam synodus universalem nominant, quam tamen constat ab universali non fuisse adgregatam ecclesia. 35

EXPLICIUNT CAPITULA LIBRI QUARTI.

*A fol. 183.

*INCIPIT LIBER QUARTUS.

I. Falsissimum et risu dignum dictum Iohannis presbiteri, qui non minus ceteris in imaginum adoratione insanisse dicitur. Ait enim: 'Qui adorat imaginem et dicit: quoniam hic est Christus Filius Dei, non peccat'¹.

Magnam nobis in hoc opere disputandi materiam Iohannes presbiter et legatus

a) *s prior superscr. A.*   b) *cf. infra p. 215, l. 14; araneę p. 216, l. 23.*   c) *principium A;*
correxi; cf. infra p. 217, l. 1.   d) *sic A.* 45

1) *Acta conc. Nicaeni II. in actione IV; Mansi XIII, 71. — Responsio Hadriani MG. Epp. V. p. 48, c. XVI.*

Orientalium dedit¹, qui inter ceteras sue professionis absurditates nec falli in hoc negotio, de quo sermo est, vitavit nec fallere timuit nec mentiri seu ad mendacium alios hortari erubuit. Falli etenim non vitavit, cum sanctarum Scripturarum calle, quae unius et solius Dei cultum et adorationem censem, postposito per abrupta et devia errans mentis sua pedem ad res sensu carentes adorandas divertit. Fallere non timuit, cum callem recti itineris a se praetermissum aliis praetermittere et secum per invia errare multis assertionibus ac potius vanitatibus persuasit. Mentiri quoque et ad mendacium alios exhortari non erubuit, qui rem inlicitam perpetrare et mendacium proferre peccatum non esse asseruit. Ait enim: 'Qui adorat imaginem et dicit: quia hic est Christus Filius Dei, non peccat'.

Cui vanitati facillima argumentatione hoc modo potest reniti, quoniam si id dicere, quod non est, mendacium non est, neque id dicere, quod est, verum esse potest; ac per hoc, si mentiri vitium non est, neque veritatem proferre virtus est; et si veritatem proferre ac sectari virtus est, procul *dubio mentiri mendaciumque sequi vitium est.^{*A fol. 183v.} Unde cum dicit quis picturam Christum esse Dei Filium, mentitur; et cum mentitur, perperam agit; et cum perperam agit, peccat; cum igitur picturam dicit esse Dei Christum Dei Filium, peccat. Non enim pictura quaelibet nostrae salutis causa hominem adsumpsit² euodemque flagellari et pro nobis cruci affigi permisit, nec imago quaelibet mortis imperio destituto h̄erbique³ profundo spoliato de sepulchro surrexit, nec cuiuslibet terreni artificis opus apostolis salutaribus monitis institutis et per totius mundi compita ad praedicationem destinatis cum corpore ad caelum ascendit et ad Dei Patris omnipotentis dexteram sedit. Haec enim omnia non pictura quaelibet, sed Christus, qui est unicus Dei Patris Filius ante saecula a Patre ineffabiliter genitus, in fine saeculorum ad terram humane salutis causa missus peregit, qui⁴ est unctus a Patre oleo <sup>cf. Hebr. 1,9.
Ps. 44,8.
Col. 1,20.</sup> laetitiae prae consortibus suis, qui secundum Apostolum pacificavit omnia per sanguinem crucis suae sive quae in celis sive quae in terris sunt, cui flectitur omne genu caelestium, ^{Phil. 2,10.} terrestrium et infernorum. Ac per hoc, si quis imaginem adorans dicit: 'Hic est Christus Filius Dei', non solum peccat, sed etiam insaniens scelesti agit, qui rei tam sublimis excellentissimum nomen — si tamen res dici fas sit et non potius rerum omnium origo vel causa — tam vili rei tamque abiectae et non solum mysteriis, sed et vita carenti aptare contendit. Sicut enim imago quaelibet Christo in natura coaequaret nequit, ita etiam in nomine coaequari minime poterit.

Quod si quis forte aequivocorum nominum in hanc partem rationem arbitretur posse cadere, sciat hanc, quam nunc discutimus, sententiam ab aequivocorum nominum ratione longe distare. Aliud⁵ est enim dicere: 'homo pictus et verus, leo pictus et verus et caelestis, atque aliud imaginem fateri 'Christum Filium Dei esse', cun vide- licet illic nominis sit tantum consonantia, hic perspicue professionis plena sententia; quoniam aequivocorum ratio in solo tantumdem nomine communionem habet, mox vero ut ad definitionem pervenerit, quod nominis communio sono solummodo vocis tegebat, definitio solertissime pandit. Aliud namque, ut praefati sumus, et longe aliud est picturam quandam nomine tantuminodo illius rei nuncupare, cuius imago est, secundum aequivocorum nominum rationem, atque aliud rem insensatam adorare et eandem rem

1) Cf. supra p. 28, n. 1. 2) Quae sequuntur usque ad l. 24 ad symbolum apostolicum spectant. 3) Cf. Isidori Etymolog. l. XIV, c. 9; Migne, Patr. Lat. LXXXII, 526.
4) Cf. Augustini Enarrat. in Ps. XLIV; Migne l. c. XXXVI, 505. Cassiodori Expos. in Psalm., Ps. XLIV; Migne l. c. LXX, 322. 5) Cf. Isidori Etymolog. l. II, c. 26; Migne l. c. LXXXII, 144.

plena sententia ‘Christum Dei Filium’ profiteri et dicere: ‘Hic est Christus Filius Dei’. Nam si tale mendacium proferre, ut ille fassns est, peccatum non est, illicita quoque perpetrare nullum peccatum est, sanctarum Scripturarum vigor, quac utique ab illicitis abstinere censem, fatescere credendus est; non autem sanitarum Scripturarum vigor, quac ab illicitis quibusque abstinere censem, fatescere credendus est; cest igitur tale mendacium proferre peccatum. Nam dum pene omne mendacium, quod fallendi studio profertur, peccatum sit, multo magis hoc tale mendacium peccatum esse potest, cum tam vilem rem tanti nominis confessione nuncupare studet; et confessionem, quam pastor ecclesiac eidem redemptori protulit quamque quotidie ei omnis sancta catholica et universalis profert ecclesia, per quam et salvatur et suae salutis specimen adipiscitur, de re in ¹⁰ *A fol. 184*. sensata quis proferre conetur? Sicut ergo cetera vitia, ita etiam mendacii vitium divinarum Scripturarum documentis est inhibitum.

Unde quisquis eiusdem Iohannis monitis paret, ut et imagines adorat et easdem ‘Christum Dei Filium’ appelleat, et supervacuitatem nequam exercet et se indisciplinatum esse demonstrat. Si ergo hoc scelus, ut ille professus est, perpetretur, implebitur illud, ¹⁵ cf. Ier. 9, 3. quod Hieremiae vaticinio voce Domini dicitur: *Mendacium¹ et non fides invaluit super terram, quia a malis mala exierunt, et me non cognoverunt.* Paulus quoque, aegregius praedicator, mendacium deponere et veritatem loqui his verbis persuadet; ait enim Eph. 4, 25. in epistola ad Ephesios: *Deponentes mendacium loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo, quia sumus invicem membra;* item idem ad Colossenses: *Nolite mentiri invicem spoliantes vos veterem hominem cum actibus suis.* Iohannes quoque apostolus ait: ²⁰ 1. Ioh. 2, 21. *Omne mendacium non est de veritate.*

Unde liquido patet, [quod]^a si pictura, ut ille fateri hortatur, Christus Dei Filius non est, mendacium sit id, quod dicitur; et si id, quod dicitur, mendacium est, iuxta 1. Ioh. 2, 21. apostoli vocem *de veritate non est*, quae ait: *Ego sum via et veritas et vita.* Cultus enim ²⁵ lob. 14, 6. adorationis soli Deo et confessio Filii Dei illi soli, qui vere eius Filius coessentialis est, non adoptivus, exhiberi debet.

Si vero ‘hic’ particula in eodem loco pro adverbio loci, non pro pronomine posita est, utenmqnae haec sententia stare potest, quia Deus ubique est.

*A fol. 185. II. *De eo, quod Iohannes non recte dixit: ‘Per imaginem, quae ³⁰ per colores apparat, adoratur fortitudo eius et glorificatur, et ad memoriam veniemus de eins in terra praesentia’².

Hanc quoque dementiam saepe memoratus Iohannes praesbiter suis frivilis adderet non distulit, ut diceret ‘per imaginem, quae per colores appetat, Domini fortitudinem adorari’, quasi Dominus alienus rei sit indigens et per aliquam rem suam fortitudinem, ²⁵ cf. Act. 17, 25. quae nullam habet indigentiam, faciat adorari.

Namquidnam enim caeli sive lncis nomine primam omnium creaturam angelicam condiderit naturam, quae ab ipso creationis suae exordio Dei fortitudinem et adorasse creditur et laudasse, quia needum homines erant, qui de quibusque materiis, nec quedam materiae erant, in quibus imagines pingi possent, ideo Domini fortitudinem nec adorasse credendi sunt nec laudasse? Ait enim Scriptura: *Quando^b creata sunt^b omnia*

a) *suppleri.*   b) *Quando — sunt superscr. A.*

1) Cf. Pseud. Augustini *Specul. c. XLIII; CSEL XII, 480.* 2) *Acta conc. Nicaeni II. in actione IV; Mansi XIII, 71;* licet textum Graecum afferre; [δῆλον δέ, ὅτι ὁ Χριστός ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ ἀληθής νίδος καὶ σύνθρονος τῷ πατρὶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ μετὰ τοῦ ἰδίου σώματός ἐστιν] ἀλλὰ διὰ τῆς εἰκόνος τῆς ἐκ χωριμάτων φαινομένης προσωπυεῖται τὸ κοάτος αὐτοῦ καὶ δοξάζεται, καὶ εἰς ἀνάμνησιν ἐρχόμεθα τῆς αὐτοῦ ἐπὶ γῆς παρονοίας. — *Responsio Hadriani MG. l. c. p. 43, c. IV.*

sydera, simul laudaverunt me omnes angeli mei. Ubi iam eviden er ostenditur non ‘per imaginem, quae per colores appetet’, sed per suam ineffabilem potentiam Dei *fortitudinem semper fuisse laudatam et adoratam.

Numquidnam post conditionem hominum, cum needum pictoria ars in mundo inolevisset, fortitudo Domini minime fuit a sanctis quibusque adorata? Denique neque *Abel iustus* neque Enoch neque Noe neque ullus sanctorum, qui in illa aetate fuisse leguntur, ‘per imaginem’ neque ‘per colores’ Domini fortitudinem adorasse creduntur, quippe cum in rudi adhuc mundo needum quarundam mundanarum artium experientiae haberentur. Cum ergo sint plures mundi partes, in quibus homines pictoriae artis sint ignari, numquidnam ibidem fortitudo Domini minime creditur adorari?

Adoratur ergo fortitudo Domini non ‘per imaginem, quae per colores appetet’, ut ille somniat, sed per eius ineffabilem potentiam, qua omnis mundi compago condita esse dinoscitur. Adoratur etiam fortitudo cius non per quasdam materias, sed per Verbum suum, Filium videlicet, quem ante saecula ineffabiliter genuit et per quem et in quo universa creavit, qui est dextera et fortitudo Patris, per quam fortitudinem sicut universalis creaturarum constat esse patrata creatio, ita etiam perpetua et ab angelis et ab hominibus celebratur adoratio, qui nimur sicut causa est omnis creationis, ita etiam causa est iustissimae et decentissimae adorationis. Sancta igitur et universalis ecclesia non per imaginem, quae ex coloribus fit^a, ut saepe memoratus Iohannes nauscasse dinoscitur, Deum adorare nos mortales homines neque aetherias potestates¹, sed per Christum Dominum confitetur, cum suaem re-demptionis mysteria celebrans dignum² et iustum, aequumque et salutare dicit esse, ut nos ei semper et ubique gratias agamus, per quem ineffabilem Patris maiestatem angelos laudare, dominationes adorare, potestates tremere, caelorumque militiam supplici confessione ymnum ei gloriae constat suavisona modulatione cantarc. Adoratur ergo fortitudo eius non per coloriferam imaginem eius, sed per sacra-tissimam et vivificatricem eius incarnationem. Adoratur eius potentia non per picturam, sed per sua opera, per haec videlicet, quibus *formam servi accipere*, de virgine nasci, surdis auditum, mutis eloquium, claudis gressum, leprosis sive caeteris aegritudinum molestiis adgravatis sanitatem, mortuis vitam, caecis lumen reddere, inferna cxspoliare, mortis imperium destruere, de sepulero surgere, ad caelos ascendere dignatus est. Haec sunt enim instrumenta, quibus a catholicis fortitudo Domini adoratur; haec munimina, quibus fides ecclesiastica tuetur; haec confessio, a qua si quis dissentit, periclitatur^b, quam si quis corde retinet, salutem perpetuam adipiscitur; hoc memoriale perpetuum, quo Christum fidelium mentes interioribus oculis semper intuentur, ad quarum rerum plenam cognitionem non per picturam venitur, sed per fidem, spem et dilectionem.

Quia igitur idem Iohannes imperiae suae nubilo obsitus, ut reor³, aliud dixit, dum tamen aliud dicere vellet, haec contra ea, quae dixit, dicta sufficient! Ceterum ad ea, quae dicere voluit, huius disputationis pes vertendus est, ut et quid nolens asseveravit et quid volens dicere studuit, huius stili pugno rationabilibus armis munito quatiatur, quatenus nos et dicenda, quae inpropriis verbis obsita sunt, sensisse et dicta,

a) fiunt A; correxi.   b) corr. e periclitabitur A.

1) Cf. *upra* p. 124, l. 10.   2) Sqq. usque ad l. 26 *ex praefatione missae*; cf. *supra* p. 132, l. 18 sqq.   3) Cf. *supra* p. 27, n. 3.

^{*A fol. 185.}
Matth. 23, 35.
cf. Gen. 5, 22;
6, 8 sq.

^{cf. ib. 4, 20sqq.}

^{Matth. 23, 35.}

^{cf. Gen. 5, 22;}

^{6, 8 sq.}

^{cf. Col. 1, 16.}

^{cf. Rom.}

^{8, 34.}

^{cf. Phil. 2, 10.}

^{cf. Phil. 2, 10.}

^{cf. Phil. 2, 10.}

^{cf. Phil. 2, 10.}

^{cf. Eph. 2, 2.}

quae intellegere in promptu sunt, disputando contrivisse lector agnoscat. Cum enim ait: ‘Per imaginem, quae per colores apparet, adoratur fortitudo Domini’, ut conicimus, dicere voluit: ‘Visa imagine colorum fucis compaginata fortitudo Domini adoratur’; quod quidem et in sequentibus pene patet, cum ait: ‘Et ad memoriam veniemus de eius in terra praesentia’. Cui propositioni hoc facillimae possumus obicere, quod nec Scripturarum sanctorum lectione nec patrum exemplis est institutum Deum in manufactis^a quibusdum debere quaerere. *In corde meo*, inquit David, non imaginibus, *A fol. 187. *abscondi eloquia tua; in toto corde meo exquisivi te, Deus, ne repellas me a mandatis tuis*; et Moyses dicit: *Ponite verba Domini in cordibus vestris*; et Dominus per prophetam: *Convertimini ad me ex toto corde vestro*; et e contrario de reprobis ait: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me*.

Unde datur intellegi, quod non in rebus visibilibus, non in manufactis, sed in corde Deus est quaerendus; nec carnalibus oculis, sed mentis solummodo oculo aspicieundus. Nam quae vaesania est dicere: ‘Per imaginem, quae per colores apparet, adoratur fortitudo cius, et ad memoriam veniemus de eius in terra praesentia’! In felix memoria, quae ut Christi memoretur^b, qui numquam a pectore iusti hominis recedere debet, imaginariae visionis est indigua; nec aliter potest Christi habere in se praesentiam, nisi in pariete aut in aliqua materia eius viderit imaginem pictam, quoniam talis memoria, quae imaginibus fovetur, non venit ex cordis amore, sed ex visionis necessitate; quia videlicet non hanc internus amor ad memorandum Christum incendit, sed necessitas, qua etiam res exosas, mox ut videmus pietas, uteumque ad mentem visione duce reducimus.

*A fol. 187'. De talibus ergo, qui tanta necessitate arctantur, ut, nisi picturas viderint, Christi difficile memorentur, timendum est, ne si forte aut communem hanc lucem quadam corporis molestia urgente viventes amiserint aut picturis quodam casu, quae tamen non semper haberri possunt, caruerint, Christi prorsus, qui semper ante oculos habendus est, obliviscantur^d.

III. De eo, quod dicunt non scandalizandum quendam eo, quod ante imagines sanctorum luminaria fiant et odoris tymiamata f. 1.

Denique cum eadem synodus, cuius lectionem inculcandam arripuimus, plura suadeat, quibus nullus sanae mentis adsensum praebere audet, plura dissuadere nitatur, *a quibus nullus sani capituli gressum operis retorquere temptabit, plura vituperet, quae prorsus sunt laudanda, et e contrario plura laudet, quac penitus sunt vituperanda, admonet etiam, ne quis scandalizetur eo, ‘quod ante imagines luminaria concinnantur et timiamata adoleantur’, quasi non illi scandalizati sint, qui rebus luce parentibus luminaria incidunt et odore parentibus odorifera timiamata offerunt.

Illi etenim scandalizantur, qui ea, quae Deo dignae offerenda sunt, rebus sensu parentibus offerunt et offerre hortantur; et nos scandalizandos autumant, a quibus suam vesaniam rationabiliter subsannandam formidant et, dum se a nobis reprehendendos existimant, nostram salutem zelari se iactant. Nos itaque in hac parte scandalum pati

a) manutaetis A; corr. *Tilius*.   b) moreretur A; emendarit *Tilius*.   c) nisi A; correxi.
d) sequitur spatum liberum 13 linearum non rasarum A.   e) superscr. A.   f) y corr. ex i A.

1) Cf. *acta conc. Nicaeni II. in actione IV, VII; Mansi XIII, 123. 378.* — *Nihil in responso Hadriani.*

formidant et se bonis operibus instare putant, sed tanto nobis huiusce partis scandalum valebit obesse, quanto et illis ipsius insolentis obsequii exhibitio prodesse, quia nimirum ordo exposcit, ut talem illis praefatę imagines iulati obsequii retributionem iupertire cogantur, qualem impertiti honoris sensum, cum sint penitus insensatae, per cipere noscuntur.

Sed fortassis hanc nostram assertionem frustrari cupientes dieent: 'Cur eos imaginibus sensu earentibus luminaria eoneinnantes et timiamata adolescentes subsannatis, eum et nos in basilieis aequi sensu carentibus et luminaria eoneinueni et timiamata adoleamus?' Quibus facilis potest oboriri obiectio, quoniam aliud est loca divinis 10 cultibus maneipata luminaribus perlustrari et in eisdem locis et orationum et timiamata Deo fumum offerri, et aliud imagini oculos habenti et nihil cernenti lumen a *A fol. 188^c. cf. Ps. 113,7. offerre, et naros^b habenti et nihil odoranti timiamataadolere; aliud est loca divino 20 cultui mancipata venerari, aliud picturis quibuslibet coloribus comptis luminaria et timiamata offerre; aliud *domum maiestatis Domini* a fidelibus quibusque aedificatam 2. Par. 7,1. et a pontifice dedieatam sollempniter venerari, atque aliud et longe aliud imagines a pictoribus quibusque eonpositas oblatis muneribus inrationabiliter oseulari. *Domus* Is. 56,7. *enim mea*, ait Dominus, *domus orationis vocabitur*; item alibi: *Munera accepta erunt* Is. 60,7. *super altare meum et domus orationis meae honorabitur*.

Multis namque honoribus locus ille sublimandus est, ubi a fidelibus populis undique convenitur et eorum supplicationes Deo miserante exaudiuntur et nostrae salutis mysteria celebrantur et Deo *sacrificium laudis* offertur, ubi ad perforanda Deo saerificia a fidelibus populis per manus sacerdotum iulata angelicus fit concursus, ubi erebro suavisonus psallentium reboat eoncentus, ubi divinae lectionis arentia corda inrigantes¹ personant fluctus. Denique in eorum plerisque locis, qui se imaginibus luminaria et timiamata offerre gloriantur, a quibus nos, qui id facere contempnimus, scandalum pati putamur, ita loca divino cultui mancipata dispicabilia sunt, ut, sicut legatis nostris sive illis, qui tempore reverendę memorię illustrissimi viri patris mei², sive eis, qui a nobis illas sunt destinati in partes, referentibus conperimus, pleręque basilieę in eorum terris non solum luminaribus et timiamatibus, sed etiam ipsis earent tegminibus, quippe eum in regno a Deo nobis concessa basylieę Ipso *opitulante, qui eas conservare dignatur, affluenter auro argentoque, gemmis ac margaritis, ceteris venustissimis redundant apparatibus, et qui imaginibus luminaria concinnare et tymiamataadolere respuimus, loca divinis cultibus mancipata rebus pretiosissimis exornamus.

IV. De eo, quod dieunt: 'Eiusdem criminis est, qui imagines spernit, eius et Nabuchodonosor, qui ossa regum Iuda pro - ct. Ier. 8,1. tulit e sepulchris et Iudaici regis oculos oceisis filiis eruit 4. Reg. 25,7sqq. et cherubim de templo abstulit'³.

Imagines namque, ut erebro iam diximus, spernendo frangere, luminaribus et tymiamatibus offerendo adorare nulla penitus authentica lectione censemur neque ullius sancti exemplo fieri debere monstratur, eum presertim frangere eas sive adorare a quibusdam sanetis patribus sit prohibitum; et non inmerito, quia a cautela est omnino

a) *superscr. A.*   b) *o i. l. r. A.*

1) Cf. supra p. 18, l. 24.   2) *I. e. Pippini*; cf. supra p. 21, l. 24.   3) *Acta conc. Nicaeni II, in actione V; Mansi XIII, 159.* — *Responsio Hadriani MG. l. c. p. 44, c. V.*

remotum, quod utrumque illi perpetrant, qui synodos faciunt aut ob earum non necessariam abolitionem aut etiam ob carum non inopportunam adorationem.

Dicunt ergo eos, qui eas spernunt, eiusdem criminis esse, cuius Nabuchodonosor, qui
 cf. 4. Reg. 25, 1 sqq. peccatis Israheliticę gentis invalescentibus tremendi arbitrii ira urgente Iudeae regnum
 Is. 48, 2. destruxit, muros *sanctae* quondam *civitatis* evertit et diruta totius templi venustate 5
 cherubim quoque deiecit. Quod quidem si ita esset, non in nos hoc crimen posset
 cadere, qui cas in ornamentis ecclesiae habere permittentes modis omnibus spernimus
 adorare, sed in eorum prodecessores vel parentes, qui eas ornamenti basilicarum ab
 antiquis adhibitae fregere et penitus abolendas sanxere. Tam anceps itaque huiusce
 *A fol. 189¹. partis in eos sententia pendere cernitur, ut, quicquid ex ea molestius execrabiliusque 10
 protulerint, aut se *aut prodecessores suos inevitabiliter damnare videantur.

Cum igitur illi maiores suos ob earum abolitionem spernant seque ob earum adorationem magnam meritorum prerogativam habere iacent, nec isti coequari queunt aedificatoribus illius venerandi templi in laude nec illorum maiores eiusdem evversoribus coaequabuntur in crimine, quoniam quanta est distantia inter templum summi Dei, 15
 quod aedificatum est tempore prophetarum a viris inlustribus, et quasdam imagines, quę a quibuslibet fiunt artificibus, tanta procul dubio distantia est inter eiusdem templi evversores et imaginum contemptores. Sed dum nos et istos vera ratione, qui eas inopportune adorandas decernunt, et illorum maiores, qui eas incaute prorsus abdicaverunt, reprehendamus, restat, ut templi Domini evversores maioris multoque maioris criminis nexibus inrectitos fuisse quam earum sprētores perdoceamus.

Non enim talium imaginum abolitionem, quales illi se adorare gloriantur, propheta
 cf. Ps. 134, 21. deflebat, sed templum, quod needum fundatum erat, et urbis, quae ceteris urbibus
 eminebat, eversionem propheticō spiritu longe post futuram respiciens velut praeteritam
 Ps. 73, 1. 2. cantando deplorabat dicens: *Ut quid repulisti nos, Deus, in finem, iratus est furor 25*
tuis super oves gregis tui? Memento congregationis tuae, quam creasti ab initio.

Nec imaginum contemptorem, sed eiusdem sacratissimi templi evversorem iniimidat, ib. v. 3. 4. cum vocat, cum subinfert: *Quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis, et gloriati sunt omnes, qui te oderunt.*

Nec in picturis, sed in atrio Domini signa sua, vexilla videlicet hostilia Chal- 30
 ib. v. 4. 5. daici sive Romani exercitus, posita deplorat dicens: *In medio atrio tuo posuerunt signa *A fol. 190. sua, et signa non cognoverunt tamquam in via supra *summum.*

Nec pictorum ianuas sive quorundam artificum vel etiam pictarum tabularum
 cf. Ex. 26, 34. materias securibus et asciis deiectas fuisse, sed templi Domini, in quo erant sancta
 Ps. 73, 5. 6. sanctorum, sacratissimas ianuas hostilibus cuneis incisas deflet dicens: *Tamquam in silva 35*
lignorum securibus exciderunt ianuas eius, bipenne et ascia deicerunt ea.

Nec combustionem sive inquinamentum quarundam imaginum, sed sanctuarii
 Ps. 73, 7. Domini animi angore prosequitur: *Incenderunt, inquiens, igni sanctuarium tuum, in terra polluerunt tabernaculum nominis tui.*

Nec cum his similia in alio psalmo flebili modulatione cantabat super imaginum 40
 contemptores iram Domini effundendam, sed super urbis sive templi evversores vel etiam
 ib. 78, 5-7. totius Israhelitici populi vastatores orabat dicens: *Usquequo, Domine, irasceris in finem?*
An in finem exardescet velut ignis zelus tuus? Effunde iram tuam in gentes, quae te non noverunt, et in regna, quae nomen tuum non invocaverunt, quia comedenter Iacob et locum eius desolaverunt.

Nec de picturarum contemptoribus, sed sub nomine Idumeorum de cunctis gen-

1) Ad sqq. cf. Cassiodori *Expos. in Psalm.*, Ps. LXXIII; Migne, Patr. Lat. LXX, 525 sq.

tibus Israhelitico populo infestis dicit: *Memento, Domine, filiorum Edom in Hierusalem,* ^{Ps. 136, 7.}
qui dicunt: Exinanite, exinanite quousque ad fundamentum in ea.

Nee imaginum adorationem contempnentibus, sed sub nomine filiæ Babylonis Chaldaicæ^a sive Quiritium genti eominatur: *Filia, inquiens, Babylonis misera; beatus,* ^{ib. v. 8. 9.}
^b *qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis; beatus, qui tenebit et allidet parvulos tuos ad petram.* De imaginum vero contemptoribus nihil tale uspiam reperitur.

Multa his similia prophetarum oraculis de templi Domini sive Hierosolimæ urbis evensoribus dieta inveniuntur, quae a nobis brevitatis studio prætermittuntur. Dominus ¹⁰ quoque et Redemptor noster eiusdem templi sive civitatis ruinam post futuram flevisse ^{cf. Luc. 19, 41.} legitur. Quæ omnia, ^{*A fol. 190v.} *quamquam mysticis obumbrata figuris de ecclesiae sive animis* ^{Malac. 1, 11.}
 evensoribus possint intellegi, qui virtutes animæ velut quosdam muros, quarum munimine contra vitia pugnatur, et fidem in peccatore collocatam, in qua Deo saecula munda libantur, quasi quoddam templum semper insectantes evertere moliuntur et cogitationes mundas sive quedam bonorum operum exercitia velut quandam populum prostrare nituntur, tamen historialiter de prefati templi eversione dieta fuisse aeeipiuntur.

Unde liquido patet maiores eorum, quamquam in abolendis a basilicarum ornamentiis imaginibus quodammodo fuerint ineauti, subversoribus tamen sacratissimi ac reverendissimi illius templi nequaquam sunt coequandi, quoniam in istis quidem fuit levitas, in illis vero atrocitas; in istis inperitia, in illis nequitia; isti Deo se obsequium præstare arbitrantes eas ab ornamentiis basilicarum abstulerunt, illi Deum, qui populo suo erat iratus, in se ad iraeundiam provocantes eius domum crudeliter diruerunt, quibus nos utrinque Deo opitulante postpositis et loca divino cultui mancipata exornamus et soli Deo servitium adorationis inpendimus.

²⁵ V. Quod epistola, quam illi sancti Symeonis Stilite¹ dicunt, missa ad Iustinianum imperatorem multum distet a divinis Scripturis sive a sanctorum patrum documentis in eo, quod ait præfato imperatori: *'Pro quibus conmemorantes refirimus divinis vestris auribus'*, sive in eo, quod eidem imperatori ³⁰ misericordia uti prohibuerit².

Solet plerumque hereticorum versutia probrosa quaedam et errorem suadentia apicibus adnotare et sanctorum quorundam probabilitumque virorum nominibus prætitulare, quatenus virosum poculum mellis in litum sapore facilius valeant ad potandum nescientibus quibusque porrigerere. ^{*Unde timendum est, ne epistola, quam illi eiusdam sancti Symeonis dieunt, ex qua testimonia ad suum errorem stabiliendum adducunt, non verba sint viri sancti, sed eiusdam machinamenta versuti.} Quoniam quidem ideo de ea a nobis sive a ceteris quibusque orthodoxis dubitatur, quia eius sermo in quibusdam locis sanctorum Scripturarum documentis refragatur, nec præsumimus eius lectionem in testimonium ad res dubias firmandas sumere, quam novimus ³⁵ divinæ legis institutis contraire. Non enim nos ex eius textu amplius uspiam legisse meminimus, nisi id, quod ab illis in eorum codice taxatum reperimus. Quod quidem quamvis sensum verborumque venustate careat et insulsum nescio quid rusticum redoleat^b, libet tamen nobis ita id texere, ut constat nos in eorum codice reperisse.

a) Chaldaicæ — Babylonis *superscr. A.* b) quiristicum vere doleat *A*; emendavit *Tilius.*

⁴⁵ 1) In Actis (Mansi XIII, 159): *τοῦ Στυλίτου (in translatione: Columnalis) . . . Σπυσιολὴ.*

2) Acta conc. Nicaeni II, in actione V; Mansi XIII, 162. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 21, c. XVI.

Dieunt enim prefatum sanctum Symeonem, eius vita nobis et predicatione manet ignota¹, pro quibusdam Samaritanis imaginibus iniuriam inferentibus Iustiniano imperatori taliter seripsisse²: ‘Pro quibus eonmemorantes referimus divinis vestris auribus’; et iterum: ‘Non habeo quod dicit talia presumentes, ne una in eis facta humanitate, quatenus precamur victoriosam vestram fortitudinem, ne faciat misericordiam in eis, qui hoc presumperunt, neque pareere illis neque quodlibet rogum aut responsum suscipere pro illis’; et post pauca: ‘Sed coniuro vos, Domine, per Emmanuel Deum excelsum non morari neque ad modicum fieri decentem vindictam’; et iterum: ‘Quos et suscipiet propinquitates eorum tenebra in condemnationem, qui exspectat eos consumere inexstingibilem et tenebrosum ignem et anathematizet eos in inferiora abyssi¹⁰ ipse sanctus et omnipotens spiritus Iesu Christi Domini nostri, qui ex Patre procedit, ad perdendum illos in infinita perditione’; et post pauca: ‘In ipso, qui conregnat pietati vestre’.

In quibus stolidissimis verbis et non solum eloquii venustatem, verum etiam eom-
^{*A fol. 191v.} numen loquendi sensum fugientibus et barbarismis ac solecismis concretum nescio¹⁵
 quid resonantibus haec prorsus reprehenduntur, quod Iustiniani imperatoris, hominis
 que mortalitatis atque passibilis et eunetis humanis permutationibus subiacentis, ‘aures
^{1. Petr. 3, 9.} divinas’³ nuncupaverit eundemque misericordia uti prohibuerit et ad reddendum
 malum pro malo facilis fuerit et patienter ac mansuete agere in eadem causa
 neglexerit⁴, et qui debuerat pro dampnatorum unctione laborans iram regis re-²⁰
 frenare, illius iram magis magisque succederit eumque atroceiter ad iraseendum
^{et 2. Petr. 3, 9.} impulerit nec eius exemplo usus sit, qui neminem vult perire, et qui pro lucrandis
 animabus invigilare debuerat, anathema et maledicta iniecerit et eidem imperatori
 Deum ‘conregnare’⁵ dixerit. Quae verba dum in tot locis reprehendantur, ad roboran-
 dam adorationem imaginum minus idonea reperiuntur, quoniam difficile potest per
 precipitia eurrere, qui in planis eernitur titubare, nee valet in ambiguis diverticulis
 dux esse itineris, qui publici tramitis viam tenere nequit in patentibus viis, et a libe-

1) Cf. e. gr. supra p. 77, l. 4: p. 113, l. 41. 2) Liceat textum Graecum (Mansi XIII, 161) afferre: διὸ ὑπομυνήσκοντες ἀναρέσουμεν ἐπὶ τὰς θείας ὑμῶν ἀκοας, [ἵτι, εἰ οἱ πανευσ-
 βεῖς τῶν καλλίνικων ὑμῶν ρόμοι παράκελεύονται, εἰκόνος βασιλέως ἐνθριξομένης θανάτῳ²⁰
 ἔξαισιῷ καὶ πινολεθῷ παραδίσθαι τὸν τοῦτο ἐπιχειρεῖν τολμῶντας, πόσης ἄρα ἔξιοι
 εἰσι καταδίκης εἰς ἀπόλειαν οἱ εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ νίοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς παναγίας ἐνδόξοι
 θεοτόκον, μετὰ πάσης ἀλέκτου ἀναιδείας καὶ ἀσεβείας, καὶ διὰ τὸ ὑπερβάλλον κακὸν] — οὐκ
 ἔχω τι εἰπεῖν τοιαῦτα τετολμηκότες, μηδεμιᾶς εἰς αὐτοὺς [al. αὐτὰς] γενομένης φλανθρω-
 πίας. Ὅδεν δυσωποῦμεν τὸ καλλίνικον ὑμῶν κοάτος μὴ ποιῆσαι ἔλεος εἰς τὸν τοῦτο³⁵
 τετολμηκότας μήτε φείσασθαι αὐτῶν, μήτε τὴν σύναρον παράκλησιν ἢ ἀπολογίαν δέξασθαι
 περὶ αὐτῶν, [ἴτια μὴ καὶ εἰς ἄλλο τι τραπῶσι . . . .], ἀλλ’ ἐνορκῷ ὑμᾶς, δέσποτα; κατὰ
 τοῦ Ἐμμανονῆλ Θεοῦ ὑγίστον μὴ ἀναιμεῖναι μήτε πρὸς μιχθὸν τοῦ γενέσθαι τὴν πρέ-
 πουσαν ἐκδίκησιν . . . . [ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ αὐτῶν φόβον ἔχωσι πάσας τὰς ἡμέρας τῆς
 ἐπαράπον καὶ ἀφωνισμένης αὐτῶν βιώσεως]. οὓς καὶ ἀποδέξεται τὸ συγγενὲς αὐτῶν σκότος⁴⁰
 εἰς τὴν καταδίκην τοῦ μέλλοντος αὐτοὺς κατεσθίειν ἀσβέστον καὶ ἀφεγγοῦς πυρός, καὶ κατα-
 θεματίσει αὐτοὺς εἰς τὰ καταχθόνια τῆς ἀβύσσου αὐτὸν τὸ πανάγιον καὶ παντοδύναμον πνεῦμα
 Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸν κυρίον ὑμῶν, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον, τοῦ ἀπολέσθαι αὐτοὺς
 εἰς ἀπέραντον ἀπόλειαν. [τοῦτον γὰρ τὸν ζῆλον ἐνδεικνύμενοι σπουδαίως, θεοφύλακτοι
 τροπαιοῦχοι,] εἰς αὐτὸν τὸν συμβασιλεύοντα τῇ εὐσεβείᾳ ὑμῶν [μιονογενῆ Θεὸν, ὑπὲρ τὴν⁴⁵
 τοῦ Ἀβραὰμ θυσίαν ἀποδεκθήσεσθε παρὰ τῆς αὐτοῦ παντεπόπου θεότητος.] 3) Cf. supra
 quoque I, 3 (p. 14, l. 37 sqq.). 4) Cf. supra III, 12 (p. 125, l. 3 sqq.). 5) Cf. supra
 I, 8 (p. 8, l. 17 sqq.).

ralium disciplinarum subtilissimo magisterio reprobatur, qui communium litterarum usitatissimam notitiam minime habere reperitur. Nam dum de eo, quod ille imperatoris ‘aures divinas’ dixit eique Deum ‘eonregnare’ profatus est, — contra eorum deleramenta, qui haec tenus talibus adhuc nugis utuntur, plenissime in superioribus¹ huius operis partibus a nobis affatim disputatum sit, nunc ordo exposeit, ut de ceteris, de quibus nunc sermo est, divinorum eloquiorum testimoniis gressus sermonum nostrorum inuientes, prout Dominus dederit, disputemus.

Cum enim misericordia uti imperatorem prohibuisse reperitur, quid aliud facit, nisi omnibus sanctis Scripturis, que misericordiam habendam pereissent, reluetari dinoscitur? Unde periculosisimum est talium litterarum precepta sequi, quae divinis *A fol. 192. Scripturis videntur obniti. Ait enim Dominus in evangelio: *Estote misericordes, sicut Iuc. 6, 36. et Pater vester misericors est;* et iterum: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam Matth. 5, 7. consequentur;* et docto[r] gentium ait: *Estote autem invicem benigni, misericordes, donantes Eph. 4, 32. robismetipsis, sicut et Deus in Christo donavit vobis;* et psalmographus dicit Dominum misericordiam diligere, et misericordia Domini plenam esse omnem terram; et idem cf. Ps. 32, 5. Dominus per prophetam dieit: *Quia misericordiam volo et non sacrificium.* Nam dum os. 6, 6. misericordia tam authenticis habenda censeatur preceptis, et eam se in eternum eantaturum propheta testetur — *misericordias tuas, inquiens, Domine, in aeternum cantabo* — Ps. 88, 2. et ita a Domino dieatur diligi, quisquis ea uti prohibet eamque habere contempnit, et Deum convineitur non diligere et eius praestantissimis monitis penitus contraire. Unde et ipsa Veritas legisperito dieenti ipsum esse proximum^a, qui fecit misericordiam, respondit: *Vade, et tu fac similiter.* Quo docuento monstratur non solum a nobis homines, qui unius nobissem naturę sunt, diligendos, sed etiam angelos, qui, quamvis alterius sint nature, in eo tamen, quod misericordiam erga nos exercent, et proximi esse ereduntur et diligi prorsus ab eo, qui Deum et proximum diligere sanxit, omnino cf. Ex. 23, 21. iubentur.

In eo etiam, quod tam facilis ad reddendum malum pro malo fuerit, divinis prorsus monitis contradixit. Nee ille enim ad exereendam vindictam tam severus esse nec imperatorem ad hanc exereendam impellere debuit, quippe eius ministerium non fuerit vindictam exercere aut exereendam iubere, sed opera misericordię amare et amanda ceteris praedieare. Ait enim Dominus in Exodo: *Si occurreris bovi inimici tui aut asino erranti, reduc ad eum.* Cui praeepto nullatenus paruit, cum errantes prefatos Samaritanos, si tamen errasse ereduntur, ab errore minime revocavit, sed, ut in eodem errore perirent, imperatoris mentem postulando eoneitavit; et quos vidiit sub onere, atroceiter perire permisit dieente Domino: *Si videris asinum odientis iacere sub onere, non pertransibis, sed sublevabis cum eo.* In Proverbiis quoque seribitur: *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum; si siti, potum da illi: hoc enim faciendo carbones ignis congeres super caput eius, Deus autem retribuet tibi,* quia videlicet, quos peccando iniuriosos seiebat et spiritualium eborum eduliis et salutaris poeuli egenos, si divinorum verborum esse sive potu saturaret, carbones ignis, qui et peccatorum rubiginem consumerent et eos ad dilectionem Dei et proximi accenderent, super capita, mentes scilicet eorum, congereret.

Vindictam ergo querere et misericordiam spurnere iramque servare, quę omnia superius positę litterę prefatum imperatorem hortatę fuisse perhibentur, his Ecclesiastici libri documentis exhibentur: *Qui se, inquit, non vindicat, a Deo inveniet vindictam* Eccl. 28, 1—5. *et peccata illius servabit; relinque proximo nocenti te, et tunc petenti tibi solventur pec-*

a) superscr. A.

1) Cf. supra p. 180, n. 3. 5.

cata. *Homo homini servat iram et a Deo querit medelam? In hominem sibi similem non habet misericordiam et de peccatis suis deprecatur? Ipse retinet iram et propitiationem petit a Deo? Quis deprecabitur pro delictis eius?* Item Esaiæ vatis oraculo pro malis ^{18. 66. 5.} mala reddere modo prohibetur: *Audite, inquit, verba Domini, qui timetis nomen eius, dicite: Fratres nostri estis, qui vos oderunt et abominantibus vos, ut nomen Domini magnificetur et appareat ipsis in iucunditate eorum, et illi confundentur.* Dominus quoque in evangelio in ^a inimicos sive prave agentes non iram suscitandam nec vindictam exercendam nec maldicta congerenda präcepit, sed dilectionem erga eos exhibendam his ^{Matth. 5, 44. 45.} sacratissimis verbis instituit: *Diligite inimicos vestros et orate pro eis, qui vos persequuntur; benedicte maledicentes vos, benefacite eis, qui vos oderunt, ut sitis filii Patris vestri, qui in caelis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos et pluit super iustos et iniustos.* Nam si illi voce veridica diligendi potius quam maledicendi et ex- ^{cf. Gen. 1, 27.} secrandi sunt, qui nos oderunt et perseguuntur, qui utique imago Dei sumus, multo ^{cf. Act. 9, 15.} minus illi maledicendi seu plectendi sunt, qui picturis iniurias inieccisse feruntur. Vas quoque electionis nulli malum pro malo reddendum^b esse his verbis admonet; ait enim ^{*A fol. 193.} in epistola ad Romanos: *Nolite prudentes fieri apud vosmetipsos, nulli malum pro malo reddentes, providentes bona non solum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus; si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habete, non vosmetipsos defendentes, sed date locum ire;* scriptum est enim: *Mihi vindictam^c; ego retribuam, dicit Dominus.*

Si ergo nosmetipsos egregii prædicatoris documento defendere minime debemus, quis furor est queve dementia, ut rerum insensatarum secundum exhortationem carundem litterarum, que Iustiniano missæ sunt, iniurias defendere studeamus et pietatis opera, quae nec pro nostris quidem calumniis amittre debemus, pro picturarum contumeliis, quas ille minime sentiunt, amittamus? Non igitur in hac parte scriptor ciudem epistolæ sancti viri Stephani protomartyris exempla secutus est, cum videlicet ille, dum lapidum grandine undique sibi missa atrociter quateretur, flexis poplitibus pro persecutoribus oravit, iste vero imaginum iniurias, que ab illis minime sentiuntur, non ferens eiusdem iniuriæ perprætatores perniciter et absque misericordia magna sub attestacione interimendos esse rogavit corumque animas anathematis vinculo nexas ad perpetua supplicia destinare curavit. Neglexit interea earundem litterarum scriptor patienter sive mansuete in hac parte agere sprevitque eius prædicationem adimplere, ^{1. Thess. 5, 14. 15.} qui ad Thessalonicenses scribit: *Patientes estote ad omnes; videte, ne quis malum pro malo alicui reddat, sed semper, quod bonum est, invicem sectamini et in omnes, illiusque monitis contempsit parere, qui ait: Melior est mansuetus cum humilitate, quam qui dividit prædam cum contumeliosis;* et dum debuit in eripiendis miseris iram regis ^{Prov. 16, 19.} frenare dicente Salomone: *Erue eos, qui ducentur^d ad mortem, et redime, qui interficiuntur, ne parcas; si autem dixeris: Non novi hunc, scito, quia Dominus corda hominum novit, et qui finxit spiritum omnibus, ille scit omnia, qui reddet unicuique secundum opera sua, versa vice ad interfectionem et crudelitatem exercendam imperatoris animalium suis litteris excitavit.* Quia ergo hi, qui iniuriam patiuntur, liberandi sunt, liber ^{Ecclesiasticus 4, 9—11.} Ecclesiasticus demonstrat; ait enim: *Libera eum, qui iniuriam patitur de manu protervi et aegre feras in anima tua; in iudicando esto pupillis misericors ut pater et pro viro matri illorum: et eris velut filius Altissimi obediens, et miserebitur tibi magis quam mater.* Per Esiam quoque prophetam ita de hac re dicitur: *Inquirite iudicium, eripite iniuriam accipientem et iudicante pupillo et iustificate viduam et venite, disputemus, dicit Dominus: et si fuerint peccata vestra ut phenicum, ut nivem dealbabo; si autem*

a) deest A; supplevi. b) redendum A. c) sic A. d) dicuntur A.

*ut coccinum, ut lanam albam efficiam: eripite direptum de manu iniuriantis eum*¹. Unde si quis vult fieri velut *filius altissimi Dei*, utique operibus bonis instando, et eupit sui *a Deo misereri et peccatorum sordibus ablui*, his potius debet saluberrimis monitis uti, quam illius epistolę perversitatem crudelissimam sequi.

Porro quod ad iraseendum imperatoris animum inpullit, et in hoc quoque eruditely egit et saeris litteris penitus in hae parte sicut et in ceteris contraiit. Dicitur enim per quandam sapientem: *Anima² benedicta omnis simplex: vir autem animosus vel iracundus non honeste agit*; ita et per eundem: *Noli esse amicus viro animoso; cum amico autem iracundo noli commorari, ne forte discas vias eius et sumas laqueum animae tuae*, quae viae cum a sapiente disci prohibeantur, multo magis docere et sub attestatione hortari prohibentur. Liber quoque Eeelesiasticus taliter de hac re intonat: *Homo iracundus incendit litem, et vir peccator turbabit amicos et in medium pacem habentium inmittet delaturam*. Nam et Eeelesiastes haec praecepta dat: *Noli festinare in spiritu tuo irasci, quia ira in sinu stultorum requiescit*. Doctor itaque gentium ita ad Ephesios seribit: *Irascimini et nolite peccare; sol non occidat super iracundiam vestram*; item idem: *Omnis amaritudo, inquit, et ira et indignatio et clamor et blasphemia afferatur a vobis cum omni malitia*; idem quoque: *Nunc autem, inquit, deponite omnem iram, indignationem, malitiam, blasphemiam, multiloquium* —, quae quidem pene omnia, si liquidius indagentur, in praefatae epistolę textu reperientur. Dicat ergo iustissimus vir et Deo carus Iacobus apostolus, utrum iuxta istius epistolac exhortationem velox quis ad irascendum esse debeat! Intonet, utrum huic epistolae consentiendum sit, quae imperatorem citatum ad iracundiam fore sanxit! Ait enim: *Scitis, fratres mei dilecti, sit autem omnis homo velox ad audiendum et tardus ad loquendum, tardus quoque ad iram: ira enim viri iustitiam Dei non operatur*. Dicat etiam ipsa Veritas, quid de hac re eius membra sequi debeant! Die, inquam³, sanete Matthee, quid de paradisi fonte⁴ perpetuo hauriens tui fluminis vitalibus rivulis profundisti! Ait enim fons perennis, fons vitac, fons luminis: *Omnis, qui irascitur fratri suo, erit reus iudicio*.

Cum vero tot divine legis exemplis tantisque divinorum eloquiorum oraçulis ira, quae inter princepsalia vitia enum⁵ratur, dieitur exseeranda, in promptu est intelligere, quod hae litterae ad res in quaestionem venientes roborandas non sunt idonae, per quas imperatori sub magna adtestatione ac supplici adiuratione eommittitur habenda et opere perpetranda. Debuerat sane auctor eiusdem epistolac, quos videbat perielitari, ad paenitentiam exhortari; qui si forte p^{re}nitentiam contempssissent, poterat imperatorem supplicibus precibus convenire, ut eos ad convertendum eogeret, forsitan id sui profectus bonum sequerentur coacti, quod contempserant spontanei, quoniam Deus omnipotens neminem vult perire Paulo adtestante, qui ait: *Hoc enim bonum et acceptum coram Salvatore nostro Deo, qui omnes homines vult salvos fieri et in agnitionem veritatis venire*. Si enim luerandis animabus insisteret, illos magis, quos errasse videbat, ad p^{re}nitentiam debuit provocare, quam principis animum ad effundendum sanguinem incitare, quoniam p^{re}nitentiae virtus non est eeteris virtutibus postponenda, sed optimis quibusque aequiparanda, quippe quae quasi quoddam medicamentum fraeta consolidet, languida sanet, perdita restituat et plerumque post lapsum peccatores ad pristinum statum reducat. Hanc enim psalmographus commendat, cum dieit: *Delictum meum cognitum tibi feci et iniusticias meas non operui*; *dixi: Pronuntiabo adversum me iniustias meas Domino, et tu remisisti impietatem cordis*

1) Eripite — eum non inveni. 2) Isidori Testim. div. Script. et patr., Cf. etiam ad sqq. Migne, Patr. Lat. LXXIII, 1212. 3) Cf. supra p. 27, n. 3 4) I. e. Christo. Cf. supra p. 95, l. 30.

Prov.
22, 24, 25.
^{*A fol. 194.}

Eccles. 28, 11.

Eccles. 7, 10.

Eph. 4, 26.

ib. v. 31.

Col. 3, 8.

Mattb. 5, 22.

*A fol. 194.

1. Tim. 2, 3, 4.

Ps. 31, 5.

* Is. 46, 8. *mei.* Hanc Esaias habendam praecepit dicens: *Memores estote horum et ingemiscite, paenitentiam habete, qui erratis, convertimini ex corde.* Haec Hieremiq vatis oraculis censetur dicentes: *Convertimini, filie revertentes, et sanabo contritiones vestras;* in alio *A fol. 195. quoque loco idem dicit: *Avertatur iam nunc unusquisque a via sua mala, et meliora Iohel 2, 12, 13. facite studia vestra.* Iohel quoque voce Domini intonat dicens: *Convertimini ad me ex toto corde vestro et ex tota anima vestra in ieiunio et fletu et planctu, et disrumpite corda vestra et non vestimenta vestra, et convertimini ad Dominum Deum vestrum, quia misericors et patiens est, magnanimis et multum misericors et patiens in benignitatibus.* Liber etiam Ecclesiasticus dicit: *Si paenitentiam non egerimus, incidemus in manus Domini secundum magnitudinem eius; et misericordia eius cum ipso est.* In Actibus 10 ef. Act. 2, 38. nempe apostolorum scribitur: *Paenitentiam agite et convertimini, ut deleantur peccata vestra.* Pastor quoque ecclesiae in epistola secunda dicit: *Non tardat Dominus sui promissi, sicut quidam existimant, sed exspectat quoque vos nolens aliquem perdere, sed omnes exspectat in paenitentiae locum reverti.* Quanto igitur haec praeminet virtus ad salvandum, quam ille errantibus praedicare neglexit, tanto procul dubio ceteris nequitias 15 praeminet haec saevitia ad nocendum, quia ille et misericordia uti principem prohibuit et cum ad irascendum et ad vindictam exercendam gravibus obtestationibus impulit.

^a Matth. 18, 6. Si ergo iuxta Dominicam sententiam grave scelus est *unum de pusillis scandalizare*, quam grave putas sit non pusillum quendam, sed regem, qui caput utique plebium est, ad scandalizandum promovere? Nam et in eo, quod praefatae epistole scriptor inter ceteras saevitias, quas erga eos, quos errare conspexit, exercuit, maledictis usus est, non mediocriter errasse et sacris eloquiis contrairesse de*prachenditur, Rom. 12, 14. dicente vase electionis: *Benedicite et nolite maldecire;* item alibi: *Necque maledici 1. Cor. 6, 10. cf. regnum Dei possidebunt.* Petra etiam ecclesiae maledictis uti his verbis prohibet; ait 25 Matth. 16, 18. 1. Petr. 3, 8, 9. enim in epistola prima: *Quapropter omnes consentanei estote, unanimes, compatientes, fraternitatis amatores, misericordes^a, humiles, non reddentes malum pro malo vel maledictum pro maledicto, sed e contrario benedicentes, quia in hoc vocati estis, ut benedictionem haereditate possideatis.*

^b Matth. 7, 1. Sed ne quis nos putet aliquem iudicare aut cuidam, cuius^b meriti sumus ignari, 30 detrahere, cognoscat nos non vitam alicuius iusti, non meritum discutere, sed verba solummodo ventilabro divinorum eloquiorum studiose ventilare, quae incompetenter ad errorem nutriendum ad medium sunt deducta, cum sint errorum nervis usquequaen concreta. Nec enim alia ciusdem Symeonis verba discutimus, que, ut superius diximus, nusquam nos legisse meminimus, sed solummodo, quae eorum apicibus narrantibus sensu percipimus; et cum nesciamus, utrum eiusdem Symeonis, ut illi fatentur, aut alterius cuiusdam verba sint in eius nomine praenotata, novimus tamen ea omni ambiguitate postposita a sanctarum Scripturarum sensibus aliena et merito ab omni ecclesiastico docente^c abdicanda.

VI. De eo, quod omnibus hereticis Samaritanos deteriores et 40 Samaritanis deteriores eos dicunt, qui imagines destruunt, cum parentes eorum secundum illorum opinionem omnibus hereticis deteriores fuerint, qui utique imagines destruxerent.

*A fol. 196. *Non sufficiebat illis predecessores sive parentes corum formidolosis anathema-

a) mesericordes A. b) euhus A. c) sic A.

1) Cf. acta conc. Nicaeni II, in actione V; Mansi XIII, 158, 163, 174.

tibus abdicare¹ ac diversis conviciis lacerare, nisi eos ‘omnibus hereticis’ dixissent ‘deteriores’ fuisse, qui quanto eos atrocioribus iniuriis exsecrari contendunt, tanto amplius divinis monitis contradicunt. Dicunt enim ‘Samaritanos omnibus hereticis deteriores’ eisque in crimine preferunt eos, qui imagines destruunt. Constat enim maiores eorum⁵ imagines destruxisse; et secundum eorum opinionem, qui imagines destruunt, Samaritanis deteriores sunt; et Samaritani, ut illi aiunt, ‘omnibus hereticis deteriores’ sunt. Omnibus igitur, ut illi fatentur, hereticis maiores eorum deteriores fuere, quos constat imagines destruxisse. Nam dum sint, ut ipsi adseverant, ab omnium hereticorum deterioribus aut per carnis materiam propagati² aut in Scripturarum docmatibus^a edocati^a
 10 aut per manus impositionem ad peragenda christianaे religionis mysteria consecrati, mirandum est, quorū se ceteris catholicis in constitutionibus exhibendis et ecclesiae traditionibus statuendis eminentiores existimant tantamque se auctoritatis praerogativam habere iacent, cum hanc eos habere nec propriorum actuum sive documentorum exercitia nec maiorum suorum exempla probent. Nam si isti ob imaginum adorationem
 15 omnibus catholicis preferendi sunt, iam non in ecclesia virtutum sectatores, sed imaginum adoratores eminentiorem locum tenebunt; et si imaginum adoratores intra sanctam ecclesiam eminentiorem locum tenebunt, iam non virtutibus, sed erroribus est utendum.
 *Est autem virtutibus, non erroribus utendum. Non igitur isti ob imaginum adorationem *A fol. 196*. omnibus catholicis preferendi sunt.

20 Samaritani namque, quos illi dicunt ‘omnibus hereticis deteriores’, non sunt heretici Christianorum, sed Iudeorum, nec sc̄ novum Testamentum, sed vetus tenere fatentur. Qui cum Iudei resurrectionem corporum credant, prophetas sive agiographa recipiant, illi et resurrectionem spernunt et exceptis quinque legis libris omnes Scripturas et veteris et novi Testamenti postponunt. Sunt autem reliquiae gentium, quas
 25 Sennacherib, rex Assyriorum, decem tribubus Israhel in Mēdos translatis ad custodientem terram Israhel misit. Qui dum leonibus ceterisque pessimis feris vel quibusdam rebus incommodis in terra Israhel vastarentur et legationem regi facerent sc̄ in eadem regione perdurare minime valere, nisi legitima Dei terrae custodirent, quidam de levitis ad eos missi fuisse perhibentur, a quibus legis ceremonias docerentur. Quibus ex
 30 parte susceptis et in pluribus hercseos partibus usurpati adeo eorum barbara gentilitas cordis tumore inflata est, ut postpositis Iudeis, qui utique de Iacob germine processisse creduntur, se solummodo filios Iacob esse glorientur adque^a ita Iudeorum communionem sicut et ceterarum gentium spernere fastu impellente cogantur. De corum^a stirpe erat Samaritis femina, quae ad puteum Dominicis conloquiis communica-
 35 cans inani iactantia patrem suum Iacob, qui sibi puteum dedisset, et Redemptorem mundi eo maiorem non esse cum magna cervicositate *adserebat maioresque suos non *A fol. 197*. Hierosolimis, sed in monte adorasse dicebat. Quam cervicositatem simul cum hidria et incredulitate depositi et salutaribus monitis adquievit.

Quae quid typicis innuerit mysteriis, si breviter exsequamur, non est incon-
 40 sequens. Gessit ergo typum totius humani generis, quod senescente iam mundo ad Dominum venit, qui sexta utique aetate mundi ad puteum sedit, qui mundi³ huius terrenum laborem et errorem tenebrosa profunditate significat. ‘Sedit’, inquam⁴, humilitatem carnis pro nobis susceptae, ‘fatigatus’ infirmitatem eiusdem carnis significans,

a) sic A.

45 1) Cf. supra p. 100, l. 17 sqq. 2) Cf. ib. l. 26 sqq. 3) Ad sqq. usque ad p. 186, l. 25. cf. Bedae Comment. in Ioh., Migne, Patr. Lat. XCII, 680 sqq., quem et Alcuinus in suo Comment. in Ioh. (Migne, l. c. C, 792) sequitur; cf. quae disserimus N. A. XXXVII, 515.
 4) Cf. supra p. 27, n. 3.

cf. 4. Reg.
17, 6 sqq.

ib. v. 26.
cf. Ioh.
4, 9 sqq.

*A fol. 197.

quamvis alio intellectu sessio eius magisterii et doctrinae dignitatem demonstret, 'sitivit' non tantum aquam, sed fidem gentium haurire cupiens. Unde et discipulis manducare hortantibus cibum se dixit habere, quem illi nescirent. Sitiebat ergo fidem gentilium, *ut faceret in ea voluntatem Patris et perficeret opus eius*. Promisit ergo Ioh. 4, 10.
7, 39. se illi daturum aquam vivam, Spiritum videlicet, quem [accepturi erant credentes in eum. Dixit ergo eam quinque viros habuisse, id est quinque carnalibus sensibus usam fuisse et sensum, quem tandem haberet, quo Christo creditura erat, cum quo legitimum posset habere conubium, iam non suum esse; nam et post quinque carnales ib. 4, 9. responsiones sexta responsione nominat Christum. Prima namque eius responsio est: Tu ib. v. 11. cum sis Iudeus, quomodo a me bibere petis? Secunda: Domine, neque hauritorium habes, ib. v. 15. et puteus altus est. Tertia: Domine, da mihi hanc aquam, ut neque sitiam neque veniam ib. v. 17. 19.
*A fol. 197^r. huc *haurire. Quarta: Non habeo virum. Quinta: Video, quia propheta es; patres nostri in monte hoc adoraverunt. Nam ista responsio carnalis est; carnalibus enim datus fuerat locus terrenus, ubi orarent, non ut locum aut rem aliquam in eo positam adorarent, sed in eodem loco adorarent Dominum. Spiritales autem in spiritu et veritate, non in imaginibus, non in picturis, non in rebus sensu parentibus oraturos¹ Dominus dixit. Quod posteaquam locutus est, sexta mulieris responsio Christum fatetur omnium istorum¹ ib. v. 25. esse doctorem¹. Dicit enim: Scio quoniam Messias venit, qui dicitur Christus; cum venerit, ipse adnuntiabit nobis omnia. Sed adhuc errat, quia eum, quem venturum sperat, ib. v. 26. venisse non videt, qui error misericordia Domini dicentis: Ego sum, qui tecum loquor, tamquam adulter expellitur. Quo auditio nihil respondit, sed relicta hydria — cupiditate videlicet atque amore saeculi huius, quo sibi homines de tenebrosa profunditate et terrena conversatione hauriunt voluptatem^a, qua percepta denuo in eius adipetitum inardescunt, ib. v. 13. 28. sicut dictum est: De aqua illa qui biberit, siti et iterum — iit in civitatem, quia videlicet cf. Rom. 10, 10. mundo praedicavit, quod credidit, corde credens ad iustitiam, ore confitens ad salutem. 25

Quia ergo paulo longius a re proposita digressi sumus, ad propositum denuo revertamur. Samaritani namque cum sint gentiles et facte Iudaismum tenerent videantur, non amplius ceteris incredulis contra ecclesiam saevirc noscuntur. Quos quidem isti dum hereticos Christianorum putent omnibusque hereticis nequiores existimant, quadam eis clementia favent, cum maiores suos in nequitia illis praeferebant esses perdocent; non enim est omnium deterrimus, cui in culpa aliis quilibet invenitur praeferebundus.

VII. De eo, quod quanto plura exempla hereticorum et imagines spernentium vel despitentium trahunt, tanto parentes suos maioribus conviciis et iniuriis inhonorant, quos procul dubio corum sequaces in hac parte fuisse profitentur².

Vetustissimus non solum philosophorum, sed etiam oratorum mos est, cum aliquid adprobare velint, aut in ipso negotio, de quo agitur, aut ex rebus aliis aut certe extrinsecus probandę rei argumentationem adsumere. Quos isti dum in ceteris impunitia interveniente sequi contempnunt, in hac nimirum parte sequi omnino contendunt, cum predecessores sive parentes suos ob imaginum abolitionem aut ex ipso negotio aut aliunde aut extrinsecus argumenta sumentes dampnare statuant et conviciis lacerare, anathematibus exsecrare, insanissimis verbis inhonorare non metuunt, quantoque plura quorundam hereticorum exempla in testimonium trahunt, quorum eos sequaces

a) voluntatem A; correxi secundum Bedam et Alcuinum.

45

1) *Beda adoratueros . . . historiam . . . docturum; Alcuinus in suo commentario eadem verba habet, sicut in hoc capitulari.* 2) *Responsio Hadriani, MG. l. c. p. 40, c. LVI.*

fuissc profitentur, tanto et eos gravioribus exsecrationibus abdicant et se divinis monitis, quae parentibus honorem inpendendum sanciunt, contraire demonstrant. *Honora*, *A fol. 198*. Ex. 20, 12.
 inquit Dominus^a, patrem tuum^a et matrem tuam, ut bene sit tibi. Quod quidem praeceptum tanta auctoritate viget, ut et in tabulis *digito Domini* scriptum sit et ab Apo- Ex. 31, 18.
 stolo primum mandatum nominetur; ait enim: *Honora patrem et matrem, quod est Eph. 6, 2.*
mandatum primum in promissione, in ea videlicet promissione, qua statim subiecit: *ut ib. v. 3.*
sis longeius super terram et bene tibi sit.

Animadvertisendum sane est, quantae sint damnationis, qui parentes conviciis lacerant aut anathematibus exsecrantur, cum tanti sint meriti tantamque reprobationem habeant, qui eos iuxta Dominicę vocis imperium honorant, quoniam quanto eos, qui huic praeccepto parent, optima demulcent promissio, tanto illos, qui eidem Dominico imperio reluctantur, formidolosa detergere debet dampnatio. In Levitico quoque scribitur: *Unusquisque et patrem suum et matrem suam timeat.* In Ecclesiastico quoque Lev. 19, 3. de honorandis parentibus scribitur: *Qui honorat patrem suum, longiori vita vivet; et qui Eccles. 3, 7—10.*
 obaudit patrem, refrigerat matrem, et quasi dominis serviet his, qui se generaverunt, in opere et sermone et omni patientia, et benedictio eius in novissimo manet. Item in Ecclesiastico: *Fili, sustine senectam patris tui et non contristes eum in vita ipsius; et si deficit sensu, da veniam et ne spernas eum in tua virtute.* Non est tibi gloria, sed con- ib. v. 14—15, 12. cf. 1. Tim. 2, 7.
fusio. Doctor etiam gentium dicit: *Fili, obedite parentibus per omnia,* *hoc enim placet Eph. 6, 1.
 Domino. Si enim honorem inpendere sive obocdire parentibus Deo placet, convicia eius et exsecrationes ingerere modis omnibus displicet; et si id non displicet, neque illud placet. *A fol. 199.

Grave ergo et formidolosum est parentes non honorare; gravissimum vero ac formidolosissimum eos abominari aut anathematizare dicente Domino: *Qui maledixerit Ex. 21, 17.*
 patri suo aut matri sua, morte moriatur. Et iterum: *Maledictus homo, qui non honori- Deut. 27, 16.*
ficat patrem suum aut matrem suam, et dicet omnis populus: Fiat, fiat. In Proverbiis quoque scribitur: *Qui maledicit patri suo et matri, extinguetur lucerna eius in mediis Prov. 20, 20.*
tenebris. Item ibi: *Qui repellit patrem suum et matrem suam et aestimat se non peccare, cf. ib. 28, 24.*
hic particeps est viro impio.

Unde sciendum est non eos esse mediocris insaniae, qui pro rebus sensu carentibus in maiores suos maledicta non pertimescant congerere et, dum imaginibus volunt favere, nec parentes pertimescant inhonorare nec divinis oraculis contraire. Nos quidem haec dicentes non illorum maioribus favemus, quos in hoc quoque negotio absurdum egisse conperimus, sed quanta sit istorum praeceptio, in talibus ausis divinae legis testimoniis demonstramus.

VIII. De co, quod secundum Demetrii diaconi dictum incaute et inordinate parentes eorum egerunt duos libros in argentatos eo, quod quiddam de imaginibus in his continebatur, conburentes et alterius libri duo folia praeciderunt¹.

Cum in neutra parte moderamen habentes neque isti *rationis coercentur neque illorum predecessores coerciti fuisse credantur habenis, sed utrique convincantur per abrupta et invia ferri effrenes rerumque prohibitarum et profectu parentium sequaces, dum videlicet, sicut crebro iam dictum est, isti imagines suppliciter censeant adorare,

a) Dominus — tuum i. l. r. A.

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione V; Mansi XIII, 183. — Responsio Hadriani, MG. l. c. p. 44, c. VI.*

illi inpatienter censuerint frangere, ut Demetrius eorum diaconus ait: 'Incaute et inordinate inter cetera egerunt duos libros inargentatos eo, quod quedam in eis imaginum mentio habetur, conburentes et alterius libri duo folia precedentes', quasi non aliter imaginum possit mentio fieri, nisi protinus censeantur adorari.

Nam dum nullus recipiendorum codicum vel tenuiter imagines adorare percenseat, ⁵ in pluribus tamen illarum mentio quodammodo fit. Qui si omnes, in quibus illarum mentio sit, conburendi sunt, multo prorsus scripturarum instrumenta peribunt. Primum namque unaquaque res probanda ^a est et postea iudicanda. Quod cum pluribus sive divinarum sive mundanarum legum exemplis possit adprobari, ipsorum quoque rethorum documentis ¹ potest adstrui, qui primum genus posuerunt deliberativum, secundum demonstrativum, ¹⁰ tertium iudiciale, ut videlicet quiequid deliberatio aut abnuendum aut sequendum repererit, demonstratio id aut laudabile aut reprehensibile demonstret, iudiciale aut poenis aut premiis sententiam det, ne, si non iudiciale hec duo sequentia genera praecedant, versis in contrarium causis deliberationis examine praeposito, demonstrationis ordine ^b negleeto, aliter res quilibet, quam iustum est, iudicetur. ¹⁵

In omnibus igitur rebus moderatio sive mediocritas habenda ^c est, et memoria ^b retinendum est illud philosophicum: 'Ne quid nimis' ². Quae moderatio probationis semper societate mulcenda est. Non enim ait Apostolus: 'Omnia absque moderatione et absque probatione comburite', sed: *Omnia, inquit, probate et, quod bonum est, retinete.* ²⁰

IX. De eo, quod in eodem libro in tabulis argenteis Leontius a secerda ^d imagines cernens acutissimum et ingenuosissimum sui erroris emolumen tum invenisse gloriatus est ³.

In eo denique libro, in quo duo folia ob quandam imaginum mentionem in eorum priore ⁴ synodo, quae ob abolendas imagines gesta est, praecisa fuerant, habebantur in tabulis argenteis quacdam imagines, sicut in vasculis sive in pluribus rebus haber solent, quas in secunda corum synodo, quae pro adorandis imaginibus adgregata est, mox ut Leontius a secreta conspexit, magnum se sui erroris emolumen tum invenisse putavit eosque insignis fuisse dementiae iudicavit, a quibus in eodem libro, ubi imagines erant, ob imaginum mentionem duo folia abscissa fuisse cognovit; sicque idem liber per intervalla temporum variis eventibus disparibusque modis et ab illis est propter imaginum mentionem abseidi iudicatus et ab istis propter imagines, quae habebantur in tabulis, adorari iussus; ab illis foliorum iacturam iniuste perpessus, ab istis adoratione inlicita sublimatus; illis auferentibus, quod habebat et habere debuerat, incompetenter amisit, istis exhibentibus, quac nec habebat nec habere debuerat, incon sequenter adquisivit; qui nec pro ulla instantibus culpis folia perdidit nec pro quibusdam insignibus meritis adorationem invenit 'et quanto meruit recte habita amittere, tanto nimirum meruit inhibita adquirere.

^a brobranda A.   ^b ordine — memoria (l. 16) i. l. r. A.   ^c h superscr. A.   ^d sic A; Mansi XIII, 184 ἀσημογήτης; 204 ἀσημογήτης.; in responsione corr. (cf. n. 3) a secreta. ⁴⁰

1) Cf. supra p. 103, l. 29 sq.; v. e. gr. Cassiodori *De artibus ac disciplinis liberalium litterarum de generibus causarum*; Migne, Patr. Lat. LXX, 1161. — Isidori *Etymol.* l. II, c. 4; Migne l. c. LXXXII, 125. 2) Cf. supra p. 4, l. 13. Cf. Isidori *Sententiarum* l. II, c. 44, n. 16; Migne l. c. LXXXIII, 652/3. 3) *Acta conc. Nicaeni II, in actione V*; Mansi XIII, 183. — *Responsio Hadriani MG.* l. c. p. 44. c. VII. 4) Cf. Mansi XIII, 183; cf. supra p. 3, l. 15.

Numquidnam omnes libri, in quibus auro argento vel etiam quibuslibet coloribus historiae inter scripturas pictoria arte insertae sunt, quia imagines habent, aut ab illis sunt conburendi sive praecidendi aut ab istis colendi sive adorandi? Numquidnam sericae sive quarumlibet materiarum vestes sive pallia humanis usibus apta aut divinis cultibus mancipata, figuris quibusdam decorata variisque coloribus fucata eo, quod imagines habent, aut ab illis sunt concremanda aut ab istis adoranda? Numquidnam metalla sive ligna quibuslibet utilitatibus formata eo, quod sculptorio vel etiam caelatorio opere quibusdam imaginibus decorantur, ideo aut ab illis conburenda aut frangenda aut ab istis sunt adoranda?

Infelix mens, quae semper aut in exseerandis aut e contrario in adorandis imaginibus aestuat! Infelix sensus, qui semper in abdicandis rebus, quae sine offensione haberi queunt et sine offensione adorari nequeunt, anhelat! Infelix consuetudo, quae mediocritatis recto tramite¹ aspernato fixam tenere regulam nesciens huc illucque semper nutabunda deflectitur, modo inordinate abdicans quod nequaquam est abdicandum, modo infauste adorans quod non est penitus adorandum, modo ultra quam ordo exigit *rem minime deiciendam deicit, modo ultra quam ordo exposcit rem non ^{*A fol. 201.} nimium extollendam extollit et, rebus necessariis omissis, rebus non necessariis instans aut ob imaginum abolitionem aut ob earum adorationem, quod utrumque non convenit, synodos adgregat, quasi christianaee religioni aut in habendo aut in non adorando quoddam possint afferre praeiudicium, cum videlicet imagines nihil, si non habentur, derogant, nihil, si habentur, prorogant, cum tamen abdicat^e quandam iucautam levitatem afferant, adoratae vero culpam inurant!

X. Quod nulla evangelii lectio tradat Iesum ad Abgarum imaginem misisse, ut illi dicunt².

Evangelium est bonum nuntium, et revera bonum nuntium, quoniam, qui id suscipiunt, filii Dei vocantur. Est³ enim amnis quadrifluus ab uno ineffabili paradysi fonte progressus et in quattuor amnes insigniter derivatus et ad arenaria corda inriganda⁴ salubriter emissus. Est via, quae dicit ad vitam, est lux a tenebris vitiorum reducens et inoffenso calle gressus mortalium ad caelestia dirigens. Est urbis florentissimae monumentum, in quo firmiter stare praestantissimum vitae emolumenntum, a quo recedere periculosissimum detrimentum est. Sunt fluenta veritatis, quae fallere fallique nesciunt. In quorum vastissimis amnibus, cum plura Dominicorum gestorum insignia habeantur, eundem Dominum Abgari cuiusdam regis epistolam suscepisse eique reciprocum *destinasce minime habetur. Quae duae epistolae cum a sancti evangelii ^{*A fol. 201.} lectione sint penitus extraneae et a beato Gelasio⁵, Romanae urbis antestite, vel a ceteris aequi catholicis et orthodoxis viris inter apocrifas scripturas prorsus deputatae, non sunt in testimonium quodammodo producendae, quia ad ea, quae in quaestionem veniunt adprobanda vel improbanda, sicut et ceterae apocrifae scripturae minus sunt idoneae. Harum ergo textus cum sit ab evangelistis minime in codicibus evangeliorum taxatus et merito a catholicis inter apocrifa deputatus et ab istis ob adorandarum imaginum errorum adstruendum in synodo adlatus, nec suis quidem vel tenuiter faveat

1) Cf. e. gr. supra p. 4, l. 13; p. 44, l. 15. 2) Acta conc. Nicaeni II. in epistola papae Gregorii II. Leoni Isauro missa, et in actione V; Mansi XII, 964; XIII, 191. — Nihil in responsione Hadriani. 3) Cf. Isidori In lib. vet. et nov. Test. prooemia; Migne, Patr. Lxxv. LXXXIII, 175. 4) Cf. supra p. 177, l. 23. 5) In decreto Gelas. (ed. Dobschütz l. c. 13. 57) c. V, n. 8: Epistula Iesu ad Abgarum apocrypha. Epistula Abgari ad Iesum apocrypha.

sequacibus, praesertim cum ibidem nequaquam Abgarus Domino imaginem quandam adoraturus postulasse legatur aut idem omnium Dominus eidem Abgaro quandam imaginem adorandam destinasse perhibeatur.

Si vero hi, qui earum lectione suum errorem fulcire moluntur, easdem epistolas, unam a Domino susceptam, alteram missam, adfirmare velint dicentes non omnia scripta in evangelio, quae a Domino dicta vel facta sunt, et utantur testimonio Iohannis dicentis: *Ioh. 20, 30. Multa quidem et alia signa fecit Jesus in conspectu discipulorum suorum, quae non sunt scripta in libro hoc*, advertant hoc de miraculis, non de epistolis, de signis, non de constitutionibus intellegi posse. Quod vero ipsae epistolae ab evangelica lectione remota et a catholicis inter apochrifa deputata sint et in earum lectione adorandarum imaginum nulla documenta habeantur, manifestum est.

*A fol. 202. Nos et imaginum adorationem spernimus et eas inter apochrifa legentes omnia probamus et, quae bona sunt, retinemus.

XI. Quod illi libri Gestorum patrum, quorum auctores ignorantur, non prorsus idonei sint ad testimonia danda et ad haec, quae in contentionem veniunt, adfirmanda¹.

ib. Apostolica nos admonet praedicatio *omnia probare et ea, quae bona sunt, retinere.* Quod de doctrinarum diversitatibus quam maxime intellegi potest. Non enim nos omnium actuum vel etiam rerum gustum capere permisit, ut quasi praegustantes omnia, bona solummodo retinentes mala quaque abiciamus, quod fieri absque quadam iniciatorum perpetratione nequaquam potest, sed probare nos iussit et spiritali palato degustare omnes doctrinas et eas, quae a viris probatissimis inlatę interna satietate mentes reficiunt, solummodo retinere, ceteras vero omnes cum suis auctoribus abicere.

*A fol. 202. Unde cum pene in omnibus huiuscemodi scripturis haec regula prorsus sit observanda, in libris quoque, qui gesta quorundam sanctorum patrum retinent, penitus est custodienda; quoniam et magna illorum est multitudo et varia narratio diversaque praedicatio, et tanto plerumque de illorum dictis a fidelibus dubitatur, quanto nimis eorum auctores ignorantur, atque ideo non omnes sunt ad res dubias affirmandas in testimonium proferendi, quia nec omnes auctorum suorum sunt praetitulatione muniti aut virorum fortium et eloquentissimorum stilo digesti. Venerabilis itaque Gelasii² papę caeterorumque patrum doctrinis instituimur vitas patrum Páuli, Antonii, Hilarionis vel ceterorum, quae a beato Hieronimo³ aut aeditę sunt aut de Greco in Latinum translatae sermonem aut illorum doctorum sunt stilo digestę, quorum cetera opuscula a sancta catholica et apostolica ecclacsia suscipiuntur, cum omni^a honore^a suscipere, ceteras vero, quarum auctores ignorantur, inter apochrifas scripturas deputare.

Cum ergo illi imaginum adorationem modo divinorum eloquiorum commatibus incompetenter adhibitis, modo ignotorum quorundam doctorum dictis, modo apochriforum neniis adprobare affectent, animadvertere debent rem se impossibilem agendum

a) i. l. r. A; cf. *infra* n. 2.

1) Cf. *acta conc. Nicaeni II. in actionibus IV. et V;* *Mansi XIII, 74 sqq. 182.* — *Responsio Hadriani MG. l. c. p. 48, c. XVII.* 2) *Decr. Gelas.* (ed. Dobschütz l. c. 9. 42) c. IV, n. 4: Item vitas patrum Pauli Antonii Hilarionis et omnium heremitarum, quas tamen vir beatissimus descripsit Hieronymus, cum *omni* (cf. Dobschütz l. c. p. 42; *supra* n. a) honore suscipimus. 3) Cf. *Migne, Patr. Lat. XXIII, 13 sqq.*

arripuisse, cum videlicet nec divinorum eloquiorum testimonia ad peregrinos sensus violenter nec valeant nec debeat usurpari nec ignotorum praedicatio, quorum *spiritus* needum probati sunt, *an ex Deo sint*, in testimonium debeat produci nec apochriforum cf. 1. Ioh. 4,1. frivolis rebus ambiguis et needum deliberatis firmitas valeat exhiberi. Quoniam si 5 cuiuslibet verba falsitatis fuko nequaquam vitianda^a sunt, multo minus divina eloquia, *A fol. 203. quae sunt *eloquia casta, argenteum igne examinatum*, quodammodo ad alias res, quam Ps. 11,7. ordo se habet, usurpanda sunt; et cum in humanis negotiis viles sive ignotac personae ad ea, quae in quaestionem veniunt, adprobanda, minime admittantur, multo minus in tantis rebus, quae caelestis magisterii eruditio- indigent, incognitorum doctorum aut 10 apochrifarum scripturarum testimonia sunt admittenda.

Probandae namque sunt scripturae et subtili examinatione perscrutandae et sanctorum patrum testimoniis roborandę, quae ad res dubias adfirmandas intra sanctam ecclesiam in testimonium sunt producendę, quoniam et *servus nequam* in evangelio Matth. 18,32. eo, quod *pecuniam nummulariis* non dederit, a Domino arguitur. Unde dare nobis ib. 25,27. 15 convenit *pecuniam nummulariis*, ne forte cum eodem servo arguamur, quam tunc nummulariis inpendimus, cum scripturas quaslibet sanctorum patrum examini discernendas in pertimus^b. Pecuniam namque nummularii quadriportito modo examinant^c: utrum aurum probatum sit, utrum purum nec aliquo fuko falsitatis introrsus vitiatum, an regis potius quam tyranni inscriptione signatum sit, vel etiam plenissimi ponderis aequalitatem 20 gerat. Quac omnia in magni patrisfamilias pecunia, id est in nostri Redemptoris doctrinis a nummulariis, a sanctis videlicet et eloquentissimis viris, superni ignis examine perquiruntur.

Quaeritur ergo in uniuscuiusque scripturae nummo, utrum aurum probatissimum sit, unde area Domini valeat exornari vel etiam totius sanctuarii opus resplendeat, ut 25 videlicet in ea spiritalis intelligentiae nitor emineat, quo divina lex intelligatur et *A fol. 203. totius ecclesiae pulchritudo coruscat.

Quaeritur, utrum purum sit et nullo falsitatis fuko introrsus vitiatum, ne forte alieuius heresos perversum dogma nitore eloquentiae tectum et quasi spiritualibus sensibus inmistum interius lateat obumbratum, et dum putat se quis divini verbi 30 percipere nummum, viroso dogmatis percipiat exitiabile malum.

Quaeritur, an regis in eo sit inscriptio an tyranni, quia scilicet hoc a doctissimis viris in huiusmodi scripturis solertissima indagatione perscrutatur, utrum ad salutem animę pertineant et regis nostri, qui salvator vel salutaris dicitur, salutaria monita^d habeant, ne forte postpositis his antiqui hostis quaedam noxia machinamenta habeant, 35 et dum sequendus sit is, qui ait: *Data est mihi omnis potestas in caelo et in terra*, Matth. 28,18. qui per humilitatem terrena caelestibus sociavit, ille, quod absit! sequatur, qui, dum per tyrannidem similis Altissimo arroganter esse voluit, divino iustissimo iudicio ad cf. Is. 14,14. inferiora dilapsus infeliciter ruit.

Quaeritur etiam a talibus nummulariis, utrum tanti patrisfamilias nummus plenis- 40 simi ponderis aequalitatem gerat, id est, utrum doctrina^e quaelibet propheticis atque apostolicis doctrinis concordet, ne forte illis quodammodo dissentiens aut superflua quęque aut minus plena promulget, quoniam et donaria auri et argenti, quac in 35, 20 sqq. opere tabernaculi a populo offerebantur, a legislatore ad *pondus sanctuarii* adpensa cf. Ex. suscipiebantur. ib. 30, 24.

45 a) vitanda A; correxi.

1) Ad sequentia usque ad l. 44 cf. Gregorii Moralium l. XXXIII, in c. 35 (36) Iob; Migne l. c. LXXVI, 711/2. 2) Cf. supra p. 185, l. 38. 3) Cf. Gregorii Homiliarum in evang. l. I, hom. 9; Migne l. c. LXXXI, 1108.

*A fol. 204. Unde datur intelligi eas scripturas sive doctrinas vel etiam *opera a vero legislatore, Mediatore videlicet Dei et hominum, veraciter intra sanetam eaelasiam esse suscepienda, quae a pondere sanctuarii, id est ab antiquorum patrum norma nequaquam sunt sensibus vel operibus disgregata.

Haec ergo omnia dum singillatim sive in libris, qui inscribuntur 'Gesta Patrum' ¹, sive in omnibus passim dogmatibus fuerint prudenti examine quaesita et summa industria reperta, confidenter sunt eorundem librorum dogmata vel testimonia ad res dubias confirmandas in medium deducenda; nee poterit talis pecunia a quolibet improbari, quae per tales trapezitas tanti examinis indagatione valuit adprobari.

XII. De eo, quod Dionisius, presbiter ecclesiae Ascalonitanæ, in eadem synodo retulisse fertur quendam monachum eoram imagine sanctæ Mariae semper virginis lucernam inluminasse et post tertium vel quintum seu etiam sextum mensem redeuntem inexstinetam reperisse ².

Legitur denique in eiusdem synodi lectione Dionysius, presbiter ecclasiæ Ascalonitanæ, in sepe memorata synodo retulisse quendam monachum eoram imagine beatæ Dei genitricis Mariae lucernam coneinnasse et post quartum vel quintum nec non et sextum mensem inexstinctam reperisse ³.

Qui relatus dum, sicut et cetera, quae ibidem relata sunt, non ob aliud fuerit adlatus nisi ob imaginum stabiliendam adorationem, nec de eo, sicut nec de eeteris, eadem imaginum adoratio quendam poterit obtinere vigorem, quippe cum et de eius fide, qui id retulerit, et de facto, utrum factum sit, et de tempore, quando faetum sit, et de loeo, ubi factum sit, et de modo, quemadmodum *factum sit, penitus dubitetur. Nam dum prorsus, an id, quod retulit idem presbiter, in veritate gestum sit, ignoretur, etiamsi in veritate gestum fuisse probaretur, sollicitius indagandum esset, quoniam modo gestum fuisse prohibetur, quoniam quidem miraeula ³ interdum per reprobos, et interdum etiam per aerias potestates, plerumque tamen per sanctos quosque sive per angelica ministeria fiunt.

Quod si quodam antiqui hostis flexuosissimo machinamento aetum est, non solum ex eo minime poterit imaginum adoratio adstrui, sed etiam cum auctore suo cunctisque eius illusionibus perpetuo debet abici; si vero per angelicos adparatus gestum est, ut pleraque signa fieri solent, nec ex eo quidem rei cuiusdam irrationalis adoratio poterit inolescere, quoniam credibilius quidem est hoc miraculum loci sancti reverentia potius, quam alicuius imaginis praesentia gestum fuisse, si tamen gestum est. Venerabiores enim sunt basilicae imagine, et reverentiora sunt loca cultibus mancipata divinis quibuslibet picturis Domino adtestante, qui maius dixit esse altare quam munus, quod in eo offertur, maius esse templum auro, quod in eo est, quia templo et altari aurum sive munera conseruantur. Legimus namque beatum Gregorium ⁴ dixisse, quod in quadam basilica ingruente insolentissima aquarum alluvione earundem aquarum incursum usque ad fenestras pervenerint easque intus Domini virtute resistente minime intrare potuisse et luminaria, quae a custodibus basilicae dudum fuerant extincta, ab eisdem custodibus postmodum inluminata reperta fuisse. Quod quidem miraculum non imaginis eiuslibet, sed sancti loci reverentia factum fuisse prohibetur.

1) Cf. supra p. 190, l. 14. 25; quamnam collectionem auctor præ oculis habuerit, difficile est dictu; cf. p. 190, l. 26; cf. Migne, Patr. Lat. LXXIII, p. 17. 2) Acta conc. Nicaeni II, in actione V; Mansi XIII, 194/5. — Nihil in responso Hadriani. 3) Cf. supra p. 155, l. 30 sqq. 4) Gregorii Dial. l. III, c. 19. Migne l. c. LXVII, 269.

Si ergo id miraeulum, quod Ascalonitanę ecclesiae praesbiter erga imaginem ap-
paruisse retulit, ob eandem imaginem adparuisse constaret, non ideo imagines adorandę
forent, quoniam non omnia, per quae vel in quibus miracula apparuere, adoranda ereduntur.
Si ergo omnia, in quibus vel per quae miracula quaedam apparuere, adoranda sunt,
pene nihil remanebit, quod non adoretur; quippe cum tot tantisque modis pene in
omnibus creaturis divina miracula ostensa sint, in quibus huie nostrae disputationi
immorari otiosum est, quoniam in superioribus¹ huius operis partibus ex hae re ali-
quantulum Domino annuente disputatum est.

XIII. Quod haec synodus nullatenus aequiparari possit Ni-
cenae synodo, quamquam in eodem sit agitata loco, sicut
Iohannes presbyter adulanter dixisse perhibetur, quippe eum
ab ea non solum in ceteris, sed et in symbolo discrepare
nescatur².

Quamquam igitur haec synodus in Nicæa Bithiniae urbc sit agitata, nequaquam
secundum illorum ostentationem et secundum Iohannis praesbiteri adolationem aequi-
perari valet sanctae Nieenae synodo, quoniam, cum in pluribus ab ea diseordet, nec
in symbolo quidem ei omnino coneordat.

Habet enim haee in suae fidei professione nova verba quęque *et inusitata, quae ^{*A tol. 205.}
a saneta Nieena synodo nequaquam in symbolo sunt adnotata, de quibus in tertii
huius operis libri exordiis, prout valuimus, Domino opitulante disputavimus³. Habet
etiam post confessionem sanctae Trinitatis confessionem quoque adorandarum imaginum
inditam⁴, quain neque in prophetarum oraculis neque in evangeliorum tonitruis neque
in apostolorum dogmatis neque in anteriorum sanctorum synodorum relatibus vel
quorumlibet orthodoxorum patrum doctrinis uspiam repperimus insertam.

Longe quippe et ultra, quam dici potest, longe ab illa haee distat, praesertim
cum illa eeclesiam catholicam ab errore reducat, ista e contrario in errorem inducat;
illa a periculosisimo Arrii naufragio eam depellat, ista eam in adorandarum imaginum
naufragium coactam inpellat; illa Filium Patri esse consubstantialem et coaeternum
perdoceat, ista res insensatas adorare percenseat; illa secundum divinitatem coaequalem
Patri Filium adfirmet, ista quaslibet picturas arcae⁵ testamenti^a Domini^a, cruei⁶
Dominicae, corporis et sanguinis Dominici sacramento⁷ vel ceteris sacratissimis rebus⁸
coaequales esse deleret; illa in tribus coaequalibus, coaessentialibus, coaeternis per-
sonis unam divinae maiestatis substantiam adorandam saluberrime sentiat, ista imagines
secundum servitium sanctae Trinitatis adorandas in pudenter dicat⁹; in illa dampnen-
tur Arriani dogmatis errores, in ista nihilominus abdicentur istorum maiores¹⁰; in illa
exsearentur eorum blasphemiae, qui Filium coaessentialem Patri pertinaciter nec cre-
dunt nec fatentur, in ista abominetur eorum puritas, qui spreta picturarum adoratione
soli Deo se servituros strenua mente et devoto pectore profitentur¹¹. In illa post con-
fessionem sanctae Trinitatis remissio peccatorum, carnis resurrectio et vita futuri seculi

40 a) i. l. r. A.

1) Cf. supra p. 155, l. 30 sqq. 2) Acta conc. Nicaeni II, in actionibus V. et VIII; Mansi XLI, 202. 453. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 42, c. LX. Cf. supra p. 3, l. 15 sqq.

3) Cf. supra p. 108 sqq. 4) Mansi XIII, 378. 398. 5) Cf. supra l. II; c. 26 (p. 85). 6) Cf. supra l. II, c. 28 (p. 89). 7) Cf. supra l. II, c. 27 (p. 87). 8) Cf. supra l. II, c. 29 (p. 91), c. 30 (p. 92). 9) Cf. supra l. III, c. 17 (p. 138). 10) Cf. supra l. I, praef. (p. 6, l. 7); l. II, c. 31 (p. 100). 11) Mansi XIII, 379. 398. 402.

a pontifieibus perdocetur, in ista post confessionem eiusdem sanctae et uniceae Trinitatis imaginum adoratio inconpetenter statuitur¹; *in illa sive in ceteris synodis pro defunctis fidelibus Deo sacrificium offerri non prohibetur, in ista defunctis prodecessoribus sive parentibus a filiis vel successoribus anathemata ingeruntur²; et ut cetera taceamus, quae recensere longum est, in illa CCCXVIII³ fuere pontifices, in ista, ut ipsi adseverant, CCCVI⁴.

Unde non immerito hęc ab illa duodenario⁵ numero subtracto distat, sive quia idem numerus duos in se perfectos numeros habet, sive quia in ternario, quem quater habet, et in quaternario, quem ter habet, mysterium sanctę Trinitatis in quattuor evangeliis et quattuor evangeliorum fontem eandem sanctam Trinitatem esse demon- 10 strat, sive quia idem duodenarius numerus omnem disciplinam dinosecentem et disserentem creaturam atque creatorem et ad superna ducentem, quę illi synodo penitus deest, hoc modo demonstrat.

Est autem creator Deus, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia dicente Rom. 11, 36. Apostolo: *Quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia*; et ideo Trinitas Pater 15 et Filius et Spiritus sanctus. Creatura vero partim est invisibilis, sicut anima, partim visibilis, sicut corpus. Invisibili ternarius numerus tribuitur — quare diligere Deum Matth. 22, 37. triplieiter iubemur: *ex toto corde, ex tota anima et ex tota mente* —; corpori quaternarius propter evidentissimam naturam eius, id est calidam et frigidam, humidam et *A fol. 206'. siccām; *universę ergo creaturę septenarius. Cui adiuneta sanctae Trinitatis cognitio- 20 nē decarius numerus perficitur, in quo est omnis sapientiae disciplina, quae ad homines erudiendos pertinet: creatorem creaturamque dinoscere et illum colere dominantem, istam subiectam fateri. Ae per hoc adiunctis huic disciplinę duobus eminentissimis pręceptis, dilectionis Dei videlicet et proximi, duodenarius numerus perficitur. Nam et si prefato septenario numero, in quo humanam naturam partim visibilem, 25 partim invisibilem demonstrari diximus, quinque legis libri, per quos ad Dei cognitionem et ad dilectionem Dei et proximi venitur, addantur, duodenarius nihilominus numerus compleetur. Cui si quattuor evangeliorum libri adiungantur, ad sextum decimum numerum ordo protenditur, quoniam et idem duodenarius partibus suis multiplicatus ad sextum decimum numerum pervenit: adsumpti enim sex, quos bis habet, et 30 duo, quos sexies habet, et tres, quos quater habet, et quattuor, quos ter habet, et unus, quem duodecies habet, sextum decimum numerum efficiunt, ut per has quinque partes, in quibus quinque librorum figura tenetur, et septem, in quibus creatura visibilis et invisibilis demonstratur, et quattuor, in quibus sancta evangelia designantur, ad sextum- 35 *A fol. 207. decimum numerum *perveniatur; ubi et in decem dealogi pręcepta, et in sex totius 1.Tim. 2,5. perfectionis summa, quę in novo Testamento per Mediatorem Dei et hominum data est⁶, ostenditur, ut per duodecim apostolorum et per quattuor evangeliorum et per se- 40 decim nobilissimorum vatum, qui libros habent, tonitrua ad unius solummodo Dei culturam et adorationem spretis eunetis vanitatibus mortalium mentes erigantur. Cum ergo sint duodecim patriarchę, duodecim minores prophetę, duodecim etiam apostoli et plura huiusemodi, quę in divinis litteris ab studiosis lectoribus indagari possunt, sunt etiam in eodem numero multa, quę ad phisicos pertinent, conlocata. Sunt namque in zodiaco circulo duodecim signa, quę illum quasi quidam gemmarum ordines ambiant. Sunt duodecim venti mundum in circuitu ternatim per quattuor caeli partes per-

1) *Mansi XIII, 378. 398.* 2) Cf. supra l. II, c. 31 (p. 100). 3) Cf. *Mansi l. c. 453.* 45

4) *Mansi l. c.: τριῶν ἐναποτάδων σὺν πέντε δεκάσιον;* cf. ib. 492. 495. 5) Cf. ad sqq. *Isidori Lib. numerorum*, qui in ss. *Scripturis occurrunt cc. 4—13;* *Migne, l. c. LXXXIII, 181 sqq.*

6) Cf. *Isidori l. c. 7* (*Migne l. c. c. 185*); sexta aetate mundi Salvator venit in carnem; *infra p. 198, l. 7 sqq.*

flantes. Sunt duodecim menses, quibus annus perficitur. Sunt duodecim hore, quibus dies completur, et plura huiuscmodi, quae ab cruditis viris et secundum saecularium litterarum cognitionem indagantur et spiritualiter secundum ecclesiasticam doctrinam intelleguntur.

Nam si forte aliquis huius nostri operis obtrectator nos mordere nitatur eo, quod de phisicis, de his videlicet, quae in **mathematica* habentur, exempla posuimus, *A fol. 207*. legat beatum Hieronimum et nos aut cum eo mordeat aut eius doctrinam ceterorumque patrum sequentes litterarum non nescios recognoscat. Ait enim idem doctor, dum de ueste sacerdotali disputaret¹: *Rationale in medio positum terram edisserunt, quae* cf. Ex. 39, 8. *ad instar puncti, licet omnia in se habeat, tamen a cunctis vallatur elementis. Duodecim lapides vel zodiacum interpretantur circulum vel duodecim menses, et singulis versiculis singula adsignant tempora, et his ternos deputant menses. Nec alicui gentilis videatur expositio. Non enim si celestia et Dei dispositionem idolorum nominibus^a infamantur, idcirco Dei neganda est providentia, quae certa lege currit et fertur et regit omnia. Et* cf. Iob. 9, 9. *in Iob Arcturum et Orionem et Mazuroth², hoc est zodiacum circulum, et cetera astro- rum nomina legimus, non quod eadem apud Hebreos vocabula sint, sed quia nos non possumus, quae dicuntur, nisi consuetis vocibus intelligere.*

Est quoque hic numerus multis mysteriis consecratus, quae singula rectexere brevitatis studio non valemus, et ut nosse possimus ideo huic istorum synodo duodecim pontifices minus fuisse quam illi sanctae Nicene synodo, quia duodecimi apostolorum sacratissima *prædicatione* sive auctoritate, quibus illam prorsus constat esse munitam, *A fol. 208. istam constat esse in plerisque extraneam; et quibus illa adhibitis quasi quibusdam inexpugnabilibus turribus exornata ad altiora consurgit, his ista minus inventis mutilata ad deteriora decurrit; illa his duodecim geminis, in quibus duodecim tribuum cf. Ex. 39, 14. nomina, antiquorum patrum videlicet notitiae vel exempla virtutum, scripta sunt, exornatur, quibus ista penitus carere dignoscitur; his duodecim portis illius pulcherrime Apoc. 21, 21. civitatis, sacratissimarum scilicet constitutionum³, archana penetrantur, quae in ista nequaquam habentur.

Nullam ergo inter illam et istam meritorum reperire quivimus concordantium praeter nominis solummodo consonantiam, ut et illa eo, quod in metropoli Bithinię urbe Nicea ad prefectum ecclesiae agitata est, Nicena, et ista, quia ibidem, quamquam alio⁴ voto disparique merito gesta est, appelletur nihilominus Nicena. Non enim nominum consonantia unam semper vim habere creditur, quoniam pleraque sanctorum et inlustrium virorum nomina quibuslibet ignobilibus hominibus indita reperiuntur, quippe cum nequaquam nomen meriti inroget aequalitatem, sed meriti equalitas nominis proget dignitatem.

Cum ergo idco eam magnis attollere meritorum **insignibus* affectent, quod in *A fol. 209*. eodem, quo pridem sancta synodus fuerat, haec quoque sit agitata loco, advertant non unum semper esse sicut nec nominis alicuius, ita etiam nec loci cuiuslibet meritum. Quoniam com^b non homines pro locis, sed loca pro hominibus sicut et ceterae terrenae creaturae, facta sint, non eis praebent emolumenta situs locorum, sed eminentia meritorum, nec plurimum valet loci cuiuslibet sanctitas, si tamen in hominibus sit actuum meritorumque inpuritas. Possunt enim in his eisdemque locis et a pravis prava quaque et a rectis recta quaeque peragi.

45 a) *emendavi sec. Hier.; hominibus A.* b) *sic A.*

1) Hieronymi Ep. 64; CSEL LIV, 606/7; Migne, Patr. Lat. XXII, 618. 2) Cf. notam ad Hieronymum apud Migne l. c. 3) Sc. symboli apostolici. 4) Cf. supra p. 3, l. 38/9.

Nam¹ in urbe, quae fuit metropolis Aegypti, quae a titanibus, id est a gigantibus condita fuisse perhibetur et ab eis Thanis vocata, multa atque stupenda a Moyse divini nominis invocatione sunt peracta miracula et a magis Pharaonis ariarum² potestatum insolentissimis exerciciis multa peracta prestigia; in eiusdemque Thaneos suburiis et a sanctis viris, Moyse videlicet et Aaron, memoranda sunt gesta prodigia³ et a demonum cultoribus nefariis quibuslibet consecrationibus sive invocationibus infesta figura, sicque loci communio nullum illis valens afferre praciudicium et istis pia quaeque agentibus et illis probrosa quaeque perpetrantibus commune praebuit Gen. 28, 19. hospitium. Urbs⁴ itaque Samariae Luza, quae a sancto patriarcha Iacob Bethel, id ib. v. 22. *A fol. 209. est domus Dei, vocabulum sortita est, in qua idem 'patriarcha scalam de terra ad 10 ib. v. 12. caelum usque tangentem angelosque Dei ascendentibus et descendentes per eam vidit, ct. 3. Reg postmodum vitulos aureos in offendiculum domus Israhel habuit, quos ibi regum pes- Gen. 28, 16. simus Hieroboam colendos constituit, et locus, de quo vir sanctus ait: Vere Dominus ib. v. 17. est in loco isto, et ego nesciebam, et quem stupore magno admirans terribilem esse dixit nec aliud ibi esse nisi domum Dei et portam caeli, postea factus est domus⁵ 15 ef. ib. v. 18. idoli et Israhelicæ genti causa periculi, nec erecti a patriarcha lapidis consecratio nec sacri unguinis delibutio nec reverendi nominis appellatio nefandi regis Hieroboam nequitiam a perversa actione cohibuit, sed locum, quem a tanto patriarcha admiratum scivit, idolis polluere non formidavit.

Unde datur intellegi facile potuisse in Nicea Bithinię urbe, ubi pridem sancta²⁰ fuerat synodus celebrata, perversum adorandarum imaginum constitui dogma, si in ib. Bethel a nequissimo rege Hieroboam potuerunt idola poni, ubi Iacob domum Dei esse dixit et portam caeli. Et si illic in posterum tanti patriarchac consecratione nullum valuit locus obtinere vigorem, nullam his temporibus Bithinia urbs in hac parte antiquorum patrum valebit habere defensionem, sed hominum diversissimis huc illucque²⁵ vergentibus permutationibus loca pro hominum qualitatibus et a sanctis posse sanctificari et a peccatoribus pollui manifestum est.

Legimus domum Dei in Silo ab Eleazaro et Finees⁶ sacerdotibus areae testamenti Domini sive tabernaculi collocatione sacrificiorumque iugibus oblationibus consecratam et postmodum ab Ofni et Finees, filiis Heli, sacerdotibus perpetratione nc-³⁰ fandorum operum inquinatam.

Legimus quoque Salem⁷ nobilissimam quondam urbem, que postea Iebus sive Solima, que nunc per derivationem Hierosolima vocatur, primam post diluvium a sancto viro Sem, qui postea, ut ferunt, Melchisedech⁸ vocatus est, conditam et inhabitatam et postmodum ab exscrabili^a gente Iebusorum subactam et longo tempore usque³⁵ ad David possessam.

Legimus quoque sacratissimum^b ac reverentissimum templum Domini^c a David, sanctissimo vatum, dispositum et a Salomone dedicatum, angelorum excubiis frequentatum, divinis oraculis illustratum, sacratissimarum ceremoniarum perpetuis observationibus preparatum, quod ob tot charismatum insignia ab antiquis patribus fuerat⁴⁰ veneratum, a subsequentibus quibusque eiusdem generis pessimis regibus idolorum sorribus ceterisque flagitiis, pro dolor! inquinatum et, ubi Dominus sanctuarium suum et

a) s superscr. A.   b) del. templum A.   c) corr. (dñi) e di A.

1) Cf. Isidori *Etymol.* l. XV, c. 1; Migne, *Patr. Lat.* LXXXII, 530, n. 24; 531, n. 32.

2) Cf. supra p. 15, l. 21; p. 93, l. 27; p. 192, l. 27.   3) Cf. Isidori *Etymol.* l. c.; Migne 45 l. c. 529, n. 22.   4) Cf. Isidori *Etymol.* l. c.; Migne l. c. 527, n. 5.   5) Cf. Hieronymi Ep. LXXIII. *De Melchisedech* c. 5; CSEL LV, 18; Migne XXII, 679.

*locum habitationis gloriae suae constituerat, Manases rex duodecim signis omnique militiae caeli aras erexit. Post restaurationem quoque sui et Aggei sive Zacharię prophetiam candem quoque domum a Gręcorum regibus legimus fuisse profanatam, nec a perpetrandis rebus inlicitis illarum aetatum homines loci compescuit reverentia, quorum mentes diabolicarum inlecebrarum infecerat sevitia. Iudeorum nempe caterva, *A fol. 210. quę meritorum insignibus carentes templi solummodo se munitione tueri arbitrabantur, his per Hieremiam a Domino verbis arguuntur: *Nolite, inquit, confidere in verbis mendacii dicentes: Templum Domini, templum Domini, templum Domini est*, et caetera.*

Si ergo ad novi Testamenti tempora veniamus, easdem quoque sanctorum locorum a pravis hominibus profanationes perpetratas fuisse repericmus, cum videlicet in crucis rupe sive in loco resurrectionis vel etiam in specu Betheleem, ubi Dominus parvulus cf. Luc. 2, 4 sqq. vagiit, idola posita fuisse a gentilibus prohibeantur. Ait enim beatus Hieronymus¹⁾: *Ab Adriani temporibus usque ad imperium Constantini per annos circiter CLXXX in loco resurrectionis simulachrum Iovis, in crucis rupe statua ex marmore Veneris a gentilibus posita colebatur existimantibus persecutionis auctoribus, quod tollerent nobis fidem resurrectionis et crucis, si loca sancta per idola polluissent. Bethleem nunc nostram et augustissimum urbis locum, de quo psalmista canit: 'Veritas de terra orta est', lucus Ps. 84, 12. inumbrabat Tamuz, id est Adonidis, et in specu, ubi Christus quondam parvulus vagiit, Veneris amasius plangebatur.* Si ergo nativitatis Christi locum Adonidis lucus potuit inquinare, quid mirum, si sanctae synodi locum perverse conventionis turba potuit ad res inlicitas statuendas usurpare? Et si Calvarię montis locum, quem Christus ad crucis trophyum pergens gloriose calle calcavit, a gentilibus positum Veneris simulacrum foedavit, *quid mirum, si locum, quem quondam sanctorum patrum insignis *A fol. 210*. caterva ad fidem catholicam roborandam insedit, demens postea sacerdotum multitudine ad novas et ecclesiae contrarias constitutiones roborandas appetit? Et si locum resurrectionis, quem Christus resurgendo angelicosque coetus mortalibus ostendendo dicavit, Iovis simulachrum profanavit, quid mirum, si imaginum adoratio a deinentibus quibusque in eadem sit statuta urbe Bithinia, in qua Christus pridem a venerandis praesulibus praedicatus est unius cum Patre esse substantiae?

His itaque documentis potest adprobari, quod non secundum illorum iactantium locorum quaedam vis unam possit habere semper constantiam, quia nec homines, cum sint mutabiles, unius semper retinentur tenacitatis rigore constricti; praesertim cum et Iudas, qui quondam fuerat apostolus, postmodum effectus est apostata, et Paulus, qui quondam fuerat Saulus et persecutor, postea effectus est doctor gentium et praedicator, et loca, quae pridem fuerant divinis cultibus mancipata, postea fuerint a gentibus profanata, et explosis plerumque profanationibus loca, quae inpura credebantur, divinis postmodum cultibus mancipentur.

Insolenti praeterea desiderio tam isti quam eorum praedecessores synodus ambient agitare eamque sex venerabilibus synodis, quae pro quibusdam ecclesiae utilitatibus diversis temporibus, sed non diversa fide, a sanctis viris agitate sunt, associare et septime synodi nuncupatione censeri. Nam dum et illi et isti in hac re inopportune credantur inhiasse, *neque illi neque isti hanc ad suę ambitionis effectum *fol. 211. valuerunt perducere.

Cupientes ergo illam, quae ab eorum praedecessoribus incaute et cnormiter gesta est, abolere et suam, quę inepte et stolide nihilominus gesta est, statuere, paradigma cuiusdam retulere, qui sex aureis nummis septimum volens ad sociare, dum admittere natus est aureum, aereum loco aurei dicitur admisisse; quo isti expulso aureum aureis

1) Hieronymi Ep. LVIII; CSEL LIV, 531/2; Migne, Patr. Lat. XXII, 581.

cf. 4. Reg.
21, 2 sqq.
Agg 2, 10.
Zach 1, 16.
1. Mach.
1, 49 sq.

Ps. 84, 12.

cf. Luc.
22, 3 sqq.
Act. 9, 3 sqq.
1. Tim. 2, 7.

se gloriantur adsociasse. Qui si diligenter advertant, dum nisi sunt loco aerei ingerere aureum, intulisse creduntur stanneum^a et septimum synodi numerum, quem prodecessores eorum ἐνα sinodo voluerunt complere, stagnea^a isti nihilominus synodo applicata moliuntur adimplere; sed repulso a septimi numeri mysterio nummo aereo, abacto quoque staneo^a, soli tantummodo sex remanebunt, quos et numeri perfectio et fulgor^b 5 catholicae eruditionis inlustrat, in quibus et in fidei puritate purissimum aurum rutilat et in numero perfectionis gloria regnat. Quoniam in senario numero, qui utique perfectus est, perfectionem ecclesiasticae praedicationis habere videntur, ut in tribus, quod est eius medietas, sanctae Trinitatis confessio declaretur, in duobus, quod est eius tertia pars, duorum Testamentorum sive duorum talentorum, intellectus vide- 10 licet et operationis, munus a sancta et unica Trinitate concessum innuatur; porro in uno, quod est sexta eius pars, sive veteris hominis conditio, qui sexto die for-
*A fol. 211. matus est, sive novi adsumptio, quem pro salute mundi sexta ἡταē sacculi Filii persona suscepit, evidentissime demonstratur sicque in his sex sacramissimis synodis et sanctac Trinitatis mysterium prædicatur et duorum Testamentorum consonantia vel intellectus et operationis munus habetur et Dominicac incarnationis pro humana salute fides perdocetur et, quia nihil horum illis deest, senarii numeri perfectione muniuntur.

Iam vero quia tam ardenti desiderio suam synodus antiquis synodis cupiunt adsociare, adsociari hęc quidem antiquae cuidam Ariminensium synodo¹ atque ad- 20 numerari potest, quoniam sicut in illa homousion confessio abdicatur, ita in ista solius Dei cultores et veri adoratores exsecrantur; et sicut in illa diversarum in Trinitate substantiarum pernitiosissimum dogma statuitur, ita in ista diversarum rerum cultus et adoratio soli Deo debita percensetur.

Sit ergo in huiuscemodi numero prima synodus Ariminensium¹, secunda illa, quae ab 25 istorum prædecessoribus pro basilicarum abolendis ornatibus gesta est, tertia haec, quę ab istorum ob imaginum cultum et adorationem in urbe Nicea agitata est, ita dum taxat, ut prima sit nummus aereus, secunda staneus^a, tertia plumbeus, quoniam cum habeant inter sc temporum distantiam magnam, tamen habent quorundam errorum consonantiam. At si istorum fastu et ostentatione secunda abicitur, nos quoque eis 30
*A fol. 212. ad eam ex hoc numero abiciendam adminiculum præbeamus: 'et prima sit, ut praefati sumus, Ariminensium, secunda vero haec, quae ab istorum gesta est; prima videlicet, ut praefati sumus, nummus acreus, et quia illa contempnitur, secunda istorum, quae plumbei nummi locum tenet, computetur. Atque his postpositis sex tantummodo nos sanctis universalibus synodis et localibus conciliis, quae ab his nec fide nec praedicatione 35 dissentient, contenti simus et ad tremendi examinis ultimique diei nos fidei integritate et bonorum operum incrementis omnino terrificum præparemus adventum, qui eius gloriose reditu célébrabitur, de quo ab angelis apostolis dictum est: *Viri Galilei, quid statis aspicientes in caelum? Hic Iesus, qui adsumptus est a vobis, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in caelum.*'
Act. 1, 11. 40

XIV. De eo, quod Gregorius, Neocesariae^a episcopus, ait: 'Letentur et exsultent et praesumantur, qui veram Christi imaginem benigno animo facientes et diligentibus et venerantes ad salutem anime et corporis offerentes, quam ipse sacrificii

a) sic A. b) corr. e fulgor A.

1) *Decr. Gelas.* (ed. Dobschütz l. c. p. 11. 49): item notitia librorum apocryphorum: in primis Ariminensem synodum . . . ex tunc et nunc et in aeternum confitemur esse damnatum.

perfecto et Deus nostram ex nobis ex toto suscipiens massam secundum tempus voluntarie passionis in signum et in memoriam manifestam suis tradidit discipulis¹.

Gregorii igitur, Neocacsareae episcopi, inutile dictum et imperitię nubilo tectum ac ineptiae involueris obsitum in eo quoque reprehenditur, quod ait: 'Laetentur et exsultent et praesumantur, qui veram Christi imaginem facientes et diligentes et vencrantes ad salutem animae et corporis offerunt', et cetera.

Quid namque in hac dictione 'lētari et exsultare' sit, in promptu est intellegere; quid vero sit, quod adiunetur est 'et praesumantur', nullius penitus sensus lectori integrerit indicium, quia et a sensuum regulis est alienum et a Latinę locutionis integritate penitus extraneum, quippe cum, si de praesumptione dicere voluit, non duobus praecedentibus hoc tertium valeat in sensu sapore cohaerere, nisi forte illos dixit 'lētari et exsultare', qui rem inlicitam et a sanctis patribus prohibitam adorare prae- sumunt et qui tantę praesumptionis instigantur stimulis, ut in adoratione rerum sensu carentium eunctis contraire videantur authentieis scripturis.

O demens episcopi dictio et risu digna, que, quam dixerit 'veram Christi imaginem', non evidenter ostendit! Qui si hanc dixit 'veram', quae ab artificeibus ex diversis materiis fit, absurdissime et ineonpetenter loquutus est, cum praesertim liquido pateat neminem mortalium 'veram Christi' posse formare 'imaginem'. Cum enim 'vera' dieitur, ^{*A fol. 212'.} multum ab haec, quae ab artificeibus fingitur, elongatur; quoniam quantum veritas a falsitate differt, tantum vera Christi imago ab ea distat, quam artificis docta sive indocta manus pro captu ingenii format.

Si vero de corporis et sanguinis Dominici mysterio, quod eotidie in saeramento a fidelibus sumitur, dicere voluit — quod inter ipsam quidem suarum nugarum conglomerationem pene patefecit, eum ait: 'Quam ipse saerificii perfector et Dcūs nostram ex nobis ex toto suscipiens massam secundum tempus voluntariae passionis in signum et in memoriam manifestam suis tradidit discipulis' — et in hoc quoque non medio eriter erravit. Non enim imaginem aut aliquam præfigurationem, sed scmetipsum Deo Patri pro nobis in saerificium obtulit et, qui quondam sub umbra legis in agni ^{cf. Hebr. 10,1.} immolatione sive in quibusdam rebus imaginarię præfigurabatur offerendus, verae cetera ea consummans, quae de se vatum oraculis prophetata sunt, Deo Patri est victimam salutaris oblatus nee nobis legis transeuntibus umbris imaginarium quoddam indicium, sed sui sanguinis et corporis contulit saeramentum. Non enim sanguinis et corporis Dominici mysterium imago iam nunc dieendum est, sed veritas, non umbra, sed corpus, non exemplar ^{cf. ib. v. 8.} futurorum, sed id, quod exempla- ^{Col. 2, 17.} ribus præfigurabatur. Iam secundum Canticum cantieorum *adspiravit dies, et Cant. 2, 17.* amotae sunt umbrae, iam *finis legis ad iustitiam omni credenti* Christus advenit, iam *legem adimplevit, iam, qui sedebat in regione umbrae mortis, lucem magnam vidit,* iam velamen faciei Moysi decedit et *velum templi scissum archana nobis et ignota* ^{Rom. 10, 4.} ^{Matt. 5, 17.} ^{ib. 4, 16.} ^{cf. Exod. 34, 33.} ^{Matt. 27, 51.}

1) *Acta cone. Nicaeni II, in actione VI; Mansi XIII, 262.* Liceat textum Graecum hic ponere: Εὐφρανθήτωσαν καὶ ἀγαλλιάσθωσαν καὶ παρδησιαζέσθωσαν οἱ τὴν ἀληθῆ τοῦ Χριστοῦ εἰκόνα εἰλικρινεστάτη ψυχῇ ποιοῦντες καὶ ποθοῦντες καὶ σεβόμενοι καὶ εἰς σωτηρίαν ψυχῆς καὶ σώματος προσφερόμενοι ἦν αὐτὸς ὁ ἵεροτελεστής καὶ Θεὸς, τὸ ἡμῶν ἐξ ἡμῶν ὀλικῶς ἀναλαβόμενος φύραμα, κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ ἑκουσίου πάθους εἰς τόπον [leg. τύπον] καὶ ἀνάμνησιν ἐναργεστάτην τοῖς αὐτοῦ μύστας παραδέδωκε. Quae verba non sunt propria Gregorii, sed ab ipso prælecta ex actis pseudosynodi Constantinopolitanae a. 754. celebratae refutandis; cf. Mansi XIII, 206. — Abhinc responsa Hadriani desunt; cf. N. A. XXXVII, 481,

^{Hebr. 7,1sqq.} quæque ostendit, iam verus Melchisedech, Christus videlicet, *rex iustus, rex patris*, non pecudum victimas, sed sui nobis corporis et sanguinis contulit sacramentum. Nec ^{*A fol. 213.} ait: 'Haec est imago corporis et sanguinis mei', sed: *Hoc est corpus meum, quod pro 1.Cor. 11, 24.* ^{Matth. 26,28.} *vobis tradetur;* et: *Hic est sanguis meus, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.*

5

Cum ergo, ut praefati sumus, nec artificum opus vera Christi possit imago dici nec corporis et sanguinis eius mysterium, quod in veritate gestum esse constat, non in figura, merito aut in quolibet horum aut in utroque Gregorius, Neocaesareae episcopus, reprehenditur, qui tot indicis tantisque documentis talem ineptiam protulisse convincitur. In eo ergo, quod idem episcopus ait de Christo: 'Quam ipse sacrificii perfector et Deus nostram ex nobis ex toto suscipiens massam', iusta est reprehensio, quoniam, cum massa perditionis genus humanum dicatur¹ cum originali peccato, incaute 'nostram ex nobis ex toto Christum suscepisse massam' idem episcopus profatus est, quia videlicet, quamquam Christus totam humanam naturam, carnem videlicet cum sensibus suis et animam cum ratione sua, non divinitate in humanitatem conversa neque humanitate in divinitatem mutata, sed permanente utriusque naturae proprietate — Deus verbum hominem in unitate personae — suscepit, hominis tamen originale peccatum non suscepit, ac per hoc absurdum est dicere 'nostram ex nobis ex toto eum suscepisse massam'. Ideo ergo 'nostram ex nobis totam' minime 'suscepit massam', quia originalis peccati, quo omne hominum genus ante baptismum connexum tenetur, nequaquam suscepisse credendus est noxam. Tanta ergo illius antiqui peccati est, cum quo nascimur, massa, ut, si particulatim diligent consideratione dividatur, omnia in eo criinalia possint inveniri peccata: nam et superbia² est illic, quia homo in sua potius esse quam 'in Dei potestate dilexit; et sacrilegium, quia Deo non creditit; et homicidium, quia se præcipitavit in mortem; et fornicatio spiritalis, quoniam integras mentis humanæ serpentina suasione corrupta est; et furtum, quia cibus prohibitus usurpatus est; et avaritia, quia plus, quam sufficere illi debuit, appetiit. Quibus omnibus tanto est humanum genus inretitum, ut de legitimo etiam matrimonio procreatus dicat: *In iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis peperit me Ps. 50,7.*

^{1.Cor. 1, 24.} *mater mea.* Christus ergo, *Dei virtus et Dei sapientia*, naturam hominis, non peccati massam suscepit.

Sed, ut ad id redeamus, unde digressi sumus, de eiusdem episcopi professione aliquantulum a nobis ambigitur, qui 'totam ex nobis nostram Christum suscepisse massam' dixisse perhibetur, quoniam aut magna eum hoc profiteri ineruditio coagit aut inmanis error id eum proferre impulit. Nam dum nos eum et eruditum et orthodoxum esse velimus exemplo Domini neminem cupientes perire, si utrumvis istorum illi deest, et revera dcest, mallemus id, quod profatus est, imperitiae potius quam scismati deputare.

^{cf. 2. Petr. 3, 9.}

XV. De eo, quod Epiphanius diaconus imaginum adorationem adstruere volens dixit: 'Quoniam hic titulum erigens Domini et se ipsa tangens fimbriis tituli, sicuti quidem venitur^a sanct-

a) veniat *supra p. 171, l. 25.*

1) Cf. Augustini Serm. XXVII, c. 13; CLXV, c. 7; Migne l. c. XXXVIII, 177. 907.

2) Cf. Gregorii Moral. l. I, c. 9; in 1. Reg. l. V; Migne l. c. LXXVI, 335/6; LXXIX, 442/3.

tum evangeliū, quoniam salutem adepta est inter medium ille et Domini imaginis, herba quaedam germinavit, quae adpropinquans pedem tituli omnes infirmitates curat¹.

Saepe iam in hoc opere diximus², quod et perspicue appetet, paene omnes eorum sententias, quas ob imaginum adorationem in sua synodo protulerunt, quodammodo tantis esse ignaviae caliginibus interpolatas, ut eloquen'tia sensuque carentes difficile *A tol. 214. earum sensus lectorum^a attingat mentes. Cum ergo illarum inceptissimi textus conpago haudquaquam ea, quae profari cupiunt, evidenti sermone exprimat, habet tamen inter eadem verborum nubila quaedam perspicua indicia, nominum videlicet seu rerum notissimarum mentiones, veluti cum inter densas tenebras quorundam torrium igniculi interlucent, ut per rerum vocabula et res notissimas lectoris animus ea, quac exprimere volunt, persentiat.

Exprimere etenim, ni fallor³, in prolata sententia Epiphanius diaconus nisus est mulierem⁴ a profluvio sanguinis Dominicac vestis fimbriac tactu sanatam titulum sive imaginem in eiusdem Domini honorem erexisse eiusdemque imaginis fimbrias se denuo tetigisse, subter quam imaginem herbam quandam ortam fuisse, quae, si paulatim succrescens summitate sua pedem contigerit erectae imaginis, cunctis aegritudinibus medetur. In quo quidem facto — si tamen factum esse credatur — nulla imaginum adoratio commendatur. Si ergo illa mulier feminei sexus facilitate et quadam animi levitate percepto sanitatis beneficio — utpote Domini semper praesentiam quaerens eumque ubique esse posse^b ignorans — imaginem erexit^c, quis tam vecors perceptis^c sacrae fidei charismatibus eumque ubique esse non nesciens, ut eius habere queat praesentiam, idcirco imaginem eriget eamque adorabit? Et si illa mundo needum ab idolorum cultibus liberato visis mortuorum quorundam hominum in urbibus statuis ob quarundam rerum memoriam sive cultum crectis^d similiter, prout valuit, agere studuit, quis sanae mentis eius actibus assensum praebebit et Dominum non in manufactis, sed in cacto vel potius ubique esse credens talia agere curabit? Aut si forte illa superstitione *A tol. 214. ritu habuit zelum Dei, sed non secundum scientiam, quis catholicus in fide roboratus ex Rom. 10, 2. eius actibus in hac parte exempla sumet hisque similia faciet? Aut si forte illa rudimento conversionis suac, quae needum solido cibo vesci poterat, idco tenero cibo ute- Hebr. 5, 12. batur, ut ad percipiendum solidum cibum paulatim sumptis viribus cresceret, scilicet ut per rem visibilem et tractabilem ad invisibilis et ineffabilis Dei cultum accederet, quis eius in hoc facto imitator effectus spreta solidi cibi fortitudine ad infantie denuo cibos cupiat esse redactus?

In miraculo igitur, quod in herba fit — si tamen factum fuisse credatur —, quac, ut ille fassus est, cunctis aegritudinibus medetur, haudquaquam poterit illorum assertio

a) *V superscr. A.*   b) posse ignorans *i. l. r. A.*   c) erexit — perceptis *i. l. r. A.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione VI; Mansi XIII, 267.* En textus Graecus: [δηλοῖ ἡ ιστορία ἡ περὶ τὴν αἱμοδόσιον ἐκ διαφόρων ιστοριῶν μαρτυρουμένη.] ὅτι αὖτὴ ἀρδούστα ἀναθεῖσα τὸν κυρίον, καὶ ἔαντῆς ἀπομένης τὸν κρασπέδον τὸν ἀρδούστος, καθὼς λοιπὸν διηγεῖται τὸ εὐαγγέλιον, ὅτι τῆς λάσεως ἔτυχε μεταξὺ αὐτῆς τε καὶ τῆς τὸν κυρίον εἰζόρος βοτάρη τις ἀνεφύη προσεγγίζοντα τὸν ποδὸς τὸν ἀρδούστος, πάσης ρόσου ἀλεξητήριον. — At non sunt verba propria Epiphanii, sed ab ipso praelecta ex libello refutationis actorum pseudosynodi Constantinopolitanae 754 celebratae; cf. supra p. 199, l. 45; auctorem libelli non cognovimus; cf. Hefele, 'Concilien geschichte' III², 470.   2) Cf. e. gr. supra p. 6, l. 10; p. 33 l. 36; p. 79, l. 30 sqq.; p. 121, l. 19 sqq.; infra p. 202, l. 27 sqq.   3) Cf. supra p. 27, n. 3.   4) Cf. supra p. 147, l. 20 sqq.   5) Cf. supra p. 92, l. 33 sqq.

quodammodo fulciri, quoniam non, ut herbae aut imagines adorentur, id factum fuisse perhibetur, sed ut infidelium mentes spretis vanitatibus idolorum ad verae fidei rudimenta converterentur, quoniam secundum Apostolum *signa non pro fidelibus, sed pro infidelibus* data fuisse creduntur. Ecclesia namque catholica, ut ad fidem cresceret, miraculis erat nutrienda et, ut eius novella plantatio convalesceret, assiduis erat in-
5 rigationibus fovenda¹.

XVI. In utilc dictum Epiphani diaconi reprehenditur in eo, quod ait: 'Multā, quae in nobis sacrantur orationem, sacrata non suscipiunt'; et post pauca: 'Nec plurimum sicut veneranda et honoramur et amplificamur; ipse enim signum vivificae
10 crucis sinc oratione fatur, a nobis veneranda est; et sufficiemur signum eius accipere sanctificationem; per quae facta a nobis ad cum adorationem quidam in fronte sanctificatione,
et quae in aere per digitum factum signum, effugari daemones
*A fol. 215. speramus; similiter et imaginem per nomen significationis ad 15 primam formam honoris deducimus, et osculantes eam et honorabiliter honorantes accipiemus sanctificationem; nam et sacra diversa vasa habentes has osculamur et amplectimur et sanctificationem quandam speramus'².

Prov. 29, 20. *Si videris, inquit Scriptura, virum velocem in verbis suis, scito, quia spem habet 20*
Prov. 10, 19. *insipiens magis quam ille;* et: *In multiloquio peccatum non deerit.* Secundum hanc ergo sacrae Scripturae sententiam Epiphanius diaconus, qui in eadem synodo 'velox in verbis' et 'multiloquio' usus fuisse perhibetur et 'spem habere insipientem' magis quam se ostendit et 'in multiloquio' errata quaeque contraxit. Nam dum in superiori capitulo in eius nugis a nobis aliquantulum disputatum sit, in hoc nihilominus aliquan- 25 tulum disputandum est.

Disposuimus quidem in earum professionibus non verba³, sed sententias discutere, nec litteraturam, sed sensus ventilare, quoniam litteratura ordinem in his infinitum est quaerere, quippe cum nulla sententia in ciudem lectionis prolixo textu percam possit stare, in rarissimis verborum erratis et eruditonis lima necdum politis 30 facile inter sensuum errata disputatur. Ubi ergo in prolixa lectionis serie nec sensuum est puritas nec verborum integritas, difficile de singulis disputatur, quoniam in infinitum disputationis ordo protenditur. Si enim de singulis verborum erratis disputetur, dum debent archana rimari et ea, quae ad ecclesiasticas res pertinent, solerti indagatione scrutari, grammaticae artis multiplices regulae, quae in scolis discuntur, 35 tradi videbuntur; sed dum in hoc opere nostri itineris gressus plurimum impediatur

¹⁾ Cf. Augustini *De pecc. meritis et remissione l. II, c. 32*; Migne, Patr. Lat. XLIV, 182.

²⁾ Acta conc. Nicaeni II, in actione VI; Mansi XIII, 270. En textus Graecus: πολλὰ τῶν ἐν ἡμῖν καθιερωμένων εὐχὴν οὐ δέχονται [αὐτόθεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος πλήρη ὄντα ἀγιασμοῦ τε καὶ χάριτος·] τούτους ὡς σεπτὰ καὶ τυμῷμεν καὶ ἀσπαζόμεθα, 40 αὐτὸς οὖν ὁ τύπος τοῦ ζωοποιοῦ σταυροῦ χωρὶς εὐχῆς οὐφᾶς γινόμενος παρ' ἡμῖν σεβασμός ἔστι, καὶ ἀρκούμεθα τῷ τύπῳ αὐτοῦ λαμβάνειν τὸν ἀγιασμὸν διά τε τῆς γινομένης παρ' ἡμῶν εἰς αὐτὸν προσκυνήσεως, τῆς τε ἐν τῷ μετωπῷ σημειώσεως, καὶ τῆς ἐν τῷ ἀέρι διὰ δακτύλου γινομένης σφραγίδος, ἀποδιώκειν δαίμονας ἐλπίζομεν. ὕσαντως καὶ ἐπὶ τῆς εἰκόνος διὰ τῆς τοῦ ὀνόματος σημαδίας εἰς τὴν τοῦ πρωτοτύπου τιμὴν ἀναφερόμεθα καὶ ἀσπαζό- 45 μενοι ταύτην καὶ τιμητικῶς προσκυνοῦντες μεταλαμβάνομεν ἀγιασμοῦ. — Abhinc in responso Hadriani. 3) Cf. supra p. 201, n. 2.

— sive quia eorum sermonis difficultate nonnulla, quid significare velint, difficile deprehendantur, sive quia eorum enuntiationes barbarismis¹ ac soloecismis ceterisque vitiis infectas nostris disputationibus coacti, quia res exigit, interserimus, sive quia, cum inter corrupta eorum verba corrupti nihilominus sensus sint — et nos verborum reprehensiones prolixitatis causa omittentes sensuum solummodo seriem inculeamus et laboriose id — quippe cum unum pendeat ex altero alterumque sit insertum in altero — faciamus, restat, ut annuente Domino postposita reprehensione, quae verborum vitiis accidit, sensuum tantum inordinatas conglomerationes spiritalis pugni inflacione quassantes² coeptum iter et magna ex parte peractum pergamus.

Ait enim praefatus Epiphanius diaconus, cuius sententiam discutere cooperamus: 'Multae, quae in nobis sacrantur orationem, sacrata non suscipiunt'. Quod quidem cum ita, ut dicitur, nullum plenum sensum habeat, hoc eum conicimus voluisse significare, ut diceret: 'Multae sunt in nobis sacrata, quae per sacerdotis orationem vel manus impositionem minime sacrantur'. Quod si ita est, qualiter verum esse possit, non satis elucescit; quoniam quaecunque in ecclesia sacrantur: sive ecclesiastici ordines sive sacrandorum templorum dedicationes sive caeterę huiuscmodi constitutiones, per sacerdotiales ecclesiastico more consecrationes fiunt, quippe cum ad ipsam christianaē fidei nobilitatem, *per quam ad ceteros gradus acceditur, in ipsis infantiae rudimentis per ^{*A fol. 216.} sacerdotum manus impositiones et ad Deum orationes veniatur. Si vero de locis sive vasis vel quibuslibet utensilibus divinis cultibus mancipatis dicere voluit, in hoc eius dictio frustrari potest, quoniam pene nihil est in his, quae enumera vimus, quod non per sacerdotum orationes et consecrationes consecretur. Sed et exorcismis et salis et aquae aspersione uti consuevit ecclesia. Quorum omnium consecrationes vel institutiones ab ipsis ecclesiae rudimentis ab ecclesiarum praesulibus traditae fuisse noscuntur et in libris sacerdotalibus exaratae habentur. Cum ergo id idem diaconus ideo intulerit, ut imagines, quarum adorationem illi prorsus robore aestuant, de quarum utique consecratione nulla est ecclesiastica institutio, vasis vel ceteris rebus divinis cultibus mancipatis adsotiaret, hoc introducere moliens ut, sicut haec sine orationibus consecrata, ita illas quoque sinc orationibus consecratae esse perdoceret, in eo eius molimen cassari potest, quod istorum consecrandorum in libris sacerdotalibus scripta habetur, et per sacerdotes solemniter celebratur prisca traditio, illarum vero neque consecrandarum neque adorandarum ulla uspiciam in his, quae ab ecclesia recipiuntur, habetur institutio.

In eo vero quod ait: 'Nec plurimum sicut veneranda et honoramus et amplificamus; ipse enim signum vivificae crucis sinc oratione sacra fatur, a nobis veneranda est', id eum puto voluisse dicere, quod signum venerandae crucis, quod nos honori-fice nobis indimus, absque quadam sacerdotum oratione vel consecratione est, et tamen sacramentum habetur. In quo nimirum dicto, sicut et in ceteris, non mediocrem suam demonstrat ^{*insaniam}, quod signum crucis non aliam quaerit consecrationem, quam ^{*A fol. 216'.}

^{cf. 1. Tim. 2, 5.}
cam, quae per Dic et hominum facta est Mediatorem.

Quod vero subiunxit: 'Et sufficiemur signum eius accipere sanctificationem, per quae facta a nobis ad eum adorationem quidam in fronte sanctificationem, et quae in aere per digitum factum signum effugari daemones speramus', ad id, quod superius inlatum est, pertinet. Crucis igitur signum magnum in se habere mysterium cique imagines non esse acquiperandas evidenter est indicis manifestum et in superioribus huius operis partibus, prout Dominus donare dignatus est, demonstratum³. Nam dum imagines, ut superius⁴ diximus, nulla oratione vel manus impositione sacrentur, crucis

1) Cf. supra p. 122, l. 23.
l. 23 sqq. 4) Cf. supra l. 27.

2) Cf. supra p. 103, l. 6.

3) Cf. supra p. 89,

signum, ubicunque ingeritur, divini nominis invocatione infertur et dum haec onsecrationem quamdam nec habeant nec habere queant nec debeant, illud vero adeo est a Redemptore mundi sacramum, ut non solum cuiuspiam consecratione indigeat, sed divini nominis invocatione inlatum alia quaeque consecret et benedicat.

Porro quod ait: 'Similiter et imaginem per nomen significationis ad primam formam honoris deducimus et osculantes eam et honorabiliter honorantes accipiemus sanctificationem', quam sit absurdum quamque a ratione alienum, liquido patet. Dixit enim 'imaginem per nomen significationis ad primae formae honorem', id est ad sancti, in cuius nomine praetitulatur, venerationem posse deduci. Quod fieri posse nullius rationis indiciis evidentibus potest adprobari. Si nominis tantummodo inscriptio eas ad

^{*A fol. 217.} eorundem sanctorum, *quorum nomina superscribuntur, honorem deducit, ergo quae-libet res, cui sancti cuiusdam nomen superscribitur, ad eiusdem sancti honorem con-scendit. Ergo: lapides, ligna, vestes sive animalia quaedam quorundam sanctorum nominibus superscripta ad eorundem sanctorum honorem transeunt, quorum sunt nominibus praenotata. Et si nomina superscripta haec, quae enumeravimus, ad eorum, ¹⁵ quorum nomina sunt, honorem perducere minime queunt, nec illas quoque nominum inscriptiones ad sanctorum honorem quodammodo perducunt. Et si istud prudenti consideratione abnuitur, et illud solerti indigatione abicitur. Offeruntur cuilibet eorum, qui imagines adorant, verbi gratia duarum feminarum pulclarum imagines super-scriptione carentes, quas ille parvipendens abicit abiectasque quolibet in loco iacere ²⁰ permittit. Dicit illi quis: 'Una illarum sanctę Mariae imago est, abici non debet; altera Veneris, quae omnino abicienda est', vertit se ad pictorem quaerens ab eo, quia in omnibus simillimae ^a sunt ^a, quae illarum sanctae Mariae imago sit vel quae Veneris? Ille huic dat superscriptionem sanctae Mariae, illi vero superscriptionem Veneris: ista, quia superscriptionem Dei genitricis habet, erigitur, honoratur, osculatur; illa, quia inscriptionem Veneris, Aeneae cuiusdam profugi genitricis, habet, deicitur, exprobratur, exsecreatur. Pari utraequae sunt figura, paribus coloribus, paribusque factae materiis, superscriptione tantum distant. Dicat mihi, quaeaso, Epiphanius diaconus, qui per nominis inscriptionem imagines 'ad honorem primae formae deduci' posse ^{*dixit}, ubi haec sanctitas huius, antequam superscriberetur, fuit? vel ubi illius exprobratio, prius- ³⁰ quam superscriberetur, extitit? Superscriptio itaque, quae imaginibus indi solet, secun-dum morem litterarum, quibus tanta vis est, ut tacite loquantur et nonnumquam dicta absentium, nonnumquam vero praesentium sine voce edisserant, notitiam inferre valet, illis vero imaginibus, quibus inditur, sanctificationem exhibere non potest. Sanctificatio enim rationalibus creaturis bonorum operum exhibitione et meritorum praerogativis ³⁵ conceditur; rebus vero irrationalibus et sensu carentibus, utpote sunt vasa divinis cul-tibus mancipata et his similia, non superscriptione qualibet, sed sacerdotali consecra-tione et divini nominis invocatione accedit. Ac per hoc evidenti ratione monstratur nullam imaginibus inhaerere posse sanctificationem per quamlibet superscriptionem, quoniam ista, quae beatę Dei genitricis Mariae superscriptionem sortitur et quae quon-dam dispicibiliter abiecta iacuit, nunc venerabiliter adornatur, quantum valuit con-temptoribus suis spreta iacens obesse, tantum nihilominus valet cultoribus suis erecta et adorata prodesse, et illa quantum posset iuvare, si erigeretur, tantum potest laedere, cum spernitur.

Quod vero ait: 'Et osculantes eam et honorabiliter adorantes accipemus sancti- ⁴⁵ ficationem', tantum valeret, quantum si diceret: 'Osculamus eam et honorabiliter ad-oramus sanctificationem ab ea accipere cupientes, quam nec illa habet nec nobis

impertire valet'. Quanto ergo potest caeco lumen *reddere, cum ipsa non videat; odoris sensu carenti odorem, cum ipsa eodem sensu careat; surdo auditum, cum non audiat; muto eloquium, cum ipsa non loquatur; debili manibus tactum, cum ipsa nihil palpare qucat; clando gressum, quo illa penitus caret; mortuo vitam, cum ipsa non vivat, — tanto nihilominus nobis sanctificationem ingerere valet, qua ipsa penitus caret. *A fol. 218.
cf. Ps. 113,
5 sqq.

In parvo vero commate, quod superest, non est diutius immorandum, quoniam paene totum in superioribus commatis per partes videtur esse connexum. Ait enim: 'Nam et sacra diversa vasa habentes has osculamur et amplectimur et sanctificationem quandam speramus'. Non enim ad homines per vasa, sed ad vasa per homines divini nominis invocatione et sacrorum mysteriorum cclebratione sanctificatio venit; nec vasis imagines coaequandae sunt, quoniam in vasis, non in imaginibus Deo sacrificium offertur. Nam si a vasis, quac utique sanctificata sunt, hominibus sanctificatio, ut diximus, minime impertitur, multominus ab imaginibus impertietur, quae nec sanctificare nec sanctificari possunt.

¹⁵ XVII. Ridiculosissimum dictum Epiphanius reprehenditur in eo, quod ait: 'Ex proprio ventre locutus'¹.

'Quod in eadem synodo scribitur eo, quod praefatus Epiphanius de quodam dixit: *A fol. 218.
'Ex proprio ventre locutus', quamquam rebus ad fidem pertinentibus nullum afferat praeiudicium et huic negotio, de quo sermo est, nec quicquam vel inroget vel deroget, ideo tamen a nobis non est praetermissum, quoniam indoctum quid sonat et insulsum, et quia nec debent nec possunt a tali scriptura novae quaelibet constitutiones ecclesiae prorogari, quac tot modis potest reprehendi. Omne enim quod inreprehensibile² est, hoc recipit sancta catholica ecclesia; quod autem in pluribus reprehenditur, hoc ab ecclesiastico dogmate abdicatur. Nec debet illius lectionis, quae reprehensionibus et talibus nugis est plena, de adorandis imaginibus observari censura.

Dixerunt nempe quendam 'ex proprio ventre locutum'. Quod dictum non solum a doctis, verum etiam ab indoctis auribus respuitur et veluti anile quoddam deleramentum abnuitur. Ex corde enim ea, quae mens concepit, lingua interpraete producuntur; ex ventre ea administrantur, quae in secessum missa egeruntur; et sicut non potest cor, quod plerumque et in divinis litteris *et in consuetudine loquentium pro mente sive sensu ponitur, aescas conficere, humorum collectiones habere, ita non potest ventre cogitationes concipere easque per verba producere. *A fol. 219.

Habent ergo singula membra officia sua, ut quinque³ sensus quinque membrorum partibus distributi sint excepto tactu, qui, quamvis in manibus scdem habere putetur, per cetera membra diffusus est^a. Et secundum philosophorum experientiam in corde est timor, in splene laetitia, in iecore voluptas, in tribus ventriculis cerebri — in anteriore, qui est ad faciem, sensus, in eo, qui posterior ad cervicem est, motus, in eo vero, qui inter utrumque est, memoria vigere demonstratur —, in pulmonibus anhelandi, voces modificandi, spiritum ducendi officium habetur; ventrem autem, quem maris constat habere figuram, escarum tantum confectionibus humorumque collecti- nibus manifestum est inservire.

a) sequitur SR; cf. supra p. 37, l. 41; p. 150, l. 43; ergo pars aliqua textus V margini adscripta erat.

1) Acta conc. Nicaeni II in actione VI; Mansi XIII, 271. 2) Cf. supra p. 30,
45 l. 33 sqq. 3) Cf. Isidori Etymol. l. XI, c. 1; Migne l. c. LXXXII, 399 sq.; eiusdem Dif- ferent. l. II, c. 17 n. 49. 66 sqq.; Mignel. c. LXXXIII, 78 sqq.

Nam si forte huiusce dicti errorem his velint adminiculis fulcire, quod plerumque
Hab. 3, 16.
Thren. 1, 20. ventris mentio in sacris litteris reperiatur, ut est illud: *Venter meus conturbatus est,*
Ier. 4, 19. sive: *Ventrem meum doleo*, et cetera huiuscemodi, advertant numquam huius membra
 vocabulum pro loquutione, sed pro aliis atque aliis rebus, quæ per ventrem significantur, tropice positum, de quibus nunc disputare longum est. Illud enim, sicubi
*A fol. 219^r. dictum est, tropologicum est, istud vero acyrologicum; per illud obumbratur *allego-
 rie veritas, per istud mutilatur sensus puritas; illud nitet mysteriis, istud squaleat
 ineptiis.

Ceterum si de Pythonibus dicere voluerunt, quos Septuaginta ventriloquos trans-
Deut. 18, 10 sqq. tulerunt, de quibus in Deuteronomio legitur: *Non invenietur in te lustrans filium suum aut filium in igne, et divinans divinationem, augurans et aruspicans et medicaminibus infuscans, incantator, ventriloquus^a, et portenta inspiciens, et interrogans mortuos, nec hoc reprehensione caret, quoniam, cum illi quendam hominem 'ex proprio ventre loquutum' fuisse dixerint, ut Pythonem, nec ab ipsius quidem Pythonis ventre homo, sed malignus loquitur spiritus, ita dumtaxat, ut eodem Pithone, qui ventriloquus dicitur, 15 per os humano more loquente de ventre eius spiritus immundi voces audiantur et responsa dentur, quos quidem ventriloquos in Assiriorum sive Egyptiorum gentibus, apud quos magicæ artes copiosæ sunt, plures esse manifestum est.*

XVIII. Contra eos, qui dicunt: 'Qui imaginem idolorum dixerunt daemoniorum imaginibus similem, accusent Abel et Noe 20 et Abraham et Moysen et Samuhel et David, quod ipsi aliena et pagana sacrificia Deo libaverunt'¹.

Quantum in hoc capitulo sonat et nos ex aliis corum dictis experti sumus, hoc introducere nituntur, ut, quia a paganis quondam occisorum pecudum^b sacrificia demonibus litabantur, nec tamen ob hoc *a sanctis viris in veteri lege praetermittebatur, quin et ab illis occisorum pecudum^b Dei victimæ offerrentur, nec ideo sit pratermittendum quin intra sanctam aecclesiam imagines adorentur pro eo, quod a gentilibus idola colebantur. Sed sicut in aliis ex hoc negotio adscriptionibus eorum obicctiones incassum adhibet frustrantur, ita etiam haec quoque obiectio incompetenter adhibita prudentis adscriptionis obiectu frustrabitur. 30

Manifestum est namque pridem et a sanctis viris Deo omnipotenti et a gentiliū sacerdotibus occisorum pecudum^b sacrificia demonibus oblata fuisse, et antiquitus nefandorum hominum simulacula demonico instinctu posita in delubris et quorundam sanctorum imagines ob rerum gestarum memoriam et acidificiorum pulchritudines a catholicis habitas fuisse in basilicis. Sicut ergo occisorum pecudum^b sacrificii usus et 25
cf. Gen. 4, 8, 20. a sanctis ante legem patribus legitur celebratus et in lege a Domino per Moysen est traditus, dicant, ubi adorandarum imaginum usus aut ante legem a patriarchis aut in lege per legislatorem aut in novo Testamento a Domino et Salvatore aut ab apostolis vel ab apostolicis viris sit institutus? Et cum illorum celebratio tam authenticam habeat traditionem, dicant, quem istarum adoratio obtineat vigorem? Qui dum hoc 40
*A fol. 220^r. dicere nequierint, rem se inutilem protulisse erubescant et inaniter sanctorum *sacrificiorum oblationi adorationem imaginum adsociare nisos fuisse resipiscant atque cognoscant. Quomodo ergo potest credi imagines a catholicis ad adorandum conditas,

a) ventriloquus A.   b) sic A.

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione VI; Mansi XIII, 275.*

cum nec ipsa quidem gentilium simulacra primum ad adorandum perhibeantur condita fuisse?

Simulacrorum¹ itaque usus exortus est, cum ex desiderio mortuorum quorumlibet virorum fortium aut regum aut quarundam urbium conditorum aut quarumlibet artium inventorum imagines vel effigies ab his, qui eos dilexerant, conderentur, ut posterorum vel dilectorum dolor haberet aliquid de imaginum contemplatione remedium; sed paulatim hunc errorem persuadentibus daemonibus ita in posteros [constat^a] inrepsisse, ut, quos illi pro sola nominis memoria pingendos censuerant, successores deos existimarent atque colerent et in his sibi dēmones sacrificare inlectos quosque miseros percenscerent.

Hoc etiam exemplo adeo cernimus imaginum usum inolescere, ut, quae prius ob ornamentum basilicarum et memoriam erant compaginatae rerum gestarum, inolescente paulatim nefario usu adeo nunc a catholicis quibusque extollantur, ut adorentur eisque luminaria, timiamata, primitiae vcl quaedam munuscula offerantur, et, quod nequius est, ut in Greciae partibus factum legimus², pontifices, qui solum Deum adorandum solumque colendum illique soli *serviendum praedicare debuerant, et ipsi eis *A fol. 221. sc servituros fateantur easque colant et adorent et earum contemptores soliusque Dei cultores verosque adoratores ob earum contemptum et hereticos iudicent et anathematizare affectent. Uno namque et pene pari modo, ut prefati sumus, adorandorum et colendorum simulacrorum vcl potius dēmonum et gentilibus nequissimus usus inolevit, et catholicis, quod non sine quodam animi merore prosequimur, adorandarum imaginum ineptissima consuetudo ad crescere, et res ad aliud conditae, ad aliud videntur usurpare.

Non enim nos imagines in basilicis positas idola nuncupamus, sed, ne idola nuncupentur, adorare eas et colere eisque servitium inpendere recusamus, quoniam plerumque non res, sed causa rei pro scelere reputatur, dum videlicet multa, quibus bene potest uti, male usa in flagitium convertuntur, sicque una eademque res bene utentibus non est causa piaculi et male utentibus est causa periculi. Sollicite ergo praecavendum est et summa industria procurandum, ne, dum quidam nostrorum quasdam res ultra, quam ordo exposcit, sublimare affectant, vetustissimi illius et cariosi erroris redivivi illis cineres convalescent et victoriam, quam in campo adepti sunt, intra urbis moenia perdant, subigatque civilis belli³ insuspicabiliter dolosa inlusio, quos *subigere *A fol. 221*. externi hostis aperta nequivit impulsio.

Cum ergo illi accusandos garriant sanctos patres, Abel videlicet, Noe et Abraham, Moysen, Samuhclem et David, non eos nobis accusare libet, sed laudare dicente Ecclesiastico: *Laudemus viros gloriosos et parentes nostros in generatione sua, multam gloriam fecit Dominus magnificentia sua a saeculo, dominantes in potestatis suis homines magni virtute et prudentia sua praediti in dignitate prophetarum, et imperantes in praesenti populo et in virtute prudentiae populi sanctissima verba, et caetera.*

Quis ergo tam profanam habeat mentem, ut Abel, qui ab ipso Domino iustus ^{cf. Matth. 23, 35.} appellatus est, accusare audeat, cuius *sanguis de terra ad Dominum clamasse legitur*, ^{cf. Gen. 4, 10.} qui exemplar et norma est omnium iustorum, qui primus persequitionem passuris sanctis pr̄eviis extitit et *civitatis Dei*, quam *fluminis impetus letificat*, primus funda- ^{Ps. 45, 5.} mента iecit⁴?

45 a) *supplevi secundum Isidorum.* b) *potentatibus A; emendavi.*

1) *Sequentia usque ad l. 9. sic fere apud Isidorum, Etymol. l. VIII, c. 11; Migne l. c. LXXXII, 314 sq.* 2) *In actibus nempe concilii Nicaeni II.* 3) Cf. supra p. 1, l. 13.
4) Cf. Augustini Enarr. in Ps. CXLII; Migne l. c. XXXVII, 1846.

^{cf. Ps. 6,8.} Aut quis Noe¹, virum iustum, accusare praesumat, quem Dominus gratiam eoram sc invenisse testatur, qui secundus post Adam humani generis pater orbis extitit reparator et in tipo Christi, qui eeclesiam diversis gentibus plenam inter mundanorum fluctuum inmanes procellas gubernatur erat, arcē diversis animantibus plenē inter horrisorum fluctuum inlisiones extitit gubernator, qui tot meritorum exornatur insignibus, ut ille tantum eum Danihele et Iob in die iudicii liberandus dicatur Hezechiele adtestante, *qui ait: *Si pestilentiam innisero super terram illam et effudero indignationem meam super eam in sanguinem, ut auferam ex ea hominem et iumentum, et Noe et Danihel et Iob fuerint in medio eius, vivo ego, dicit Dominus Deus, quia filium et filiam non liberabunt, sed ipsi iustitia sua liberabunt animas suas?* In² quibus tribus sanetis omnis sanctorum multitudo signatur, ut per Noe ecclesię gubernatores, per Danihelem virgines et continentes, per Iob coniugati et penitentes innuantur.

^{cf. Gen. 15,6.} Aut quis Abraham patriarcham aceusare affectet, qu est prima erendentium via et beati seminis serus pater, cui non legalis observantia, sed fides credulitatis est ad iustitiam reputata, qui Trinitatem in typo videns et unitatem in mysterio vencrans divini iudicii archana et de coniuge anu suscipiendo sobolis stupendum miraculum audire promeruit, qui fidei, cuius ipse specimen tenuit, futuras circa finem mundi angustias figuralter sensit, cum circa finem diei terror nimius et tenebrosus super eum inruit?

^{cf. ib. 18,2 sqq.} Aut quis Moysen leglatorem aceusare praesumat, de quo scriptum est, quod esset *mitissimus super omnes, qui morabantur in terra*, qui in typo Christi mediator inter Deum et homines consistens devicto nequissimo hoste populum de servitute Egyptia signis ac prodigiis terribilibus liberavit?

^{cf. 1.Tim. 2,5.} Aut Samuhelem, qui ab ipsis eunabulis Domino conseruatus usque ad decrepitam senectutem in Domini militia militavit?

^{cf. Ps. 83,21.} Aut David, qui vir dicitur secundum cor Domini inventus et in e. meritis ²⁵ ^{*A fol. 222'.} sanctorum prelatus, ut et de Christo apertius cunctis prophetarit et secundum *formam servi eius* pater sit nuncupatus?

^{cf. Matth. 1,1.} Quorum si laudes et mysteria singillatim proferamus, ante dics quam verba cessabit. Non enim illi offerebant Deo sacrificia pagana, sed mysteriis plena, quia needum a pagis Atheniensium pagani³ nuneupabantur, quando iam ab illis Deo sacrificium offerebatur, et, ut ita dixerim, needum Athenarum urbs condita erat nec Cecrops offerendorum sacrificiorum institutiones et ararum erectiones et demonum appellations gentilibus tradiderat, cum iam Abel et Noe et Abraham Dco saerifacia optulerant. Offerebant, inquam⁴, sancti sive ante legem sive sub lege sacrificia typeis mysteriis obumbrata, que in novo Testamento per Mediatorem Dei et hominum expulsis obumbratis prefigurationibus sunt completa et aceclesię tradita, quibus usque in finem ipso auxiliante erit contenta.

^{*A fol. 223.} Quur ergo antiqui patres visibiliter sacrificaverint et carnalia sacrificia Deo litarverint, beati Augustini verbis lector agnoseat. Ait enim⁵: *Quę sunt etiam sacra spiritualia, quorum imagines carnalem populum caelebrare oportebat, ut prefiguratio novi populi servitute veteris fieret. Quorum duorum populorum differentiam etiam in unoquoque nostrum licet advertere, cum quisque ab utero matris veterem hominem necesse est agat, donec veniat ad iuvenilem aetatem, ubi iam non es necesse carnaliter sapere, sed potest ad spiritualia voluntate converti et intrinsecus regenerari.* Quod ergo in uno

1) Cf. Isidori *Quaest. in vet. Test.; in Gen. c. 7 sqq.; Migne l. c LXXXIII, 229 sqq.; eiusdem De ortu et obitu patr. c. 2 sqq.; ib. 131 sqq.* 2) Cf. Gregorii *Homil in Ezechiel. hom. IV; Migne l. c. LXXVI, 976.* 3) Cf. Isidori *Etymol. l. VIII, c. 10. 11; Migne l. c. LXXXII, 314 sqq.; cf. supra p. 92. l. 33.* 4) Cf. supra p. 27, n. 3. 5) Augustini *De div. quaestionibus, quaest. XLIX; Migne l. c. XL, 31.*

homine recte edocato ordine naturae disciplinaque contingit, hoc proportione in universo genere humano fieri per divinam providentiam peragique pulcherrimum est.

XIX. Contra eos, qui dicunt: 'Si sanctus Epiphanius imaginum destructor fuit et earum abominator, quomodo eius discipuli imagines depingebant in Cypriorum insula, in templo, quod eiusdem patris nomine titulaverunt'¹, cum videlicet multa pingantur, quae non adorantur, et plerumque a bonis magistris mali discipuli oriantur.

Magna scilicet in hac parte illi, de quibus sermo est, ad suum errorem tuendum armorum reperisse gratulantur instrumenta eo, quod in insula Cypro a cuiusdam sancti viri Epiphaniae discipulis basilica dicatur fuisse depicta, quasi nulla res possit pingi, quae non continuo debeat adorari.

Cum ergo imaginum habendarum vel non habendarum usus non prejudicet catholicae fidei puritati, constat eundem Epiphanium sive alium quemlibet sanctum virum nec imaginum fuisse destructorem nec earum adoratorem discipulosque eius vel quoslibet catholicos viros non ideo basilicas colorum fucis depinxisse, ut picturae adorarentur, sed ut ex eis parietibus *pulchritudo inferretur et rerum gestarum aspicientibus *A fol. 223v. memoria ingereretur. Non enim quia Epiphaniae discipuli in insula Cypro basilicam depinxisse perhibentur, idcirco imagines adorabuntur, quoniam non omnia, quae pinguntur, protinus adorantur. Quac si singula adorari deberent, paucę admodum creaturae, quae non adorarentur, remanerent. Cernimus² namque in metallis conflatorio sive sculptorio opere, in gemmis insignibusque lapidibus mira sculptoris arte, in marmoribus caeterisque lapidibus latomorum sive sculptorum industria, in lignis caelatoriis scalpello, in litostrotis diversorum colorum per artificem compaginatis crustulis, in sericis, laneis nec non et lineis multicoloribus vestibus plumario polimitarioque opere formatas imagines.

Numquid quia praefati viri, sancti scilicet Epiphaniae, discipuli in Cypro basilicam depinxerunt, idcirco omnes adorandę sunt? Aut quia illi diversis materiis locum exornaverunt divino cultui dedicatum, ideo ad singulas materias, quas praemissimus pro imaginibus, quae eis in subiecto sunt³, curvatis pblitibus, flexis cervicibus, crebrescentibus suspiriis, sublevatis reverenter ac plerumque semiclausis luminibus a fidelibus est currendum? Non igitur consequens est, ut pro eo, quod illi basilicam pinxisse dicuntur, imagines adorentur.

Potest etiam huic illorum *objectioni aliud rationabiliter opponi, ut illorum ad- *A fol. 224. scriptio, sicut aliis objectionibus nequivit muniri, ita etiam nec quoque depicta ab Epiphaniae discipulis basilica valeat adstrui; praescritim cum, etsi eiusdem sancti viri discipulorum consensus a se inditas parietibus picturas adorare censisset, nullam eius vim censura haberet, quoniam plerumque a bonis magistris bene discipuli edocati postmodum neglecta institutione magistrorum efficiuntur perversi. Quod si solerti indagatione quaeratur, sacrarum litterarum exemplis approbabitur.

Helisei igitur viri sancti et duplicis Heliae spiritu ditati discipulo tantus pecuniae amor inrepsit, ut percepto alienigenę munere a magistro spreto exitiabilis etiam ib. 5, 20-27. acgritudo eum fedarit. Non illum prophetica alloquutio, non magistri eruditio, non signorum terribilium ostensio, non tanti prophetę communis habitatio a tantac pestis, cf. ib. 6. 4.

45 1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione VI; Mansi XIII, 295.* 2) *Cf. Isidori Etymol. l. XVI, c. 4 sqq.; l. XIX, c. 13 sqq. 27 sq.; Migne l. c. LXXXII, 564 sqq.* 3) *Cf. p. 41, l. 24.*

id est avaritię, labe compescuit, sed avaritia, quae eum invasit, lepram quoque ei cum Syri censu inussit^a.

^{Ps. 40, 10.} Iudam¹ etiam, de quo per prophetam scriptum est: *Homo pacis meae, qui aedebat panem meum, ampliavit adversum me supplantationem*, cui quondam dictum est: ^{ib. 54, 14. 15.} Tu vero homo unianimis, dux meus et notus meus, qui simul tecum dulces capiebas cibos, neglecta boni magistri eruditione — et revera boni, qui de se ipso dixit: <sup>*A fol. 224v.
Math. 20, 15.
Ps. 118, 68.
Thren. 3, 25.</sup> An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum, et cui per David dicitur: *Bonus es, Domine, bonitatem tuam doce me*; de quo etiam per Hieremiam dicitur: *Bonus est Dominus sperantibus in se, anime quaerenti illum*, — adeo capacis vel maxime rapacis avaritiae furor arripuit, ut magistrum prodere non distulerit, quem non verba caelestia, ¹⁰ non vitac fontis inundatio, non signorum exhibitio, non apostolica societas, non apostolici nominis dignitas a tanti sceleris perpetratione cohibuit; qui cognita sui sceleris <sup>cf. Ioh. 12, 6.
Marc. 14, 10.</sup> nequitia indignam vitam digna morte finivit; de quo ait Sedulius²:

Tunc vir apostolicus, nunc vilis apostata factus.

^{cf. Act. 6, 5.} Nicolaus quoque, discipulus apostolorum et inter septem una cum beato Stephano ¹⁵ in diaconi ministerium consecratus, neglectis postmodum bonorum magistrorum doctrinis sive bonorum condiaconorum societatibus heresiarches est effectus et, qui bonorum operum exercitia exemplis sive verbis, utpote discipulus apostolorum, instituere debuit, permutatis in contrarium vicibus ipse nefandę heresis scelus instituit, dc qua in Apoc. 2, 6. calypsi scribitur: *Sed hoc habes, quod odisti facta Nicolitarum, quae et ego odi.* ²⁰

<sup>*A fol. 225.
Ioh. 12, 6.</sup> Si ergo boni prophetę malus discipulus propter avaritiam reprobatur et boni magistri, ³ Domini scilicet et Salvatoris nostri, discipulus fur et proditor effectus abominatur et sanctorum apostolorum malus discipulus propter impium dogma a se institutum exsecratur, quid mirum, si a bono magistro Epiphanio picturarum adorationem instituendo mali discipuli efficiuntur? Et hoc dicentes non eos reprobos iudicamus, ²⁵ quippe cum eorum vitam et conversationem nesciamus³, sed, proposita conditionali particula, si picturas adorare censuerunt, in eo cos erroneos aseveramus. Aspiciamus ergo Novatum⁴, Cypriani episcopi presbiterum, Novacianam hęresem condidisse et suum arbitrium sequutum sancti magistri monita sprevisse; Arrium quoque a catholico magistro eruditum novimus fuisse et postmodum exitiabilis dogmatis grana seminasse. Quid ³⁰ de singulis referam? Pene omnes haeresiarces catholicorum constat fuisse discipulos, quia nequaquam in suo nomine poterat haeresim quis titulare, nisi illam suo arbitrio reperisset.

Quibus exemplis colligitur nil sancti Epiphanii discipulis magistri sanctitatem profuisse, si ab ecclesiasticis constitutionibus spreta boni magistri eruditione cre- ³⁵ duntur deviasse.

XX. Quod ad olatorie imperatorem suum sive matrem eius apostolis coaequare nisi sunt dicentes⁵: *Sicut olim salutis nostra rector et perfector Iesus proprios suos apostolos*

^{*A fol. 225.} *s. sancti Spiritus induens virtute emisit, sicut et nunc suos* ⁴⁰

a) inusit A; emendavit Tilius.

1) Cf. ad sqq. usque ad l. 15. Hieron. Epp. XIV. LVIII. CXLVII; CSEL LIV, 57. 528; Migne l. c. XXII, 353. 580. August. Enarr. in Ps. XL; Migne l. c. XXXVI, 461; Isidor. Etym. l. VIII, c. 5; l. c. LXXXII, 298. 2) Carmen pasch. lib. V, v. 138. CSEL X, 124. 3) Cf. supra p. 113, l. 41. 4) Cf. Hieron. De viris illustr. c. 22; Migne l. c. XXIII, 681. 45 5) Acta conc. Nicaeni II, in actione VI; Mansi XIII, 226. Sed verba laudata synodi Constantinopolitanae a. 754. celebratae sunt.

placabiles et apostolorum similes fideles, nostros imperatores erexit de eodem Spiritu prudentes factos et idoneos existentes virtute ad perfectionem nostram'.

Sessueros cum Domino apostolos ad iudicandum eiusdem Domini veridica voce reperimus: *Vos, inquit, qui secuti estis me, in regeneratione, cum sederit Filius hominis in sede maiestatis suae, sedebitis super duodecim thronos iudicantes duodecim tribus Israhel,* cosquc se elegisse de mundo, ut de mundo non essent, sed ut fructum plurimum afferrent, ipse Dominus adtestatur: *Ego vos, inquiens, de mundo elegi, ut de mundo non essetis;* et: *Ego elegi vos, ut fructum plurimum afferatis et fructus vester maneat in aeternum;* illos esse sal terrae, condimentum videlicet populi, quo insulsa queque condiuntur et insapida saporantur, eos lucem mundi, qui vere lucis, hoc est Christi, fulgore suae praedicationis verbis mundi tenebras, diffidentiae videlicet caliginem, inradiarunt, manifestum est. Illis a Domino et in terra per insufflationem datur et e caelo in igne linguarumque divisione Spiritus sanctus ad innuendam Dei et proximi dilectionem emittitur; illis solvendi ligandique, peccata remittendi et retinendi, mortuos suscitandi, demones eiciendi, infirmos curandi ceteraque *huiuscemodi opera faciendi datur potestas et omnes gentes docendi et in nomine sanctae Trinitatis baptizandi confertur auctoritas; illis gaudere iussum est, quod nomina eorum aeternae vitae caelestis liber inserta teneat; illis dictum est: *Beati oculi, qui vident, quae vos videtis,* et aures, quae audiunt, quae auditis, quia videlicet saecundum eiusdem Domini et Salvatoris nostri Iesu Christi veracissimum testimonium multi prophetae et reges voluerunt videre, quae illi videbant, et audire, quae illi audiebant, quoniam omnium patriarcharum et prophetarum egregii coetus, quamquam Redemptorem mundi venturum pro salute mundi prophetiae spiritus eruditione scirent eumque interioris intuitus oculo quodammodo cernerent, eum tamen, quem corporaliter venturum sciebant, corporaliter cernere acstuabant. Qui dum tot meritorum insignibus emineant totque beatitudinem excellentia polleant, incassum eis illi, quorum errores discutimus, imperatores suos adsimilare affectant. Liquido namque patet apostolos prophetis praelatos esse. Si apostolis imperatores corum, ut illi somniant, similes sunt, prophetis praeferuntur, qui Christum, quem corporaliter venturum sciebant, corporaliter non viderunt. Si prophetis praeferuntur, Redemptorem mundi corporaliter viderunt. Redemptorem autem mundi eos corporaliter *non vidiisse evidentissime patet. Non igitur prophetis imperatores eorum praeferuntur nec apostolis, ut illi dicunt, similes sunt.

Quomodo ergo apostolis queant adsimilari, cum non solum non sint eis similibus meritis equiparati similique sanctitatis nitore praediti, verum etiam eorum sacratissimis praedicationibus in pluribus videantur obniti? Aut quomodo poterunt eorum esse similes, quorum negligunt esse sequaces? Illi sectati sunt caelestia perpetimque mansura, isti sectantur terrestria quaeque et caduca. Illi spreto mundo Domino adhaerere maluerunt, isti mundi pompis eiusque fumeis gaudiis adhaerentes plerumque Domini praecepta spernunt. Illi *persequutionem propter iustitiam patiebantur, isti plerumque propter iustitiam persecuntur.* Illi *tradebantur in conciliis et flagellabantur in synagogis,* isti praedicantur in subiectis urbibus et conlaudantur in populis. Illorum aepistolae aeterne vitae commercia gerentes ducebantur legendae per provincias et regiones, istorum imagines et effigies gentilicium *et obsoletum quendam errorem referentes adorandę circumferuntur per vicos et civitates¹. Illi *beati fore a Domino dicti sunt, cum eos odissent homines et persecuti fuissent et omne malum*

1) Cf. supra p. 133 sqq.; p. 165, l. 25.

adversus eos mentientes dixissent, isti in eo se beatos putant, quod se diligi sibique
parere seque conlaudari ab hominibus videntur. Illis dieitur: Beati, qui nunc fletis,
quia ridebitis; istis dicitur: Risus dolore miscetur, et extrema gaudii luctus occupat.
Illi gaudente mundo contrastati sunt, contrastato denuo mundo gavisuri sunt, isti gau-
dente mundo gaudent, contrastato mundo contrastabuntur. Illi euntes in mundum,
cuius figuram praeteritaram praedicabant, eius noxios actus flebant mittentes aeterni
fructus semina, isti in mundo fundati de prosperitate mundi gaudentes amplexantur
ib. presentis vitaे prospera. Illi venientes ad iudicium venient in exultatione securi de
eterna remuneracione portantes manipulos hominum per suam prae dieationem conver-
sorum, isti venient cum magno tremore reddituri rationem operum suorum.

Sed quid amplius inmoramus? Quid longius evagamur? Quid de ingentibus
 silvis modicos flores colligimus, quorum nec millesimam quidem partem colligere vale-
 mus? Tanta est distantia inter apostolos et imperatores, quanta inter sanctos et pecca-
 tores, et cum apostoli emineant novi Testamenti sanctis omnibus, multo amplius emi-
 nere creduntur peccatoribus. O adulatio, quur tanta presumis? O oleum rancoris
 potius exuberans nidorem quam lenitatis aut neetaris nitorem! A sacerdotibus ven-
 *A fol. 227'. deris, a presulibus in lectorum quorundam capita illineris^a, et quod propheta sibi ad-
 Pa. 140, 5. hiberi exhorruit: Oleum, inquiens, peccatorum non inpinguet caput meum, id pontificum
 cf. Matth. 25, 9. coetus imperatorum capitibus indit, et quod evangelie virgines emendum dixerunt a
 cf. Ecccl. 33, 19. venditoribus, hoe, pro dolor! fideles et maxime populi rectores emunt a presulibus.^b

Quod ergo 'ex eodem Spiritu', id est a sancto Spiritu, 'eosdem imperatores pru-
 dentes et idoneos factos esse virtute ad perfectionem suam' fatentur, manifestum est
 omnes fideles, qui veraciter christiani sunt, sanetum haberc Spiritum dieente Apostolo:
 Rom. 8, 9. Quisquis Spiritum Christi non habet, hic non est eius, quod Spiritus sancti donum et
 Act. 2, 38. ib. 8, 18. post baptismum per manus impositionem infunditur et vita munditia secundum incrito-²⁵
 et Act. 9, 15. rum distantiam singulis distribuitur dicente vase electionis: Unicuique data est gratia
 Eph. 4, 7. Ioh. 3, 34. secundum mensuram. Quamquam igitur in alio loco scribatur: Non enim ad mensuram
 dat Deus Spiritum, ad mensuram tamen fidelibus quibusque inpertitur. Quod autem ait:
 'Non enim ad mensuram dat Deus Spiritum', hoc de solo Filio, qui consubstantialis est
 Patri et Spiritui saneto, intellegatur, cui non ad mensuram Spiritus datur, quoniam
 Col. 2, 9. iuxta Pauli vocem in ipso habitare corporaliter omnis plenitudo divinitatis creditur.
 1. Cor. 12, 11. Quod autem 'ad mensuram dari' Spiritus et singulis singula distribuere, prout vult,
 dicitur, hoc de fidelibus quibusque dictum esse absque ambiguitate accipitur. Sed
 quamvis unumquemque catholicorum constet haberc Spiritum sanctum, iuxta quod
 superius memoravimus¹ et exemplis illustravimus, nullum tamen nostrę aetatis hominem
 secundum apostolicę mensurę gratiam Spiritum sanctum accepisse dicere audemus
 aut adfirmare valeamus.

*A fol. 228. XXI. De co, quod dixerunt: 'Habent enim prophetia: Ecce virgo
 Is. 7, 14. in utero aecipiet et pariet filium; hanc autem prophetiam in
 imaginem nos videntes, videlicet virginem in ulnis ferentem⁴⁰
 quem genuit, quomodo sustinebimus non adorare et osculari?
 Quis indisciplinatus mente resistere audebit? In tale oscu-
 lum dignos enim nos ipsos faciamus adorationis, ut non ac-
 cedentes indigni Ozę supplieum subeamus^b'².

Prophetia, quae virginem concepturam et filium paritum intonat, non iam in⁴⁶

a) illinis A; correci. b) suadamus A; corr. Tilius.

1) Cf. supra l. 23 sqq. 2) Acta conc. Nicaeni II. in actione VI; Mansi XIII, 362.
 In textu Graeco . . . πῶς ὑπερέγκωμεν μὴ προσκυνεῖν καὶ ἀσπάζεσθαι; τίς ἀπαίδεντος τὸν

incertis et ambiguis est quærenda, sed in peetore retinenda, nee eius arehana mysteria sunt in picturis, sed in divinis litteris earumque explanatoribus, apostolis videlicet eorumque suecessoribus, investiganda et fide potius quam oculis intuenda. Non enim idem nobilissimus vates Esaias evangeli nobis potius quam prophetiac¹ referens saporem ait: 'Nisi pinxeritis et adoraveritis imagines, non permanebitis'; sed ait: 'Si non Is. 7, 9. credideritis, non permanebitis'.

Manifestum itaque est eum, qui in mandatis diviniis fidei integritate vult permanere et ad aeternam remunerationem venire, instrumenta, per quæ ad hęc veniat, non in parietibus, non in tabulis, non in picturis, non in quibuslibet visibilibus rebus, 10 sed in corde per fidem, in ore per confessionem, in opere per bonorum actuum exhibitionem habere debere et eredere virginem, quae Salvatorem protulit mundi, non in mundanorum artificum operibus, sed in aeterni et inenarrabilis artificis opere, id est in caelestibus sedibus esse. Unde necesse est, ut quisquis cam adorare desiderat, non in colorum fucis, non in materialibus opificiis, non in quibuslibet officinis, sed illo 15 mentis aciem figat, quo eam cum Christo regnare constat. Nam dum illi dixerint: 'Hanc autem prophetiam in imaginem *nos videntes, videlicet virginem in ulnis ferentem quem genuit, quomodo sustinebimus non adorare et osculari? Quis indisciplinatus mente resistere audebit?' et nos pene eadem verba sono, non sensu secuti 20 ingerimus: 'hanc autem pieturam in tabula aut pariete cernentes, virginem videlicet depictam puerum in ulnis ferentem, quomodo presumemus rem insensatam adorare et opus cuiuslibet artificis osculari? Quis indisciplinatus tale facinus perpetrare audebit, ut adorationem soli Creatori debitam creaturis impendat et, dum vult favere pieturis, 25 sacris renitur Scripturis?' cf. Matth. 4, 10.

Esto, imago sancte Dei genitricis adoranda est, unde seire possumus, quæ sit 26 eius imago aut quibus indiciis a ceteris imaginibus dirimatur, quippe eum nulla in omnibus differentia praeter artifium experientiam et eorum, quibus operentur opifieia, materiarumque qualitatem inveniatur? Cum ergo depictam pulchram quandam feminam puerum in ulnis tenere cernimus, si superscriptio needum facta sit aut quondam facta casu quodam demolita, qua industria diseernere valemus, utrum Sara sit Isaac 30 tenens aut Rebeeca Iacob ferens aut Betsabee Salomonem iactans aut Elizabethi Iohannein baiulans aut quilibet mulier parvulum suum tenens? Et ut ad gentiles fabulas veniamus, quae plerumque depitæ inveniuntur, unde seire valemus utrum Venus² sit Aenean tenens an Algmena³ Herculem portans an Andromacha⁴ Astianacta gerens? Nam si pro alia alia adoratur, dementia est; si tamen ea, quæ adoranda 35 penitus non est, adoratur, vesania est. Quod utrumque eavendum est. Pingitur etiam eadem beata virgo, qualiter aselli *gestamine veeta puerum in ulnis ferens Ioseph previo in Egyptum deseenderit qualiterve ex Aegypto ad terram Israhel redierit — in pluribus namque materiis haec historia inditur et non semper in basilicis, sed interdum in vasis⁵ eseariis sive potatoriis, interdum in sericis indumentis, plerumque tamen 40 in stragulis —, numquidnam hęc omnia adoranda sunt? Cum ergo in quolibet horum imago sancte virginis puerum tenentis^a pœualis animantis tergo suscepta adoratur, numquid non ipsius animantis cum ea imago adoratur? Nullo enim pacto in adorando utriusque imaginis, virginis videlicet sive animantis, quaedam potest fieri

a) tenens A; emendavit Tilius.

46 τοῦν ἀταβαλέσθαι τοιμήσειε πρὸς τοιοῦτον ἀσπασμόν; ἀξίους οὖν ἔαυτοὺς ποιήσωμεν τῆς προσκυνήσεως, ἵνα μὴ προσελθόντες ἀναξίως τοῦ Ὁζῆ τὴν τιμωρίαν πεισώμεθα. 1) Cf. Isidori Etymol. l. VI, c. 2; Migne, Patr. Lat. LXXXII, 232. 2) Verg. I, 618; supra p. 204, l. 26. 3) Fulgent. Mitolog. l. II, c. 2; rec. Helm (1908) 41. 4) Verg. II, 456. 5) Cf. Isidor. l. c. l. XX, cc. 4, 5; Migne l. c. 714 sqq.

diremptio, pracsertim cum unius sint materię unoque artificis ingenio compaginate. Aut utriusque adoratio est spernenda aut utręque sunt adorande.

Sed dicet fortasse spinosolus aliquis: 'Hęc adsertio adorandi animantis frustranda est, quoniam, cum quemlibet hominem cathedra susceptum aut baculo innixum causa salutationis adoramus, non cum eo cathedram neque baculum adorare monstramus, sed ⁵ homine salutato illa insalutata remanere creduntur'. Cuius spinule hoc modo quassandę sunt: Alia est definitio hominis, alia baculi sive cathedre; quoniam quidem homo definitur ita: *Homo est animal rationale, mortale, risibile*¹, et caetera huiuscemodi, cathedra vero vel baculus non eodem modo definiuntur, sed ut res sensu vitaque carentes pro artificis experientia vel voluntate ad officia, quibus necessaria sunt, praeparata, et cetera huiuscemodi. Ubi liquido patet aliud esse rationalem hominem salvando adorare, aliud cathedral vel baculum utpote res insensatas insalutata relinqueret. In definitione vero virginea sive pecualis *animantis imaginis, cum utręque sint sensu vitaque carentes, ex una materia factae, uno codemque artifice formatę, ita sibi mutuo coherentes, ut sine materię, in qua in subiecto sunt², discidio ab invicem nequeant separari, pene nulla est in definiendo distantia. In quibus cum tanta sit paritas, tanta societas, tanta materię unio, aut utriusque adoratio est suscipienda aut utriusque spernenda. Cum ergo altera ab altera dirimi sine discidio nequeat, et utręque, ne forte animantis imago adoretur, adorari non debeant, restat, ut utracque adorationis honorē careant et ornamentorum solummodo in basilicis aut in quibuslibet locis loca teneant et aspicientibus rerum gestarum memoriam praebent³, quoniam, cum tot diverticulis in tantos errores imaginum adoratio vergat, nulla eam stare intra sanctam Ecclesiam perspicua ratio monstrat.

Hortantur ergo illi se mutuo, ut digni efficiantur, ad oscula sive adorationes rerum sensu carentium dicentes: 'In tale osculum dignos enim nos ipsos faciamus ad-²⁵ orationis, ut non accedentes indigni Ozę supplicium subeamus'. Nos denique dignos nos faciamus ad adorandam divinam maiestatem, imo ab eo digni efficiamur, a quo est bene *velle et perficere*, et ut veri adoratores non secundum eorum vanitatem adoremus Dominum in quadam imagine, sed in spiritu et veritate dicente ipsa Veritate: Phil. 2, 13. *Veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate*. Quod vero se ideo ad oscula et adorationes imaginum dignos effici monent, ne forte Ozę poenam luant, videant, ne illius presumptionis causa, qua et ille arcā Domini absque suo adminiculo casaram putavit et isti nihilominus divini cultus regionem absque imaginum adminiculo frustrandam *putant, eius extiabilis poenę sententiam subeant, quippe cum nec illa, ne rueret, eius fulcimine indiguerit nec ista, ut firmius stet, illarum fulcimic indigeat; ³⁵ et sicut illa nullam Deo indigentiam patiente absque aliquo sui casu Ozae sustentaculo vacante inlapsa fercbatur, ita nimirum ista Domino gubernante absque ullo naufragio imaginum opitulatione postposita intemerata servatur.

Quid ergo est arcę testamenti Domini, que a Domino gubernabatur, ne casum pateretur, manum velle subponere, nisi catholice religioni, que a Domino utique regitur, ne inter huius vitae itinera titubet, imaginum adorationem velle admittere? Aut cui adsimilari potest Oza, qui absque sacerdotum et conlevitarum consilio quadam presumptibili cura novum arcę Domini voluit sustentaculum prestatare, nisi istis, qui absque sanctorum patrum doctrina et consacerdotum per diversas mundi partes constitutorum consensu⁴ arrogantia quadam et superciliosa intentione novam⁵ christiane⁴⁵

a) suadamus A; corr. Tilius; cf. supra p. 212, l. 44.

1) Cf. Boetii In Isagogen Porphyrii Commenta CSEL XLVIII, 60. Alcuini De dialectica cc. 11. 13; Migne l. c. CI, 964. 966. 2) Cf. supra p. 209, l. 30. 3) Cf. ib. l. 17.
4) Cf. supra l. III, c. XI; p. 123 sq. 5) Cf. supra p. 4, l. 32.

religioni imaginum adorationem nituntur inserere? Perdidit igitur vitam, qui aream Dei tumide sustentare affectavit, quia qui Deum, qui ubique totus est, ubique mirabilis, re aliqua indigere, in qua adoretur, eredit eumque in rebus visibilibus adorat, cavendum est, ne tune vitam perdat, eum eius vitalibus monitis proeaci mente resistit. Levites ergo isdem recte¹ *Oza dicitur, qui robustus interpretatur, quia praesumptores quique, nisi audaci mente robustos se crederent, nequaquam synodos, in quibus adorandarum imaginum nova constitutio eenseretur, agitarent.*

XXII. 'De eo, quod nec sibi ipsis pareunt, cum parentibus *A fol. 230*. suis iniuriam inferunt dicentes: 'Pro vero tritieo zizania ecclesiasticis agris seminaverunt, vinum miseuerunt aquę et proximum potaverunt subversionem turbulentam, et lupi Arabici exsistentes pellem ovium subsannaverunt indueri et veritatem praetereuntes mendacium amplexi sunt, sed ova aspidum iaetaverunt et tela aranei secundum propheta. tam texuerunt, et qui sperat ova eorum comedere, confringens eaudam inveniet et in eo basiliseum venenum et flatum mortiferum repletum'².

Intemperata eorum v̄eordia sieut in eeteris, ita et in hoc quoque deleramento reprehenditur eo, quod maiores suos 'pro tritieo zizania sevisse ecclesiasticis agris vinumque aquę miseuisse et proximos potasse turbulentu' dixerunt, praesertim eum in hoc negotio pene in omnibus, in quibus illi deliquisse ereduntur, isti non solum ea non emendassem, verum etiam amplius deliquisse perhibeantur. Denique secundum poetam³, qui ait:

26
*Pro molli viola, pro purpureo narciso,
Carduus et spinis surgat paliurus acutis,*

istorum maioribus pro tritieo surrexerunt zizania, istis vero pro tritieo zizaniis needum evulsis paliurus surrexit, quia videlicet prophetie et evangeliae sive apostolieae praedicationis negleto tritieo, in qua et loca divinis cultibus *mancipata exornari A fol. 231. censentur et solius Dei cultus et adoratio commendatur, aut in ornamentorum a basilicis abolitione aut in eorundem ornamentorum adoratione zizaniorum amentium et paliuri spinosi perniciosum dogma pereepisse monstrantur, et qui debuerant frumento divini verbi mentes fidelium illius satietatis, quae sine fastidio est, plenitudine refieere, illo dogmate eas, quod ingenti fastidio et amentiam nutrit et errorum aeuleos ingerit, nituntur inficere.

35 'Vino' etiam 'aquam' maiores sues 'miseuisse turbulentumque potum proximis' profati sunt 'propinasse'. Quibus non absque ratione obiei potest, quod maiores eorum vinum sacri eloquii, quo uti debuerant, aquę permixtione insapidum effeereunt, cum ornamenta a basilicis abolenda sanxerunt, isti vero eiusdem vini potum a prodecessoribus aqua vitiatum veneno acuerunt, eum se imagines adoratueros eisque servitium exhibituros professi earumque adorationem spernentes anathematibus condempnare conati sunt. Deinde turbulentum potum utrique proximis propinare non erubeseunt, cum praedicationem suam, quam saeris eloquiis et bonorum operum exemplis exornare

1) Isidori Quaest. in lib. Reg. n. 64; Migne l. c. LXXXIII, 431. 2) Acta conc. Nicaeni II, in actione VII; Mansi XIII, 402. — In textu Graeco: ἀντὶ δὲ σίτου ζεύσαντας ἐκκλησιαστικαῖς ἀρούραις ἐνέσπειραν τὸν οἶνον ἔμεξαν ὕδατι, τὲ τὸν πλησίον ἐπότισαν ἀναρροπήν θολεράν καὶ λύκοι Ἀραβικοὶ ὅντες δορὰν προφάτων ὑπεκούμησαν ἐνδύσασθαι καὶ τὴν ἀλήθευτην παραλογίζομενοι, τὸ φεῦδος ἐπεσπάσαντο. ἀλλ' ὡλα μαστίδων ἐρῶντες, καὶ εἰσὸν ἀράχης κατὰ τὸν προφήτην ὑφαγαν καὶ διέλλοντας ὠδῶν αὐτῶν φαγεῖν, συντρόφας οἴχουν εῦροι, καὶ ἐν αὐτῷ βασιλίσκον ἰοῦ καὶ σποῆς θανατηφόρον γέμοντα. 3) Verg. Eclog. V, 38. 39.

debuerant, vanis et extraordinariis constitutionibus vitiare non differunt eamque et
 *A fol. 231'. presentibus vita vel actu monstrare et memoriae posteritatis scriptis mandare non metuunt.

Quod vero eos sub 'pellibus ovium lupos caclare et spreta veritate mendacium amplecti' asseverant, id ipsum in se ipsis fieri conspiciunt, si diligenter advertant. Nam dum illi magnam se sanctitatem habere fingentes, eius quasi zelo accensi, imagines ab ecclesiis, utpote ne adorarentur, quae non ad adorandum ab antiquis positac fuerant, abdicaverunt et isti eas, quasi nimirum sanctitatis amore accensi, adorandas statuunt nec sibi catholice fidei charismata sufficere putant, nisi eis servitium adorationis exhibeant, cum tamen utrique vanę laudis appetitu¹ id agant, quid aliud faciunt, nisi sub pellibus ovium lupos tegunt? Quia nimirum, dum foris aut zelum aut studium sanctitatis simulant, introrsus lupinam rabiem, qua ceteris eminere ambiant eosque anathematum dentibus rodunt, habere se monstrant. Veritatem² itaque praetcrentes mendacium utrique amplectuntur, quia, dum superbe et arroganter nova³ queque constituere anhelant nec humilitate duce antiquorum patrum exempla sequuntur, ab ea Veritate², que fallere fallique nescit, abscedunt illique mendacio⁴ adharent, de quo scriptum est:

cf. Ioh. 8, 44. *Ab initio mendax fuit et in veritate non stetit.* Quid ergo est veritatem praeterire,
 cf. Matth. 11, 29.
 *A fol. 232. nisi Christi monitis, qui auctor humilitatis est, per iactantiam contraire? Quid est mendacium sequi, nisi eius, qui⁵ auctor superbiae est, exempla in novis et in inlicitis constitutionibus iniciendo et antiquis ac salutiferis traditionibus obnitendo sectari? Quod quidem utrique tunc faciunt, cum superbie vento inflati aut frangendarum aut adorandarum imaginum errorem arripiunt.

Porro quod maiores suos 'ova aspidum protulisse et telam araneę texuisse' asserunt, non mediocres sibi in hac parte contumelias inferunt, quippe cum ideo eorum ova sint, quoniam aut ab illis sunt per carnis materiam propagati⁶ aut studiis quibuslibet inbuti aut certe per manuum impositionem⁶ in ecclesiasticis ordinibus consecrati; et ideo eorum tela sunt, quia ab illis aut ex traduce corporaliter aut ex doctrina spiritualiter sunt orditi. Ova ergo aspidum et telam araneę se non inmerito nuncupant, quia et aures suas obturant, ne Scripturarum verba interiore aure audiant, quae unius et solius Dei cultum et adorationem instituunt, et ad capiendas sive iniciendas animas novarum³ et inutilium constitutionum telam praedicatione ordiri et operc texere non metuunt; et secundum suam professionem, qui eadem ova esse desiderat, basilicum introrsus inveniet, quia videlicet quicunque eorum praedicatione uti appetit, mortiferę in eis traditionis flatum reperit et, dum cupit famem verbi praedicatione solaturus quoddam reperire remedium, vitam perditurus internae salutis reperit dispendium.

Ideo igitur eis in nostra disputatione parcere parvipendimus, quia eos sibimet in sua disputatione pepercisse minime reperimus, sed accepta ab illis reprehendendi materia suis eos spiculis iaculamur. Quae omnia non sine dilectione facimus, sed hec agimus, quia eorum ab errore conversionem inimus^a, si forte aliquando erroris sui portenta sequi contempnant et viam, quac dicit ad vitam, perpetim tenendam appetant.

XXIII. Inutilis et inerudit a interpraetatio eorum, qui, dum adorare et osculari unum esse adfirmare vellent, dixerunt:

a) inhimus A; corr. Tilius; an leg. inhiamus?

1) Cf. supra p. 3, l. 6. 41; p. 40, l. 42. 2) Cf. supra p. 4, l. 44; p. 13, l. 2 sqq. 45

3) Cf. supra p. 4, l. 32; p. 214, n. 5. 4) Cf. supra p. 13, l. 11; p. 15, l. 36. 5) Cf. supra p. 125, l. 34. 6) Cf. supra p. 100, l. 26. 31.

·Quique sanctorum principum^a nostrae doctrinae et corum successores aegregium patrum nostrorum et has adorari videlicet osculari; id ipsum enim utrumque; communem vero Grecae antique loquutionis osculari et amplectere designatur, et voluntatis extensione aliqua significat amoris, sicuti fero et offero, firmo et confirmo, participo et adoro, quod demonstrat osculum et extensionis amicitiae. Quod enim quis diligit et adorat, et quod adorat omnino et diligit¹.

In differentia osculi et adorationis, quę duo illi unum esse putant, non est plurimum laborandum, quoniam hęc duo nomina tanto inter se distant, quanto et haec, quarum haec nomina sunt, inter se discrepant; et necessario magnam habent ab alterutro discretionem, cum et ipsę res plerumque magnam inter se habeant diremptionem, praescertim cum interdum et quod *adoratur non osculetur et quod osculatur ^{*A fol. 233.} non adoretur. Adoratur enim Deus, sed non osculatur; venerantur sancti, qui e 16 seculo cum triumphis meritorum migraverunt, sed nec adorari debent cultu divino nec osculari possunt. Osculantur e contrario coniuges, liberi nec non et servi, nec tamen adorantur.

Manifestum namque est osculum et adorationem duarum rerum nomina esse. Quomodo ergo erit nominum tanta in sensu unitas, cum rerum in intellectu sit tanta diversitas? Aut cur non possint vocabula differri in sensu, cum possint vocabulorum origines differri in actu? Non² enim res sunt conditę propter nomina, sed nomina propter res, nec credendum est, ut res aptentur nominibus, sed nomina potius aptentur rebus, quoniam et protoplasto³ animantia adducta a Domino fuisse, ut videret, quid Gen. 2, 19sq. vocaret ea, leguntur; rebus enim a Deo conditis idem humani generis pater nomina dedit, non nominibus a se conditis res, quibus ipsa nomina inderet, ad sc adductas perspexit.

Plato⁴ denique philosophus *nomina naturalia esse constituit et hoc hinc probare contendit, quod quaedam supellex et quodammodo instrumentum sint invicem sensa prodendi. Naturalium vero supellectiles sunt naturales: ut oculi instrumenta quidem sunt videndi, qui visus res naturalis est; quare oculos quoque naturales esse necesse est. Ita etiam oratio rerum naturalium supellex est atque instrumentum, id est sententiarum; quare ipsa quoque *est naturalis. Aristoteles autem dicit non secundum naturam esse *A fol. 233*. orationem, sed secundum placitum; quocirca nec esse orationem supellectilem naturalem.*

a) principium A; correxi; cf. supra p. 172, l. 17; p. 219, l. 16.

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione VII; Mansi XIII, 403.* Liceat textum Graecum afferre: (. . . καὶ τὴν ἀλήθειαν ἐκηρύξαμεν· ὥστε κατὰ πάντα ἀποδέχεσθαι τὰς σεπτὰς εἰκόνας . . . . καθὼς ἐκ τῶν ἀνέκαθεν χρόνων ή ἀγία τοῦ Θεοῦ καθολικὴ ἐκκλησίᾳ παρέλαβε καὶ ἐθεσμοθεήθη) παρά τε τῶν ἀγίων πρωτάρχων τῆς ἡμῶν διδασκαλίας καὶ τῶν αὐτῶν διαδόχων θεοπεσίων πατέρων ἡμῶν, καὶ ταύτας προσκυνεῖν, ἦτοι ἀσπάζεσθαι· τάντον γάρ ἀμφότεροι κυνεῖν γάρ τῇ Ἑλλαδικῇ ἀρχαίᾳ διαλέκτῳ τὸ ἀσπάζεσθαι καὶ τὸ φιλεῖν σημαίνει· καὶ τὸ τῆς πρὸς προθέσεως ἐπίτασίν τινα δηλοῖ τοῦ πόθου, ὥσπερ φέρω καὶ προσφέρω, κυρῶν καὶ προσκυνῶν, κυρῶν καὶ προσκυνῶν, δὲ ἐμφαίνει τὸν ἀσπασμὸν καὶ τὴν καὶ ἐπέκτασιν φιλίαν. δὲ γάρ τις φιλεῖ καὶ προσκυνεῖ· καὶ δὲ προσκυνεῖ πάντως καὶ φιλεῖ. 2) Cf. Boetii In librum de interpretatione Aristotelis Περὶ ἑρμηνείας Comment. l. I, c. 2 (rec. Meiser 1877) p. 46. 3) Cf. p. 154, l. 22. 4) Haec usque ad p. 218, l. 3 ex Boetio l. c. p. 70; cf. Alcuini Grammatic.; Migne, Patr. Lat. CI, 859.

Quod enim dicit non esse instrumentum, non dicit non per hoc instrumentum sensa proferri, sed tantum rem esse orationem secundum positionem, per quam proprias sententias demonstremus. Idem quoque philosophus, cui in hac parte fides potissimum adhibenda est, in libro Periermeniarum *nomen*¹ dicit esse vocem significativam secundum placitum sine tempore, id est nomen esse vocem. *Sed vocum alię sunt, quae significant, alię, quae nihil significant; nomen autem significat id, cuius nomen est.* Nomen igitur est vox significativa. *Vocum significatarum alię sunt naturaliter, alię non naturaliter.* Naturaliter est vox significativa, ut ea, quae dolores naturaliter monstrat aut gaudia, ut sunt interiectiones; non naturaliter vero significative voces sunt, quas secundum positionem esse dicimus. Secundum positionem vero sunt, quas ipsi sibi homines posuerunt, sicut in superiore² exemplo, quod de Genesi sumpsimus, monstratum est, quę singula sequi longissimum est. ‘Osculum’ interea et ‘adorationem’, sive ‘osculari’ et ‘adorare’, duas res esse plurimum interdum inter se distantes manifestum est.

Secundum secularium litterarum magistros tria³ sunt, ex quibus omnis conloquatio disputatio perficitur: res, intellectus, voces. Res sunt, quas animi ratione percipimus intellectuque discernimus, ut est adorare vel osculari vel aliquid huiusmodi; intellectus vero est quidam animi vigor, quo res ipsas addiscimus et, quid inter se distent, discernimus; voces quibus id, *quod intellectu capimus, significamus, ut pro eo, quod est adorare, dicimus adoratio, pro eo, quod est osculari, dicimus osculum. Est aliud quiddam, quod significat voces: hae sunt litterae; harum enim scriptio vocum significatio est. Cum igitur haec sunt quattuor: res, intellectus, vox, littera, rem concipit intellectus, intellectum vero voces designant, ipsas vero voces litterę significant. Unde et prefatus Aristoteles in Periermeniis suis ait: *Sunt*⁴ ergo ea, quae sunt in voce, earum, quae sunt in anima, passionum notę; et ea, quę scribuntur, eorum, quae sunt in voce; et quemadmodum nec litterę omnibus eadem, sic nec eadem voces. Quorum autem hae primorum notę eadem omnibus passiones animę sunt, et quorum hae similitudines res etiam eadem, intellectum⁵ videlicet, iuxta eruditissimi viri Boetii explanationem, animi quandam passionem designans; quoniam, ut idem Boetius ait, nisi⁶ quandam similitudinem rei, quam quis intelligit, in animę ratione patiatur, nullus est intellectus. Cum enim video orbem vel quadratum, figuram eius mente concipio et eius mihi similitudo in animę ratione formatur patiturque anima rei intellecte similitudinem. Unde fit, ut intellectus et similitudo sit rei et animę passio. Horum autem rursus quattuor duae sunt naturales, duae secundum hominum positionem. Voces namque et litterę secundum positionem sunt, intellectus autem et res naturaliter. Hoc illo adprobatur, quod apud diversas gentes diversis vocibus utuntur^a et litteris; idcirco, quoniam ipsi voces, quibus uterentur, et litteras, quibus scriberent, composuerunt. Intellectus autem et res nullus posuit, sed naturaliter sunt. Neque enim quod apud Romanos equus est, apud barbaros cervus, sed apud diversas gentes eadem rerum natura est. Propterea non quod nos intelligimus esse equum, canem barbari putant, sed eadem apud diversissimas gentes substantiarum intellectuumque ratio est constituta. Quare duę harum sunt secundum hominum positionem: id est voces et litterę, due secundum naturam: res et intellectus.

Quibus documentis monstratur non ideo adorationem et osculum unam rem esse, quamvis apud Gręcos quandam hęc duo nomina habeant consonantiam. Plerumque

a) utitur A; emendavi sec. Boetium.

1) Haec usque ad l. 11 ex Boetio l. c. p. 45; cf. Alcuini *De Dial.* c. 16; Migne l. c. 972 sqq. 2) Cf. p. 217, l. 23. 3) Haec usque ad l. 22 ex Boetio l. c. p. 37; cf. Alcuini *Grammat.*; Migne l. c. 854. 4) Haec ex Boetio l. c. p. 36; cf. ib. p. 40. 5) Ib. p. 37; cf. supra l. 21. 6) Ibidem.

ergo duo vel plura nomina secundum sinonima¹ unam significationem habent, plerumque etiam unum nomen secundum omonima¹ duas vel plures res significat; nec tamen ideo rerum ordo confunditur aut quodammodo mutilatur, si eis ab hominibus secundum placitum diversissimis modis nomina dantur.

⁵ Adiungunt interea his duabus rebus tertiam rem, ut ‘adorare’, ‘osculari’ et ‘amplecti’ unum omnia sint. Sed sicut illa duo ab alterutro dirimuntur, ita nimirum hoc tertium ab illis duobus dirimitur; quia videlicet quēdam, ut superius² memoravimus, adorantur nec continuo osculantur, quēdam osculantur nec continuo adorantur pleraque amplectuntur, quē nec adorantur nec osculantur. Amplectitur quislibet quodam 10 eventu lignum aut lapidem aut quamlibet rem, cui osculum ferre superfluum est, nec tamē eam adorat. Osculatur etiam aliquem priorum, ad quem reverentia cohibente vix accedere prēsumit, nec tamen eum amplectitur. Quanto enim hēc tria inter se mutuo in sensu distare cernuntur, tanto nimirum a ratione eadem exempla, quē ab illis ad ea unum esse probanda posita sunt, distare noscuntur, quippe cum et illa 15 inter se plurimam habeant distantiam et ista cum ratione nullam habeant consonantiam.

Dicunt enim: *‘Quique sanctorum principum nostrae doctrinac et eorum successores egrec- *A fol. 235. gium patrum nostrorum et has adorari videlicet osculari; id ipsum enim utrumque; communem vero Grecac antiquę loquutionis osculari et amplectere designat, et voluntatis extensione aliqua significat amoris, sicuti fero et offero, firmo et confirmo, participo et adoro, quod 20 demonstrat osculum et extensionis amicitiae’. O sensus confundens potius sententias quam ordinans, frangens potius verba quam proferens! O acumen omni pistillo retunsius! O macera plumbea prius aciem retundens quam rem incidat, cui incidēt adhibetur! O ensis mallei potius referens tensionem quam gladii sectionem, frangens potius materias quam secans! O argumentatio nil adfirmare praeter suos auctores dementes 25 esce valens, nil propositę rei firmitatis exhibens, sed solummodo latores vēcordes esse pandens! Ab eo, quod est ‘fero’ et ‘offerō’, ‘adorare’, ‘osculari’ et ‘amplecti’ unum esse adstruere nititur et prēpositionum vires ignorans, quē plerumque alias partes corrumpunt³, plerumque ab aliis partibus corrumpuntur, plerumque et corrumpunt et corrumpuntur, interdum nec corrumpunt nec corrumpuntur eisque significatiōnes aliquando augent, aliquando minuunt, aliquando permutant, dum vana quēdam adstrucnda appetit, vanis ea quibusdam assertionibus adprobare contendit! Quis ergo ignoret offero, affero, effero, infero, confero, aufero, defero, refero, suffero, *A fol. 235*. differo, profero, prēfero, perfero et cetera, si qua sunt his similia, quamquam ab eo verbo, quod est ‘fero’, veniant, adhibitis et quadam ex parte corruptis prēpositionibus 35 diversissimis effectibus inter se in sensu distare? Aut quis nesciat, quod ‘participo’ et ‘adoro’ pene nullam sensus concordantiam habeant? ‘Firmo’ namque et ‘confirmo’, quamquam in sensu sint communia, ab ea tamen re, cui ab illis adhibentur, prorsus videntur esse extranea. De quibus omnibus si singillatim a nobis disputetur ita, ut in scolis grammaticorum discitur, hēc solummodo res vix unius libri textu tenebitur.

⁴⁰ Sed nec illud praetereundum est, quod vanissimam argumentationem suam quādam frivola et inani conclusione, quasi quodam conversibili syllogismo⁴ confidere nisi sunt dicentes: ‘Quod enim diligit quis et adorat, et quod adorat omnino et diligit’, nescientes ideo hēc duo vicissim minime posse circumverti, quod inēqualia inter se sint latiusque⁵ ‘diligere’ quam ‘adorare’ possit prægredi. Diligit enim quis uxorem sive prolem, nec tamē adorat eam; diligit scrvum, ancillam, equum, canem, accipitrem

1) Cf. Isidori Etymol. lib. I, c. 7; Migne l. c. LXXXII, 83. 2) Cf. p. 217, l. 13 sqq.

3) Cf. Cassiodori Commentar. de oratione c. 6; Migne l. c. LXX, 1240; Alcuini Grammat.; Migne l. c. CI, 897. 4) Cf. p. 221, l. 20. 5) Cf. Alcuini De dial.; Migne l. c. 965.

et cetera huiuscemodi, nec tamen adorat ea. Sicut ergo verum est, cum dicit: 'quod adorat quis et diligit', non ita verum esse potest, cum dicit: 'quod diligit quis et adorat'; non enim hec circumversio rationabiliter stare potest, quoniam et unum illorum latius, ut diximus, protenditur et nulla est in his tanta proprietas, ut mutuo circumverti credantur. Sicut¹ ergo dici potest converso ordine: 'quod hinnibile est, equus est, et quod equus est, hinnibile est', ^{*A fol. 236.} 'non sic recte dici potest: 'quod diligit quis et adorat, et quod adorat et diligit' quoniam et in eisdem topicis, ex quibus hec argumenta procedunt², in eadem argumentatione, que a consequentibus nominatur, in qua propositam³ rem aliquid inevitabiliter consequitur, ut id, quod de hinnibili et equo diximus, pleraque circumverti possunt, nonnulla vero circumverti nequaquam possunt.¹⁰ Circumverti namque possunt hec, ut si quis dicat: 'Si risibile est, consequens inevitabiliter est, ut homo sit, et si homo est, necessario risibile est', et cetera his similia. Circumverti autem nequaquam possunt hec, ut si quis dicat: 'Si dies est, luceat'; consequens quippe est, ut, si dies est, luceat; si satiatus est, consequens est, ut comedisse credatur; si ebrius, necessario potasse eum constat; si doctus est, consequens¹⁵ est, ut didicisse dicatur; si adorat, consequens est, ut id, quod adorat, diligit. Non enim dici potest converso ordine: 'si luceat, necessario dies est'; 'si comedit, consequens est, ut satiatus sit', cum plura luceant nec tamen dies sint et plerumque comedio neddum ad satietatem perveniat; nec illud: 'si bibit, ebrius est', 'si didicit, doctus est', 'si diligit, adorat', cum interdum nec potatio ad ebrietatem nec disciplina ad magisterium²⁰ nec dilectio ad adorationem pertingat.

Ponantur ergo singula secundum dialecticorum experientiam, ut facilius appareat, quantum inter se hec duo distent vel qualiter hec circumversio stare non possit. Sunt enim quattuor propositiones inter se quodammodo affectę, quas philosophi in quadrata formula¹ spectandas scribere consueverunt, ita videlicet, ut primę due sint:²⁵ 'Omne, quod diligit quis, adorat', et 'Nihil, quod diligit quis, adorat'; caeterę due: 'Quiddam, quod diligit quis, adorat'; 'quiddam, quod diligit quis, non adorat' — 'et primę due dicantur adfirmatio universalis⁵ et negatio universalis, caeterę due adfirmatio particularis et negatio particularis; duae superiores omnino sibi contrarie sunt, ceterę vero due inferiores subcontrarie sibi mutuo sunt, et adfirmatio universalis sive³⁰ particularis subalternae et negatio universalis et particularis subalternae nihilominus dicantur — ducantur deinde sensus indagationes quasi quedam lineę angulares due, una ab hac adfirmatione universalis: 'Omne, quod diligit quis, adorat' ad hanc negationem particularis: 'Quiddam, quod diligit quis, non adorat'; altera ab hac particulari adfirmatione: 'Quiddam quod diligit quis, adorat' ad hanc universalem negationem:³⁵ 'Nihil, quod diligit quis, adorat', et sint inter se contrarie vel oppositę. Et his ita inter se pugnantibus cum utręque, id est adfirmatio universalis et negatio particularis sive adfirmatio particularis et negatio universalis, vere esse non possint, una erit falsa, altera vera sive vera perimet falsam; et si illa fuerit vera, alia mox a veritate discedet dicente Apuleio, philosopho platonico Madaurensi^a, qui de huiuscemodi syllogistica industria in libro qui inscribitur: 'De periermeniis Apulei' subtilissime disputavit^b: Universalis, inquit, utravis particulararem suam conprobata utique confirmat, revicta non utique infirmat; particularis autem versa vice universalem suam revicta utique infirmat, probata [non] utique confirmat.

a) Maudinense A; correcxi.   b) supplevi sec. Apul.

45

1) *Ad sequentia cf. Apulei liber Ηερὶ ἔρμηνεις* (Opp. vol. III rec. P. Thomas 1908), p. 178; Alcuini *De dial.* l. c.   2) Cf. Alcuini *De dial.* l. c. 968.   3) Isidori *Etym.* l. II, c. 30; Migne l. c. LXXXII, 152; cf. Alcuini *De dial.* l. c. 970.   4) Apuleius l. c. p. 180.   5) Cf. Alcuini *De dial.* c. 12; l. c. 966.   6) Apuleius l. c. p. 180.

Sunt ergo in hac argumentatione duę superiores universales, id est: 'Omne quod diligit quis, adorat' et: 'Nihil, quod diligit quis, adorat' falsae, quoniam, ut superius dictum est, multa diligit quis, quę non adorat, et aliqua de his, quę diligit quis, adorat; et sunt duę inferiores particulares, id est: 'Quiddam, quod diligit quis, adorat' ^{*A fol. 237.} et: 'Quiddam, quod diligit quis, non adorat' utręque verę, quoniam diligit quis Deum iuxta illud: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo et adorat eum, ex Deut. 6, 5.* cuius sanctissima dilectione omnium virtutum nutrimenta procedunt. Diligit quis proximum et salutationis officio adorat eum et in eo adprobatur vera esse propositio: 'Quiddam, quod diligit quis, adorat'; adprobatur^a etiam et hęc vera esse: 'Quiddam, quod diligit quis, non adorat', iuxta exempla coniugis, prolis, equi, canis, accipitris et cetera, quę superius¹ prolata sunt, quę singula diliguntur nec tamen adorantur. Universales et inferiores particulares alternatim positę opponuntur sibi; nam si falsa est hęc adfirmatio universalis: 'Omne, quod diligit quis, adorat', vera est hęc negatio particularis: 'Quiddam, quod diligit quis, non adorat'; et si hęc particularis negatio falsa est, adfirmatio universalis vera est. Et rursus, si hęc negatio universalis: 'Nihil, quod diligit quis, adorat' falsa est, hęc adfirmatio particularis: 'Quiddam, quod diligit quis, adorat' vera est, et si ista vera non est, neque illa falsa est. Sunt autem duę inferiores omnino verę, duę igitur superiores penitus falsę esse credendę sunt.

De conversione denique talium propositionum, de quibus et nos superius ali-
20 quantulum disputavimus, ita prefatus philosophus dicit²: *Conversibiles propositiones dicuntur universalis abdicativa et alterutra eius, id est particularis dedicativa, eo quod particulae earum, subiectiva et declarativa, possunt semper inter se servare vices permanente^b condicione veritatis aut falsitatis. Nam ut vera est haec propositio: 'Nullus prudens impius', ita, si convertis partium vices, verum erit: 'Nullus impius prudens'. Item 25 ut falsum est: 'Nullus homo animal', ita et, si convertas, falsum erit: 'Nullum animal homo'. Pari ratione et particularis dedicativa convertitur: 'Quidam grammaticus homo est'; et contra: 'Quidam homo grammaticus est'; quod duae ceterae propositiones semper facere non possunt, quamquam interdum convertantur; nec tamen idcirco conversibiles dicuntur. Ergo unaqueque propositio per omnes significaciones reperienda est, an etiam 30 conversa congruat; nec unum^c sunt verę iste, sed quinque solę, aut enim proprietas declaratur alicuius aut genus aut differentia^d aut finis aut accedens.*

Ad hanc igitur illorum dictionem frustrandam et nostram adscriptionem muniendam multa huiuscemodi argumenta adhiberi poterant et id, quod adhibitum est, latius poterat disseri, sed brevitatis causa hęc et his similia omittuntur. Ideo namque 35 argumentis ex industria dialecticę artis venientibus illorum assertionem cassare Domino auxiliante paravimus, quia eos, nescio qua conversione, quasi quadam syllogistica argumentatione deleramenta sua robore voluisse conperimus.

XXIV. De eo, quod superciliose et in docte dixerunt: 'Similiter et qui ab Oriente venerunt coniunximus in eadem Nicaea 40 metropoli et praesidentibus omnibus nobis caput fecimus Christum'³.

Superciliosissimum ac potius absurdissimum eorum dictum, qui se sibimet caput fecisse Christum gloriati sunt dicentes: 'praesidentibus omnibus nobis caput fecimus

a) adprobatio *A*; emend. *Tilius*.   b) permanentes *A*; emendavi sec. *Apul.*   c) universe *Apul.*
45 d) differentiae *A*; emendavi sec. *Apul.*

1) *Supra p. 219, l. 45.*   2) *Apuleius l. c. p. 181 sq.*   3) *Acta conc. Nicaeni II, in actione VIII; Mansi XIII, 460.*

Eph. 5, 23. Christum', oppido reprehenditur, quippe cum idem Dominus, qui *est caput ecclesie*,
 cf. Col. 1, 18. eandem ecclesiam, ut sibi corpus esset, adsciverit, non ab eadem ecclesia, ut caput
 *A fol. 228. esset, adscitus sit. Ipse enim Apostolus testatur dicens: *Non vos me elegistis, sed ego
 Ioh. 15, 18. elegi vos.* Nam si secundum illorum socordiam Christus ab eis caput factus est, ab
 eis utique electus est; et si ab eis electus est, prefata eiusdem Domini sententia enervatur. Non autem prefata Domini sententia enervatur. Non igitur secundum eorum vanitatem Christus ab eis caput factus est.

Unde cavendum est, ne forte isti ab eius sint immunes electione, qui eum se gloriantur fecisse caput, quoniam quidem, ut conicimus, si ab eo electi essent, non suam, sed eius gloriam quererent nec rerum insensatarum, sed unius Dei adorationem 10
 cf. Ioh. 8, 50. predicarent. *Ex fructibus enim arbor iuxta Veritatis sententiam cognoscitur* et plerumque in rerum naturis ab effectis efficientia cognoscuntur. Cum enim quis fumum videt, ignem subesse non ambigit; aut cum vestigium alicuius animalis conspicit, idem animal transisse non nescit; et cum quis bonum opus videt, id a Deo,
 cf. Iac. 1, 17. qui omnium bonorum auctor est, esse non dubitat; et cum pravum quis conspicit, id 15
 cf. Apoc. 12, 9. antiqui hostis machinamentis esse perpetratum credit. Hoc quidem dicentes non de eorum electione aliquid temere iudicamus, cum plerumque bne condita male inventantur depravata, sed id penitus adfirmamus non eos ideo electos esse, ut per eos
 Rom. 4, 11. novę¹ ecclesiasticis rebus constitutiones inolescerent et se 'Christum', qui *omnium in se credentium* vita est, 'sibi fecisse caput' iactarent. 20

Esto, ab eo electi, ab eo in sacerdotium constituti sunt, quur non eum in humilitate sequuntur? Quur non eius potius quam suam gloriam quaerunt, qui se non suam, sed eius, qui se misit, gloriam quaesisse testatus est? Quur supercilium def. Rom. 11, 20. ponere neglegunt? Quur alta incompetenter appetunt? Quur ecclesie prosperitatem
 *A fol. 238. civili quodam bello perturbant²? Qui si antiquorum patrum documentis vel exemplis 25 contenti esse vellent, nec domesticam pacem erroneis constitutionibus inrumperent nec sotiorum, qui secum contra hostes pugnaturi essent, in se arma detorquerent. Hoc etenim inutile dictum, quo se 'Christum caput sibi fecisse' somniant, quamquam fidei nil deroget, reprehensione tamen non caret. Neque enim eos tam inmanis insanię credimus, ut eos id ita dixisse arbitremur, quasi ab illis idem Dominus sit 30 factus, quod quidem nullę fideles aures audire patiuntur, sed quia aliud significare volentes aliud significaverunt, libuit nobis et id discutere, quod sunt profati, et id indiscretum minime dimittere, quod voluisse putantur profari. Voluerunt namque, nisi fallimur, dicere: 'Praesidentibus nobis, qui membra Christi sumus, omnem operis et spei nostrę firmitatem in eo locavimus, qui est caput nostrum, eumque sequi decrevimus' vel si quid est huiuscmodi, quod conici potest, et eo, quod dicere voluerunt, imperitię viribus sibi sublato dixerunt 'se Christum sibi fecisse caput', et de quo Ioh. 1, 3. Iohannes evangelista dicit: *Omnia per ipsum facta sunt*, a se dicunt factum. In synodicę namque constitutionis symbolo³ de eo dicitur: *Natum, non factum*; et Rom. 1, 3. Apostolus dicit: *Qui factus est ei ex semine David.* Quod ita solvit: quia in 40 quantum Deus est, omnia per ipsum facta sunt, in quantum autem homo, et ipse factus est dicente Salomone: *Sapientia edificavit sibi domum, id est sapientia Dei Patris, sine qua Pater numquam fuit, quae non est ab eo facta, sed nata, Filius videlicet, qui unius est cum Patre substantiae, aedificavit sibi in virginis utero ib. 2, 19. corpus, quod templum nominavit dicens: Solvite templum hoc et cetera.* 45

1) Cf. p. 216, n. 3. 2) Cf. p. 1, l. 12; p. 83, l. 35; p. 103, l. 10. 3) Nicaeno;
 cf. Alcuini *De fide s. Trin. l. II, c. 14;* Migne l. c. CI, 32.

Sed ne forte haec sententia illi sententię refragari videatur, quae dieit: *Quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est, animadvertisendum est, quod inseparabilia sint opera Trinitatis*¹ et quod facit Pater, facit Filius, facit et Spiritus sanetus, et sicut sunt unius maiestatis, unius substantiae, unius voluntatis, ita etiam sint unius operationis. Tota enim Trinitas operata est in incarnatione Domini, sed sola Filii persona suscepit carnem. Nam si effectu Spiritus sancti factum est corpus, quod et dominum dici posse arbitramur, quare ad personam Christi relatum est, quaeri potest. Factum Filii factum Patris est, quia utriusque una virtus est, simili modo etiam factum Spiritus sancti factum Filii Dei est propter naturae et voluntatis unitatem.
 10 Sive enim Pater faciat sive Filius sive Spiritus sanetus, Trinitas est, quae operatur, et quicquid tres fuerint, Dei unius est operatio. Potest etiam ecclesia domus² Christi accipiri, quam aedificavit sibi sanguine suo ornavitque virtutum gemmis et documentorum comptissimis ornamenti, quibus isti non contenti, dum quiddam novum³ prorogare eius pulchritudini appetunt, feditatem ei potius quam pulchritudinem in- *A fol. 239v.
 15 gerere noseuntur.

XXV. Contra eos, qui dicunt, quod Epiphanius octuaginta capitula digessit de heresibus, qui tamen, si imagines adorare heresem seiret, id quoque inter hereses eonputaret⁴.

In hoc etiam magnum se munimen adoratores seu cultores imaginum invenisse rati sunt, eo quod Epiphanius quidam, qui heresum varietates in LXXX capitulis⁵ distinxit, si imaginum adorationem heresem seiret, earundem imaginum adoratores inter hereticos computaret. His armis nos, qui solius Dei cultu et adoratione contenti sumus, plectere nisi sunt, his iaeulis nos confodere moliti sunt, his hastis nos debellare eonati sunt, his ensibus nostrae libertatis inruptores se fore erediderunt, ut quasi quodam arguento⁶ a genere per quandam reflexionem sumpto dicerent: ‘Si ille, qui generaliter de cunctis heresibus disputavit, hoc heresem seiret, hoc quoque inter eeteras hereses sua disputacioni insereret; non autem id inter hereses posuit, quas digessit, non igitur pro herese tenendum est’. *Quibus nos e contrario respondendum *A fol. 240. putavimus eosque priorum armorum instrumentis Domino annuente debellare disposuimus eademque pila, quae ab illis ad nos missa sunt, illis vibrantia detorrentes dirigere non gravabimur dicentes: ‘Si idem Epiphanius eos, qui imaginum adorationem spernunt, hereticos seiret, in sua generali de heresibus disputatione eos inter hereticos procul dubio computaret; non autem inter hereticos eonputavit, non igitur eos hereticos credidisse credendus est’.

36 Quod autem idem Epifanius non solum imaginum adorationem spreverit, verum etiam eas in ecclesiis haberi noluerit, his indicis declaratur. In epistola namque, quae ab illo ad Iohannem episcopum missa est et a Hieronimo de Greco in Latinum eloquium translata, ita habetur⁷: *Audivi quosdam murmurari contra me, quando simul pergebam ad locum sanctum, qui vocatur Bethel, ut ibi collectam tecum ex more ecclesiastico facerem; et venissem ad villam, quem dicitur Anablatu, vidi semper ibi preteriens lucernam ardentem et interrogasse, qui locus esset, didicisse esse ecclesiam et intrassem, ut orarem, inveni ibi velum pendens in foribus eiusdem ecclesiae tinctum atque depictum et habens imaginem quasi Christi vel sancti cuiusdam; non enim satis*

1) Cf. Augustini Serm. 52. 213; Migne l. c. XXXVIII, 356 sqq. 1063; supra p. 111, l. 19;

46 Alcuini De Trinit. l. II, c. 13. 18; Migne l. c. CI, 31. 35; Quaest. XXVIII de Trinit.; l. c. 60.

2) Cf. p. 57, l. 12. 3) Cf. p. 4, l. 35; p. 222, n. 1. 4) Acta conc. Nicaeni II, in actione VI; Mansi XIII, 294. 5) S. Epiphanius episc. Constantiensis Panaria, ed. F. Oehler, haereseologicum l. II. III, Berolini 1859—61. 6) Cf. Isid. Etym. l. III, c. 30; Migne l. c. LXXXII, 151.

7) Hieronymus, Ep. LI; CSEL LIV, 411; Migne l. c. XXII, 526.

memini, cuius imago fuerit. Cum ergo hoc vidi sem in ecclesia Christi contra auctori-
*A fol. 240^r. *tatem Scripturarum hominis pendere imaginem, *scidi illud et magis dedi consilium*
custodibus eiusdem loci, ut pauperem mortuum eo obvolverent et efferrent; illique contra
murmurantes dicerent: ‘Si scindere voluerat, iustum erat, ut aliud daret velum atque
mutaret’. Quod cum audissem, me daturum esse pollicitus sum et illico esse missurum. ⁵
Paululum autem morarum fuit in medio, dum quero optimum velum pro eo mittere;
arbitrabar enim de Cypro mihi esse mittendum. Nunc autem misi, quod potui reperire,
et precor, ut iubeas presbytero illius loci suscipere velum a latore, quod a nobis missum
est, et deinceps praecipere in ecclesia Christi istiusmodi vela, quae contra religionem
nostram veniunt, non adpendi. Decet enim honestatem tuam hanc magis habere sollici- ¹⁰
tudinem et scrupulositatem, quae digna est ecclesiae^a Christi et populis, qui tibi crediti
sunt. Hanc enim sententiam de hoe negotio Epifanii invenimus, que, utrum laudanda
an vituperanda sit, lectoris arbitrio conceditur.

Ceterum veniatur ad beatum Augustinum, interrogetur vir sapientissimus, inquiratur doctor eximius, dicat utrum quendam heresis imaginum adoratione utatur. ¹⁵
 Fecit enim idem vir venerabilis librum de octuaginta novem heresibus, inter quas duę imaginum adorationem censuerunt, Simoniani videlicet et Carpocratę. Quod ut manifestius fiat, prefati doctoris sententię ita, ut in eodem libro habentur, singillatim ponantur. Ait enim¹: *Simoniani a Simone Mago, qui baptizatus a Philipo diacono,*
cf. Act. 8, 9 sqq. *sicut in Actibus apostolorum legitur, pecunia voluit a sanctis apostolis emere, ut etiam* ²⁰
per impositionem manus eius daretur Spiritus sanctus. Hic magicis fallaciis deceperat
multos. Docebat autem detestandam turpitudinem indifferenter utendi feminis. Nec Deum
mundum fecisse dicebat. Negabat etiam carnis resurrectionem, et adseverabat se
*A fol. 241. *Christum. Idemque Iovem se credi volebat, Minervam vero meretricem quandam Selenen,*
quam sibi sociam scelerum fecerat, imaginesque et suam et eiusdem meretricis discipulis ²⁵
suis prebebat adorandas, quas et Romę tamquam deorum simulacra auctoritate publica
constituerat. In qua urbe beatus apostolus Petrus cum vera omnipotentis Dei virtute ex-
tinxit. Dixerat² enim se in monte Sina legem Moysi in Patris persona deditse Iudeis,
tempore Tiberii in Filii persona putative apparuisse, postea se in linguis igneis Spiritum
sanctum super apostolos venisse; Christum autem nec venisse nec a Iudeis quicquam ³⁰
pertulisse. Sicut enim heresis, quae ab eodem Simone exorta est, que Simoniae vocatur,
omnino a fidibus spernitur, ita quoque adorandarum imaginum usus penitus
spermendus est.

Altera quoque heresis est, que hunc errorem percenset, quam ita prefatus doctor seripsit³: *Carpocratite a Carpocrate coeperunt, qui docebat omnem turpem operationem* ³⁵
omnemque adinventionem peccati, nec aliter evadi atque transiri principatus et potestates,
quibus hec placent, ut possit ad caelum superius perveniri. Hic etiam Iesum hominem
tantummodo et de utroque sexu natum putasse perhibetur, sed accepisse talem animam,
qua sciret ea, que superna essent, atque nuntiaret. Resurrectionem corporis simul cum
lege abiciebat. Negabat a Deo factum, sed a quibusdam virtutibus, mundum. Secte ⁴⁰
ipsius fuisse traditur socia quendam Marcellina, que colebat imagines Iesu et Pauli et
Homeri et Pythagorę adorando incensumque ponendo.

*A fol. 241^r. Nam si forte aliquis huiusce erroris asseverator dicet: ‘Ideo imagines adorare inter hereses beatus Augustinus^b computavit, quia gentilium quorundam, id est Simonis et Selenę seu etiam Homeri et Pythagorę adorabant imagines’, advertat, quod etiam imagines Iesu et ⁴⁵ Pauli adorasse dicuntur et id ipsum inter hereses a prefato viro computatum est. Nam si-

a) ecclesia A; correxi sec. Hier. b) Agustinus A.

1) Augustini, *De haeresibus lib. unus*; Migne l. c. XLII, 25. 2) Cf. n. 1. ap. Migne l. c. p. 26. 3) Augustinus l. c.; Migne l. c. p. 27.

eximus imagines manufactas Domini sive apostolorum vel etiam quorumlibet sanctorum adorandas sciret, numquam Iesu et Pauli imaginum adorationem inter hereses computaret.

XXVI. Contra eos, qui imagines sanctas et sacratas dicunt easque in viis sive in plateis, quae plerumque polluta sunt,
5 poni iubent¹.

Iungunt itaque hi, de quibus sermo est, in hoc negotio duas res, quæ sibi utrimque repugnant, cum videlicet sepissime memoratas 'imagines sanctas et venerandas nuncupant easque in viis sive in plateis, quæ plerumque pollute sunt, ponendas' esse asseverant. Sicut enim non convenit luci et tenebris, calido et frigido, ita nimurum ^{ct.2.Cor.6,14.} non convenit sanctitati et contaminationi, puritati et impuritati. Unde magna ex parte eos errare constat, cum eas et sanctas esse asserunt et in locis contaminatis statuendas esse decernunt. Patescit namque quodammodo in hoc eorum censura, qui eas in viis sive in urbium vicorumque plateis poni percipient, quod haec sanctitate careant, sicuti et parent, cum scilicet, si sanctae esse crederentur, in locis sanctis poni censerentur. 15 Omne sanctum mundum est, nihil mundum impurum, nihil igitur sanctum impurum. Et si haec impurorum locorum sedes secundum illorum censuram *quaerunt, inmunditiam, quæ sanctitati contraria est, non spernunt; et^a si immunditiam non spernunt, nequaquam sanctæ dici possunt. Si igitur impurorum locorum sedes querunt, sanctæ nuncupari nequaquam possunt^a.

20 Nam ut cetera exempla taceamus, quibus doceri potest unamquamque rem non inconvenienti, sed convenienti potius rei adhibendam esse debere, ipsorum etiam eloquentię principum² precepta proferamus, qui³ in eloquentia hoc observandum penitus censuerunt, ut res, locus, tempus, persona consideretur, ne dicantur gravia levibus, ne verecunda inverecundis, ne lasciva seriis, ne in pudica pudicis, ne incesta castis, 25 ne ridicula tristibus, ne profana religiosis, sed omnia in eloquentiae arte ita essent convenientia, ut nil inconveniens, nil repugnans, sed singula pro locorum et temporum qualitate moderata manerent. Si ergo in eloquentię arte hoc ab oratoribus observari iussum est, multo magis nobis in nostrę religionis cultibus observandum est, ut singula quæque ad religionem pertinentia ita observentur atque ita habeantur, prout ratio sive 30 ordo exposcit.

XXVII. Quod male pictis imaginibus imaginum cultores falli possunt, sive inquirendum ab eis, qui pene omnem fidei christianaे praerogativam in imaginum adoratione sive cultu existimant, quid pauperibus faciendum sit, qui artificibus, per quos imagines fiunt, omnino parent?

Omnium artium institutio varia habet exercitia, pictura autem ars est, picture^{*A fol. 242.} 35 igitur institutio varia habet exercitia; et hanc exercentes, qui pictores vocantur, alii plus, alii minus eam^b intellegunt^c, alii pulchiora, alii fediora in ea exercent opera, alii formosas, alii deformes conponunt imagines. Unde nimurum colligitur, quod illi, 40 qui pene omnem fidei suę firmitatem in imaginibus ponunt earumque adorationem inter bonorum operum instrumenta adnumerare non erubescunt et modo pulchras,

a) et — possunt (l. 19) i. l. r. A. b) superscr. A. c) corr. ex intelligunt A.

1) Cf. e. g. *acta conc. Nicaeni II*, in actione IV; *Mansi XIII*, 46. 2) Cf. *Quintilianii Institut. orat. l. VI*, c. 3 (rec. Bonnell 1884, vol. I, p. 264); ib. l. VIII, c. 6 (l. c. vol. II, p. 79). 45 3) Cf. *Ciceronis Partit. orator c. 10* (rec. Friedrich 1891 p. 397); *Quintilian. l. c. l. V.*, c. 10 (l. c. vol. I, 206 sq.); cf. *Alcuini Dialog. de rhet. et virt.*; *Migne l. c. CI*, 922. 930.

modo fedas adorant imagines, quodammodo fallantur. Nam si quaelibet imago quanto pulchrior est, tanto amplius habet sanctitatis atque virtutis, necesse est, ut ea, quæ fedior est, minus habeat sanctitatis atque virtutis; et si ea, quæ fedior est, minus habet, necesse est, ut fedissima quaelibet aut nihil aut modicum habeat; et si ea, quae pulchrior est, ideo adtentius adoratur eo, quod causa pulchritudinis amplius habet 5 virtutis, iam non eius sanctitas ex quadam religione, sed ex artificis venit operatione. Et si ea, quae minus pulchra est, vel ea, quae nihil habet pulchritudinis, adoratur, valde earum adoratores falluntur, cum videlicet res pulchritudine carentes adorare percissent.

Si ergo omnes et pulchras et minus pulchras et nil pulchritudinis habentes 10 aequaliter adorare consequens est, iustitia, quae unicuique suum tribuit, de rebus auferatur necesse est. Nam cum pulchras adorant imagines, casu aliquo, quo putant se aliquid sanctum adorare, falluntur; cum^a vero deformes adorant picturas, consulto

*A fol. 243. falluntur, quippe cum res deformes pro sanctis^a *rebus adorant. Sive igitur casu eas sive consulto adorent, falluntur. Falluntur vere, et merito falluntur, qui, cum Deus 15 *creator omnium* se solum adorari censuerit, res quasdam sensu carentes adorare nituntur; et dum putant se in adorandis imaginibus quandam sanctis exhibere venerationem, soli divinæ adorationi quandam prorogant communionem. Quia igitur solus Deus adorandus sit, martyres vero vel quilibet sancti venerandi potius sint quam adorandi, et in hoc opere iam diximus¹ et egregii doctoris Hieronymi documentis ad- 20 probandum est: qui, dum contra Vigilantium quandam hereticum, qui martyrum reliquias nequaquam dicebat esse venerandas, scriberet, inter cetera ait²: *Quis umquam, o insanum caput, martyres adoravit?* Si ergo secundum eiusdem sententiam martyres non adorantur, multo minus eorum imagines a fidelibus adoranda sunt.

Quod vero^b in libro^b Regnorum Saul legitur Samuhelem suscitatum a pythonissa 25 cf. 1. Reg. 28. adorasse, deprehendi potest non Samuhelis anima fuisse suscitata, sed quaedam praestigiosa diabolicae fallatiae imago regi Sauli apparuissc, sive in eo, quod se adorari permiserit, quod utique vir sanctus facere non permetteret, sive etiam quia ib. v. 19. pessimo regi dixit: *crastina tecum eris*, cum videlicet idem inmanissimæ nequitie rex non cum propheta moriens, sed cum diabolo futurus erat, qui, quos in hoc saeculo 30 ad mala opera perpetranda inlicit, secum in futuro ad æternas poenas trahit. Rex itaque inmanis meriti audiens³, in quo habitu *esset excitatus, intellexit inquit hunc esse Samuhelem. Quid intellexerit retulit et, quia non bene intellexit, contra Scripturam alium adoravit quam Dominum et putans Samuhelem adoravit diabolum, ut fructum fallacie sue haberet satanas. Hoc enim nititur, ut adoretur quasi Deus. Si enim vere Samuhel 35 illi apparuisset, non utique vir iustus permisisset se adorari, qui praedicaverat Dominum solum esse adorandum. Et quomodo homo Dei, qui cum Abraham in refrigerio erat, dicebat ad virum pestilentiae dignum ardore gehennæ: *Cras tecum eris?* His duobus titulis subtilitatem fallatiae sue prodidit inprovidus satanas, quia et adorari se permisit sub habitu et nomine Samuhelis, quod puto⁴ Samuhel non permetteret, et virum 40 peccatis pressum, cum magna distantia peccatorum et iustorum sit, cum Samuhele iustissimo futurum mentitus est Verum potest videri, si de Samuhelis nomine taceatur, quia Saul cum diabolo futurus erat. Ad eum enim transmigravit, quem adoravit, quamquam et

a) cum — sanctis (l. 14) i. l. r. A.   b) vero in libro i. l. r. A.

1) Cf. p. 80, l. 25; p. 153, l. 40 sqq.   2) Cf. Hieronymi Ep. CIX; CSEL LV, 352; 45 Migne l. c. XXII, 907.   3) Hac ex Pseudo-Augustini Quaest. vet. et nov. testamenti CXXVII, CSEL L, 55; Migne l. c. XXXV, 2231.   4) Cf. p. 27, n. 3.

a beato Augustino¹ et ab aliis doctoribus diversa de hac re opinentur et liber Ecclesiasticus ad laudem Samuhelis referat eo, quod mortuus prophetarit.

^{et.}
Eccl. 46, 23.

Iam vero illi, qui pene omnem fidei christiane² praerogativam in imaginum adoratione sive cultu esse existimant, interrogandi sunt, utrum ideo quilibet pauperes 5 fidei suae patientur iacturam eo, quod census indigentia pressi non habeant facultatem, qua suscipiant picturam? Si ergo inops quilibet ideo bonorum meritorum erit expers, quia rebus, quibus imagines adipiscatur, caret, locuples³ a ideo auctoris meriti praerogativam subiet eo, quod rebus, quibus, picturae emantur, abundat; et si iste pro rebus, non pro meritis aut poenas aut praemia suscipiet, et ille pro indigentia, non pro 10 *operibus iudicabitur, imaginum adoratio magnam in christiana religione arcem con- *A fol. 214.
scendet, et iustitia, quae merita cuiuslibet, non res explorat, vires magna ex parte anisset. Que omnia dum nulla rerum consequentia adprobari possint, restat, ut imaginum cultus nullum in christiana religione tenere credatur principatum.

XXVIII. Quod frustra suam synodum universalem nominant, 15 quam tamen constat ab universalis non fuisse adgregatam ecclesia.

Inter cetera deleramenta, quae in eadem synodo vel scripta dicuntur, hoc quoque non omnibus eorum deleramentis minus est, quod eandem synodum universalem noncupant, cum neque universalis fidei inconvulsam habeat puritatem neque 20 per universarum ecclesiarum gesta constet auctoritatem. Sicut⁴ enim ecclesia universalis est, quae Greco eloquio catholica dicitur, ita nimurum omne, quiequid ab eius unitate non discedit, catholicum nuncupari potest. Omnis enim doctrina christiana vel quilibet constitutio sive traditio talis esse debet, ut universalis conveniat ecclesiae. Quod nequaquam heretici observaverunt, qui per diversas mundi partes⁵ aliquibus 25 regionum partibus coarctati conventicula quaedam statuerunt, quibus et se et quamplures ab ecclesiastice⁶ unitatis consortio⁴ segregaverunt.

Cum ergo duarum et trium provinciarum praesules⁵ in unum conveniunt, si antiquorum canonum institutione muniti aliquid praedicationis aut dogmatis statuunt, quod tamen ab antiquorum Patrum dogmatibus non discrepat⁶, catholicum est, quod 30 faciunt, et fortasse dici potest universale; quoniam, quamvis non sit ab universi orbis praesulibus actum, tamen ab universorum fide et traditione non discrepat. Quod *A fol. 244.
crebro factum in plerisque mundi partibus quibusdam necessitatibus incumbentibus scimus. Multa enim concilia gesta sunt, quorum institutionibus sancta munitur et corroboratur ecclesia.

Si vero duarum aut trium provinciarum praesules in unum convenientes nova quaedam statuere cupientes conventicula quaedam faciunt, quia non cum universi orbis ecclesia sentiunt, sed ab ea quadam ex parte dissentient, non est catholicum quod faciunt, et ideo universale nuncupari non potest.

a) locuplebs A.

40 1) Cf. Augustini *De div. quaestionibus ad Simplicianum* l. II, quaest. 3; Migne l. c. XL, 142; Isidori *Quaest. in vet. Test. in Reg.* II, c. 20; Migne l. c. LXXXIII, 407.

2) Hincmarus Remensis hoc capitulum abhinc laudat verbotenus in opusculo scripto in causa *Hincmari Laudun.* c. 20; Migne l. c. CXXVI, 360 sqq. Cf. quae disservimus 'N. Arch.' XXXVII, 15.

3) Cf. p. 95, l. 23; p. 125, l. 13 sqq. 4) Cf. p. 3, l. 14; p. 4, l. 34. 5) Cf. p. 1, l. 3
45 cum n. 1; p. 120, 27. 6) Cf. p. 4, l. 30 sqq.; p. 5, l. 20 sqq.; p. 197, l. 38 sqq.

Omne quod ecclesiasticum est, catholicum est, et omne quod catholicum est, universale est; omne autem quod universale est, profanis vocum novitatibus¹ caret. Omne igitur, quod ecclesiasticum est, profanis vocum novitatibus caret. Nam si haec synodus vocum novitatibus careret et antiquorum patrum dogmatibus contenta esset, universalis dici poterat. Non autem antiquorum Patrum dogmatibus contenta est, non 5 igitur universalis dici potest. *Universitas* namque *ab uno cognominatur*², quod uno multoties verso propagatur; nam multitudo unitatum vertendo in unum collecta universitas efficitur.

Universalem plane eamdem synodus non cunctaremur profiteri, nisi eam universalis ecclesiae dogmatibus sentiremus refragari. 10

EXPLICIT LIBER QUARTUS.

1) Cf. p. 4, l. 33; p. 223, n. 3. 2) Cf. Isidori *Etymol.* l. VIII, c. 1; Migne l. c. LXXXII, 295.

ADDENDA.

Fontibus:

- 2, 3 *sqq. ex Cassiod. Expos. in ps. V; Migne Patrol. lat. (cit. M in sqq.) LXX 53*
- 3, 2 cf. *Neues Archiv f. ält. dttsch. Gesch. (cit. NA) XXXVII 520*
- 3, 30 *sqq. ex Hieron. Comment. in Is. l. V, c. 19 M XXIV 186*
- 4, 13 ne quid nimis cf. *Alcuin. Dial. de rhet. et virt. M CI 943; eiusd. Gramm. ib. 850*
- 4, 26 cf. *NA t. c. 517*
- 4, 32, 42, *ib. 518*
- 5, 29 (102, 16) via regia cf. *Alcuin. De dial. M CI 963; eiusd. Adv. Felic. ep. M l. c. 125; eiusd. Adv. Felic. l. I, c. 2 M l. c. 129; eiusd. Comment. in Eccles. M C 696; eiusd. Ep. 41 Monum. Germ. hist. (cit. MG) Epp. IV 84, 10; Ep. 137 MG l. c. 211, 18; eiusd. Lib. de virt. et vit. M CI 617; Isidor. Sent. l. I, c. XVII n. 2 M LXXXIII 576; Hieron. Ep. 49 (48), c. 8 Corp. scrip. eccles. lat. (cit. CSEL) LIV 361, 19; Aug. Serm. De cantic. nov. c. 10 M XL 686; Cyril. Ep. ad Nestor. Mansi Coll. conc. IV 1071, V 504; NA l. c. 519*
- 6, 7 cf. *NA l. c. 521*
- 8, 29 ex *Isid. Etym. l. VII, c. 1 M LXXXII 261; Alcuin. Epp. 163, 268 MG l. c. 264, 6, 265, 9 *sqq. 426, 32; eiusd. Disput. puer. M CI 1109; eiusd. Adv. Felic. l. I, c. 11 ib. 136/7**
- 9 cf. *Alcuin. Ep. 163 MG l. c. 263, 22*
- 9, 2 quidam sanctorum i. e. *Iob (27, 2) cf. Gregor. Moral. l. XVIII, c. 2 M LXXVI 39*
- 9, 7 cf. *Alcuin. Interrog. et resp. in Gen. M C 522*
- 13, 35 (26, 21, 173, 35) cf. *eiusd. Ep. 204 MG l. c. 339, 26; eiusd. Dial. c. 3 M CI 955*
- 15, 26 cf. *Lactant. De falsa relig. l. I, c. 15; l. II, cc. 5, 9, 14, 18, 19 CSEL XIX 55 *sqq.; Aug. De civ. Dei l. VIII, cc. 24–26; l. IX, c. 23; l. XVIII, cc. 8, 24 CSEL XL 399 *sqq.; Isid. Etym. l. VIII, c. 11 M LXXXII 314***
- 16, 10 cf. *Alcuin. Adv. Felic. l. III, c. 13 M CI 169*
- 16, 20 cf. *Isid. De nat. rer. c. 4 M LXXXII 969; Aug. Contra Faust. Manich. l. XVIII, c. 5 C EL XXV 493*
- 16, 21 cf. *Aug. De civ. Dei CSEL XL 79*
- 19, 9 cf. *Alcuin. Adv. Felic. l. V, c. 7 M l. c. 194; NA l. c. 519, 521*
- 20 c. VI cf. *Alcuin. l. c. l. VII, c. 13 M l. c. 227; l. 1, c. 6 ib. 133; eiusd. Ep. 137 MG l. c. 215, 12; cf. quae scripsi de Decreto Gelasiano NA XLI 682 *sqq.**
- 27, 24 cf. *NA l. c. 519*
- 29, 26 cf. *Alcuin. Adv. Felic. l. VII, c. 8 M l. c. 220; eiusd. Adv. Elipl. l. III, c. 18 M l. c. 284*
- 32, 30 cf. *Alcuin. Interrog. et resp. in Gen. M C 556*
- 41, 30 *sqq. ex Isid. Diff. l. II, c. 39 M LXXXIII 94*
- 42, 18 *sqq. ex eod. l. c. M l. c.*
- 43, 6 *sqq. cf. Alcuin. Comment. in Ioh. l. II, v. 15 M C 782*
- 45, 8 *sqq. ex Isid. Diff. l. c. c. 23 M l. c. 89*
- 46, 7 cf. *eiusd. Quant. in vet. et nov. Test. c. 44 *sqq. M l. c. 310 *sqq.***
- 49, 26 cf. *Cassiod. Expos. in ps. XLIV M LXX 327*
- 51, 42 cf. *eiusd. Expos. in ps. IV M l. c. 51*
- 56, 29 cf. *Alcuin. Ep. 163 MG l. c. 265, 25*
- 60, 25 cf. *NA l. c. 513*
- 66, 34 Qui vos felices etc. apud Aug. *De div. quaest. LXXXIII M XL 46/7*
- 67, 25 sanctus cf. *Alcuin. Adv. Felic. l. II, c. 8 M CI 153*
- 74, 22 cf. *Alcuin. l. c. l. VII, c. 3 M l. c. 215*
- 86, 20 cf. *Alcuin. De fide s. Trin. c. 16 M l. c. 34*
- 87, 19 sacerdos infulatus cf. *eiusd. Adv. Elipl. l. II c. 14 M l. c. 270*
- 93, 16 cf. *Alcuin. Conf. fid. p. III, c. 27 M l. c. 1081*
- 94, 34 cf. *eiusd. Dial. M l. c. 967*
- 97, 11 cf. *ib. 968*
- 97, 38 partim ad verbum ex *Cassiod. Praef. in psalt. c. 15, n. 7 M LXX 19*
- 100 c. XXXI cf. *Alcuin. Adv. Elipl. l. II, c. 8 M l. c. 266*
- 107, 10 *sqq. cf. Alcuin. Adv. Felic. l. VII, c. 11 M l. c. 223; eiusd. Adv. Elipl. l. IV, c. 8 ib. 291*
- 119, 26 cf. *eiusd. De psalm. usu (ps. VII) M l. c. 181*
- 148, 34 cf. *eiusd. Adv. Felic. l. VII, c. 8 M l. c. 209*
- 151, 7 cf. *eiusd. Adv. Elipl. l. II, c. 7 M l. c. 265*
- 158 c. XXVI cf. *eiusd. Ep. 135 MG l. c. 204*
- 159, 41 cf. *eiusd. Comment. in Eccles. c. 5 M C 689*

- 160, 10 cf. *NA* l. c. 523
 164, 10 cf. *ib.* 519. 521
 170, 1 cf. *supra* 40, 18
170, 6 cf. *Alcuin. Dial. de rhet. et virt. M CI* 944
185, 43 cf. *eiusd. Adv. Felic. l. VI*, c. 4 *M l. c. 204*
189, 23 cf. *eiusd. Ep. 237 MG l. c. 382*, 13; *eiusd. Carm. 164 M l. c. 769*
189, 26 cf. *eiusd. Disp. puer. M l. c. 1131*
191, 15 cf. *eiusd. Adv. Elip. l. IV*, c. 14 *M CI* 297
194, 5 cf. *eiusd. l. c. c. 1 M l. c. 286*
198, 7 cf. *eiusd. Epp. 81. 113. 133. 143. 148. 176. 243 MG l. c. 123. 164, 1. 200. 226, 14. 240, 18. 291, 19. 389; *eiusd. Comment. in Ioh. l. III, cc. 12. 16 M C* 822. 840*
204, 1 cf. *eiusd. Lit. M l. c. 468*
212, 27 cf. *eiusd. Adv. Felic. l. I*, c. 15 *M l. c. 141; eiusd. Adv. Elip. l. III, c. 18 M l. c. 284*
213, 4 cf. *eiusd. Adv. Elip. l. III, c. 9 M l. c. 276*
214, 15 cf. *supra* 41, 24. 209, 13
222 39 cf. *Alcuin. Adv. Felic. l. I*, c. 17 *M l. c. 143*
222, 40 cf. *l. c. l. II, c. 4 M l. c. 149*

Ex libro de divinis scripturis sive Speculum (CSEL XII):

- * 5, 12—*XVIII* 383, 3; 37, 26 sqq.—*XCV* 614, 15 sqq.; 49, 38—613, 5; 50, 25—614, 5; 53, 17—413, 5; 53, 21—412, 16, 8; *III* c. 12—*XXXV. XXXVI. LI. L; 125, 6—515, 10; 125, 9—CIX* 637, 7; 125, 35—458, 5, 7; 126, 4–10—518, 3–9; 126, 15—461, 7; 126, 30—461, 11 sqq.; 127, 3—463, 8; 127, 14—523, 10; 131, 49 (131, 11–17 *in loco raso!*)—352, 10 sqq.; 132, 43—*CXXII; 134, 6—XVIII* 382, 8 (?); 134, 11—384, 5; 134, 17—383, 2; 141, 7 sqq.—660, 4, 11. 659, 6, 10. 661, 9—663, 4; 144, 33—519, 5; 146, 7—665, 4; 148, 35—*XLVI* 488, 10 sqq.; 149, 4—501, 2; 163, 29 sqq.—*VI; 168, 13—XVIII* 382, 9. 383, 6; 168, 24—*XLI* 476, 13; 168, 31—*XL* 475, 12. 476, 9; 169, 4—*XLV* 495, 14. 497, 11; 174, 16—*XLIII* 480, 5–13; 181, 27 sqq.—*XVI* 376, 13 sqq.; 182, 33—*XXXVI* 464, 1; 182, 35—462, 2; 182, 37—*CXI* 641, 3 sqq.; 183, 7—601, 14 sqq.; 183, 37—*CI* 625, 11; 183, 44—397, 6 sqq.; 184, 26—351, 9; 187, 2—*XX* 386, 6 sqq.

EMENDANDA ET ADDENDA.

in textu (ms.) legitur vel emendandum est:

9, 5 39, 25 145, 8 dinoscitur 9, 7 124, 25 non quo
9, 13 magna 9, 17 data 10, 15 surrexisset 10, 24 cae-
lestibus 11, 10 cetero; sic semper 12, 13 sollemnita-
tem 13, 27 constat e a s 14, 6 conpellentur 15, 2 ren-
nuant; sic 61, 15, 15, 43 et deos pro divis 17, 26 para-
clitum 17, 33 appetere 18, 3 interea n o b i s 18, 22
profluxerit 18, 31 commixtionem 18, 39 hebitudinis
19, 33 dumtaxat 20, 2 cuiis 20, 31 in altero divini
verbi sacra praedicatio alteri concesserit 20, 36 nec
descendent pluvia nec venientia 21, 27 sanctae
legis 23, 11 proprius 23, 40 similitudini 24, 25 spiritum
omnibus (corr. ex hominibus) 26, 21 ipse pictus
26, 33 non in 28, 22 adulatore 29, 27 in oculis
33, 2 aut 34, 42 existimatio 35, 3 foederis 36, 41
quod primo 38, 36 subtus terra 39, 27 qui affluit
43, 40 accendent 43, 43 sinuosorum 46, 30 quattuor;
sic 77, 36 146, 18 47, 26 in caelis 49, 11 umeris alati
52, 3 die 52, 5 eodem 52, 39 Dominus Deus tum
54, 5 profatus 54, 15 97, 5 ethopopeian 55, 19 ex-
aggerabat 58, 38 adharent 59, 5 corrigiam calcia-
menti 65, 27 nancti 66, 11 probabatur 67, 6 nanctum
67, 22 sit. Ait enim: 67, 26 aliquos 72, 5 persequutores
73, 7 eorum adsertio 73, 8 conantur 78, 20 usu 84, 15
etsi se adorari permisissent, nequaquam ideo
imagines adorari deberent 84, 26 austerioribus 84, 42
luxoria 85, 30 differri 87, 5 quum 89, 19 cassabitur
92, 33 letale 96, 32 rhythmos 98, 39 subtracto 99, 19
metonomice 99, 22 mixta 104, 4 professus sit
107, 12 haeresis 109, 1 inopportuna; sic in sqq.
116, 19 societate 117, 23 per sanguinem 117, 30 esse
119, 30 deiciatur, saltim 126, 9 respondit 140, 22
coetibus 141, 18 ymnum 141, 27 se servitum
142, 23 Est plerumque .. sons, est 143, 33 144, 36
milie 144, 37 delerus, apparuit 145, 8 ibi 145, 41
ponit 148, 42 de talibus sacerdotibus 149, 39
liniamentis 151, 4 periermenis 152, 7 Musis de-
pingitur 152, 25 zclotopia 153, 5, 8 numquidnam
159, 11 cohibitis 159, 36 loquutus 160, 42 et cetero-
rum orthodoxorum virorum documentis 164, 15 mu-
nitio 166, 11 quaerendum 167, 18 debet 167, 38
irritum fecisse 167, 39 subsannant

9, 16 Salemon 18, 43 Thracia 29, 36 Zacchariam
59, 31 Ilarion 71, 31 Iosepus (e corr. ex i) 77, 32 Cal-
deorum 111, 25 Barnaban 151, 32 Belleropons
151, 35 Ethna Besubius 152, 39 Ipocentaurum

corr. fol. 23 aequa*litas 25, 27; fol. 25 *procul 27, 9;
fol. 27 *quatenus 28, 40; fol. 73 *pedum 67, 11;
fol. 78 *docte 71, 29; fol. 79 *ab 72, 27; fol. 81'
*est 75, 16; fol. 135 *quia 121, 14; fol. 142'
*Cum 127, 27; fol. 186,*Item 164, 15; fol. 186'
*parabunt 164, 31

leg. n loco m praepos. con 9, 25 16, 40 31, 30
34, 22 35, 11 47, 10 120, 22 151, 7 167, 13;
praep. in 14, 15 17, 3 45, 6 109, 14 110, 1; ante
d 78, 7 152, 8 167, 23

m loco n ante qu 15, 4 34, 15 87, 41 93, 1, 2;
ante m 18, 31 84, 4 148, 19; ante p 66, 11
168, 26

mpn loco mn 10, 43 54, 31 102, 9; at mn 87, 7;
69, 40 p eras.

acc aff all app ass 17, 34 45, 6 54, 2 60, 4 126, 16
144, 22. 168, 11

adf adl adq ads adt bp 38, 11 53, 8 67, 36
79, 15 107, 33 109, 27 111, 20, 26 118, 15, 19
149, 7 164, 6; at 19, 34 astruendum

ex loco exs 34, 28 43, 6 47, 8, 9 86, 32 113, 10
141, 16 154, 40

exs loco ex 25, 7 54, 2 75, 36

corr. o ex u in epistola 16, 29 38, 10 84, 36 dia-
holus 17, 41

b ex u 11, 33sqq. 13, 19 43, 2 59, 42 -bi 17, 17
-ba 19, 24 -bu

u e b 12, 10 56, 5 88, 12 95, 24 -ve 43, 25 9, 4
-vi 85, 33 -va

c e qu 14, 16, 19 36, 12 40, 8

del. V in nn. b) 41 a) 43 45 99 f) 56 h) 128
nn a) b) 17 b) 20 c) e) 22 c) g) 25 a) 29
50 51-61 107 c) 55 d) 63 h) 151 c) 60 i. l
v. A. 91 c) del. a

ad n. 3) 27 add.: 26, 31 34, 20, 21 39, 15 50, 34
59, 30 65, 28 79, 26 94, 30 119, 34 208, 31

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00141 8926

